

# Prosten Gustaf Wilhelm Gumælius

## En studie i hur Gumælius livssyn fick genomslag i hans politiska agerande i riksdagen 1840 – 1869

|                                                                          |    |
|--------------------------------------------------------------------------|----|
| <b>Förord</b>                                                            | 5  |
| <b>1 Inledning</b>                                                       | 6  |
| 1:1 Uppgiften m m                                                        | 6  |
| 1:2 Var Gumælius en ”troende” präst?                                     | 9  |
| 1:3 Livsloppet                                                           | 11 |
| 1:4 Studieresultaten                                                     | 16 |
| 1:5 Romantikens Uppsala                                                  | 18 |
| 1:6 Det nya tänkandet sammanfattat                                       | 19 |
| 1:7 Nyhumanismen                                                         | 21 |
| 1:8 Patriotism, Götiska förbundet och den nationella väckelsen           | 22 |
| <b>2 Gumælius utvecklingstro</b>                                         | 23 |
| 2:1 Spekulativ idealism och trosfilosofi. Kant, Fichte, Schelling, Hegel | 23 |
| 2:2 Uppsala och trosfilosofin                                            | 25 |
| 2:2:1 Motsatsernas enhet, personlighetsfilosofi och försoning            | 26 |
| 2:2:2 Från slumrande ande till trosfilosofi                              | 31 |
| 2:2:3 Gud i den historiska utvecklingen                                  | 34 |
| 2:3 Utvecklingstron det bärande i Gumælius trosfilosofi                  | 41 |
| 2:3:1 Kvalificerande teser inför tjänsten som lektor i Strängnäs         | 41 |
| 2:3:2 Utvecklingstro i undervisningen                                    | 44 |
| 2:3:3 Doctrinae Johanneae                                                | 46 |
| 2:3:4 Till prästerna om kyrkan                                           | 55 |
| 2:3:5 Talet när Engelbrekts minnesstod avtäcktes 1865                    | 60 |
| 2:3:6 Gumælius predikningar på de stora högtidsdagarna                   | 63 |
| 2:3:7 Ett andligt arv tillämpligt på livets alla områden                 | 73 |
| <b>3 Gumælius i riksdagen</b>                                            | 74 |
| <b>3:1 Inledning</b>                                                     | 74 |
| 3:1:1 Liberalism och konservatism i riksdagen                            | 74 |
| 3:1:2 Reformerna under Gumælius riksdagsår                               | 77 |
| 3:1:3 Övergripande om Gumælius i riksdagen                               | 78 |
| <b>3:2 Den flexibla utvecklingstron</b>                                  | 82 |
| 3:2:1 Utbildning mot högre bestämmelse                                   | 82 |
| 3:2:2 Kulturen och andens värld                                          | 88 |
| 3:2:3 Kvinnans naturgivna plats                                          | 91 |
| 3:2:4 Fattigvården och familjemodellen                                   | 94 |
| 3:2:5 Straff och humanitet                                               | 97 |
| 3:2:6 Brännvinsmissbruket                                                | 99 |

|                                                                                                              |     |
|--------------------------------------------------------------------------------------------------------------|-----|
| 3:2:7 Gumælius utvecklingstro flexibel                                                                       | 101 |
| <b>3:3 Utvecklingstron och demokratin</b>                                                                    | 101 |
| <b>3:4 Enhetskyrkans upplösning och utvecklingstron</b>                                                      | 104 |
| 3:4:1 Separatismen och kyrkans enhet                                                                         | 106 |
| 3:4:2 Samhällets och skolans emancipation                                                                    | 108 |
| 3:4:3 Judefrågan och skilsmässan mellan kyrka och stat                                                       | 111 |
| 3:4:4 Gumælius stimulerade emancipationen och försökte samtidigt moderera den                                | 113 |
| <b>3:5 Fäderneslandet och utvecklingstron</b>                                                                | 114 |
| 3:5:1 Det starka försvaret                                                                                   | 114 |
| 3:5:2 Familjesynen och den kommunala utvecklingen                                                            | 116 |
| 3:5:3 Moderneringens reformering                                                                             | 118 |
| 3:5:4 Bergsbruket. Gumælius i försvarsposition                                                               | 121 |
| 3:5:5 Kommunikationerna, frihandeln och civilisationens utvecklingsprocess                                   | 122 |
| 3:5:6 Utvecklingssträvandena verkade både befrämjande och försvagande samt förebådade en framtida sprängning | 126 |
| <b>3:6 Den konstitutionella monarkin och utvecklingstron</b>                                                 | 127 |
| 3:6:1 Vakhållning kring kompetens- och ansvarsområden                                                        | 127 |
| 3:6:2 Vördsnaden för konungen                                                                                | 129 |
| 3:6:3 Gumælius oflexibel när det gällde maktindelningen mellan konung och ständer                            | 130 |
| <b>4 Sammanfattande slutreflexion</b>                                                                        | 131 |
| <b>Summary</b>                                                                                               | 137 |
| <b>Förkortningar</b>                                                                                         | 140 |
| <b>Otryckta källor</b>                                                                                       | 140 |
| <b>Litteratur</b>                                                                                            | 142 |
| <b>Personregister</b>                                                                                        | 152 |
| <b>Abstract</b>                                                                                              | 156 |

## Förord

Att bröderna Gustaf Wilhelm (1789–1877) och Otto Joël Gumælius (1791–1876) minne bör hållas levande skriver många lokalhistoriskt intresserade örebroare under på. Deras betydelse för stadens utveckling är nämligen odiskutabel. Dock är det annat än kulturpersonligheter och politiska banbrytare från mitten av 1800-talet som i dag uppmärksammas i den dynamiska residens- och ”frikyrko”staden Örebro. Visserligen påminner Engelbrektsstatyn på Stortorget om en av bröderna, prosten Gustaf Wilhelm Gumælius. Det var på dennes initiativ den storslagna statyn uppfördes år 1865 under stora festligheter. Själv har Gustaf Wilhelm fått nöja sig med en betydligt mera anspråkslös byst uppställd innanför entrén till församlingsgården intill S:t Nicolai kyrka.

Vad var det då som var så stort med de båda bröderna? Den yngre brodern Otto Joël Gumælius gjorde sig känd som framsynt skol-, tidnings- och kommunalman. Karolinska skolan i Örebro hade sin stora omdaningsperiod under dennes tid som rektor. Dessutom var han en av dem som 1843 grundade den liberala tidningen Nerikes Allehanda och under ett antal år praktiskt taget ensam svarade för redigeringen av innehållet. Den äldre brodern Gustaf Wilhelms insats tangerade sin yngre broders men var långt ifrån identisk med dennes. Hans livsverk var bredare anlagt och hans betydelse sträckte sig dessutom långt utanför Örebros gränser. Prosten och kyrkoherden i Viby respektive Örebro, Gustaf Wilhelm Gumælius, gjorde sig känd inte bara på det kyrkliga området utan han påverkade även utvecklingen inom jordbruk, trädgårdsskötsel och samfärdsel. Och han hade på sin tid en avgörande inverkan på det kulturella livet i Närke. Dessutom satt han under hela tjugunio år i riksdagen och följde där kraftfullt upp sina lokala initiativ.

Föreliggande arbete är en specialstudie. Ytterst är den ett försök att med alla tillgängliga medel tränga in i Gustaf Wilhelm Gumælius tros- och föreställningsvärld för att se hur denna påverkade hans förslag och yttranden i riksdagen. Därmed syftar studien bland annat till att vidga kunskapen om trosföreställningars och ideologiers politiska betydelse.

Att studien dessutom ger inblickar i ett spännande skede i landets historia skall inte förnekas. De av romantik färgade riksdagsprostarnas insats i det utgående ståndssamhället är dessutom inte utforskat. För att inte tala om att det ligger allmänintresse i att närmare lära känna vad som rörde sig inom och omkring en av dem som betytt mest för Närkes och inte minst Örebros moderna utveckling.

Ett tack riktar jag till högre kyrkohistoriska seminariet i Uppsala som diskuterat mitt manus när det var halvfärdigt samt till Ragnar Norrman och Karl Gustav Sjögren som bistått med framför allt språkrättning. John Parton tackar jag för hans arbete med den engelska sammanfattningen.

Örebro januari 2012

Björn Svärd

# 1 Inledning

## 1:1 Uppgiften m m

### Uppgiften och utgångspunkten

Denna undersökning är som framkommit av förordet inte en biografi i vanlig mening. Den är i en första huvuddel inriktad på Gustaf Wilhelm Gumælius ideal och tänkande och i en andra på hur denna idévärld inverkade på hans inlägg i riksdagen.

Undersökningen är trots ett brett anslag medvetet koncentrerad i slutändan. Vad jag ytterst vill bringa någon klarhet i är egentligen ett enda, hur en persons föreställningsvärld påverkade dennes yttranden och ställningstaganden i riksdagen.

Jag ser på Gumælius utifrån den kristna trons synvinkel, närmare bestämt utifrån den av romantik färgade tro som så småningom utkristalliserade sig i Uppsala efter romantikens genombrott i början på 1800-talet.

Koncentrationen i frågeställningen motiveras av ämnets vikt. Vad är nämligen viktigare och dessutom svårare än att få viss reda i en problematik som kan formuleras på följande sätt: Efter vilka linjer påverkar inre ideal och trosföreställningar en människas handlingar och vice versa hur mycket påverkar de yttre omständigheterna de inre idealen och trosföreställningarna?

Jag utgår alltså från att idéer, tro och mentalitet kan påverka ett samhälles grundläggande förhållanden, men också att det grundläggande kan inverka på tron och mentaliteten. Med grundläggande förhållanden menar jag ett samhälles yttre resurser av alla de slag.

Tilläggas bör kanske att jag även har den förutfattade meningen att trosföreställningar och idéer som uppenbart ”skaver” mot aktuell verklighet och allmän mening förs undan från offentligheten till den privata sfären.

Frågan är alltså om jag blir något klokare efter att ha synat Gumælius tänkande och hans förslag i riksdagen utifrån dessa utgångspunkter, eller om jag måste revidera min grundhållning. I vilket fall som helst har jag förhoppningen att min undersökning skall vara ett bidrag till kännedomen om romantikens präster och deras politiska insats. Dessa präster hade en stark ställning i prästeståndet under det begynnande artonhundratalet och fram till ständsriksdagens fall. Därigenom speglade de på sitt sätt utvecklingen i tiden.

### Arbetsgång och metodik

Den första huvuddelen, som fått rubriken ”Gumælius utvecklingstro”, kan läsas självständigt, alternativt bidra till förståelsehorisonten när man i andra sammanhang studerar vad Gumælius betytt som kyrkoman, politiker och kulturpersonlighet. I detta arbete drar jag nytta av kunskapen om hans tänkande när jag analyserar hans politiska linje i riksdagen.

För att få grepp om idévärlden har jag gått tillbaka till tiden i Uppsala. Dit kom han 1808, nitton år gammal. Han lämnade staden först 1828 vid trettionio års ålder. Jag tar dels upp studierna, dels verksamheten efter studietiden. Dessutom försöker jag i någon mån fixera hur de lärda tänkte i den av romantik pånyttfödda staden.

Att Gumælius var påverkad av sin tid i Uppsala får jag, vilket den fortsatta framställningen visar, bekräftat. Jag kan till och med på bestämda punkter precisera den hållning han bar med sig från Uppsala. Detta vågar jag påstå efter att ha analyserat fyra dokument av Gumælius hand och dessutom en rad av hans predikningar. Det första<sup>1</sup> och det andra<sup>2</sup> dokumentet är av

---

<sup>1</sup> Gumælius 1828.

<sup>2</sup> Gumælius 1831.

mindre omfattning och har samband med hans tjänst som lektor i Strängnäs från 1828 till 1834. Därefter undersöker jag den latinska avhandling med vidhängande teser, som han skrev för att skaffa sig kompetens att söka kyrkoherdetjänst.<sup>1</sup> Denna undersökning följs av en analys av hans skrift om Svenska kyrkans tillstånd. Denna korta avhandling framlades som underlag för överläggning vid prästmötet i Strängnäs 1859.<sup>2</sup> Därefter går jag igenom det tal han höll när Engelbrekts minnesstod avtäcktes i Örebro 1865.<sup>3</sup> Slutligen granskar jag Gumælius förkunnelse.<sup>4</sup> Jag analyserar en rad av hans predikningar dels i någon av kyrkorna i Viby pastorat dels i Örebro. Slutligen sammanfattar jag mina resultat.

Gumælius var ledamot av riksdagens prästestånd 1840–1866 och därefter under en mandatperiod 1867–1869 i riksdagens andra kammare. Han var påfallande aktiv i debatterna i prästeståndet. Det finns därför så gott om material att analysera att jag nödgats avgränsa mig och noga tänka igenom min metodik. Anförandena i riksdagen skrevs vid behov av med snabbskrift och överlämnades därefter för rättning till respektive talare för korrigeringar. Där ligger alltså inte problemet. Texten lär vara korrekt. Däremot kan min metodik diskuteras. Jag har koncentrerat mig på Gumælius yttranden i riksdagsdebatterna. Annat riksdagsarbete, där han lämnade efter sig skriftliga spår, har jag utelämnat. Dessutom har jag mestadels bortsett från andra talaresh yttranden och endast övergripande redovisat det sammanhang i vilka hans tal och yttranden står. Däremot har jag tagit del av allt Gumælius sagt i prästeståndet, respektive i andra kammaren från 1840 till 1869. Jag har sökt finna den över tid bärande linjen, respektive de eventuella förskjutningar i tänkandet som kan iakttas.

Framför allt på grund av att såväl tal som yttranden visade sig vara påfallande sammanhållna idémässigt, fann jag detta vara en framkomlig väg. Trots skiftande sammanhang och debattlägen känner man hela tiden igen det typiska. Och det är detta typiska jag försöker fånga. Det kan inte nog understrykas att Gumælius grundläggande övertygelse närmast övertydligt träder fram i riksdagsmaterialet.

Det går alltså att utifrån min redovisning få ett övergripande och t o m pålitligt grepp om Gumælius hållning i riksdagen liksom om händelseutvecklingen. Jag har inte ansett det behövligt att komma längre än så.

Gumælius yttranden har jag jämfört med och prövat mot det jag mejslat fram i kapitlet om utvecklingstron. Som undersökningens egentliga slutresultat drar jag mera generella slutsatser om hur idévärlden inverkade på de politiska strävandena. Det är att märka att jag fortlöpande redovisar och motiverar mina metodiska grepp i sitt sammanhang i huvudframställningen.

## Begreppsanvändningen

Jag har i min framställning brukat termer som jag funnit brukbara för mitt speciella syfte. Vissa av dessa har jag behov av att närmare kommentera och bestämma.

---

<sup>1</sup> Gumælius 1832 Den omständiga latinska titeln på Gumælius arbete lyder: *Doctrinae Johanneae sciagraphia. Dissertatio Theologica exegetico-dogmatica cum thesibus theologicis varii argumenti sub junctis quam ex speciali sacrae regiae majestatis gratia venia Max. vener. Facult. Theol. Upsal. Pro examine Pastoralis publicae censurae submittit Gustavus Wilhelmus Gumælius philos. Mag et ad gymn. Strengnes. Lector. Respondente Erico Abrahamo Berggren in aud. Eccles. die Xv Jun. MDCCCXXXII. Upsaliae, excudebant regiae academiae typographi.* Eller i svensk översättning: En vetenskaplig skrift om läran hos Johannes. En teologisk, exegetisk–dogmatisk avhandling med vidfogade teologiska teser utifrån varierade argument. En avhandling som Gustav Wilhelm Gumælius, filosofie magister och lektor vid Strängnäs gymnasium genom det heliga Kungliga Majestätets speciella nåd och med tillstånd från den vördnadsvärda teologiska fakulteten i Uppsala, lägger fram till offentlig granskning i och för erhållande av pastoralexamen med Eric Abraham Berggren SN som respondent. Framläggandet sker 15 juni 1832. Den kungliga akademins typografer i Uppsala tryckte.

<sup>2</sup> Gumælius 1859.

<sup>3</sup> Gumælius 1865.

<sup>4</sup> Gumælius 1838–1871.

Med *tro* avses genomgående den kristna tro som Gumælius bar med sig som ett arv från sin tid i Uppsala. Innehållet i denna tro utvecklar jag i kapitel 2 ”Gumælius utvecklingstro” och i kort form i inledningen till kapitel 4, ”Sammanfattande slutreflexion”.

Varför, vilket den fortsatta framställningen kommer att visa, gång på gång återkomma till termer som *livssyn*, *trosåskådning*, *livssynsmotiv* och *trosmotiv*? Dessa termer används inte i den statsvetenskapliga litteraturen där man hellre använder begreppet ideologi eller avledningar av detta ord. Inte heller är de självklart gångbara när man skall beskriva en persons filosofiska åskådning. Däremot hör mina begrepp, menar jag, hemma i en kyrkohistorisk framställning som denna där de får beteckna föreställningar avhängiga av och samhöriga med ”tro” i ovan anförd mening.

I löpande text kommer begreppet *idévärld* att förekomma, dock inte särskilt frekvent. *Utvecklingstro*, *religiöst grundad utvecklingstro*, eller kort och gott *tro*, används desto oftare. Med utvecklingstro menar jag att i ett enda ord karakterisera det som i meningsutbytena i riksdagen tydligast kännetecknade Gumælius åskådning.

Emellertid kan de livssynsbärande elementen i en persons tänkande inte stängas inne i ett enda heltäckande begrepp. En livssyn eller en tro måste tecknas i många ord och med skiftande begrepp. I slutändan är det ändå såväl i den här framställningen som i andra så att sammanhanget avgör den mera precisa betydelsen.

Jag använder begreppet *religiös* frekvent. Med det begreppet avses genomgående att en föreställning på ett eller annat sätt är förbunden med någon form av gudstro. Det ligger inga andra värderingar i användningen av begreppet.

Begreppet *samhälle* betecknar oftast civilsamhället med dess ekonomiska organisation. Sammanhanget liksom förtydliganden i löpande text avgör betydelsen.

## Sekundärkällorna

Som jag anför ovan är syftet med denna studie ett enda, att bringa klarhet i hur en persons föreställningsvärld påverkade hans ställningstaganden i riksdagen. För att komma dit har jag ansett mig behöva gå relativt brett fram, vilket i sin tur tvingat fram sekundärmaterial från vitt skilda håll. Min strategi vid redovisningen av den i detta sammanhang så avgörande romantiken, har varit att i huvudsak luta mig mot Svante Nordin och hans både översiktliga och inträngande studie *Romantikens filosofi* (1987). När det gäller min beskrivning av konservatismen, liksom av den frambrytande liberalismen, hänvisar jag enbart till lätt tillgänglig svensk litteratur, bland annat till Gunnar Heckschers framställningar om konservatismen och Nycanders om liberalismen. Framför allt hämtar jag uppgifter från en under samtiden författad självbiografi, Henrik Reuterdahls, *Ärkebiskop Henrik Reuterdahls memoarer*. Samma sak gäller litteraturen kring de beslut som fattades i riksdagen under den aktuella tiden. Endast mer lättillgänglig och grundläggande litteratur har jag dragit nytta av.

## Tidigare om Gumælius

Det ligger i själva förutsättningen för en kyrkohistoriker att sysselsätta sig med religiösa föreställningar och deras inverkan på den historiska verkligheten. Mitt arbete, som är skrivet med kyrkohistoriska ambitioner, är alltså inte originellt. Däremot har ingen före mig, vare sig historiker eller kyrkohistoriker skrivit om Gumælius specifikt utifrån riksdagsmaterialet. Vad som finns skrivet om honom är främst en inträngande och välskriven kortare biografi av C F Bergstedt (1817–1903) från år 1883,<sup>1</sup> vidare en artikel i *Svenskt Biografiskt Lexikon* av Ragnar Amenius.<sup>2</sup> Magnus Rodell har skrivit övergripande om Gumælius i *Personhistorisk*

---

<sup>1</sup> Bergstedt 1883.

<sup>2</sup> Amenius, SBL 17.

tidskrift.<sup>1</sup> I övrigt är den mångsidige Gustaf Wilhelm Gumælius rikligt citerad och kommenterad inte minst i pedagogisk och lokalhistorisk litteratur.

### **Sammanhanget med min egen tidigare forskning**

Min undersökning står i ett bestämt sammanhang med min tidigare kyrkohistoriska forskning. I min avhandling från 1987, *Väckelsen i lokalsamhället*, undersökte jag på regional nivå, och då ända ner till den enskilda personen, hur den stora folkväckelsen under den senare hälften av 1800-talet påverkade människors allmänna synsätt och vardagliga handlingsmönster.

I denna undersökning har jag tagit ett steg bakåt och befinner mig därmed i skärningspunkten mellan romantik och väckelse. Prosten Gumælius får i denna studie stå som representant för den under början av 1800-talet från Tyskland stammande romantiska rörelsen med dess religiösa klangbotten. En enskild person får alltså representera helheten.

Det finns även ett sammanhang mellan dessa mina kyrkohistoriska arbeten och mina historiografiska undersökningar av två svenska kyrkohistoriker från nittonhundratalets början, respektive nittonhundratalets mitt. I dessa, det vill säga, *Tron i ett kyrkohistoriskt författarskap. Exemplet Sven Göransson* (2003) och i *Med sikte på reform. Ett studium av förförståelsens funktioner i Emanuel Linderholms kyrkohistorieskrivning samt jämförelser med Sven Göranssons trosinterpretation* (2007) har jag i två till varandra relaterade studier försökt klarlägga trosföreställningarnas inverkan på forskningsinriktning och forskningsresultat.

Alltså har jag i alla mina här redovisade undersökningar försökt reda ut hur och utifrån vilka förutsättningar människors inre värld påverkat deras yttre handlingar.

## **1:2 Var Gumælius en ”troende” präst?**

När Gumælius 1853 tillträdde tjänsten som kyrkoherde och kontraktsprost i Örebro hade väckelsen just fått fäste i staden.<sup>2</sup> Ett av väckelsens kännetecken var en skarp åtskillnad mellan troende och icke troende, mellan omvända och icke omvända. Ingen gick fri från att bedömas efter de väcktas måttstock, allra minst prästerna. Endera var man omvänd eller också var man det inte. Som oomvänd var man inte heller ”troende”. Prästerna liksom alla andra var endera ”troende” eller icke troende, något tredje gavs inte.

Att väckelsefolket vid den bedömningen skulle räkna in Gumælius bland de ”troende” är uteslutet. Inga av de specifika kännetecknen på omvändelsekristendom passade in på hans förkunnelse och kristendomsförståelse.

Inte heller Gumælius biograf C F Bergstedt betonade hans religiositet. Någon starkare kallelse att bli präst, räknade inte Bergstedt med att han hade.

För Gumælius, som från universitetet kom med stora skulder, hvilka under lektorstiden i Strengnäs väl snarare tillväxte än minskades, stod icke heller någon annan utväg till buds. Man gör honom säkert ingen orätt, om man antager att han utan starkare kallelse, om än utan motvilja, inträdde i det andliga ståndet... Väl saknade skolmännen till större delen speciella dogmatiska intressen, och ännu mer brast dem den yrkesmessigt inöfvade salselse som nu för tiden somligstades anses för en oundgänglig beståndsdel i prestbildningen, men de tillförde kyrkan rätt mycket bokvett, som eljest skulle hafva fattats henne; deras grundligare studier hade gifvit en större vidd åt deras synfält, hvilket medelbart kom deras religionsvård till godo, och slutligen vore de på det hela skickligare för de kommunala och administrativa åligganden hvilka då i långt högre grad än nu ingingo i pastoralvården.<sup>3</sup>

Bergstedt hade också sina dubier såväl om hans predikokonst som om hans ”klyftighet” som teolog.

---

<sup>1</sup> Rodell 2000.

<sup>2</sup> Koncentrerat om väckelsens framväxt i Örebro i Hermansson 1982.

<sup>3</sup> Bergstedt 1883, s 417, f.

Det är möjligt, kanske till och med troligt, att han som predikant hade sina mästare: åtminstone är det ej i denna egenskap ortens allmoges företrädesvis har honom i ett så kärt och aktat minne ... Hans ståndpunkt är mindre den klyftiga teologens än den praktiska religionslärarens och vi tillägga det, den upplysta, fritt blickande kyrkliga lagstiftarens.<sup>1</sup>

Gumælius släkting i rakt nedstigande led, diplomaten och deckarförfattaren Jan Mårtensson har fört traditionen från Bergstedt vidare. Han skriver i sin essaysamling ”Utsikt från en trappa”.

Gumælius prästvigdes 1832. Religion och gudsförtröstan var kanske inte främsta drivkraften till hans beslut, snarare det hårdhanta faktum att kyrkan var ett av de få alternativen till en akademisk bana. Och på den tiden var professurer sällsynta guldäpplen på det karriärträd där surkart och galläpplen dominerade.<sup>2</sup>

I stället ansluter sig Mårtensson till förre chefredaktörens för *Nerikes Allehanda*, Anders Clason, åsikt. Denne hade i en artikel skrivit:

För mig framstår Gustaf Wilhelm Gumælius som den andlige fadern till den sociala mönsterstad Örebro i så hög grad fått rykte om sig att vara. Han förenade 1700-talets upplysningsanda med den engelska socialliberalismens engagemang för de fattiga, obildade och försupna underklasserna.<sup>3</sup>

Som Bergstedt, Mårtensson och Clason såg på Gumælius, så bedöms han fortfarande. Denne var en kulturpersonlighet och en samhällsbyggare, det vet man bestämt. När jag visst inte förnekar detta men dristar mig att granska huruvida han var en ”troende” präst eller inte, då vi närmare syna hans trosåskådning och undersöka vad den betydde för honom i praktisk politik, blir det svårt att få någon att intressera sig. Vad man vill höra är en utläggning efter de vanliga linjerna.

Därför känns det här i inledningen nödvändigt att än en gång understryka att det är Gumælius tro som jag behandlar och att denna uppgift är viktig, dessutom relevant. Redan vetenskapen att hans tänkande präglats av att han mottog bestående intryck från sin tid i romantikens Uppsala borde få den insiktsfulle att inse detta. Ty romantiken var i grunden en religiös rörelse där det gudomligas undanträngande ur värld och tillvaro sågs som själva ursynen. Att romantikens religiösa yttringar sedan inte höll måttet inför väckelsekristendomens trosmönster är en annan sak.

Gumælius var förvisso inte ensam i sitt slag. En rad av romantiken påverkade riksdagspräster verkade i det utgående ståndssamhället. Dessa prästers trosåskådning behöver granskas med nya ögon och man måste börja någonstans.<sup>4</sup> Lämpligen börjar man med en av de mest framträdande av dem, Gustaf Wilhelm Gumælius. Dessutom än en gång, vad är viktigare än att undersöka hur en människas inre liv påverkar hennes yttre handlingar och att göra detta utifrån ett historiskt sammanhang och inte enbart abstrakt teoretiskt?

Denna målsättning utesluter förvisso inte att Gumælius livsverk berörs när sammanhanget så kräver. För läsbarhetens skull är det t o m en fördel med en biografisk översikt över hans livslopp.

---

<sup>1</sup> Bergstedt 1883, s 418, 423.

<sup>2</sup> Mårtensson 1987 s 43.

<sup>3</sup> Mårtensson 1987 s 50.

<sup>4</sup> Sven Eric Liedman påstår följande om C A Agardh med anledning av att denne utnämns till biskop i Karlstad. ”I och med den (biskopsutnämningen) sker en märkvärdig förändring. Plötsligt är Agardh stor kyrkoman och prelat. Han är lyckligtvis en high-churchman och värre hierark än jag” skriver göteborgsbiskopen af Wingård i Göteborgs häftet till Tegnér. Agardh börjar lära sig hebreiska med stor inlevelse och debiterar några år senare som bibelöversättare. Hans teologiska författarskap blir med ens stort och rikhaltigt”. Liedman 1991 s 30. Att kritiskt undersöka hur det verkligen var med denna ”märkvärdiga förändring” är ett exempel på en sådan forskning.

## 1:3 Livsloppet

Gustaf Wilhelm Gumælius föddes den 5 maj 1789 på Taxinge säteri, i Lids socken utanför Nyköping. Han var nummer tre av sex söner. Gustaf Wilhelms föräldrar var förre sergenteanten vid Södermanlands regemente, lantbrukaren Carl Magnus Gumælius och hans hustru Brita Katrina Hedenström. I början av 1790-talet såldes säteriet. Sannolikt skedde detta på grund av ekonomiska bekymmer. Familjen flyttade till en mindre frälsegård, Bjurnäs, där de två yngsta barnen föddes. Fadern kunde som ofrälse inte hävda arvsanspråk på denna gård varför han helt lagenligt fick lämna ifrån sig den till en adlig löjtnant. Detta innebar ekonomisk ruin för familjen och ytterligare en flyttning, nu till en liten arrendegård, Älta, utanför Skanstull. Släkten fick gripa in för att klara de sex sönerns fortsatta försörjning. Tidigare hade föräldrarna låtit barnen påbörja en ambitiös utbildning, från början i hemmet och därefter genom skolgång i Strängnäs.<sup>1</sup>

Det gick trots de ekonomiska bekymren barnen väl i händer, fyra av dem blev studenter i Uppsala och två valde officersyrket. Till god hjälp för sönerna Otto Joël och Gustaf Wilhelm var det Björnståhlska stipendiet. Detta hade inrättats på 1780-talet av orientalisterna och reseskildraren Jacob Jonas Björnståhl (1731–1779). Stipendiet skulle gå till sörmländska underofficerssöner för studier i orientaliska språk. Det är att märka att Gustaf Wilhelm blev något av en specialist på just orientaliska språk.

Till Gustaf Wilhelms försörjning bidrog även tidigt privatundervisning. Bland annat var han informator hos prostens i Mariefred, Henrik Gustaf Helleday,<sup>2</sup> och kom att stå denne nära.<sup>3</sup>

På åren i Strängnäs, där Gustaf Wilhelm genomgick såväl trivialskola som gymnasium, följde studier i Uppsala. År 1808 inskrevs han som nittonåring vid Uppsala universitet. Även i Uppsala hjälpte han sig fram genom konditioner. Dessa skötte han förmodligen på allra bästa sätt. För det talar hans korrespondens med sina gamla elever. Han var en omvittnat god pedagog, en talang han utvecklade ytterligare under sina år som lektor i Strängnäs.<sup>4</sup> Efter fullföljda akademiska studier, han promoverades 1815, stannade han kvar i Uppsala i ytterligare tretton år och det med akademiska ambitioner.

Den unge magistern blev efter sin promotion oavlönad extra ordinarie amanuens vid Kungliga akademiska biblioteket. År 1823 utnämndes han till docent i grekiska, samt 1825 till extra ordinarie adjunkt i filosofi. Det skall observeras att docenturen inte renderade några inkomster.<sup>5</sup>

Ingen fast tjänst ställdes dock i utsikt. Gumælius fick nöja sig med sina vikariat som han kombinerade med tillfälliga anställningar. Bland annat var han redaktör för tidskriften *Svea* under åren 1818–1823.

De ekonomiska bekymren hindrade inte Gumælius från att delta i ett rikt sällskapsliv. Han var en trogen gäst i Malla Silfverstolpes (1782-1861) välkända salong. Till denna krets hörde

---

<sup>1</sup> För hela avsnittet hänvisas främst till Bergstedt 1883 och Lenander 2009.

<sup>2</sup> Rodell 2000, s 113. Lenander 2009, s 1.

<sup>3</sup> Bland annat skriver prostens Helleday i ett brev som förvaras i Örebro Läns Museum: ”Min älskade Gumælius skriver att han fått kondition åt Vexjösidan. Ja, Gud lönar honom för all godhet och ömhet han visat mina barn”. Lenander 2009, s 2.

<sup>4</sup> Bergstedt 1883, s 414 ff. Som lektor i Strängnäs lät Gumælius enligt Bergstedt aldrig ”ett tillfälle gå sig ur händerna att intressera sina lärjungar för något som kunde främja deras utveckling, skönhetssinne och förädling”. Bergstedt 1883, s 414 f. Bernhard Elis Malmström (1816–1865) underströk ”det värmande och ledande inflytande den välvillige ungdomsläraren utöfvat på hans framtida skaldskap” och han dedicerade 1838 sin första tryckta dikt, ”Ariadne”, till sin forne lärare. Rodell 2000, s 114

<sup>5</sup> I Gumælius efterlämnade papper finns en PM om de oavlönade docenternas villkor i Sverige. Lenander 2009, s 2.

bland annat Geijer, Atterbom, Grubbe och E A Schröder.<sup>1</sup> Gumælius omnämns vid flera tillfällen i hennes memoarer. Bland annat skriver Malla Silfverstolpe följande om sin salongs herrar.

Atterbom är självupptagen och ytlig i sin esteticism, Geijer klumpigt oartig, Gumælius behagsjuk och den adlige Hamilton högfärdig.

Gumælius var även en aktiv medlem i ordenssällskapet Par Bricole. Senare i livet, år 1841, kallades han till den höga graden av ”oförgängligt skinande Öfver Commendör” i denna orden. Nationslivet försummade han inte. Han stod i ledningen för Södermanland-Nerikes nation och upprättade 1825 en förteckning över nationens boksamling. Bevarade räkningar minner också om att han deltog i ett glatt studentliv.<sup>2</sup>

Gumælius hade litterära intressen, vilka han behöll under hela sitt liv men främst odlade under tiden i Uppsala.<sup>3</sup> I Uppsala skrev han både poesi och prosa, bland annat i *Svensk Literatur-tidning*, *Iduna*, *Poetisk kalender* och *Svea*. Som redaktör för *Svea* lät han 1823 införa en artikel utan angivande av författare på hela 150 sidor som hade titeln *Om falsk och sann liberalism*. Artikelns visade sig vara skriven av filosofen N F Biberger (1776–1827). Detta Bibergers bidrag till *Iduna* kommer att få en nyckelroll i den fortsatta framställningen.

Gumælius blev 1818 invald i Götiska förbundet. För eftervärlden har han kallats ”den siste göten” på grund att han var den siste överlevande medlemmen av detta förbund.

Han satte stort värde på Per Daniel Amadeus Atterbom (1790–1855). Till de allra närmaste vännerna hörde annars Carl Jonas Love Almquist (1793–1866) och den svenske nyhumanisten, latinprofessorn och esteterna Adolph Törneros (1794–1839).

Gumælius uppsatser i ovan anförda tidskrifter visar hans mångsidighet. Bland annat var han passionerat intresserad av fornminnen från när och fjärran, såväl språkliga som andra. Här kom hans grundliga klassiska studier liksom hans språkstudier honom väl till pass. Han kunde enligt sin biograf C F Bergstedt lätt ta sig in i fornspråk, ”icke blott isländskan utan äfven anglosaxiskan och faeröiskan”. Gumælius förstod vikten av att studera medeltidssvenska, något som resulterade i att han förmådde kritiskt filologiskt behandla fornsvenska texter, f a den första svenska medeltidsdikten *Hertig Fredrik av Normandie*.

Grekiska var dock hans huvudintresse. Grekiska grammatikaliska liksom lexikala frågor sysselsatte honom hela livet.

Gumælius framträdde även som författare. År 1828 publicerade han första delen av en roman i Walter Scotts anda, *Thord Bonde*, med handlingen förlagd till medeltiden. Denna roman förblev ofullbordad. Författarambitionerna övergav han inte. Så sent som 1870, då kyrkoherde och prost i Örebro, publicerade han den romantiska novellen *Tre löjtnanter på en jagtresan*. Som poet framträdde han med sångcykeln *Engelbrekt* (1858). Denna prisbelönades av Svenska akademien.

Gumælius fick alltså ingen fast tjänst i Uppsala. Detta var den yttre orsaken till att han sökte och 1828 fick lektoratet i filosofi i sin gamla skolorstad Strängnäs.<sup>4</sup>

I Strängnäs tycktes han ha funnit sig väl till rätta. Han skapade ett välskött hushåll som förestods av hushållerskan mamsell Susanna Lindström. I Uppsala hade han hyrt ett par rum, i

---

<sup>1</sup> Nordin 1987, s 147.

<sup>2</sup> Rodell 2000, s 114. Lenander 2009, s 3.

<sup>3</sup> Anne-Marie Lenander har observerat att Gumælius trots svag ekonomi lyckades ordna en utlandsresa till Danmark och Tyskland sommaren 1821 med litterära intressen som drivfjäder. Han besökte bland annat Köpenhamn, Hamburg, Leipzig och Berlin. Lenander 2009, s 3.

<sup>4</sup> Den dag Gumælius lämnade Uppsala skrev Almquist i sin dagbok: ”På morgonen reste G-s bort –och nu käns det, som om han tagit med sig en hel fjerndel af Upsala. Ett stort stycke åtminstone saknas för mitt sinne”. Citatet hämtat från Rodell 2000, s 115.

Strängnäs bodde han i ett hus med egen tomt där hans intresse för trädgårdsskötsel kunde få utlopp. En vän skriver om hemmet i Strängnäs att det var en ”lycka att bli inbjuden till hans angenäma fast ensliga boning där allting, böcker, blommor, husgeråd präglades av utsökt smak”.<sup>1</sup>

Gumælius var i Strängnäs fortfarande ogift men hade trots detta familjeförpliktelser. Den två år äldre brodern, Carl Magnus, som var officer vid Svea artilleri, hade svårigheter att försörja sin familj, varför en son fördes över i Gustaf Wilhelms vård. När brodern avled vintern 1832 och efterlämnade stora skulder blev ansvaret för sonen permanent.<sup>2</sup>

Som pedagog och även som skolledare i Strängnäs var Gumælius framträdande. Hans biograf, den filologiskt bildade tidningsmannen C F Bergstedt, i sin ungdom lärjunge till Gumælius i Strängnäs, beklagade att dennes huvudämne var filosofi och inte grekiska. Poeten B E Malmström (1816–1865), också han tidigare lärjunge, betygat den betydelse denne haft för hans framtida diktning. Det är dessutom omvitnat att Gumælius hade en speciell förmåga att få kontakt med sina elever och att han var en framsynt pedagog och en kunnig lärare. Hans översättningar, läroböcker och ordböcker för skolans bruk användes långt fram i tiden.

I detta sammanhang intresserar särskilt en av dessa översättningar. Av Örebroförlaget Lindh hade Gumælius erbjudits ett arvode av 2760 riksdaler rigsgälds för att översätta ett grekiskt-tyskt lexikon, Schneiders *Handwörterbuch der griechischen Sprache*, till svenska. Detta stora arbete förmådde han inte fullborda i Strängnäs utan först under sin tid i Viby. Tydligt hade han tagit sig vatten över huvudet. Det visar otåliga brev från förläggare Lindh som manar på. Arbetet var utannonserat till prenumeration i Aftonbladet och skulle levereras häfte för häfte, varför det var viktigt att översättningsarbetet ej stannade av. I korrespondensen med Lindh framgår att Gumælius hade ekonomiska bekymmer. Han är påfallande angelägen om förskott på honoraret. Som en möjlig lösning pekade Lindh på möjligheten att låta prästvigga sig och tillträda en god kyrkoherdetjänst.

Om det var detta som påverkade vet vi inte. Redan 1832 hade han emellertid blivit prästvigd för Strängnäs stift och dessutom utnämnts till kyrkoherde och prost i Viby församling i Närke, ett välavlönat första klassens pastorat. En bidragande orsak till att han fick denna tjänst var just förläggare Lindh. Denne, som ägde Trystorps säteri i det under Viby liggande Tångeråsa, lade sina 18 röster på den gode vännen och översättaren. Gumælius vann valet med 69 röster medan hans medtävlare, den likaledes välmeriterade lektorn Herman Lahng, fick 60.

Gumælius hade verkat som lektor i Strängnäs från 1828 till 1834 när han sistnämnda år flyttade till Viby för att där tillträda kyrkoherdetjänsten.<sup>3</sup> Därmed hade definitivt ett nytt skede i hans liv inträtt. Han var då fyrtiofem år gammal.<sup>4</sup>

Viby hade vid tillträdet närmare 3000 invånare och annexförsamlingen Tångeråsa omkring 500. Huvuddelen av socknen var bördig jordbruksbygd med tusenåriga traditioner som bygdecentrum.<sup>5</sup> I socknen, som ingick i Hardemo och Grimstens härad, bodde även

---

<sup>1</sup> Lenander 2009, s 3.

<sup>2</sup> Lenander 2009, s 3.

<sup>3</sup> Rodell följer troget Bergstedt i dennes motiveringar varför Gumælius i slutändan valde att bli en kyrkans man. En kyrkoherdetjänst var den naturliga avslutningen på hans yrkesbana. Den gav den ekonomiska trygghet han så väl behövde. Dessutom tillfördes kyrkan genom Gumælius och andra före detta skolmän boklig bildning och kompetens. Rodell 2000, s 115 f. Utan att direkt kunna vederlägga dessa förmodanden, menar jag mig genom min fördjupade granskning av Gumælius religiositet ha vidgat perspektivet på varför Gumælius gick över i kyrklig tjänst. Gierow påpekar om de med Gumælius samtida Tegnér, Wallin, Franzén, Almquist, Dahlgren, Hedborn, Lindeblad och Thomander att de alla samtidigt som de var pennans män också var präster. Det ena störde inte det andra. Gierow 1975, s 152 f.

<sup>4</sup> Bergstedt 1883, s 414–418. Om första klassens pastorat i Närke och de bemärkta präster under första hälften av 1800-talet som innehade kyrkoherdetjänsterna i dessa pastorat se Redelius 1942, s 33 f.

<sup>5</sup> Lenander 2009, s 6.

ämbetsmän som kronofogde och häradsskrivare. Förutom stora bondgårdar fanns i Viby även ett antal herrgårdar som Körtingsbergs säteri, Värnsta, Nalaviberg och Odensvi. Annexförsamlingen Tångeråsa dominerades av det stora godset Trystorp, där bokförläggare Lindh 1835 överlätit godset till sin svärson.

Socknens ståndspersoner tog aktiv del i socknens utveckling. De gick framför allt i spetsen för jordbrukets utveckling. Viby hushållsförening bildades på deras initiativ. Syftet med föreningen var att stimulera till och utveckla en klok hushållning med moderna jordbruksmetoder som cirkulationsjordbruk, bättre dränering, trädgårdsskötsel och trädplantering. Dessutom propagerade hushållsföreningen för nykterhet och sparsamhet.

På brukspatron Juhlin's initiativ bildades 1834 i Viby en sparbank, den tredje lantsparbanken i riket.

Gränsen mellan socken och församling var på Gumælius tid ännu inte skarpt dragen. När Gumælius engagerade sig i socknens angelägenheter såg han inte det som något vid sidan om utan som en del av sitt ansvarsområde som socknens kyrkoherde. Han kunde därför på ett naturligt sätt ansluta till och förstärka de initiativ som tagits och togs av socknens ledande skikt. Han blev snart själv initiativtagare till många av nyordningarna i socknen. Socken fick läseförening, sockenapotek liksom en nämnd som skulle reda ut tvistemål för att undvika dyra processer i civilmål, dessutom en brandstodsförening, allt på initiativ av Gumælius.

Med liv och lust ivrade Gumælius för förbättrat jordbruk, bättre djurhållning, rationell skogsskötsel liksom för trädgårdsodling. Arbetet på den egna prästgården var ett led i detta hans utvecklingsarbete. Gumælius trädgårds- och parkanläggningar, liksom hans växthus med rara växter, var hans speciella skötebarn. Den välhävdade trädgården, som kom att sträcka sig från prästgården ända ner till Vibysjön, fick namnet Johanneslund. Den var omtalad långt utöver socknens gränser.<sup>1</sup>

Prästgården blev dessutom under Gumælius ledning något av ett mönsterjordbruk. Den blev känd för sitt växelbruk, sin kompostberedning och sin täckdikning.

Gumælius ivrade för odling av foderväxter och han korresponderade med representanter för Lantbruksakademin om frösorter. Han blev ledamot av Lantbruksakademin år 1841. Sitt intresse för trädgårdsskötsel dokumenterade han 1841 och 1842. Han utgav då *Tidskrift för Trädgårds- och Blomsterodling*. Fyra år senare skrev han som sekreterare för länets Hushållningssällskap, *Berättelse om Landthushållningens tillstånd i Örebro Län samt de förbättringar, som i alla delar deraf blivit gjorda under de sistförflutna tio åren*.

Trädgårdsskötseln till trots var ändå Gumælius kamp för en obligatorisk skola det som engagerade honom mest. När han inledde arbetet i Viby med att organisera det från 1842 obligatoriska skolväsendet fick han det emellertid motigt. Socknens inflytelserika bönder satte sig till att börja med på tvären när han föreslog inrättandet av fast skola i socknen. Det var, något som redan här kan nämnas, som en av föregångsmännen i kampen för obligatorisk folkskola som Gumælius gjort sig riksbekant. Men mer om detta i huvudframställningen.

År 1840 invaldes Gumælius av stiftets präster i riksdagens prästestånd. Riksdagsman förblev han hela ständsriksdagen ut samt en period i tvåkammarriksdagen. I hela 29 år fram till 1869 var han alltså i obruten följd riksdagsledamot.

Ovan har givits exempel på hur Gumælius följde upp sina lokala initiativ på regional nivå. Vi skall i huvudframställningen se hur hans idéer konsekvent fullföljdes i hans riksdagsarbete. Genom analys av dennes förslag och yttranden i prästeståndet kan man t o m skaffa sig fördjupad kännedom om vad som låg bakom förslag och åtgärder hemma i Viby. Han tog nämligen i riksdagen tillfället i akt att motivera sig mera utförligt. I sockenstämmoprotokoll och dylikt redovisas ofta enbart besluten.

---

<sup>1</sup> Lenander är särskilt utförlig i sin redovisning av Gumælius trädgårdsskötsel. Lenander 2009, s 9 ff.

Det direkt kyrkliga arbetet fick också sin del av engagemanget. Inte minst undervisningen av konfirmander liksom husförhören skötte han som den pedagog han var, med den äran. Socknen genomförde på hans initiativ ett nytt fattigvårdsreglemente som bland annat stadgade om frivillig fattigvård. Därmed föregrep han en kommande utveckling i kyrkan, den frivilliga diakonins framväxt.

År 1845 utnämndes Gumælius av Kunglig Majestät till teologie doktor. Han förärades dessutom ordensutmärkelser och blev kommandör av både nordstjärne- och vasaordnarna. Dessutom blev han under sin livstid ledamot i en rad lärda sällskap och förärades med en rad utmärkelser.<sup>1</sup>

Förtroendet i Strängnäs stift för Gumælius var så stort att han 1852 vid biskopsvalet i Strängnäs efter Hans Olof Holmström uppnådde tredje förslagsrummet. Utnämnd blev den kyrkligt och politiskt konservative kyrkoherden i Örebro, Thure Annerstedt (1806–1880).<sup>2</sup> Tidigare hade Gumælius stått på förslag till domprosttjänsten i Strängnäs.<sup>3</sup>

Sent omsider, närmare bestämt 1842, då han var hela 53 år gammal, ingick han äktenskap. Han gifte sig med den ännu inte 22 år fyllda Karolina Gustafva Geijer (1820–1905). I äktenskapet föddes fyra barn, Fredrik Wilhelm f 1843, Thord Kjartan f 1844, Henrika Karolina f 1846 och Hugo Sofokles f 1850. Henrika Karolina gifte sig omsider med brukspatron Per Fredrik Brandelius, vars barnbarn är ovan anförde Jan Mårtensson.<sup>4</sup>

Efter nitton år i Viby, utnämndes Gumælius 1853 till kyrkoherde i Örebro och under samma år också till kontraktsprost för Örebro kontrakt.

Trots att han var hela 64 år vid tillträdet blev åren i Örebro lika arbetskrävande som de i Viby, dock på ett väsentligen annat sätt. Örebro med sitt medeltida slott, sin kyrka, sin landshövding och sin Hindersmässomarknad var ett självklart centrum för länet. Oaktat detta var Örebro, trots sin handel och sitt hantverk, fortfarande en småstad. Staden hade inte mer än 5400 invånare vid tillträdet 1853. Vad som dominerade anblicken av staden just det året var ett gytter av tätt liggande små trähus, sinsemellan åtskilda av trånga, smutsiga gränder.

Gumælius hann inte mer än etablera sig i Örebro förrän en förödande brand ödelade allt detta gamla. Den 23 mars 1854 brann praktiskt taget hela det gamla Örebro ner. Enbart rådhus, prostgård, kyrka liksom Bromska huset vid Stortorget klarade sig. Av stadens invånare blev 1200 hemlösa.<sup>5</sup>

Ungefär samtidigt inleddes en omvälvning av annat slag. Väckelserörelserna etablerade sig i staden och fick en snabb utbredning, något som skulle komma att förändra stadens andliga geografi. Ett årtionde senare genomfördes kommunala reformer inte bara i Örebro utan i hela landet. Detta blev startpunkten till en omvälvning av den politiska geografin. Redan när reformerna trädde i kraft 1864 ledde de till utökat självstyre och breddat ansvarstagande.

Allt detta stimulerade till en explosionsartad utveckling i Örebro. På snabb återuppbyggnad av staden efter branden följde expansion. Befolkningssiffran hade tio år efter branden 1863 stigit till 8000 och till 9400 år 1873.<sup>6</sup> På ökad befolkning följde kommunalpolitisk utveckling, näringslivets tillväxt, skolutbyggnad och förbättrad sjukvård. Samtidigt stegrades den religiösa aktiviteten i staden.

---

<sup>1</sup> Utmärkelser och ledamotskap redovisade i Lenander 2009, s 29.

<sup>2</sup> Om Holmström se bl a Svärd 2001, s 83. Vid biskopsvalet erhöll kyrkoherde T Annerstedt Örebro 105 röster, domprosten i Strängnäs I S Widebeck 100 röster, kyrkoherden i Viby Gustaf Wilhelm Gumælius 64 röster. Annerstedt utnämndes. Enligt Redelius låg säkert Gumælius liberalism honom i fatet. Hagström IV1901, s 103, 671. Redelius 1942 s 60.

<sup>3</sup> Lenander 2009, s 19.

<sup>4</sup> Utförligt om Gumælius familjeförhållanden i Lenander 2009.

<sup>5</sup> En detaljerad skildring av branden i Forsell 1916, s 7–19. I Forsell 1916 kan också Örebros utveckling under Gumælius tid som kyrkoherde följas.

<sup>6</sup> Sjölin 1999, s 40–47.

Med liv och lust gick den redan till åren komne prosten in i detta nya. Han blev inspektor för det Karolinska elementarläroverket i staden, där hans bror Otto Joël sedan 1830 var rektor. Brodern hade utvecklat den gamla trivialskolan till ett modernt läroverk med examensrätt till universitet och med undervisning både i latin, moderna språk och naturvetenskapliga ämnen. Gustaf Wilhelm hade i riksdagen hjälpt till med att skaffa statsbidrag och godkännande. För uppdraget som inspektor hade den nyblivne prosten i Örebro vanan inne. Redan 1834, under tiden i Viby, hade han blivit utnämnd till inspektor för Askersunds lägre lärdomsskola.

År 1855 blev Gumælius ledamot av direktionen över länslasarettet, och 1856 ordförande i styrelsen för Tekniska elementarskolan i Örebro. Denna skola var han dessutom initiativtagare till. År 1862 invaldes han i landstinget som representant för Örebro stad. Därtill kommer att han låg bakom grundandet av Dövstumsskolan liksom av stadens sockenbibliotek. Han hade också sin hand med när Risbergska skolan för flickor startade sin verksamhet. Denna skola öppnades år 1863 som den tredje flickskolan i landet och leddes av Emilie Risberg, tidigare guvernant för prästbarnen Gumælius.<sup>1</sup>

Gumælius var med när föreningen för Nerikes folkspråk och fornminnen bildades, dessutom dess förste ordförande. För det praktiska arbetet i föreningen svarade friherre Nils Gabriel Djurklou. År 1862 stiftades Trädplanterings- och Trädgårdsföreningen i Örebro med Gumælius och landshövding Åkerhjelm som drivande krafter. Gumælius blev 1871 ordförande i landstinget och stadsrevisor. Det var ingen ände på uppdragen.

Till allt annat såg han också till att stadens kyrka, Nikolaikyrkan, började restaureras. Den var så illa medfaren att röster till och med hade höjts för att kyrkan skulle rivas och ersättas med en ny kyrkobyggnad. För den unge ritläraren på Tekniska skolan, Adolf Kjellström, blev det en livsuppgift att genomföra den krävande restaureringen.<sup>2</sup>

Det mesta av det direkt kyrkliga arbetet, den så kallade pastoralvården, hade Gumælius lämnat över på andra händer. Inte bara kommunala göromål och hög ålder utan även de långa riksdagssejourerna hade gjort detta nödvändigt. Dock märker man att han under perioder när han inte fanns i Stockholm, öppnade sig för de nya religiösa riktningarna som brutit igenom i staden. Generositeten mot stadens baptister var påtaglig. Han upplät kyrkan för dem och när han själv var i tjänst såg han till att tvångsdop av baptisternas barn inte tillämpades. För de tvångsdop som förekom stod hans vice pastor. År 1863 avskaffades tvångsdopen i landet.<sup>3</sup>

Gumælius var i verksamhet ända in i det sista. Han dog den 22 november 1877, då åttioåtta år gammal.<sup>4</sup>

Efter denna minibiografi ett antal fördjupningar även dessa med syfte att utgöra bakgrund till huvudframställningen. Först om studieresultaten.

## 1:4 Studieresultaten

Fyra av de sex bröderna Gumælius fullföljde sina studier i Uppsala. Den äldre brodern Johan Erik (1783–1846) kom till Uppsala 1802, Gustaf Wilhelm 1808, Otto Joël och Adolf Philip (1793–1861) 1812 respektive 1817. Johan Erik och Adolf Philip blev efter studierna präster i Strängnäs stift. Gustaf Wilhelm och Otto Joël gick den lärda vägen och promoverades båda till magistrar. Otto Joël kom att kröna sitt livsverk som bemärkt skol- och kommunalman i Örebro.<sup>5</sup>

---

<sup>1</sup> Forssell 1916, s 66–73.

<sup>2</sup> Forssell 1916, s 51–57.

<sup>3</sup> Sjölin 1999, s 140.

<sup>4</sup> För uppgifterna i övrigt hänvisas i första hand till Bergstedt 1887, Hagström IV 1901, Amenius och Forsell 1916. Gumælius är även rikligt företräd i Örebros lokalhistoriska litteratur.

<sup>5</sup> Hagström IV 1901, 44, 480, 170, 183. Amenius, SBL 17.

Gumælius akademiska studier i Uppsala inleddes alltså 1808 och fullföljdes 1815. Den 15 maj detta år promoverades han tillsammans med bland annat Carl Jonas Love Almquist och Per Daniel Amadeus Atterbom samt akademikerna Christian Eric Fahlcrantz (1790–1866) och Carl Georg Rogberg (1789–1834). Sedermera kyrkoherden i Veckholm, skalden Johan Börjesson (1790–1866), promoverades också vid samma tillfälle. År 1811 hade Gumælius disputerat pro exercitio med dissertationen *Canticum Davidis II. Sam. Cap XXIII vers. 1.-7. Versione & Not. Philol. Illustratum*. Preses var Carl Adam Ipson. Pro gradu disputerade han 1815. Ämnet för dissertationen var *Historia Decem Vezirorum et Filii Regis Azad. Bacht, ex Arabico in Latinum conversa*. Preses var Gustaf Knös.

Det som här mer intresserar än avhandlingarna, som Gumælius visserligen försvarade men inte själv skrivit, är hans den 22 februari 1815 godkända filosofie kandidatexamen. Slutprovet inför denna examen bestod av tentamen i fakultetens samtliga ämnen. Betygen vid denna kunskapsprövning säger en del om Gumælius både inriktning och talanger.

Det var i språken, det vill säga österländska språk, liksom i de klassiska språken grekiska och latin, som han hade den största framgången. I österländska språk fick han högsta betyg. Här var han också väl förberedd. Han hade fått god undervisning i hebreiska under sina gymnasiestudier i Strängnäs.<sup>1</sup> Även i grekiskan lyckades han väl, så väl att han redan 1818 blev docent i ämnet. Intresset för grekiskan höll i sig. Carl Fredrik Bergstedt, Gumælius biograf, beklagar som nämnts ovan att han själv inte fick åtnjuta dennes undervisning i just detta ämne under sin gymnasietid i Strängnäs. Gumælius var nämligen lektor i filosofi, inte i grekiska. Gumælius sökte till och med professuren i grekiska när Esaias Tegnér (1782–1846) 1823 lämnade sin professur i Lund för biskopstjänsten i Växjö.<sup>2</sup> Lexikala frågor i ämnet kom som redan antytts att sysselsätta Gumælius under hela hans liv.<sup>3</sup>

Gumælius höll sig väl framme även i historia, litteraturhistoria och för bibliotekarien, professor Per Fabian Aurivillius (1756–1829). Gumælius blev redan ett halvår efter sin promotion extra ordinarie amanuens vid Kungliga akademiska biblioteket och han månade om stiftsbiblioteket i Strängnäs under sin lektorstid där. Att historieintresset fanns redan i Uppsala är inte ägnat att förvåna. Vi kommer i fortsättningen att finna hur hans historiesyn ingick som en väsentlig del i hans verklighetsuppfattning. Professorn i ämnet, Eric Michael Fant (1754–1817), hade bland allt annat också gjort sig känd för sitt intresse för arkeologi. Detta måste ha appellerat till Gumælius, som under sin tid som präst och riksdagsman kom att bli en forn- och kulturminnesvårdare av rang. Redan under sin tid i Uppsala intresserade han sig för de germanska folkens litterära fornminnen, inte minst deras fornspråk, något som ett antal publicerade uppsatser vittnar om. Inriktningen på språk är här inte att ta miste på. Att det var viktigt att studera medeltidssvenska förstod han tidigare än någon annan här i landet enligt sin biograf C F Bergstedt, också denne språkman.<sup>4</sup>

Litteraturhistoria låg också väl till för honom, så väl att han efter avslutade studier drogs in i tidens litterära rörelser. Han var 1818–1823 redaktör för den fosforistiska uppsalatidskriften *Svea*, skrev åtskilliga uppsatser, mest recensioner i *Svensk Litteratur Tidning* och lämnade även bidrag till Atterboms poetiska kalendrar. I Götiska förbundets tidskrift *Iduna* skrev han också flera uppsatser.<sup>5</sup> Allt enligt Bergstedt. Dessutom hade Gumælius ambitioner som författare. Han skrev som ovan anförts den historiska romanen *Thord Bonde* (1828) och den

---

<sup>1</sup> Bergstedt 1883, s 408.

<sup>2</sup> Otryckt meritförteckning. Gumælius samling. Örebro läns museum.

<sup>3</sup> Bergstedt 1883, s 408, 413 f. Se även Rodell 2000, s 115.

<sup>4</sup> Bergstedt 1883, s 409 f. Svanberg, SBL 3, s 681–687.

<sup>5</sup> Bergstedt 1883, s 409. Rodell 2000, s 114.

romantiska novellen *Tre löjtnanter på en jagtres* så sent som 1870. Prisbelönad av Svenska akademien blev hans sångcykel *Engelbrekt* (1858).<sup>1</sup>

I ämnena fysik, matematik och medicin var Gumælius godkänd, inte mer. Förmodligen vinnlade han sig inte om dessa ämnen. Räkna kunde han förvisso. Det skulle bland annat hans kommande arbete med riksdagens räkenskaper ge rikliga prov på. Och att Gumælius bristande kunskaper i medicin, han fick betyget *facillime approbatur* vilket betyder knappt godkänd, skulle bli bestående, tvivlar jag på. Åtminstone veterinärmedicin kom han i framtiden att intressera sig för.<sup>2</sup>

Astronomin ägnades förmodligen ett visst intresse. Hans betyg blev "icke utan beröm godkänd" (*non sine laude approbatur*). I praktisk ekonomi för professor Samuel Liljeblad (1761–1815), som även var botanist gick det ändå bättre. Han tilldelades betyget "med beröm godkänd" (*cum laude approbatur*). Liljeblad hade gjort sig känd som en även i privatlivet god ekonom med intresse för lantbruk, botanik och djur. Alltså låg Liljeblads inriktning i linje vad som skulle engagera Gumælius i framtiden. Ett intresse, som slog ut i full blom under tiden som kyrkoherde i Viby i Närke, kan vi alltså spåra ända tillbaka till tiden i Uppsala.<sup>3</sup>

Professor i praktisk filosofi var Nils Fredrik Biberg och i logik och metafysik Samuel Grubbe (1786–1853). Båda drev, liksom den 1812 avlidne Benjamin Höijer (1767–1812), en idealistisk av främst Friedrich von Schelling (1775–1854) påverkad filosofi, något som gav dem platsen som två av uppsalaromantikens inspiratörer.<sup>4</sup> De räknas tillika in bland Christopher Jacob Boströms (1797–1866) lärare. Grubbe utvecklade, med Sten Lindroths formulering, "det sannas, det godas och det skönas mysterier". De sinnliga väsendena såg han som idéer i Guds självmedvetande. Han företrädde alltså en platonsk idealism.<sup>5</sup> Biberg tänkte i samma riktning.

För både Biberg och Grubbe fick Gumælius betyget "icke utan beröm godkänd" (*non sine laude approbatur*), ett medelbetyg alltså.<sup>6</sup> Tio år senare, 1825, blev Gumælius trots detta utnämnd till extra ordinarie adjunkt i just filosofi.<sup>7</sup>

## 1:5 Romantikens Uppsala

Att Gumælius åtminstone vid examenstillfället 1815 inte bedömdes som någon finslipad filosof betyder inte att han tagit avstånd från de filosofiska visdomar som hans lärare Nils Fredrik Biberg och Samuel Grubbe delgivit honom. Tvärtom hade han liksom så många andra blivit djupt indragen i just de tankeströmningar som dessa båda filosofer var företrädare för.

Det som skett var att man i Uppsala upplevt en vändpunkt i och med det nya seklet. Det lärda Uppsala växlande om från upplysningstidens, som Sten Lindroth uttrycker det, förvärldsligade nyttokultur till ett synsätt där människan betraktades som en andlig varelse som arbetade på sin fullkomning.<sup>8</sup> Universitetsstaden hade blivit "idealismens Uppsala". Konkret hade en romantisk tankeströmning med rötter i platonsk idélära, kristen gudstro och

---

<sup>1</sup> Bergstedt 1883, s 410 ff. Thord Bonde utkom i en första del och blev aldrig fullbordad. Rodell sammanfattar de omdömen som getts om boken. Bland annat påpekar han att många av de idéer som Gumælius kommit i kontakt med går att spåra i romanen. Rodell 2000, s 114. Gumælius var god vän med Almquist. Vid 1820-talets början brevväxlade de om Almquists verk *Amorina*.

<sup>2</sup> Gumælius var under sin tid i riksdagen först ersättare i och därefter under en rad riksdagar ordinarie ledamot i statsutskottet. Statsutskottet var riksdagens centrala utskott för och granskning av statsutgifter. Register till riksdagens protokoll. Se även Reuterdaahl 1920 s 222, 233.

<sup>3</sup> Franzén, SBL 23, s 4 ff.

<sup>4</sup> Eriksson 1987, s 135.

<sup>5</sup> Lindroth 1976, s 182.

<sup>6</sup> Om Biberg, Liljeqvist, SBL 4, s133–139. Om Grubbe, Cullberg, SBL 17, s 351–354.

<sup>7</sup> Bergstedt 1883, s s 414. Aménus, SBL 17, s 407.

<sup>8</sup> Lindroth 1976, s 142.

inte minst i 1800-talets tyska universitetsfilosofi, erövrat de lärdas sinnen. I dess kölvatten följde nyhumanismen och göticismen samt den för denna undersökning så viktiga "historiska skolan". Med den historiska skolan avses en från Tyskland stammande specifik sammansmältning av filosofi, historiesyn och samhällsuppfattning. Den historiska skolans främste företrädare i Sverige har Geijer ansetts vara. Här skall emellertid Nils Fredrik Biberg accentueras utifrån dennes artikel "Om falsk och sann liberalism". Det var i polemiken kring denna som beteckningen "Den historiska skolan" lanserades i Sverige.

Uppsala universitet upplevde under denna romantiska era ett slags storhetstid. Där återfanns alla de stora namnen som Erik Gustaf Geijer, Per Daniel Amadeus Atterbom liksom den klassiske filologen Adolph Törneros och författaren, professorn i grekiska, Vilhelm Fredrik Palmblad (1788–1852) för att inte tala om de båda ovan nämnda filosoferna Grubbe och Biberg.<sup>1</sup>

## 1:6 Det nya tänkandet sammanfattat

Till denna inledning hör även att ge en överblick över det nya tänkande som utvecklades under Gumælius tid i staden. Vi lägger särskild vikt vid sådant som satte spår i hans fortsatta tänkande. Förlaga för denna översikt har i huvudsak varit Svante Nordins *Romantikens filosofi*.

Vad som mer än annat slår iakttagaren är att filosofin stärkte sina ställningar och skaffade sig ett grepp över universitetsutbildningen från sekelskiftet 1800 och några årtionden framåt. Filosoferna hade fått vind i ryggen genom att låta sig påverkas av tysk idealistisk filosofi med dominerande namn som Johan Gottlieb Fichte (1762–1814), Friedrich von Schelling (1775–1854) och Friedrich Hegel (1770–1831).<sup>2</sup> Stimulerade av detta nya utvecklade de ett filosofiskt

---

<sup>1</sup> Lindroth 1976, s 151 f.

<sup>2</sup> Går man djupare in i problematiken hade den ovan anförda romantiken, i Sverige ofta benämnd nyromantiken, sina rötter i den platonska traditionen liksom hos Kant. Den är en världsåskådning som som framför allt utarbetats av Friedrich von Schelling och hans krets, av bröderna August Wilhelm och Friedrich von Schlegel (1767–1845, respektive 1772–1829), av diktare som Ludwig Tieck (1773–1853) och Novalis (pseudonym för Friedrich von Hardenberg 1772–1801). Många romantiker var knutna till universitetet i Jena i furstendömet Weimar, där Johan Wolfgang von Goethe (1749–1832) var kulturminister. (Eriksson 1987, s 129.)

Immanuel Kant (1724–1804) hade, som vi i kapitel 2 får anledning att återkomma till, förstått att kunskapen om världen utanför vårt medvetande är inskränkt och att vi läser omgivningen utifrån vårt subjektiva självmedvetande. Tinget i sig känner vi ej. Med detta konstaterande hade Kant inte bara skapat nya betingelser för tron utan även öppnat för en genomgripande omtolkning av verklighetens väsen. (Eriksson 1987, s 130 f. Genom sin omtolkning av verklighetens väsen öppnade Kant för den idealistiska filosofin. (Heckscher 1939, s 19.) Bland annat Fichte (1762–1814) insåg, påverkad av Kant, att det egna jaget formade människans verklighetsupplevelse. Däremot gick Fichte inte med på att yttervärlden, "tinget i sig", var något okänt. Yttervärlden var bestämd av det subjektiva jag som betraktade den, menade han. Världen var generellt uttryckt, själsligt bestämd. (Eriksson 1987, s 131. Aspelin 1993, s 184–191. Aspelin sammanfattar på ett pedagogiskt sätt Fichtes etiska idealism.) Schelling förde denna tanke vidare och utvecklade den. Hela tillvaron såg denne, och här hänvisar jag återigen till kapitel 2, som en andlig enhet. Det kroppsliga var enbart skenbart materiellt, djupast sett var det något andligt. Denna föreställning ledde inte enbart till omtolkning av kristendomen utan även till en människocentrerad uppfattning av tillvaron. Den ande som utgör världen framträder nämligen enligt Schelling på olika nivåer av själslighet. Naturen nedanför människan uppfattade han som omedveten ande. Först i människans själ väcks enligt Schelling människans kännedom om sig själv, det vill säga kännedom om sin egen andlighet. (Eriksson 1987, s 131 f.) I den uppsaliensiska romantikens av Schelling påverkade värld intog följdriktigt människan centralplatsen, detta på grund av att hon är den varelse hos vilken anden kommit till medvetande om sig själv. (Eriksson 1987, s 133.)

På denna filosofiska grund kunde exempelvis en ledargestalt för "Nya skolan" i Uppsala, poeten och Gumælius promotionskamrat Atterbom, hävda att trons tillit genom Schellings filosofi även kunde ses som ett filosofins försanthållande. (Mogren 2003, s 45, 175. Om Nya skolan, se bland annat Mogren 2003, passim.) Att detta synsätt inte var främmande för Gumælius skall jag framledes påvisa. Den insikten förstärks av att Gumælius i Uppsala tillhörde de litterära kretsarna kring Atterbom och den Nya skolan.

tänkande som de ansåg vara grundläggande vetenskap. De svenska filosoferna menade sig företräda en vetenskaplig livs- och världsåskådning som övriga vetenskaper hade att anknyta till och bygga på.

Kännetecknande för denna filosofi i dess olika former och utvecklingsfaser var arvet från Platon. Själva grundtanken var att verkligheten i sista hand var andlig samtidigt som den i djupaste mening också sågs som förnuftig. Denna andliga verklighet förband uppsalafilosoferna med Anden och med Gud. Samtidigt såg filosoferna verkligheten som en enhet. Allt hörde enligt dem organiskt samman i en sammanhållen totalitet.

Drar man ut de konsekvenserna av detta synsätt blir av det yttre en fenomenvärld, eller om man så vill en skuggvärld relativt den andliga verkligheten. Så konsekventa var man dock sällan. Genomgående brottades filosoferna med hur den materiella verkligheten skulle beskrivas i dess förhållande till den andliga.

Till det problematiska hörde även att förena tanken på att allt hörde organiskt samman med uppenbar mångfald och motsägelsefullhet. Eller tillspetsat, hur kan den sanna verkligheten beskrivas som en enhet med sin spets i Gud när det samtidigt finns så mycket ont?

Människans sinnlighet ställdes mot hennes förnuft. Uppgiften var att övervinna sinnligheten, alternativt att låta sinnligheten bli underordnad högre värden. Den sanna verkligheten fanns ju i det andliga inte i det sinnliga.

Från den lägre världen skulle man med filosofins, konstens och religionens hjälp sträcka sig mot den högre.

Uppsalafilosofen var patriot. Dock glorifierade han aldrig kriget utan drömde om folkförbund och evig fred. Hans kvinnosyn var romantisk och patriarkalisk, men aldrig förnedrande. Politiskt var han konservativ. En stat eller ett samhälle som byggde på förnuftet, tillämpade enligt uppsalafilosoferna maktindelning mellan ett offentligt stånd och ett privat. Det offentliga ståndet, makteliten, hade som sin huvuduppgift att med oväld leda samhället mot det allmänna, det förnuftsmässiga och det ideella. Det privata ståndet hade en mer begränsad maktsfär utifrån sina praktiska färdigheter och sitt sunda förnuft.

Samhället tänktes som en kollektiv enhet med personlighet och själ.

Sammantaget såg uppsalafilosoferna framtiden an. De trodde på utveckling. Hela tillvaron var för dem indragen i en utvecklingsprocess där slutmålet var andlighetens seger.<sup>1</sup>

Denna utvecklingstro skall ses mot bakgrund av att de svenska romantikerna liksom deras tyska lärofäder förutsatte det organiska växandet. Allt levande var menat att växa och utvecklas likt växtligheten i naturen, menade de. Växandet förutsattes ske långsamt, aldrig ryckvis och snabbt. Hastiga rörelser bryter sönder. Revolution, i betydelsen plötslig omvälvning, var något förkastligt. Revolutioner dödar folksjälén, menade romantikerna. Denna syn på det organiska växandet gällde även den historiska utvecklingen bland folkslag och länder, detta enligt en historiesyn som utvecklats av den ursprungligen från Tyskland stammande historiska skolan. Motsvarande betraktelsesätt återfinns vi även i av romantiken påverkad språk- och rättsvetenskap.<sup>2</sup>

Varje enskild nation ansågs ha sin utvecklingspotential och dessutom behöva en rättsordning som var anpassad just för den.<sup>3</sup>

---

<sup>1</sup> Nordin 1987, s. 405, 419-422.

<sup>2</sup> Till den historiska skolan räknas den historiska rättsskolan, grundarna av den historiska och jämförande språkforskningen och av den historisk kritiska metoden inom historievetenskapen. Denna skola utvecklades i Tyskland under första hälften av 1800-talet och präglade tysk humanvetenskap från romantiken och framåt under 1800-talet. Se Heckscher 1939.

<sup>3</sup> Så lärde tydligast den historiska skolan inom rättsvetenskap, därtill inspirerad av Friedrich Karl von Savigny (1779-1861). Språkforskningen, vars portalgestalt var Friedrich Schlegel, grundade sin förståelse av språkutveckling och släktskap språk emellan utifrån synen på språken som något i samhället integrerat. Staten i sin tur sågs av bland annat Schelling som en organiskt växande storhet.

Organismidén kom sammanfattningsvis att bli något av en nyckel för hela den romantiska åskådningen såväl i Uppsala som på andra platser. Denna idé måste betraktas som romantikens bidrag till 1800-talets kungstanke, den allmänna evolutionsidén.<sup>1</sup>

Så långt huvuddragen i det tänkande som svepte in över Uppsala omkring sekelskiftet 1800. Till huvudframställningen hör en mera ingående teckning av hur den romantiska idealismen utvecklades och i viss mån ändrade karaktär under Gumælius tid i Uppsala.

## 1:7 Nyhumanismen

Det nyhumanistiska bildningsidealet kom att bli dominerande under Gumælius tid i Uppsala.<sup>2</sup> Detta ideal kom han i fortsättningen att både anknyta till och avgränsa sig från under sitt fortsatta liv. Detta motiverar varför något ytterligare sägs om detta ideal.

Nyhumanisterna betonade värdet av de klassiska språkens och kulturens studium. Denna betoning skall dock inte förstås som ett konservativt fasthållande vid gammal ordning. De var till exempel motståndare till ett "själlöst" grammatikpluggande och gillade inte när de klassiska studierna bedrevs utifrån teologiska utgångspunkter. De klassiska studierna hade ett egenvärde, menade man. Samtidigt kom nationell diktning, nationell litteratur och kultur, liksom studiet av de nationella språken, att intressera de klassiskt skolade nyhumanisterna.<sup>3</sup> Den svenske nyhumanisten Adolph Törneros, latinprofessor i Uppsala på 1830-talet och dessutom nära vän med Gumælius, var en högt bildad estet. Under sina resor i den svenska sommaren gav han övertygande prov på en romantisk naturkänsla. Även denna känsla gick alltså att förena med ett nyhumanistiskt betraktelsesätt.<sup>4</sup>

Nyhumanisterna utvecklade en bestämd syn på begreppet bildning. Inte minst studiet av de klassiska språken och den klassiska kulturen i dess litteratur och konst ansågs bildande. Bildning betyder i detta sammanhang överblick, insikt i sammanhang och förmåga att urskilja vad som var av värde. Djupast sett bildades man till humanitet.<sup>5</sup> Den krassa nyttan och de empiriska vetenskaperna med deras anhopning av torra fakta ringaktades. Den akademiska utbildningen skulle ta fasta på det mänskliga vetandet i dess organiska helhet och söka tränga fram till verklighetens innersta väsen.<sup>6</sup>

Johan Gottfried Herder (1744–1803), en av de främsta företrädarna för nyhumanismen, hävdade att historien utvecklades kontinuerligt och i fortlöpande sammanhang. Nya nationella kulturer stod i förbindelse med svunna i en utvecklingskedja som förhoppningsvis ledde till ökad humanitet. Dessutom tänkte han sig litteraturen som ett ur folksjälens framvuxet uttryck för den nationella egenarten. Bildningen såg han främst som en nationell bildning som verkade befrämjande på varje tids kultur. Den nyhumanismen nära angränsande romantikens historiska intresse härleds bland annat till Herders inflytande.<sup>7</sup>

I vissa nyhumanistiska kretsar stod det klart att personlighetens bildning och den nationella kulturens tillväxt kunde ske även på annan grund än den klassiska. Även naturvetenskaperna

---

<sup>1</sup> Hessler 1937, s 102 f. Eriksson 1987, s 134. På svensk botten framträder Erik Gustaf Geijer (1783–1847) i Uppsala som den historiker som tydligast påverkats av dessa tankar. (Om Geijers syn på landskapet som en organism. Se Mogren 2003, s 62.) Geijers historiesyn var grundad i tanken på folket som en organism, bestående av kungamakt och folk och i läran om den nationella egenartens värde. Han övergav inte denna av romantiken genomsyrade grundhållning när han efter sin omvändelse 1838 framträdde som liberal. (Lindroth 1976, s 183. Eriksson 1987, s 135. Om organismtänkandets utveckling på tysk botten. Se Heckscher 1939, s 32.)

<sup>2</sup> Nyhumanismen var ursprungligen en tysk företeelse med företrädare som Johann Joachim Winckelmann (1717–1768), Johann Gottfried Herder, Wilhelm von Humboldt (1767–1835) och även Johann Wolfgang von Goethe (1749–1832) och Friedrich Schiller (1759–1805). Tegnér var den mest kände svenske företrädaren.

<sup>3</sup> Landqvist 1946, s 124–126.

<sup>4</sup> Lindroth 1976, s 185.

<sup>5</sup> Landqvist 1946, s 123, 130.

<sup>6</sup> Lindroth 1976, s 142.

<sup>7</sup> Landqvist 1946, s 126 f, 128 f, 130.

kunde skärpa omdömet, stärka och förfina karaktären och göra att människan mognade. Bland annat Herder påstod att den som skärpt sitt sinne med något, vad det än må vara, därigenom mognade till sin inre människa.<sup>1</sup>

Nyhumanisterna upphöjde den lärde. Denne stod i sanningens tjänst med kunskap om såväl det närvarande som det tillkommande. Kunskap hade inte sin grund i sunt förnuft men i övertygelsen om att filosofin (vetenskapen) tillhandahöll den högre visdomen. Halvbildning ansågs farlig. Inga övergångar mellan bildade och obildade skulle ges.<sup>2</sup>

Att nyhumanismen som en ursprunglig tysk rörelse också hade specifikt kristna rötter är uppenbart. Kännetecknande för nyhumanismens kristendomstolkning var att gränsdragningen mellan religion, vetenskap och konst var flytande. Allt hade tendens att smälta samman i en inre, sann verklighet av högre slag. Detta är värt att ha i minnet när vi så småningom skall tolka Gumælius kristendomstolkning under hans tid som kyrkoman.<sup>3</sup>

## 1:8 Patriotism, Götiska förbundet och den nationella väckelsen

Avslutningsvis något om den patriotism som svepte in över landet efter förlusten av Finland 1809, d v s under den tid Gumælius vistades i Uppsala.

Uppsalaromantikerna var, liksom den svenska romantiken över huvud taget, patrioter. De hävdade entydigt det egna landets särställning gentemot andra folk.<sup>4</sup> Detta gjorde de trots att romantiken uttalat såg på tillvaron som en enhet. Det motsägelsefulla i denna hållning löste romantikerna upp genom att tala om enskildheter som tillsammans gick upp i en stor enhet. Varje enskildhet hade sin egen uppgift i helheten, samtidigt som enskildheten betraktades som ett mikrokosmos som i sig inrymde allt. Som en sådan enskildhet med egen personlighet betraktade man den egna nationen (i den mån den hölls samman av människor med samma språk och av samma ras). Den enskilda nationen ansågs dessutom äga en egen specifik uppgift till tjänst för helheten. Medborgarna i det egna landet förenades i att de alla antogs vara delaktiga i det egna folkets väsen genom sitt ursprung och genom ett framtidsöde förbundet med det land och det folk de tillhörde.<sup>5</sup>

Götiska förbundet skall ses som ett konkret uttryck för denna patriotism. Detta förbund bildades i Stockholm 1811 men med ingång även i de romantiska kretsarna i Uppsala. Bland annat Geijer hade en ledande ställning i förbundet.

Initiativtagare och ledare var Jacob Adlerbeth (1785–1844). Namnkunniga ledamöter var förutom Geijer även Tegnér och Per Henrik Ling (1776–1839). Gumælius invaldes som ledamot 1818 och gick under namnet Kjartan Olafson.<sup>6</sup> Samma år som Gumælius vann sitt inträde avslutades Geijers egentliga verksamhet i den götiska rörelsen.<sup>7</sup> Förbundets organ var kulturtidskriften *Iduna* (började utkomma 1811). Bland bidragsgivarna fanns som vi ovan noterat även Gumælius som medverkade med artiklar i fornnordiska ämnen. Tidskriften, annonserad som ett språkrör ”för den nordiska fornålderns älskare,” slutade komma ut 1824, varefter förbundets verksamhet ebade ut.

Pådrivande vid bildandet var nationella stämningar som uppstått i sorgen och frustrationen över förlusten av Finland. Förbundet ville nationell väckelse i göternas efterföljd. Hessler ta-

---

<sup>1</sup> Landqvist 1946, s 124, 130 f.

<sup>2</sup> Nordin 1987, s 423 f, 144, 58.

<sup>3</sup> Stephan, Schmidt 1960, s 33.

<sup>4</sup> Heckscher 1939, s 151.

<sup>5</sup> Hessler 1937, s 113 f. Eriksson 1987, s 133 f.

<sup>6</sup> Bergstedt påstår att Gumælius tillhörde de ursprungliga stiftarna. Han valdes enligt Amenius in 1818. Amenius, SBL 17, s 408. Bergstedt 1883, s 409. Rodell 2000, s 114. En grundlig genomgång av bakgrunden till och omständigheterna kring Götiska förbundets bildande i Stenroth 1972.

<sup>7</sup> Landqvist 1954, s 135.

lar om förbundet som en organisation skapad för fosterländsk propaganda. På dess program stod enligt Hessler ”en historism, som skulle tjäna nationella syften”.<sup>1</sup> Detta helt i linje med Geijers synsätt. Geijer tog dessutom genom sina skrivelser i just *Iduna* de första stegen mot en syntes av klassiskt och romantiskt, något som ledde fram till den götiska nationalromantiken. Samme Geijer utvecklade i *Iduna* den av Herder (1744–1803) introducerade läran om de nationella minnenas och traditionens betydelse för att stärka folkkaraktären. Samtidigt var man inom Götiska förbundet påverkade av den entusiasm för folklitteratur som fått spridning bland Europas intellektuella sedan mitten av 1700-talet. Folkvisesamlaren och fornforskaren Leonard Fredrik Rääf (1786–1872) var medlem i förbundet liksom också Arvid August Afzelius (1785–1871) präst, folkvisesamlare, översättare av fornnordiska diktverk. I *Iduna* publicerades för första gången en rad av Geijers och Tegnér's dikter i götisk anda, bland annat några romanser ur *Fritiofs saga*. Man intresserade sig också för bruket av fornnordisk mytologi i bildande konst.<sup>2</sup>

## 2 Gumælius utvecklingstro

Därmed har vi kommit över på huvudframställningen. Även denna förutsätter en bakgrundsteckning, nu i form av ett slags ”omtag”. Jag skall återigen, men nu fördjupat, beskriva den romantiska rörelsen. Jag gör det genom att gå på person och börjar med de tyska förebilderna Kant, Fichte, Schelling och Hegel. Därefter fortsätter jag med den svenska filosofer som påverkat Gumælius. Först därefter beskriver jag dennes tänkande utifrån ett utvalt material där det karakteristiska för hans synsätt framträder.

### 2:1 Spekulativ idealism och trosfilosofi. Kant, Fichte, Schelling, Hegel

I den franska revolutionens spår skedde en ideologisk strömkantring i Tyskland. De som mer än andra banade vägen för denna epokväxling var filosoferna Immanuel Kant (1724–1804), Johan Gottlieb Fichte, Friedrich von Schelling och Friedrich Hegel (1770–1831).

Tidigare höll man det för självklart att mänskliga begrepp var klara och gick att förstå, medan Kant visade att begreppen, analyserade av det *rena förnuftet*, var subjektiva bilder. Av uppenbar sanning hade blivit subjektiv sanning. Detta innebar ett grundskott mot 1700-talets rationalistiska upplysning.

Även Upplysningens på dåtidens förnuft grundande religiösa grundpelare, *Gud, dygd och odödlighet*, ifrågasattes av Kant. Religionens sanning kunde inte bestämmas utifrån förnuftet. Dess sanning tillhörde det *praktiska*, inte det rena förnuftet.

Kant bevisade inte religionens sanning, han förutsatte den. Ett av skälen var att religionen svarade mot människans behov av att vara ställd under obetingade etiska krav. Ett annat att Guds existens och människans frihet var förutsättningen för att människan kunde handla så att det hon gjorde kunde omformuleras till allmän lag.<sup>3</sup>

Denna Kants, låt oss kalla den kunskapsteori, verkade befriande. För många av samtidens intellektuella upplevdes den som ett frihetsevangelium. I och med Kant hade de fått tillbaka

---

<sup>1</sup> Hessler 1937, s 87.

<sup>2</sup> Lönroth 1988, s 261, 265–274. Lindroth 1976, s 178. Norborg 1988 s 160. ”Utifrån L F Rääfs avskrift av den gamla riddarromanen Hertig Fredrik af Normandie, som översatts till svensk vers på 1300-talet, gjorde Gumælius en kritisk filologisk bearbetning, tjugotalet år innan Svensk fornskriftsällskapet grundats”. Rodell 2000, s 114. Hessler 1937, s 79–83. Om Götiska förbundet med speciell hänsyn till Geijer. Hessler 1937, s 79–93.

<sup>3</sup> Bland annat Seeberg 1904, s 39, 100 f, 105. Stephan, Schmidt 1960, s 29. Eriksson 1987, s 130 f. Heckscher 1939, s 19 osv.

sin fria vilja och de hade uppmuntrats att frigöra sig från upplysningsrationalismens religiöst begränsade värld.

Bland dem som vittnade om denna befrielse var Fichte. Med honom inleddes den tyska spekulativa idealismen, i förlängningen också den svenska. För Fichtes del skedde detta främst genom att han av Kant fått lära sig att jaget formade människans verklighetsupplevelse. Däremot förnekade han Kants dualism mellan det rena och det praktiska förnuftet. Jaget, ett allmänt, för alla enskilda medvetanden gemensamt subjekt, ”sätter sig självt”, som Fichte uttryckte det.<sup>1</sup> I Svante Nordins uttolkning av Fichte producerar jaget ”utan att själv vara medveten om det, världen, materien, objektet”.<sup>2</sup> Därmed har jaget fått ett ”icke-jag” och på samma gång den tvingande uppgiften att söka förbinda ”icke-jaget” med jaget. En konsekvens av detta är för Fichtes del en etik där den enskilde så långt som möjligt söker övervinna ”naturens skrankor, att han uppger sina privata intressen och verkar i enlighet med det universella jagets vilja”.<sup>3</sup>

Denna metafysiska spekulatio n var för Fichte ”saliggörande”. Det betyder att den var grundläggande t o m för hans religiösa övertygelse. Om denna religiösa övertygelse skall här inte mer sägas än att religionens historiska vittnesbörd betydde föga för Fichte, inte heller naturens vittnesbörd.<sup>4</sup>

För Schelling, som förde Fichtes spekulativa idealism vidare, var det tvärtom. Såväl historia som natur var centrala temata för honom. Här intresserar mest hans syn på historia och natur i förening med hans spekulativa omtolkning av kristendomen.

Att verkligheten är andlig var för Schelling själva grundföreställningen. Av denna sin verklighetssyn drar han i sin identitetsfilosofi den spekulativa slutsatsen att det i världsutvecklingen råder inre identitet mellan motsatsparen vara och tänkande, mellan subjektivt och objektivt liksom mellan ideellt och reellt.

För Schelling når andelivet sitt högsta stadium i det konstnärliga skapandet. I detta förenas motsatserna ande och natur, medvetet och omedvetet, frihet och nödvändighet. Så också i filosofin som i sin fulländning blir en intellektuell åskådning av intuitivt slag motsvarande konstnäre ns skapande.<sup>5</sup>

Sin naturfilosofi har Schelling sammanfattat i följande sats: ”naturen är omedveten ande och anden medveten natur”.<sup>6</sup> Därmed hade han implicit gett människan centralplatsen i tillvaron. Detta på grund av att hon är den i vilken anden kommit till medvetande om sig själv.<sup>7</sup>

Naturen var för Schelling, liksom för romantikens naturfilosofi över huvud taget, indragen i en kontinuerlig utvecklingsprocess där den omedvetna anden alltmer utvecklas mot medvetenhet.<sup>8</sup>

Till detta skall fogas hans kosmologiska spekulatio ner som han så småningom kombinerade med mer eller mindre bibliska föreställningar. Dessa bibliska anknytningar har gett mig anledning att tala om Schellings trosfilosofi.

Följande är ett försök att skissera några karakteristiska drag i denna trosfilosofi. I och med gudamänniskan Kristus trädde oändligheten ned till det ändliga. Detta nedstigande såg Schelling som en försoningsgärning. Denna försoningsgärning innebar djupast sett att det demoniska i skapelsen besegrades. Det onda såg Schelling som en fasansfull makt som genom ett ursprungligt avfall trängt in i världen. Huvuduppgiften för människan blev att i Kristi

<sup>1</sup> Aspelin 1993 (1958), s 188. Sammanhållet om Fichte, Aspelin 1993 (1958) s 184 –191. Eriksson 1987, s 131.

<sup>2</sup> Nordin 1987, s 16.

<sup>3</sup> Aspelin 1993, (1958), s 188 f.

<sup>4</sup> Stephan, Schmidt, 1961 s 38 f.

<sup>5</sup> Aspelin 1993 (1958), s 194 f.

<sup>6</sup> Citerat från Aspelin 1993 (1958) s 193.

<sup>7</sup> Eriksson 1987, s 133.

<sup>8</sup> Aspelin 1993 (1958), s 194.

efterföljd övervinna det onda. Dock begränsades inte försoningsgärningen till Kristi framträdande. Schelling fann motsvarigheter till Kristi frälsargärning även hos Platon och bland kulturer andra än de kristna.<sup>1</sup>

Frihet är, lärde Schelling, att som människa kunna skilja och välja mellan det goda och det onda.<sup>2</sup>

Skulle Schelling bygga en kyrka, bleve den tillägnad evangelisten Johannes.<sup>3</sup> Det var för övrigt den gängse inställningen bland romantikerna. Johannesevangeliet såg de som evighetens evangelium.<sup>4</sup>

Till den spekulativa idealismens filosofer hör, förutom Fichte och Schelling, slutligen även Friedrich Hegel. I honom förverkligades ansatser hos såväl Fichte som Schelling, bland annat Schellings försök att infoga kristendomen i sin filosofi.

Hegels poäng var att han, i ett gigantiskt försök till världsförklaring, drog in det absoluta som styrmedel i den historiska utvecklingen. Detta absoluta benämnde han den absoluta anden som han bestämde som förnuft (anden, tänkandet) och verklighet (varat) i förening. De kristna huvudlärorna, med försoningsdramat i centrum, förbands med och kom till uttryck i den absoluta andens verkande i historien. Det betyder att Hegel omformade och förallmänligade den kristna tron och gjorde denna till ett hela historien omfattande livsdrama. Hegel talade om detta livsdrama i termer av det oändliga som tagit gestalt i det ändliga för att sedan återkomma till sig själv för att vinna medvetande om sitt eget väsen. Just detta var enligt Hegel den djupaste innebörden i f a Johannesevangeliets tal om Ordet (λόγος) som blev människa och tog sin boning bland oss människor och sedan här hos oss utförde sitt frälsningsverk.<sup>5</sup>

Hegel gör alltså teologi till spekulativ filosofi och filosofi i sin tur till förklarad historia. Det historiska förloppet blir i Hegels tänkande till en ständigt pågående utveckling efter ett bestämt mönster. Tes övergår i sin motsats antites som i sin tur omvandlas till syntes. Det yttersta målet i detta skeende är det absolutas (Guds) självförverkligande i historien.

Hegel betonade att historiens utveckling aldrig var godtycklig men inte heller kunde förstås efter abstrakta förnuftsprinciper. Den ingick i en nödvändig utvecklingskedja som det var möjligt för tanken att uppspåra och förstå.<sup>6</sup>

Hegels filosofiska system är på samma gång logiskt och irrationellt, spekulativt och historiskt. Det gör anspråk på att ge svar på och förklara alla tillvarons motsatser.<sup>7</sup>

## 2:2 Uppsala och trosfilosofin

Alldeles tydligt har de filosofer Gumælius mötte i Uppsala influerats av de ovan refererade tyska filosoferna. Detta kommer fortsättningen att visa där jag sammanfattat uppsalafilosofernas tänkande under tre huvudrubriker; ”Motsatsernas enhet, personlighetsfilosofi och försoning”, ”Från slumrande ande till trosfilosofi” och ”Gud i den historiska utvecklingen”. Fichte, Schelling och Hegel är, fastän ofta osynliga, närvarande var jag än befinner mig i min treledade redovisning.

Varför jag inleder med just Höijer, som dog innan Gumælius fullföljt sina akademiska studier, beror av hans betydelse för Geijer.

---

<sup>1</sup> Stephan, Schmidt, 1961 s 39 f.

<sup>2</sup> Radler 1988, s 307 f. Aspelin 1993, s 195 f.

<sup>3</sup> Seeberg 1904, s 117–123. Heckscher 1939, s 26 f. Mogren 2003, s 39.

<sup>4</sup> Förutom Johannesevangeliet hade Romarbrevet och Hebréerbrevet betydelse för romantikerna under denna tidsepok. Segerbank 2004, s 194.

<sup>5</sup> Aspelin 1993, s 200. Hornig 1984, s 158-162.

<sup>6</sup> Aspelin 1993, s 205. Kortfattat om Hegels historiefilosofi i Nycander 2009, s 429 ff.

<sup>7</sup> Stephan, Schmidt, 1961 s 40 ff.

## 2:2:1 Motsatsernas enhet, personlighetsfilosofi och försoning

### Höijer och motsatsernas enhet

Den idealistiska vägen i Uppsala initierades av den politiskt aktive filosofen Benjamin Höijer. Denne tillhörde Juntan, en studentklubb i 1790-talets Uppsala känd för sina jakobinska åsikter. Höijer hindrades på grund av sin politiska hållning från att göra akademisk karriär. Först 1809, efter Gustav IV Adolfs avsättning, fick han sin professur men dog bara några år efter tillsättningen.

Höijer hade tillägnat sig Kants filosofi. Liksom Fichte kritiserade han Kant för att denne ställde det subjektiva medvetandet mot ”tinget i sig”. Tingen, objekten, den yttre verkligheten existerar inte oberoende av subjektet, hävdade Höijer. De gör det lika lite som planeterna är oberoende av solen, förklarade han. Ett subjekt, en Gud liktydig med en moralisk världsordning, är den livgivande kraften. På denna världsordning hänger den yttre verkligheten. Detta synsätt kom att i olika varianter bli det vanliga i det idealistiska Uppsala. Den nedan refererade Samuel Grubbe hävdade att universum blivit till genom Guds fria vilja samtidigt som universum är en levande intelligent nödvändighet. Gud handlade enligt Grubbe fritt, samtidigt just som han måste, eftersom han är Gud. Följdriktigt äger universum sin realitet genom Guds blotta tanke, hävdade Grubbe.<sup>1</sup>

Höijer var kritiskt inställd till ”common sense” som byggde sin verklighetsuppfattning på iakttagelser av den yttre verkligheten. För Höijer var verkligheten förankrad i ett högre filosofiskt förnuft. Detta högre filosofiska förnuft, liksom sedelagen, stod i Höijers föreställningsvärld över yttre auktoriteter, det må gälla gängse moral och religion, eller politik och vetenskap.<sup>2</sup>

När Geijer i sin ungdom var som mest receptiv påverkades han fram för allt av just Benjamin Höijer.<sup>3</sup> Denna påverkan kan verifieras från skilda håll. Bland annat kommer den till uttryck i Geijers skrift från 1811, *Om historien och dess förhållande till religionen*.

När jag nedan mera utförligt skall redovisa Geijers trosuppfattning vinner denna därför på att relateras till just Höijer. Av den anledningen här ytterligare några ord om Höijers filosofi.

Höijer sökte det verkliga, det som all annan verklighet kunde hängas upp på, något på vilket, som han uttryckte det, kedjan av orsaker kunde fästas. Detta verkliga var för Höijer friheten, annorlunda uttryckt handlingen i förståndet. Handlingen i förståndet såg Höijer som handlingen i ren form. Som sådan innehöll den i sig som sin motsats den absoluta inskränkningen och utgjorde i den egenskapen en motsatsernas enhet.

Handlingen i förståndet definierade Höijer som energi utan energi, som något och samtidigt intet. Den kunde av Höijer liknas vid en rå vila ur vilken jaget, dess värld, dess moraliska livsordning, liksom dess frihet, kunde springa fram.

Höijer beskriver Gud som grunden för en moralisk världsordning och som tillvarons livgivande kraft, men låter sig inte nöja med den definitionen. Gud blir för Höijer också en motsatsernas enhet, liksom frihetens själva ursprung. Detta påpekade med hänsyn till Geijers personlighetsfilosofi.<sup>4</sup> En personlig Gud med yttre härskarmakt trodde han däremot inte på. Detta sitt synsätt demonstrerade han genom att uppträda demonstrativt ofromt.<sup>5</sup>

Höijers spekulationer över verklighetens väsen transformerade Höijer sedan till praktisk politik. Bland annat fick den följd för synen på landets undervisning. Denna fick inte förfalla till frihetstidens tragglande utifrån praktisk nytta och behovet av yrkesutbildning. Den högre undervisningen liksom universiteten skall förmedla bildning. Bildning får man genom

---

<sup>1</sup> Nordin 1987, s. 136, 138 f.

<sup>2</sup> Nordin 1987, s. 64, 55, 111.

<sup>3</sup> Radler 1988, s. 71.

<sup>4</sup> Engdahl 1988, 173-176.

<sup>5</sup> Nordin 1987, s. 74, 61.

humanistiska studier. Historia, konst och filosofi borde vara de centrala ämnena, argumenterade Höijer. Med dessa nya tongångar påstår Nordin det nyhumanistiska bildningsidealet vara introducerat i landet.<sup>1</sup>

### **Geijers personlighetsfilosofi**

Geijers kristendomssyn hör nära samman med hans personlighetsfilosofi. Denna personlighetsfilosofi grep efterhand djupt in i Geijers verklighetsuppfattning. Den kom att påverka hans kunskapsteori liksom synen på filosofi, historia och religion. Det betyder att personlighetsfilosofin blev en avgörande ingrediens i Geijers hela livshållning. Detta gällde både före och efter hans avfall till liberalismen.<sup>2</sup>

Geijers personlighetsfilosofi har rottrådar bakåt mot tysk idealism, ursprungligen via ovan anförde Höijer. Särskilt Hegels dialektiska metod, som utgick från motsägelseladdningen i tillvaron och förutsatte en rörelse mot en försonande syntes, verkade befruktande på Geijers tänkande.<sup>3</sup>

Vad Geijer sökte var enhet, enhet i djupaste mening. Denna enhet fann han, liksom Höijer, vara enheten mellan två storheter som samtidigt var varandras motsatser eller kontraster. Geijer hävdade exempelvis att det inte fanns någon personlighet som inte först genom en annan personlighet, som representerar dennes motsats, fått sin sanna identitet. Eller enklare uttryckt, det blir inget jag utan ett du.

Enhet uppstår alltså när varandra motsvarande men samtidigt avvikande krafter integreras och blir till ett. Komponenterna i det som skall bli en enhet växlar. Det kan vara ett växelspel mellan det andliga och det sinnliga, mellan subjekt och objekt, mellan det ideella och det konkreta, mellan det förgångna och det nutida eller mellan ett jag och ett du.<sup>4</sup> Geijer kontrasterade dessutom gärna andligt mot andligt och subjekt mot subjekt. Här skiljer sig Geijer från andra romantiker som ständigt ställde andligt mot materiellt och subjekt mot objekt.<sup>5</sup>

Friheten var för Geijer liksom för Höijer ett grundläggande begrepp. Den uppstår när förnuftet kommer till sig själv i integrationen med den tvingande naturen. Det betyder att människan finner sin frihet först när hon blivit ett med sin bundenhet. Detta kan illustreras i Geijers sätt att betrakta sedlighet och moral.

Sedlighet och moral hör för Geijer samman med människors möten, inget som i första hand definierar formellt. Till sedligheten hör att handlingen sker både på grund av ett förpliktande måste och av fri vilja. Den sedlige vill det hon skall.<sup>6</sup>

### **Gudsbilden som personlighetsfilosofins källa**

Gudsbilden var den överordnade storheten i Geijers personlighetsfilosofi. Det var, som Geijer såg det, hans förståelse av Guds väsen som gjorde personlighetsfilosofin möjlig.

Det för Geijer centrala var att Gud definierades som en personlighet och detta i alla sina uppenbarelsformer. Att Gud var en personlighet grundade Geijer på att Gud från evighet frambragt sin egen motbild, Sonen. Samtidigt var Sonen Gud, närmare bestämt Gud i Gud. I sin egenskap av Fader var Gud skapelsens grund och i egenskap av Son fullkomlig skapelse. Gud var dessutom såväl som urbild och som motbild evigt oföränderlig.

Gud kännetecknas av enhet och frihet. Denna frihet i Guds väsen var för Geijer av grundläggande betydelse även för den mänskliga friheten. Denna såg han nämligen som en

---

<sup>1</sup> Nordin 1987, s 74, 58, 53, 423 f, 144.

<sup>2</sup> Radler 1988 s 71, 81, 88 f.

<sup>3</sup> Radler 1988, s 66, 111, 108, 105.

<sup>4</sup> Radler 1988, s 50.

<sup>5</sup> Radler 1988, s 52 f.

<sup>6</sup> Radler 1988, s 53.

från Gud förmedlad frihet, alltså som en Guds gåva.<sup>1</sup> Geijer kan tala om att det på grund av sambandet mellan Gud och människa finns två grundvärden i alla mänskliga relationer, förpliktelse och frihet. Han förutsätter t o m att det aldrig funnits några mänskliga väsen om inte Gud ägt ett du i sig. Gud var alltså förutsättningen för mänskligheten och utgångspunkten för allt mänskligt liv.

Geijer trodde sig i denna sin filosofiska spekulation dessutom veta att Gud inte uppenbarade annat än det som redan visat sig vara verklighet såväl i den preexistente som i den uppenbarade Kristus. Så var exempelvis Kristus till sitt väsen såväl en kroppslig som en andlig personlighet som förenats till ett. Därför rådde även i skapelsen ett samband och en samverkan mellan kroppsligt och andligt.<sup>2</sup>

Guds födelse ur sig själv i Sonen betecknade Geijer som det högsta av mysterier.<sup>3</sup> Frågan är hur Geijer fått kännedom om detta mysterium. Vi känner till att Geijer hade tagit intryck av Böhme, påpekar Radler. Böhme hade kommit fram till att i Gud fanns den absoluta gudomliga enheten och alla motsatsers förening.<sup>4</sup>

Att Bibeln också var en källa för Geijer är uppenbart. Johannesprologen med dess tal om *Ordet* hade alldeles uppenbart påverkat Geijers spekulation. Det hade även evangeliernas Kristusbild gjort liksom den tidiga dogmbildningen på kristologins och treenighetslärans område.<sup>5</sup>

Det saknas emellertid i Geijers verk någon bibelteologisk analys av gudsbilden. Radler finner det därför mest naturligt att söka själva ursprunget till Geijers gudsbild i hans egen personlighetsfilosofiska spekulation.<sup>6</sup>

Sambandet mellan gudsbild och personlighetsbegrepp var alltså starkt i Geijers spekulation, så starkt att det kom att bli centralt för såväl Geijers personlighetsfilosofi som för hur han upplevde verkligheten. Det var därför inga tomma ord när Geijer deklarerade att endast den kristna tron gav sann medvetenhet om Guds och människors väsen.

### **Tron tydligast i Johannesevangeliet**

Katolikerna hade enligt Geijer anknutit till Petrus, protestanterna till Paulus. Det tillkommande, som hade låtit sig förbindas med evangelisten Johannes, var av högre värde. Detta tillkommande hörde Geijers egen tid till och pekade framåt mot en rent andlig utveckling av kristendomen.<sup>7</sup> För Geijer hade kristendomen således framtiden för sig.

Bland evangelierna satte Geijer Johannesevangeliet främst. Redan i inledningen av detta evangelium, i prologen, visar detta evangelium sin fullödighet. Religion och filosofi förbinds där med varandra på ett förebildligt sätt.

Vad Geijer närmast tänker på är den ovan refererade spänningen och enheten i gudsbilden, som ju Geijer trodde sig ha återfunnit just i prologen. Denna menade han vara både religionens och filosofins sanna utgångspunkt.

Geijer ansåg att den lagpredikan som katolikerna förankrade hos apostlafursten Petrus, liksom protestanternas av Paulus inspirerade antinomism, haft sin tid. Evangelisten Johannes däremot hade framtiden för sig när han förkunnade att Gud är kärlek och att den kristnes laglydnad är förankrad i och en avspeglning av Guds eviga kärlek. När människor i tro tog emot detta budskap ledde det till att fria personligheter kunde träda fram och leva som Gud ville att livet skulle levas.<sup>8</sup>

---

<sup>1</sup> Radler 1988, s 52, 54, 117, 120.

<sup>2</sup> Radler 1988, s 90, 52, 119, 50, 78.

<sup>3</sup> Radler 1988, s 111 f.

<sup>4</sup> Radler 1988, s 105.

<sup>5</sup> Radler 1988, s 70, 119, 112.

<sup>6</sup> Radler 1988, s 110, 112, 119, 93 f.

<sup>7</sup> Radler 1988, s 123 f.

<sup>8</sup> Radler 1988, s 126 f.

## **Friheten öppnar för ondskan**

Geijer förankrade även ondskans möjlighet i gudomen. Guds motbild, Kristus, den skapande intelligensen, ägde självständighet och frihet och därmed också möjlighet att göra det onda. Geijer garderade sig samtidigt mot att detta onda verkligen kunde uppträda i gudomen. Han gjorde det genom att förutsätta att såväl urbild (Gud) som motbild (Kristus) var för evighet oföränderliga.

Dock förutsatte Geijer att motbilden hade möjlighet att avlägsna sig från urbilden. Människan, skapad till Guds avbild, hade fallit för denna frestelse och avlägsnat sig från Gud. Följden hade blivit en förödande ensamhet, ensamhet i förhållande till Gud, ensamhet i förhållande till nästan. Först genom mötet med Guds förlåtande nåd kunde människan åter komma Gud nära och leva efter sin bestämmelse, d v s i förpliktelser och laglydnad men samtidigt i frihet.<sup>1</sup>

## **Försoningen**

För Geijer var historien platsen för Guds frälsningsverk. Historien avslöjade också Guds avsikter med sin skapelse. Drastiskt uttrycker Geijer denna sin övertygelse när han betygar sin vördnad för den Heliga skrift. Samtidigt bedyrar han att om så den Heliga Skrift skulle försvinna från jordens yta, skulle uppenbarelsens ljus ändå lysa. Religionen skulle ändå ända till den yttersta dagen förkunna om en Gud som försonat världen.<sup>2</sup>

Hur kunde Geijer påstå detta? På grund av att han förstod försoningen utifrån sin gudsbild. Enligt denna grundades enheten i Gud på att Gud från evighet ägde sin egen självständiga och med fri vilja utrustade motbild. Denna motsatsens enhet hade förts vidare till de första människorna, men genom syndafallet sprängts isär. Försoning blir för Geijer den ursprungliga enhetens återupprättelse. Samtidigt blir detta försoningens frälsningsverk en sammanfattning av människans hela historia.

För Geijer var söndringen från den ursprungliga enheten synd. Samtidigt ledde söndringen till mer synd. Detta eftersom människan avlägsnat sig från den förpliktande gemenskap i frihet som hon i Gud skapats till.

Söndringen gäller såväl enskild som samhälle. Försoningen innebär mot den bakgrunden ett Guds ingripande i historien. Människans historia blir för Geijer ytterst en historia om hur människorna, ledda av Gud, återvänder till Gud och till gemenskap med varandra, alltså om hur Gud försonar världen med sig själv.<sup>3</sup>

Hur gick då detta Geijers försoningstänkande att förena med den kristna fromhet som gemene man var hänvisade till genom bibel, psalmbok och katekes? Att Geijer hade respekt för denna fromhet, finns det mycket som vittnar om. Bland annat i inledningen till *Thorild* upphöjer Geijer denna vardagens fromhet. Samtidigt påstår han i inledningen av denna bok att den "är skrifven för de lärde män som äro svage i tron".

Frågan är nu hur Geijers ovan refererade försoningssyn förhåller sig till den under hans samtid levande kyrkliga fromheten, liksom till kyrkans lära. Detta kan provas på flera sätt. Här skall vi göra ett stickprov med hjälp av Geijers välkända psalm, svensk psalm 140, *Du bar ditt kors, o Jesu mild*. Vi gör det genom att se vad Geijer i denna psalm påstår om försoningen.

Att bära korset står i psalmen för Jesu i kärlek fullföljda korslidande. Detta lidande var ställföreträdande. Jesus tog på sig allas skuld, inte enbart förföljarnas utan också våra och världens skulder. Genom detta sitt ställföreträdande lidande vann Jesus seger. Av detta drar Geijer en allmän slutsats: *det intet finns som icke vinns av kärleken som lider*. Psalmen avslutas med en maning till efterföljelse.

---

<sup>1</sup> Radler 1988, s 52 f, 68.

<sup>2</sup> (Efter Landquist 1924, s 393) Radler 1988, s 62.

<sup>3</sup> Radler 1988, s 152, 53, 65 f, 70.

Dessa tankar om Jesu genom sin kärlek fullföljda ställföreträdande lidande låter sig väl förenas med Geijers personlighetsfilosofi, som ju ytterst går ut på försoning och återfunnen enhet på kärlekens grund.<sup>1</sup> Psalmen är ett av många tecken som visar att det går en brygga mellan Geijers filosofi och traditionell kristen fromhet.

Värt att lägga märke till är att Geijer i psalmen inte har något att säga om att Guds rättfärdighet krävde försoning, inget om att skulden var betald el dyl. Detta av den enkla anledningen att Geijer aldrig tänkte försoning på det sättet.<sup>2</sup>

Jag kan inte låta bli att redan här jämföra med Gumælius. När vi kommer in på dennes verksamhet i riksdagen observerar vi rätt omgående den religiösa undertonen i inläggen. Även Gumælius hade en organisk historiesyn och han förutsatte liksom Geijer att det främst var i historien som Gud utförde sitt verk. Dock var aldrig försoningstanken, som för Geijer, det allt annat överskuggande motivet. Jesu försoning var visserligen central för honom, men då främst i förkunnelsen. I sin förkunnelse om försoningen lyfte Gumælius fram Jesu ställföreträdande lidande. Han gjorde det på traditionellt ortodox manér. Guds rättfärdighet krävde försoning.

### **Personlighetsfilosofin förutsätter avståndstagande från panteismen**

Geijers tankar om försoningen kan härledas till hans av personlighetsfilosofi konstruerade gudsbegrepp. Så kan även hans avståndstagande från panteismen ses. I panteismens sätt att betrakta världen såg Geijer ett nivellerande av den mänskliga personligheten. Personlighetens fulländning kan aldrig, menade Geijer, förverkligas i ett allmänt uppgående i gudomen. Fulländningen förutsatte att människa och samhälle personligt underordnade sig Guds vilja. Detta i en i historien fortgående försoningsgärning, där söndrat, syndigt och varandra motsatt förenas i en motsatsernas förening.<sup>3</sup>

### **Estetiken påverkad av romantiken och korrigerad av personlighetsfilosofin**

Geijer delade romantikens universella uppenbarelsesyn. Gud ger sig till känna inte enbart i Skriften utan även i naturens, liksom i konstverkets skönhet. Mot den bakgrunden blir också förhållandet religion och kultur i grunden harmoniskt.

När däremot Schelling i *System des transcendentalen Idealismus* går så långt att han definierar skönheten som det oändliga framställt i en ändlig form, identisk med det Goda och det Sanna, reagerar Geijer. Framför allt när Schelling påstår att det estetiska livet vore den högsta formen för mänskligt förnuft, väcker detta Geijers kritik. Även Schellings upphöjande av geniet vänder sig Geijer mot. Geniet var för Schelling en person som på drömligt omedvetet sätt hade tillägnat sig trons fullkomning.

Vad Geijer saknade hos Schelling, som han annars var beroende av, var personlighetsfilosofins etiska krav som förutsättning för människans återupprättelse.<sup>4</sup>

---

<sup>1</sup> Geijer 1820, s 213.

<sup>2</sup> Följande citat visar att han tvärtom vänder sig mot detta sätt att förstå försoningen. ”Kristendomen, sade vi, är den enda konsekventa och levande monoteismen, nämligen då läran om de tre personerna i gudomen utgår: hvilken och gifvit anledning till den krassa ideen om försoningsläran, att den andra personen i gudomen skulle med att offra sig sjelf försona och tillfyllestgöra den första personens straffande rättfärdighet.” Geijer 1820 not 3 s 223.

<sup>3</sup> Geijer 1820, s 202-207. Radler 1988, s 111, 108, 104, 89, 109.

<sup>4</sup> Radler 1988, s 98, 71, 96. Götz 1981 s 131.

## 2:2:2 Från slumrande ande till trosfilosofi

### De himlastormande fosforisterna

I den nya idealistiska filosofins sammanhang stod även fosforisterna, en litterär krets i Uppsala kring tidskriften *Phosphoros* och några andra publikationer av likartat slag.<sup>1</sup> *Phosphoros* blev inte långlivad. Den började utges 1810 och lades ner redan fyra år därefter. Fosforisternas blomstringstid blev också den kort. Omkring 1820 hade rörelsen kulminerat.

Fosforisterna benämnde sig gärna ”Nya skolan”. De gjorde det i polemik mot upplysningstidens och nyklassicismens anhängare. Dessa gav de epitetet ”Gamla skolan”.

En rad kända namn tillhörde gruppen. Ledare var Per Daniel Amadeus Atterbom. Flera av medlemmarna kom senare att tillhöra Götiska förbundet.<sup>2</sup>

Höijer hade inget till övers för fosforisterna. Själv menade han att hans egen filosofi var vetenskapligt förankrad. Den byggde inte, som fosforisternas, på svärmeri, romantiskt dunkel och intuition.<sup>3</sup>

Höijer var inte ensam i sin kritik. Andra anklagade fosforisterna för att vara fiender till samhälle och religion. De beskylldes för panteism och för att betona nyplatonismen på bekostnad av kyrkans lärobildning.<sup>4</sup>

Hur var det då egentligen? Att fosforisterna var stridbara och trosvissa står utom allt tvivel. Frimodigt förkunnade de budskapet om Guds närvaro. De gjorde det till en värld som på grund av upplysningsfilosofernas påverkan hade glömt att Gud fanns till.

Förebilden var Schelling. Dennes naturfilosofi hade fosforisterna gjort till sin. Naturen var för dem slumrande ande. Dock stannade fosforisterna inte upp i naturfilosofi. De följde också Schelling i hans tal om syndafall, mörker och kaos. Mörkret fick för fosforisterna bilda den nödvändiga bakgrunden till ljuset. Atterbom talade poetiskt om att ”världen föddes ur ljusets förmålning med natten”.<sup>5</sup>

Framför allt menade sig fosforisterna ha funnit Gud. De skådade Gud i människans inre. Men också i naturen, historien och konsten avläste de eviga sanningar. De talade om salighet i naturen, om att bli Gud lik, om rening från egoism och materialism, om befrielse från beroende av det sinnliga, om att försjunka i överjordisk sällhet.<sup>6</sup> Konsten sattes högst.

---

<sup>1</sup> Med Uppsala som utgångspunkt åstadkom fosforisterna en litterär revolution. De förmådde bekämpa den franskklassiska smaken och ersätta den med en av tysk romantik påverkad litteratur. (Lindroth 1976, s 142.) Atterbom och Palmblad gick i spetsen. Den litterära studentföreningen Auroraförbundet bildades 1808 och 1810 kom det första häftet av *Phosphoros* (1810–1813) med sin förkunnelse om en ny tid och en ny poesi, inspirerad av tysk poesi och filosofi. Med hjälp av främst Schellings filosofi tolkade fosforisterna, tillhöriga den ovan anförda ”Nya skolan”, naturens och religionens hemligheter. Vad man ville var att genom poesin synliggöra den andliga verkligheten. På motsvarande sätt ansågs god konst kunna hjälpa betraktaren att bakom det yttre uppleva det sanna i dess mest upphöjda andliga betydelse. (Lindroth 1976, s 142. Eriksson 1987, s 132 f, 135.)

Fosforismen hade sina glansdagar på 1810 – och 1820-talen. (Lindroth 1976, s 184) Även Gumælius medverkade i av fosforismen påverkade skrifter. Trots detta anmärker Gumælius biograf C F Bergstedt att Gumælius förhållande till den nya skolan var något kyligt och affärsmässigt. De fosterländska tongångarna i Götiska förbundet påverkade honom otvivelaktigt mer, påstår Bergstedt. (Bergstedt 1883, s 409 f.)

<sup>2</sup> Nordin 1987, s 80.

<sup>3</sup> Nordin 1987, s 73, 69 f.

<sup>4</sup> Nordin 1987, s 86, 424.

<sup>5</sup> Nordin 1987, s 82.

<sup>6</sup> Mikael Mogren har i *Den romantiska kyrkan* tydliggjort Nya skolans inställning till religionen. Man skiljer i denna skola konsekvent mellan den här världen och idealvärlden. Intresset är inriktat på hur människan via olika slags förmedlingar kan nå fram till det ideala, till tillvarons själva urbild, som ytterst representeras av Gud. Den Nya skolan framträder med stor självmedvetenhet och höga anspråk. Man vet sig vara förnyare när man vänder sig mot upplysningens religiösa förståndsmässighet och frimodigt förkunnar kristendomen som en undrens religion. Gumælius hade samma ideella grundsyn som företrädarna för Nya skolan. Dock är Gumælius försiktigare i sina uttryckssätt och mindre ”himlastormande”. Utifrån denna iakttagelse blir Bergstedts tal om Gumælius reserverade hållning till Nya skolan begripligt. Mogren 2003 passim. Se även Nordin 1987, s 81.

Konstnären sågs i viss mening som den skapande Gudens like. Geniet dyrkades. I konsten och skönheten kunde den som var beredd som i en spegel se ”bilden af den förlofvade salighetens land”.<sup>1</sup>

Det konstnärliga skapandet låter oss uppleva det absoluta och det urbildligt sköna i symbolisk form, det hävdade även bland andra även filosofiprofessorn i Uppsala Samuel Grubbe. Konstnärens skapande närmar människan till Gud. Detta skapande blir ”för vår inbillningskraft en symbol af den absoluta identitet av frihet och nödvändighet, vilken vi måste tänka oss i det absoluta och gudomliga väsendets verksamhet”.<sup>2</sup> Också i naturfilosofin tänkte Grubbe, i medveten motsats till en mekanistisk syn på naturen, i Schellings andliga banor.<sup>3</sup>

### Atterbom och trosfilosofin

Fosforismens iver avtog snart och entusiasmen för Schelling mojade. Striden mellan nya och gamla skolan upplevdes inte längre som aktuell.<sup>4</sup> När Atterbom 1819 återkom från sin utlandsresa till Tyskland och Italien betraktade han striden som avslutad. Tillhörde han numera någon skola var det den historiska.<sup>5</sup>

Atterbom har i och med detta övergivit en mera renodlad schellingianism till förmån för något som kan betecknas som trosfilosofi. För Atterboms del betydde detta att han försökte förena sin filosofi med ett tänkande som överensstämde med kristendomens traditionella sanningar. I den riktningen gick bland annat hans påstående att det var genom religionen och tron människan fick den fullständigaste uppfattningen av verkligheten.<sup>6</sup>

Detta betyder inte att de gamla grundvalarna uppgivits. År 1831 redovisar han i tidskriften *Svea* sin syn på konsten. Vad han där säger är följande: Vissa föremål äger en den sinnliga formens fullkomning. De är avbilder av den eviga idén, och förmedlar, om än bara formellt ”en omedelbar närvaro av den fulla och eviga harmoni, som är allt livs ursprungliga både mening och urform”... Det sköna utmärks av att vara något urbildligt eller idealiskt i förhållande till all övrig sinnlighet.<sup>7</sup>

Vidare för han i sin filosofihistoria från 1835 bland annat fram fosforismens av Schelling beroende idéer om syndafallet och upprättelsen. Samtidigt känner vi här igen traditionell kristendom. Människan förutsätts ursprungligen ha levt i paradiset. Genom syndafallet bröt hon sig loss från Gud. Hon avföll i upprorisk egenvilja och valde det onda i stället för det goda. Detta val var möjligt på grund av människans fria vilja. Det onda uppfattas som något ”som ljuger verklighet, men icke desto mindre äger verklighet – nämligen Lögnens”. Guds frälsnings- och försoningsverk går ut på att utrota det ondas makt.<sup>8</sup>

Politiskt hade Atterbom blivit allt tydligare konservativ. Bibergs och Geijers insatser till de konservativa idéernas försvar gillade han och han kom väl överens med den till Uppsala inflyttade Hans Järta (1774–1847). Den opposition Atterbom drog på sig kom främst från den allt starkare liberala riktningen.<sup>9</sup>

---

<sup>1</sup> Nordin 1987, s 82 f.

<sup>2</sup> Nordin 1987, s 139, 145 f, 136.

<sup>3</sup> Detta påpekade för att markera att vi i den idealistiska filosofin har att göra med en medveten opposition mot den Galileo - Newtonska traditionen. Nordin 1987, s 144 f, 131.

<sup>4</sup> Nordin 1987, s 87, 221, 417, 424.

<sup>5</sup> Närmare redovisning om denna skola när vi kommer in på Nils Fredrik Bibergs insats.

<sup>6</sup> Nordin 1987, s 164 f, 167, 170, 175.

<sup>7</sup> Nordin 1987, s 174.

<sup>8</sup> Nordin 1987, s 169 f.

<sup>9</sup> Nordin 1987, s 171.

## **Nils Fredrik Biberg och hans bekännelse till kyrkans kristendom**

För Gumælius gamle lärare i praktisk filosofi var teismen viktig. Energiskt avvisade han liksom Geijer panteismen. Teismen räknade, menade Biberg, med en Gud upphöjd över all materia. Ateism bestämdes följdriktigt som materialism. För panteisten fanns Gud immanent i fenomenen.<sup>1</sup>

Sin teism förenade Biberg med en filosofi som passade väl in i dåtidens Uppsala. Sinnevärlden saknade för honom en självständig i sig själv vilande existens. Tingens väsen var idéerna som definierades som Guds tankar. Människan var till sitt sanna väsen en idé hos Gud. När hon förverkligade Guds vilja förverkligade hon sig själv.<sup>2</sup>

Den högre verkligheten sänkes ned till oss från ovan, antog Biberg. Ljuset kommer inte från människan utan till människan.<sup>3</sup>

Samtidigt uppfattade Biberg människans goda vilja som Guds vilja inom henne. Guds vilja sammanföll med hennes egen vilja. Ett moraliskt högtstående liv kunde på den grunden ses på två sätt. Från Guds synvinkel var det ett liv som Gud tänkt det, från människans ett liv som var naturligt för henne.

Själva förutsättningen för ett gott liv var att människan levde upphöjt. Hennes håg skulle stå till det förnuftiga inte till det sinnliga. Denna sinnets upphöjdhet förutsatte uppfostran och civilisering.<sup>4</sup>

Biberg förutsatte ett högre förnuft, ett sorts inre sinne. Genom detta sinne kunde människan förnimma den högre verkligheten, det absoluta.<sup>5</sup>

Det är mot denna bakgrund Biberg ansluter sig till kyrkans kristendom. Han gör det genom att bekänna sig till en tro och en uppenbarelse som är överordnad mänskligt tänkande och till en uppenbarad kristendom som är överordnad filosofin.<sup>6</sup>

## **Samuel Grubbe och förlikningen mellan kristendomen och filosofin**

Bibergs professorskollega i filosofi Samuel Grubbe gick på samma linje som Biberg. Professorn i estetik, så småningom i latin, Gumælius vän, Adolph Törneros föredrog visserligen Biberg framför Grubbe. Bibergs framställning var djupare, menade denne.<sup>7</sup> Det betyder inte att Törneros ogillade Grubbes hållning. Törneros var som Grubbe nyhumanist och förankrad i idealistisk filosofi och estetik. Även för Törneros var tron filosofins förutsättning och kristendom och filosofi något som hade betydelse för såväl det sedliga som det politiska livet.<sup>8</sup> Skall nödvändigtvis Biberg och Grubbe jämföras är det mest slående att Grubbe fick ett längre liv än Biberg och dessutom erövrade en större plats i offentligheten.<sup>9</sup>

Grubbe hävdade vetenskapernas enhet, med filosofin som scientia scientiarum (vetenskapernas vetenskap).<sup>10</sup> Denna tro på filosofins höga ställning förband han med intresse för och dragning till det högre, det eviga och det oförgängliga. Det fanns enligt Grubbe i människans bröst en idé om något som inte är underkastat uppkomst och undergång i tiden. Insikten om detta eviga som människan kommer i kontakt med i filosofin har betydelse för människans handlande, hennes konstskapande, hennes politiska och religiösa liv.<sup>11</sup>

---

<sup>1</sup> Nordin 1987, s 98 f, 103.

<sup>2</sup> Nordin 1987, s 103 f.

<sup>3</sup> Nordin 1987, s 102.

<sup>4</sup> Nordin 1987, s 104, 110.

<sup>5</sup> Nordin 1987, s 100 f, 112.

<sup>6</sup> Nordin 1987, s 101, 111.

<sup>7</sup> Nordin 1987, s 124.

<sup>8</sup> Nordin 1987, s 201 f.

<sup>9</sup> Grubbe var ledamot av ”snillekommittén” (1824) med uppgift att utreda utbildningsväsendet i Sverige. Så småningom blev han ecklesiastikminister. Nordin 1987, s 142.

<sup>10</sup> Nordin 1987, s 146, 134.

<sup>11</sup> Nordin 1987, s 133 f.

Den högre absoluta verkligheten framställdes av Grubbe på sedvanligt idealistiskt sätt som sann verklighet, den lägre som fenomen. Det som det högre förnuftet kunde förnimma var idéer som återspeglade den sanna verkligheten. Med förståndets/reflexionens hjälp kunde sedan dessa höga förnimmelser bearbetas så att de framstod så klart som möjligt. Denna spekulativa kunskap hade sitt organ i förnuftet. Detta uppfattade han liksom Biberg som den yttring ”af den intelligenta kraften, genom hvilken idén om det översinnliga och oändliga är gifven i vårt medvetande”. Den är ett högre sinne i djupet av människans själ som uppenbarar något som människan inte själv frambragt.<sup>1</sup>

För Grubbe var Gud ett levande intelligent väsen med självmedvetenhet och personlighet.<sup>2</sup> och religionen när den praktiserades, känsla, kontemplation och ett meditativt uppgående i Gud och allt. Historiska händelser och gestalter betydde mindre. Den historiske Jesus intresserade honom föga.<sup>3</sup> Däremot var det viktigt med sedlighet. Religionen såg han som en förutsättning för moralen,<sup>4</sup> och tidevarvets stora fråga att förlika kristendom med filosofin.<sup>5</sup> Även för Geijer betydde bibelns bokstav mindre. Den framväxande bibelkritiken kunde inte rubba Geijer. Religionens sanningar var för Geijer till sin kärna inte historiska utan eviga förnuftssanningar. Om dessa sanningar vittnade enligt honom historien.<sup>6</sup>

### **Staten organism och moralisk storhet**

Slutligen några ord som ger antydningar om hur uppsalaromantikernas tänkte sig staten. Detta som en övergång till nästa avsnitt om Gud i den historiska utvecklingen. Staten var för såväl Grubbe som Biberg både en juridisk och en moralisk storhet. Den sågs av Grubbe som en organism inkluderande levande och döda. Den utvecklades kontinuerligt allt eftersom tiden gick. Biberg karakteriserade staten som ”intelligens”, som ”idé”, t o m i överförd mening som ”person”. Han kunde också tala om samhället som en rättsanstalt men framför allt som en ”försynens kulturanstalt”. Denna ”försynens kulturanstalt” hade till uppgift att svara för medborgarens moraliska och religiösa fostran. Denna fostran förutsattes ske i en process där den enskildes egoistiska vilja bringades till samklang med den gemensamma samhällsliga viljan. Denna sistnämnda definierade han som Guds vilja. I denna ”försynens kulturanstalt” förenades enligt Biberg frihet och nödvändighet.<sup>7</sup> Samhället var för Geijer som en organisk enhet som i sin tur bestod av olikartade delar. Dessa delar hade olika funktioner. Det gemensamma för dem alla var uppgiften att betjäna helheten.<sup>8</sup>

## **2:2:3 Gud i den historiska utvecklingen**

### **Geijer såg samman filosofi, religion, samhälle och historia**

Erik Gustaf Geijer var före sitt avfall till liberalismen 1838 en av uppsalaromantikens ledande män, därtill den historiska skolans mest framträdande företrädare. I sina historiska framställningar, men även annars, såg han på ett för historiska skolan typiskt sätt samman filosofi, religion, samhälle, skola och historia som delar av samma verklighet.<sup>9</sup> Filosofi och religion hade samma mål enligt Geijer, filosofin på förnuftets grund, religionen på trons.<sup>10</sup>

---

<sup>1</sup> Nordin 1987, s 135, 140.

<sup>2</sup> Nordin 1987, s, 136, 138 f.

<sup>3</sup> Nordin 1987, s 125, 128, 130, 138.

<sup>4</sup> Nordin 1987, s 125, 137.

<sup>5</sup> Nordin 1987, s 135.

<sup>6</sup> Nordin 1987, s 151.

<sup>7</sup> Nordin 1987, s 109.

<sup>8</sup> Familj och korporationer var mindre delar i den större enheten staten, påstod Geijer i *Nytt ”ett och annat”* [---] (1822).

<sup>9</sup> Nordin 1987, s 163.

<sup>10</sup> Nordin 1987, s 151, 149.

Historien binder samman filosofi, religion och samhälle, hävdade Geijer. Dessutom avslöjar den att livet och tillvaron ytterst är menad att vara en vandring mot ett högre mål, där ondska och egoism har upphört. Följaktligen är historia frälsningshistoria och en uppenbarelse från Gud.<sup>1</sup>

För att nå personlig kontakt med Gud förutsätts enligt Geijer en bestämd förmåga. I *Om inbillningsförmågan* [---] (1810) hävdar Geijer att inbillningskraften vore en sådan. I *Thorild. Tillika en filosofisk eller ofilosofisk bekännelse* [---] (1820) talar han om en högre erfarenhetskunskap som hjälpmedel att nå en personlig Gud, i samma skrift också om sinnet som hjälpmedel. Detta äger enligt Geijer förmåga att fatta helheten och därigenom hjälpa människan att hitta tillbaka till den förlorade enheten och helheten. Detta sinne såg Geijer som ett inre moraliskt och religiöst sinne med förmåga att förnimma en högre verklighet. Geijers sinne är besläktat med Bibergs och Grubbes ovan accentuerade *förnuft*.<sup>2</sup>

Samhället var för Geijer en organism och människorna uppdelade i offentlig klass – näringsklass med olika uppgifter och ansvarsområden men där det gemensammas bästa var det yttersta målet.<sup>3</sup>

Geijers syn på undervisningen följde av hans syn på samhället. Samhället behövde ett offentligt stånd med djupare livsinsikt och med samhällets bästa för ögonen. För det ändamålet hade lärdomsanstalter i form av offentliga läroverk och universitet inrättats. Dessa skulle främst ge lärd undervisning. Den offentliga fostran var avsedd att bibringa eleverna allmänna, filosofiska, vetenskapliga kunskaper snarare än speciella, yrkesinriktade eller praktiska.<sup>4</sup> Vi kan här jämföra med bland andra Grubbe som menade att universitetet var en anstalt för vetenskaplig bildning, inte en praktisk utbildningsanstalt för ämbetsmän. Teoretisk, vetenskaplig bildning med filosofi som det centrala ämnet, utgjorde enligt Grubbe den bästa grundvalen även för den praktiska ämbetsmannaskickligheten.<sup>5</sup>

I *Feodalism och republikanism* (1818), lyfter Geijer i enlighet med sin grundsyn fram staten som en organisk, historisk, kontinuerligt verkande över individerna upphöjd storhet. I samma skrift söker han förena gammalt och nytt och leda i bevis att även de nya demokratiska idealen hade sina rötter i ursprunglig samhällsbildning. Det gamla samhället sammanfattade han i en på natur och nödvändighet motiverad feodalism med sin monarki och sina ärftliga privilegier. Ytterst härrörde feodalismen enligt Geijers mening från familjebildningen. Auktoriteten var delegerad, den kom uppiifrån och gick neråt. De republikanska principerna däremot ansåg han grundade på fördrag och frihet något som i sin tur ledde till folkfrihet och parlament. Här kom makten underifrån. De båda varandra motsägande grundprinciperna såg Geijer förverkligade i den ärorika revolutionen i England 1688 och för Sveriges del i revolutionen 1809.<sup>6</sup>

I samband med avfallet till liberalismen 1838 påstod sig Geijer ha lämnat den historiska skolan. Hur det var med den saken har man skäl att fråga sig. Sant är att Geijer efter avfallet bekände en religiös individualism som indikerade ett visst lösgörande från historien och i ännu högre grad från hans f a i *Thorild* dokumenterade religiöst färgade gemenskaps-, samfunds- och samhällssyn.<sup>7</sup> Han stod efter avfallet upp för att även ”näringsklassen” skulle få vara med och bestämma. Som en följd av detta hävdade han att denna klass skulle ges

<sup>1</sup> Nordin 1987, s 153, 161 ff, 155, 151.

<sup>2</sup> Nordin 1987, s 149, 155 f. Se s 33.

<sup>3</sup> Nordin 1987, s 158 f, 151.

<sup>4</sup> Nordin 1987, s 150 f, 158 f.

<sup>5</sup> Nordin 1987, s 142.

<sup>6</sup> Nordin 1987, s 157 f.

<sup>7</sup> Geijers religiösa position efter avfallet klargörs i korta ord i följande citat från hans ofta citerade brev till Frances v. Koch. Där skrev han bland annat. ”Jag är varken en kyrkokristen eller ens en bibelkristen, ehuru så mycket av en kristen, att jag kan finna uppbyggelse både i kyrka och bibel. Korteligen, jag är en *kristen på egen hand*.” Citatet hämtat från Rodhe 1942, s 497.

utrymme i den högre av staten administrerade utbildningen. Staten hade ansvar för den praktiska-reala bildningen lika väl som för den lärda. Vidare innebar avfallet att Geijer anslöt sig till liberal nationalekonomi, näringsfrihet, vidgad rösträtt liksom att han övergav försvaret för ständsriksdagen.<sup>1</sup>

Detta betyder dock inte automatiskt ett fullständigt avfall från den historiska skolans synsätt. Den historiska skolans kännetecken kan sammanfattas i för det första en idealistisk organisk historiesyn, för det andra filologisk källkritisk metod och för det tredje en konservativ politisk ideologi. Främst var det den sista komponenten i denna triad som ruckades i och med avfallet. Geijers filosofiska grundvalar hade dock i grunden ej förändrats.<sup>2</sup>

### **Guds omsorg om världen den drivande kraften i historien**

Geijer förutsatte att uppenbarelsen inte upphörde efter biblisk tid. Bibeln var således inte unikt idealbildande. Det var den protestantiska kyrkans misstag och en orsak till dess förstelning, hävdade Geijer att den låst uppenbarelsen till Bibeln. Dessutom, om uppenbarelsen inte hade sin fortsättning i historien, fanns ingen utveckling och ingen frihet, argumenterade Geijer.

För Geijer gällde att varje enskild människa på denna jord stod inför uppgiften att söka och finna Gud. Denne Gud lät sig finnas i en inre och en yttre uppenbarelse. Platsen för den inre uppenbarelsen var i den enskildes hjärta och för den yttre i historien där Gud som ett uttryck för sin omsorg fortlöpande uppenbarade sig. .

Geijer hävdade att endast en kristen människa kunde tolka historien. Detta därför att man behövde veta att historien hade sitt ursprung i ett syndafall och att historiens lopp ytterst innebar ett återvändande till Gud. Inte heller kunde andra än till insikt komna kristna uppfatta samspelet mellan frihet och nödvändighet i det historiska förloppet.

Geijer förutsatte att människans historia samtidigt var mänsklighetens. Det enskilda gick över i det allmänna. Vidare att historien varken var ett uttryck för mekanisk nödvändighet eller individuell frihet. För att vinna insikt om hur det förhöll sig var det av vikt att gå tillbaka i tiden för att kartlägga utvecklingens gång. I denna kartläggning kunde i bästa fall något av Guds annars dolda rådslut avslöjas.<sup>3</sup>

Geijers historiska verk var eller åtminstone syftade till att vara uppbyggda utifrån en kristen historiefilosofisk mall. Om detta råder inget tvivel.<sup>4</sup> Inte heller finns det skäl att betvivla att Geijers historieskrivning stod i den historiska skolans sammanhang. Trots detta och trots att just Geijer ses som den historiska skolans banérförare i Sverige skall jag inte här ytterligare fördjupa mig i Geijers historiesyn. I stället skall Biberg lyftas fram som representant för den historiska skolan. Skälet är att Gumælius kan visas vara påverkad av just Biberg.<sup>5</sup>

### **Biberg och den historiska skolan**

Bibergs mest ingående inlägg i samhällsdebatten var en 1823 publicerad 150 sidor lång uppsats i den av Gumælius redigerade tidskriften *Svea*, ”Om falsk och sann liberalism”. Denna utredning har kommit att betraktas som en svensk programskrift för just den historiska skolan. Beteckningen ”historiska skolan” myntades på svensk botten av Argus Johan Johansson (1792–1860). Denne hade importerat benämningen från Tyskland och använde den polemiskt mot Biberg i sin tidskrift *Argus* med anledning av dennes ”Om falsk och sann liberalism”.

---

<sup>1</sup> Rodhe 1942, s 499-507, 522. Nordin 1987, s 159 f.

<sup>2</sup> Radler 1988 passim.

<sup>3</sup> Radler 1988, s 65, 119, 187, 58 f. 52.

<sup>4</sup> Radler 1988, s 67.

<sup>5</sup> Radler 1988, s 73, 75, 77. Närmare om den historiska skolan i avsnittet Biberg och den historiska skolan s 31 f.

Med ”den historiska skolan” avses, förklarade Brinkman i ett brev till Tegnér, en lära som utarbetats av tyska författare med Adam Müller (1779–1829) i spetsen. Som föreläsare i Sverige anförde han Geijer, Atterbom, Biberg och Järta.

Bakgrunden till den historiska skolan beskriver Svante Nordin på följande sätt. När striden mellan nya och gamla skolan från slutet av 1810-talet ebbade ut gick utvecklingen in i en ny fas. En ny variant i tänkandet blev aktuell. Innebörden i det nya var kort uttryckt att Schellings läror modulerades om och tunnades ut för att sedan förenas med idéer hämtade från bland andra Friedrich Jacobi (1743–1819), Hegel och Müller. Resultatet blev en form av historisk ideologi kombinerad med trosfilosofi. Den historiska skolan var i och med detta formerad. Därmed hade en ny frontlinje bildats. På den ena sidan stod den historiska skolan på den andra liberalismen med Argus Johansson som ledande föreläsare.

Den historiska skolan hade sin udd riktad mot den rationalistiska liberalismen. Mot liberalismens, som man menade, förståndskonstruktioner ställde man den historiska erfarenheten.

Grundläggande för den historiska skolan var utvecklingstron. Järta uttryckte denna tro på ett programmatiskt sätt. Mänskligheten ansågs av honom vara bestämd till ”organisk frihetsutveckling” under försynens ledning.

Att den historiska skolan politiskt stod på det bestående samhällets grund visas av att två av de främsta föreläsarna var ovan nämnde Järta samt den för sin konservatism kände August von Hartmannsdorf (1792–1865). Som vi redan noterat ansågs annars Geijer vara den historiska skolans ledande personlighet.<sup>1</sup>

### Om falsk och sann liberalism

Nedan följer en fylligare genomgång av ”Om falsk och sann liberalism”. Denna skall förhoppningsvis leda till fördjupad insikt i den historiska skolans tänkande. En alldeles bestämd växtideologi går igenom hela uppsatsen. Denna växtideologi ger samtidigt nyckeln till förståelsen. Jag har funnit det effektivast att redovisa denna för fortsättningen så viktiga växtideologi i en parafraserande framställning. Jag lutar mig här mot eget studium av ”Om falsk och sann liberalism”.

I naturen växer det, det växer långsamt men obönhörligt, allt efter en förutbestämd ordning, konstaterar Biberg. Fröet blir växt, växt blir blomma. Allt sker i ett komplicerat naturens samspel där goda betingelser ger god växt, medan dåliga åstadkommer att allt i värsta fall vissnar bort.<sup>2</sup>

Samhällslivet, liksom den enskilda människans liv, är, menade Biberg, inte olik naturens ordningar. I ett komplicerat samspel mellan olika samhällskrafter, vilka sinsemellan hör organiskt samman, sker en ständigt pågående utveckling. Nytt framträder ur gammalt där det nya fortfarande bär spår av det gamla. Historisk kontinuitet kallar Biberg detta.<sup>3</sup> Målet är övervärldsligt, ytterst Gud. Biberg betonar i denna livsprocess människans frihet. Denna frihet har samband med helighet och är ytterst redskap för en högre ordning. Genom att bli fri har människan möjlighet att handla i enlighet med sedelagen.<sup>4</sup>

Utvecklingen har sin egen naturliga gång. Den behöver inte kommenderas fram. Det eller de som naturligt hör samman förs också samman. Så kommer ”massa” att stå mot annan

---

<sup>1</sup> Nordin 1987, s 107 f, 210 f, 110.

<sup>2</sup> ”Om falsk och sann liberalism” 1823, s 97 ff

<sup>3</sup> ”Om falsk och sann liberalism” 1823, s 37, 68, 71f, 75. Det gemensamma är högre än det individuella, men båda måste få utrymme. Heckscher 1943, s 43. Jämför Geijers historism i sina historiska föreläsningar i Uppsala 1815–1818. Geijer förutsätter historiskt sinne som ser det förflutna i det närvarande och tillerkänner varje epok sitt egenvärde. Hessler 1937, s 163.

<sup>4</sup> ”Om falsk och sann liberalism” 1823, s 20. Heckscher 1943, s 42 f. Den mänskliga friheten hör hos Schelling samman med en högre nödvändighet. Vid slutmålet, i den absoluta identiteten, sammanfaller frihet och nödvändighet med varandra. Hessler 1937, s 68 ff.

”massa”. Allt sker långsamt och organiskt. Så småningom tvingas de gentemot varandra stående massorna, med sina olikartade intressen, till samverkan. För samhällets överlevnad sker det.<sup>1</sup>

I ett naturligt och levande samhälle som utvecklas i enlighet med naturens ordning, har människorna tydligt åtskilda funktioner och roller. Samspelet regleras och styrs ytterst genom ett Majestät, för Sveriges del av en konung, med uppgift att se till att utvecklingen går åt avsett håll. Majestätet behöver ha känsla för samhällskrafternas naturliga utveckling. Han måste arbeta med den naturliga utvecklingen inte mot den.

I samhällen som nått så långt som de gjort på många håll i Europa är envælde och despoti visserligen möjliga att tolerera, dock inte att föredra. Samhället har blivit för komplicerat för att enväldet skall vara funktionellt. En konstitutionell monarki fungerar bättre.<sup>2</sup>

Ett samhälle är inte olik en familj<sup>3</sup> med dess olika medlemmar och med hufvudmannen som styresman. I en familj har alla olika funktioner utifrån ålder, mognad, förmåga och fallenhet. Hufvudmannen har omsorg om allt och alla. Omsorgen är för honom en självklarhet, han är ju ett med den familj han förestår. På samma sätt hör Majestätet ihop med sitt land. Man behöver därför inte befara att konungen vill sitt land illa, eller att han utnyttjar sin ställning på landets bekostnad.<sup>4</sup>

Allt bör ske i enlighet med naturens ordning, betonade alltså Biberg. Ordningen kan emellertid brytas. Vi människor, vare sig det är Majestätet eller någon annan, kan handla mot naturens ordning, mot Gud. Då blir det kaos i samhället.<sup>5</sup>

Det var mot bakgrund av ett hotande kaos som Biberg skrev sin artikel. Det var emellertid inte Majestätet som utgjorde hotet, utan den nya tidens utmanare, liberalerna. Dessa drabbade Europa under slutet av sjuttonhundratalet. Franska revolutionen var deras verk och de hade fortsatt sin omstörtande verksamhet under det nya århundradet. Biberg kallar dem falska liberaler. Deras kännetecken är att de arbetar mot naturens ordning.<sup>6</sup>

Till utvecklingen hörde för Frankrikes del framväxten av ett tredje stånd. Adeln och prästerna var det första och det andra ståndet. Motsvarigheten i Sverige var nya makthavare som i och med samhällsutvecklingen trädde fram och krävde att få låta sig representeras. Sverige höll med andra ord på att växa ur sitt gamla ståndssamhälle.

Biberg förstod att de nya makthavarna kommit för att stanna. Det var, som han såg det, nödvändigt att dessa det ”tredje ståndets” representanter sakta och organiskt och med hänsynstagande till historisk kontinuitet infogades i ståndssamhället. Ett våldsamt

---

<sup>1</sup> ”Om falsk och sann liberalism” 1823, s 119–124. Jämför med Geijer som 1816 talar om två slags stridigheter i samhällskroppen varav den ena ses som nyttig. Elementerna i samhället strävar genom detta slag av strid att förena sig. Det andra slaget av förvirring var däremot enligt Geijer förödande. Det är när enskilda intressen tar överhand i statskroppen. Hessler 1937, s 175.

<sup>2</sup> ”Om falsk och sann liberalism” 1823, s 36. Jämför med Geijer som också han upphöjer den konstitutionella monarkin. Där är enligt Geijer statschefen upphöjd över alla enskilda intressen, statens ändamål hans egna och hans främsta uppgift är att stå vid lagens sida som den personliga rättvisans representant. Hessler 1937, s 244.

<sup>3</sup> ”Om falsk och sann liberalism” 1823, s 53. År 1818 och 1819 publicerade Geijer i *Svea* sin ofullbordade avhandling ”Feodalism och republikanism”. Feodalsystemets ursprung såg han i den naturliga familjeförbindelsen. Hessler 1937, s 221.

<sup>4</sup> ”Om falsk och sann liberalism” 1823, s 22 f. Jämför Geijer ”Det är den ärftliga, lagbundna monarkiens stora, ovärderliga företräde, att fursten är född opartisk, att själva hans plats i samhället så avskiljer honom från alla enskilda intressen osv”. Citatet hämtat från Hessler 1937, s 237.

<sup>5</sup> ”Om falsk och sann liberalism” 1823, s 97 f.

<sup>6</sup> ”Om falsk och sann liberalism” 1823, s 97 f. Jämför med Geijer som i sina historiska föreläsningar använde de franska författningskonstruktionerna som varnande exempel. Dessa trodde sig kunna undvara det förflutnas arv och gångna generationers arbete. Hessler 1937, s 173. Före avfallet var liberalismen Geijers huvudfiende. Förutom att liberalerna saknade känsla för det förflutnas arv hade de en individualistisk grundsyn. Dessutom hade liberalismen en tendens till själviskhet och materialism. Hessler 1947, s 63.

nedbrytande av gammal ordning genom att låta de nya herrarna tränga ut de gamla vore katastrofalt. Det skulle bara leda till till kaos.

Dessutom, för att detta svenska samhälle skall kunna utvecklas på ett naturligt sätt, får i slutändan inte grupp stå mot grupp. Misstroende och fiendskap mellan olika samhällsklasser, framför allt misstroende mot Majestätet och regeringen vore förödande.<sup>1</sup>

Än mer förödande vore om massans vilja fick råda, något som de falska liberalerna tänkte sig. Massans välde vore samhällets upplösning. Är massan klokare än Majestätet frågade Biberg retoriskt? Självklart inte.

Förödande vore likaså att som de falska liberalerna försöka uniformera samhället efter en enda mall, d v s utifrån läran om folksuveräniteten och den abstrakta jämlikheten. Alla skulle i så fall dömas efter samma lag. Otänkbart, förfäktade Biberg. Var och en skall ha den plats i samhället som är honom eller henne given och bedömas och dömas efter sina förutsättningar, sin uppgift och sin ställning i samhället.<sup>2</sup>

### **Bakgrunden till ”Om falsk och sann liberalism”**

Biberg måste förstås utifrån det samhälle han levde i. För Sveriges del hade Gustav IV Adolf störtats i en oblodig revolution. Vi fick 1809 en ny regeringsform som byggde på maktodelningsprincipen och yttrandefrihet. Det hade definitivt blivit slut på det envælde som Gustav III infört. I dess ställe kom den konstitutionella demokratin.

Befolkningen växte som aldrig tidigare under perioden 1810–1850. Det berodde på ”freden, vaccinen och potäterna”, sade Tegnér 1833 och det är ingen som vederlagt honom sedan dess. Det var framför allt på landsbygden det växte. Ny åkermark togs i bruk och en landsbygdens underklass växte fram. Industrialiseringen hade ännu inte tagit fart, däremot började nya sammanslutningsformer ta form och landsbygden hade börjat omstruktureras. Man köpte och sålde gårdar som aldrig förr. Därigenom rubbades gammal ordning. Behovet av att bygga ut skolväsendet hade blivit akut. Mer och mer fick vi att göra med utlandet. Exporten av jordbruksprodukter tilltog.<sup>3</sup>

Det hade blivit allt mer uppenbart att maktstrukturen i Sverige var föråldrad. Publicister började skriva kritiskt om förhållandena i landet. Liberala tankegångar fördes som vi sett till torgs.

Samtidigt bromsade de konservativa krafterna i landet. En av dessa var Nils Fredrik Biberg. En annan var Majestätet, i detta fall Karl XIV Johan (1763–1844), som med åren blivit allt mer reserverad mot radikala förändringar i den rådande maktstrukturen. Tryckfriheten hade denne särskilt svårt med.

I Europa hade stormakterna försökt lägga locket på efter den franska revolutionen och Napoleons erövringståg ut över Europa. Stormakterna vakade över Frankrike och över varandra. Ingen makt tilläts bli dominant. Samtidigt försökte de styrande medvetet hindra en utveckling som man menade skulle leda till maktförskjutningar och nya oroligheter. Den styrande överheten betonade legitimiteten i det gamla samhället, tryckte på med försäkringar om att dessa samhällen vilade i Guds beskydd.

Så gott det gick försökte överheten förhindra tanke- och idéutveckling i liberal riktning. Men förgäves.<sup>4</sup> Det växte och jäste ute i Europa. Kunskapen tilltog och vidgades, liberala idéer vann insteg. Revolution hotade spränga sönder ett gammalt samhälle som inte gav tillräcklig plats åt nya strömningar och nya maktkonstellationer.

---

<sup>1</sup> ”Om falsk och sann liberalism” 1823, s 110–126 et passim.

<sup>2</sup> Tydligt sammanfattat i Rodhe 1942, s 291 f.

<sup>3</sup> Översiktligt i Carlsson 1979, s 243–347 och med lokal anknytning i Rosén 1994 passim.

<sup>4</sup> Senast från 1834–35 års riksdag existerade liberala partier inom samtliga svenska riksstånd. Heckscher 1943, s 23.

Det visade sig att den omdaning som den franska revolutionen hade inneburit inte var övervunnen trots stormakternas försök att stabilisera förhållandena efter Napoleons fall. Mycket av det som revolutionen åstadkommit hade kommit för att stanna, annat som trängts undan återkom om än i andra former. En liberal och demokratisk samhällsordning låg i framtidens riktning, så även i Sverige.

I Sverige hade det blivit uppenbart för allt fler att en representationsreform var nödvändig. De gamla stånden hade haft sin tid. Sverige behövde representeras på ett förnyat sätt. De fyra stånden var inte längre representativa.

Liberalernas kritik mot regeringen var hård. Inget gott hade åstadkommit efter 1809, påstod man. Allt stod bara och stampade. 1809 års reformer hade kommit av sig. Nonsens tyckte Biberg som menade att utveckling pågick, en långsam och sund utveckling.<sup>1</sup>

Även Biberg insåg mycket väl att allt inte kunde bli vid det gamla. Det förstår vi av hans tal om utveckling. Men hans intresse är inte att förändra utan att bevara. Nog ville han utveckling men långsam och under hänsynstagande till det gamla. Våldsamma kast slog bara sönder.<sup>2</sup> Vi kan jämföra med Geijer som bland annat ansåg att liberalen Richert hävdade en abstrakt samhällsenhet istället för en organisk.

Bibergs fiender var en grupp publicister med Argus Johansson i spetsen. Det är dessa Biberg kallar falska liberaler. ”Om falsk och sann liberalism” var dessutom en motskrift till den liberale pionjären Johan Gabriel Richerts (1784–1864) *Ett och annat om Corporationer, Privilegier, Nämnd i Domstolar [...]* (1822).<sup>3</sup>

Bibergs inlägg fick stöd från Uppsala men kritiserades naturligtvis skarpt av liberalerna. De två liberala tidningarna *Argus* och *Stockholms Posten* satte hårt mot hårt. I sin iver tog de till överord. Man påstod, och det utan fog, att Biberg motsatt sig konstitutionalismen som styrelseform. Dessutom pådyvlade man honom, också det utan sakskaal, att han sympatiserade med den katolska ultraismen i Europa. Biberg försvarade sig i sitt genmäle genom att ställa sig bakom den svenska revolutionen 1809 och jämföra den med 1688 års ärofulla revolution i England.<sup>4</sup>

Vi kan i efterhand konstatera att Biberg inte riktigt hade förstått den utveckling han trodde sig så väl behärska. Dels var hans bild av liberalismen i långa stycken en vrånbild. Dels insåg han inte att liberalismen var just det han anklagade den för att inte vara. Biberg trodde att liberalismen haft sin tid. Sanningen var ju den att liberalismen som tankeströmning inte mer än tagit fart, när Biberg kritiserade den som utlevad. Bara tio år efter det Biberg publicerat sin artikel hade liberalismen fått en helt annan slagstyrka. På artonhundratrettiofyrtiotalen gick liberalismen segrande fram på ett sätt som påverkade hela samhället.<sup>5</sup> Och när Biberg beskyller de falska liberalerna för att vara okänsliga och försöka reformera utan tanke på sammanhang och kontinuitet, har han bortsett från något viktigt. Nämligen att även hans motståndare, liberalen per excellence Johan Gabriel Richert, förnekar människornas absoluta oberoende.<sup>6</sup> Gunnar Heckscher går så långt att han påstår att ett organiskt

<sup>1</sup> Om falsk och sann liberalism 1823, s 37, 117 f et passim. Särskilt den Stora Fakulteten i Lund kritiserade under mitten av 1800-talet det liberala samhällsbygget för sin atomism. Österlin 1960, s 98.

<sup>2</sup> Om falsk och sann liberalism 1823, s 73 f, 75, 80 f et passim.

<sup>3</sup> Österlin 1960, s 98. Titeln på Richerts bok var *Ett och annat om Corporationer, Privilegier, Nämnd i Domstolar [...], i anledning af Consistorii Academici i Upsala Betänkande, om den Academiska Jurisdictionen. Stockholm 1822.*

<sup>4</sup> Nordin 1987, s 104-108.

<sup>5</sup> Nordin 1987, s 422.

<sup>6</sup> Richert såg den epok som hävdade människornas absoluta oberoende som primitiv, en epok som vi längesedan lämnat bakom oss. Österlin 1960, s 98. I liknande banor tänkte även Pehr Erik Bergfalk en av introduktörerna av liberalismens samhällsuppfattning och nationalekonomiska program. Österlin 1960, s 99. Se även Nycander 2009, s 261 ff där denne redovisar den franske liberale doktrinären Guizots (1787-1874) historiesyn.

folkbegrepp blivit något av allmän egendom och som sådan trängt långt in i det liberala lägret.<sup>1</sup>

### **Erik August Schröder och det filosofiska systemet som en del i en helhet**

Även filosofen Erik August Schröder, tillhörde de tongivande kretsarna i det romantiska Uppsala. Även han var bland dem som regelbundet möttes hemma hos Malla Silfverstolpe. Schröders vänskap med Gumælius liksom med dennes promotionskamrater Atterbom, skalden Johan Börjesson liksom med Gumælius nära förtrogne Adolph Törneros, är betygad.

Schröders bildningssyn ansluter sig till den gängse konservativa och nyhumanistiska. Ingenting tyder på att Schröders politiska åsikter skilde sig från vad som var gångbart inom den historiska skolan i Uppsala.<sup>2</sup>

Varför han här tas upp beror på att han betonar kontinuiteten i de filosofiska systemen på ett sätt som anknyter till Hegel och som vi kommer att märka också tagits upp av Gumælius. Han gör det i *Grunddragen af filosofiens historia* (1825–1828). När Schröder skrev sin bok var det högkonjunktur för Hegels idéer i Tyskland. I Sverige begränsades entusiasmen för Hegel till mindre än två årtionden – från slutet av 1830-talet till början av 1850-talet. Entusiasmen för Hegel föregicks av schellingianismens/trosfilosofins långvariga dominans och efterträddes av boströmianismen.<sup>3</sup>

Varje filosofiskt system skall ses som nödvändigt led i en helhet, skriver Schröder, men samtidigt skall godtycklig konstruktion undvikas. Varje lära skall återgivas såsom den verkligen framträtt.

Sanningen utvecklar sig enligt Schröder i tiden. De olika filosofiska systemen är inte meningar ”dem dagen föder, och dagen utplånar” utan tankebyggnader som har sin grund i det sannas idé, ja som ”framställa ett visst moment i dennas timliga uppenbarelse, och såsom sådana bära prägeln af en inre nödvändighet och ett organiskt sammanhang, hvilka den historiska betraktelsen har att uppdaga, och med säker hand återgifva”.<sup>4</sup>

I den fortsatta framställningen skall vi utifrån tillgängliga dokument, tal och predikningar försöka teckna Gumælius idévärld mot bakgrund av de influenserna från ovan refererade filosofer. När vi därefter skall uppmärksamma hur denna idévärld påverkade hans politiska linje i riksdagen förutsätter det ytterligare jämförelsematerial. Vi behöver översiktligt ta del av vad den framväxande liberalismen stod för och då inte minst den liberalism Gumælius mötte i riksdagen. Men den genomgången får anstå till kapitlet om Gumælius i riksdagen.

---

<sup>1</sup> Heckscher 1939, s 31. Intresseväckande är det vidare när samme författare visar att Rousseau påverkade liberalismen att betona jämlikhetstanken och folksuveränitetstanken med sin oinskränkta demokrati. Samtidigt var Rousseau en av romantikens och konservatismens inspiratörer bland annat genom sin organiska statsteori med dess kosmopolitism utifrån tanken på den egna staten som en del av staternas samhälle. Heckscher 1939, s 16 f. Österlin betonar Rousseaus betydelse för den generation som var ung under 1800-talets första decennier. Idéer från honom kom att ingå i såväl den konservativa som den liberala samhällsåskådningen. Österlin 1960, s 76 f.

<sup>2</sup> Nordin 1987, s 177, 179, 182, 185. Freeman 1950, s 63 f.

<sup>3</sup> Nordin 1987 s 295, 299 f.

<sup>4</sup> Nordin 1987, s 185.

## 2:3 Utvecklingstron det bärande i Gumælius trosfilosofi

### 2:3:1 Kvalificerande teser inför tjänsten som lektor i Strängnäs

Det var som vi sett svårt för Gumælius att försörja sig i lärdomsstaden. Ingen fast tjänst stod i utsikt för honom i Uppsala, enbart vikariat och tillfälliga anställningar. Detta var den yttre orsaken till att han sökte och 1828 fick lektoratet i filosofi i sin gamla skolstad Strängnäs.

En av förutsättningarna för lektoratet var att ha författat ett antal godkända teser på latin i anknytning till den tjänst han sökte. Under hösten 1828 framlade Gumælius sina teser. Dessa teser, tolv till antalet, finns bevarade i manuskript.<sup>1</sup> Jag har valt att granska dessa som ett av

---

<sup>1</sup> (Theses pro munere lectoris publico examini submittit Gustaf Wilhelm Gumælius)

#### Teserna i svensk översättning av förf.

Teser som Gustaf Wilhelm Gumælius framställt till offentlig prövning för att erhålla tjänsten som lektor

##### Tes I

Den form av filosofiskt studium som är inriktat på hemligheten i den mänskliga naturen och själen skäms inte för sig och behöver ingen stöttning utifrån. Det finns således inga föraktande hånare som sticker upp och som antingen genom intiga och oombedda försök i grund vill tillintetgöra detta studium eller utplåna det genom att utså miststroende.

##### Tes II

Däremot måste man säga att filosofins problem i sanning är gränslösa, och det problemet är givet att lösas inte bara av en enstaka människa eller av ett antal människor utan är hela människosläktets angelägenhet. Vart och ett filosofiskt system härleder därför sitt ursprung från förfäderna och är sitt sekels frukt vars skaplynne och egenart det för det mesta tjänar. Samtidigt bär det sina spår vidare till det kommande släktet.

##### Tes III

Därför kan inget filosofiskt system om i sig aldrig så absolut, fastställas som den absoluta filosofin, utan endast som en specifik yttring av filosofin. Så beskaffad är det filosofiska systemet odödligt som ett slags uttryck för det mänskliga skaplynnet och den mänskliga egenarten. Däremot kan inte om det aktuella filosofiska systemet sägas att det t o m har bringat ett gammalt system på fall. Så inte även om det nya filosofiska systemet skall ha sparat upp brister och skamfläckar hos det tidigare. I den historiska släktkedjan skall det aktuella filosofiska systemet alltid tjäna sitt sammanhang.

##### Tes IV

Därför må man hålla filosofins historia för det viktigaste propedeutiska studiet när man skall fördjupa sig i filosofi.

##### Tes V

Den filosofiska spekulationen eller som man säger skolfilosofin, kan inte längre tillåtas att sväva ut i en fortlöpande beständigt luftig abstraktion på behörigt avstånd från det rätta därmed undandragande sig andras granskning, medan däremot filosofin som rör folket eller som nu är populärt att kalla den livsfilosofin blir närvarande och tydlig som den ständige riktningsgivaren som oavbrutet manar på folket. Livsfilosofin som kan yvas över gemene mans gunst, bör akta sig för att övermodigt behandla den spekulativa filosofin. Ty från denna filosofi skaffar man för det mesta fram de vapen med vilka man bekämpar samma filosofi, liksom de fundament på vilka man bemödar sig bygga sitt lilla hus.

##### Tes VI

När jag nu går över på den allmänna psykologin, erinrar namnet om innebörden. Om däremot inte denna beteckning har varit i förväg meddelad är det möjligt att överväga (följande beteckning av disciplinen): metoden att beskriva verkan på organismen, individualiteten eller dylikt.

##### Tes VII

Såsom den mänskliga kroppen håller samman organismen i sin helhet genom lemmar och leder, så kan även den mänskliga själen sägas vara liksom en organism av högre slag, som styrs av krafter och talanger liksom vore de hennes organ. Att föra denna liknelse längre skulle inte bara vara till ingen nytta, utan skulle även lätt leda över från det sanna till något falskt.

##### Tes VIII

Den framställning av den mänskliga naturens psykologi som den ärade Friderich Schlegel nyligen redovisade i sitt filosofiska arbete (Vorlesungen über die Philosophie des Lebens) är förvisso ståtlig. I detta arbete uppdelas det mänskliga väsendet upp i tre delar, ande (Geist), själ (Seele) och kropp, och dessa två tidigare åter i två delar, Ande förstås i intellekt och vilja, själen åter i förstånd och fantasi. Man befarar förstås att dessa härledningar mer kan betecknas som godtyckliga än som sanna.

##### Tes IX

Däremot tillhör vetandets logik den sortens lagar, vilka själen i tänkandet följer. Strukturen på varje slags vetande är avhängigt denna logik; inte ett grand har den med det materiella att skaffa. Noga taget är materia en negativ markör när sanningen skall provas.

##### Tes X

I samband med detta skall också sägas att ord är tecken med vilka människan kan kommunicera själens yttringar med andra. Och språket, sett som ord förbundna med varandra, åstadkommer att liksom en skuggbild av själen framträder. Språket kan förklaras via tänkandets lagar. Grammatiken är alltså inget annat än logik översatt till språk.

##### Tes XI

Vi må därför uppskatta de olika grader av företräde som man i de enskilda språken är mäktig, detta inte blott på grund av ordförrådet, med vilket enskilda innebörder återges, utan även på grund av den organiska avslutningen med vars hjälp förhållandena mellan begreppen låter sig på ett optimalt sätt fastställas till den åsyftade

stickproven i mina försök att komma längre i min kunskap om de idéer som bar upp Gumælius tänkande.

Den mänskliga psykologin, eller som Gumælius uttryckte det, hemligheten i den mänskliga naturen och själen, var det ämne han tog upp till behandling. Han gjorde det pregnant och ytterst kortfattat och alltså i tesens form. En analys av innehållet säger inte mycket om mänsklig psykologi, däremot en del om det filosofiska sammanhang som Gumælius stod i och hur han positionerade sig i detta.

Gumælius inordnade psykologin under filosofin. Detta är i och för sig föga anmärkningsvärt. Filosofi var för honom och hans romantiska omgivning inget begränsat vetenskapligt specialfack utan ett brett ämne som behandlade de avgörande livsfrågorna. Allmänt ansåg man i Uppsala, något som vi ovan exemplifierat, att filosofin lade grunden för annan vetenskap. Endast filosofen hade överblicken och var därför också den ende som kunde famna allt vetande.<sup>1</sup> Filosofins frågor och svar betraktades följdriktigt som något som berörde hela den bildade allmänheten.

Den för uppsalaromantiken utmärkande organiska synen på tillvaro och utveckling sätter prägeln på teserna. Denna organiska ”utvecklingssyn” var djupt förankrad i Gumælius medvetande. Den kommer igen i alla de sammanhang, i teserna när han förfäktar att de avgörande livsfrågorna gick i arv från släkte till släkte. Visserligen var svaren aldrig identiska från en generation till en annan. Även livsfrågorna ingick i den ständigt pågående utvecklingsprocess, som allt levande var indraget i och vars förlopp kunde beskrivas.

Gumælius gör det på följande sätt. Allt efter som tiden gick, föll visst bort, annat bestod och ingick förening med tillkommande nytt. Detta förlopp kunde observeras även i det filosofiska tänkandet. Ett filosofiskt system kunde därför inte utmålas som felaktigt, medan ett annat påstås förmedla den absoluta sanningen. Systemen var ju avhängiga av varandra. En filosofi var således aldrig ofelbar. Däremot kunde den sägas vara odödlig i egenskapen av att vara ett genuint uttryck för mänskligt skaplynne.

Också historiesynen var för Gumælius bestämd av samma utvecklingstro. Denne låter historien utvecklas mot ett högre ändamål. I den utvecklingen hade varje epok sitt värde.

Gumælius tal om odödlighet i stället för ofelbarhet förutsätter att han tänkte sig en högsta vilja, en Gud, som ju är odödlighetstankens själva förutsättning.<sup>2</sup> Detta behöver redan här sägas eftersom gudstron är en genomgående förutsättning i hans tänkande liksom det var för uppsalafilosoferna.

Att Gumælius inte försvurit sig åt ett visst filosofiskt system betyder att han inte obetingat skrev under på en speciell filosofisk riktningens särdrag. Det säger naturligtvis inte att han tagit avstånd från huvudlinjerna i rådande filosofiskt tänkande med sin platoniserande inriktning. Tvärtom var han en av dess förespråkarna.

Gumælius lyfter i sina teser fram en filosof för dagen, Friedrich Schlegel (1772–1829). Denne hade utformat en romantiskt färgad så kallad livsfilosofi. Han gjorde det i medveten motsats till den tidigare epokens förstånds- och förnuftstro.

Friedrich Schlegel delade upp väsendet i tre delar, ande, själ och kropp. Anden och själen uppdelade han dessutom ytterligare. Ande förstod han som intellekt och vilja, själen åter

---

meningen. I denna sak utmärker sig de klassiska språken, i första hand, vad jag förstår, grekiskan och därefter latinet före andra bildningar. Dessa språk skulle jag av denna orsak vilja kalla organiska, eftersom de både i form och struktur kan beakta moderna människors mestadels mekaniska lagar.

Tes XII

Angående ”det högsta goda” rådde mellan Platon och Aristoteles stor skillnad i synsätt. Cicero som inte märkt detta, trodde felaktigt att platonismen i läran om det ädla liksom om det högsta goda närmade sig uteslutande peripatetikernas lära och inte stoikerna.

<sup>1</sup> Se s 19, f. Segerbank 2004, s 185.

<sup>2</sup> Jmf Heckscher 1939, s 118 f.

spjälkade han upp i förstånd och fantasi. Gumælius redovisar detta Schlegels schema men han gör det kritiskt. Han förmodar uppdelningarna vara mer godtyckliga än sanna.

Själens tänkande aktade Gumælius högt under förutsättning att tänkandet följde något han kallar vetandets logik. Det vetande som var grundat på vetandets logik gav exakt kunskap. Ett sådant vetande behövde sanningssökaren. Den som prövade sanningen enbart utifrån materiella kriterier kom däremot fel. Gumælius talar om materiella ting som en ”negativ markör”. Att han här uttrycker sanningar som var grundläggande under hela den romantiska epoken i Uppsala är uppenbart.

Vetandets logik tar sig uttryck i själens tänkande, fortsätter Gumælius i samma stil. Detta tänkande kan övergå i ord och språk. Orden och språken blir i sådana fall en själens spegel och kan liknas vid en skuggbild av själen. Samtidigt fungerar orden och språken som en logikens återspegling.

Summan av resonemanget blir att Gumælius betraktar grammatik som logik översatt till språk. Språket blir alltså ett avgörande instrument för vetandet. Språken kan emellertid vara av olika kvalitet. Högst upp sätter Gumælius på nyhumanistiskt sätt grekiskan och därefter latinet. Vi erinrar oss att nyhumanisterna ansåg de klassiska språken bildande. De var bildande i betydelsen att studiet av dessa språk befrämjade överblick, insikt i sammanhang och förmåga att urskilja vad som var av värde.

När Gumælius skall beskriva den för honom så viktiga själen kommer han inte längre än till en allmän beskrivning. Själen liknas vid den mänskliga organismen som hålls samman genom sina lemmar och leder. Själslivet styrs av krafter och talanger som vore de hennes organ. Längre än så går han inte.<sup>1</sup>

### **Teserna och arvet från Uppsala**

Sammanfattningsvis, vad presenterar då Gumælius i sina teser när han skall kvalificera sig för lektorstjänsten i filosofi i Strängnäs? Trots de knappa formuleringarna, som gör en mer ingående tolkning omöjlig, alldeles tydligt ett idéinnehåll som visade att han stod på uppsalaidealismens grund.

Gumælius låter filosofin bli den vetenskap som lägger grunden för annan vetenskap. Samtidigt blir filosofin en angelägenhet för alla. Detta genom att filosofin av honom tilldelas rollen som den bärande livsåskådningen.

Utvecklingstanken appliceras på historien och på filosofin i dess olika utformningar på sätt som anknyter till den historiska skolan. Vi erinrar oss E A Schröders ord om varje filosofiskt system som tankebyggnader som var och en på sitt sätt och i sin tid företräder det sannas idé.

Vetandet får, som också Uppsalafilosoferna alltid betonade, inte vila på enbart yttre iakttagelser. Endast själens tänkande kan leda fram till sanningen. I nyhumanistisk anda lyfter Gumælius fram de klassiska språken.

Det är slutligen redan av teserna ingen tvekan om att det var en filosofiskt/religiöst betingad helhetssyn Gumælius bar med sig från Uppsala.

### **2:3.2 Utvecklingstro i undervisningen**

Till tjänsten som lektor vid ett läroverk hörde att med viss periodicitet även tjänstgöra som skolans rektor. Läsåret 1830–1831 var det Gumælius tur att svara för rektorsbefattningen vid Strängnäs Stifts läroverk. Att den tjänsten låg väl till för honom är omvittnat.<sup>2</sup> Om inte annat framgår det av den inbjudningsskrift han författade 1831 vid avgången från sin befattning. Titeln på skriften är *Strödda anmärkningar rörande den offentliga Undervisningen, jämte några upplysningar om Strengnäs Stifts Läroverk. Inbjudningsskrift till Rectorsombytet vid*

---

<sup>1</sup>Gumælius 1828.

<sup>2</sup>Bergstedt 1883, s 415.

*Kongl. Gymnasium i Strängnäs* (1831). Innehållet i denna publikation är av den arten att den lämpar sig som nästa objekt i mitt sökande efter Gumælius idévärld.

Skriftens anslag är en överblick över den allt omskakande franska revolutionen. Dess efterverkningar var så stora att samtiden kan betecknas som revolutionernas eller reformernas tid. Själv vill Gumælius förändring och utveckling men inte revolution, det vill säga inte brådstörtad förändring eller häftiga reformer. Applicerat på skolan fick den omvandling och utveckling som svensk skola stod inför inte bli brådstörtad eller häftig. I skriften ingår även en inventering av bokbestånd, naturalie- och myntsamling med mera i Strängnäs. Dessutom redovisas översiktligt förhållandena i de inom Strängnäs stift befintliga läroverken.

I sina teser lät Gumælius filosofin bli till något som förändras och utvecklas. I *Strödda anmärkningar* konkretiserar han denna sin utvecklingstro. Gumælius förutsätter växt, naturlig växt, en ständigt pågående kontinuerlig utveckling, där gammalt står i sammanhang med nytt. För franska revolutionen var målet frihet. Denna frihet hyllade också Gumælius, men en naturligt framväxande frihet, inte en brådstörtad frihet utan sammanhang i historien.<sup>1</sup> Blott Gud kan enligt honom vända en sådan brådstörtad utveckling till något gott. Människans del i processen är att hjälpa det naturenliga på traven, befrämja det som tillhör den naturliga utvecklingens lag.<sup>2</sup> Tankarna känns igen från Bibergs ”Om falsk och sann liberalism” och står i den historiska skolans sammanhang.

Denna utvecklingstro tillämpade Gumælius sedan på den pedagogiska utvecklingen. Bromsklossar var gamla lärare vars utvecklingskurva stannat upp. Nya entusiastiska lärare måste till. Blott en och annan gammal lärare accepteras och då för att sakta ner en annars för snabb utveckling. Ny pedagogik erkänns, liksom experiment med utbildningar och nya pedagogiska metoder. Men varken pedagogik eller andra nymodigheter har något att tillföra om de inte står i den naturliga utvecklingens sammanhang.<sup>3</sup>

I sina teser satte Gumælius kortfattat det andliga mot det materiella med företräde för det andliga. Här applicerar han den tanken på revolutionen. Franska revolutionen utgick från en omvälvning i tanken, det vill säga i synen på staten och på den förda politiken.

Även i den konkreta vardagsverksamheten ger Gumælius det andliga företrädet. Skolan har till uppgift att befrämja ungdomarnas andlighet. Den ”råa sinnligheten” skall undvikas. Den ”högre sinnligheten”, som tar sig uttryck i musik, sång, dans teckning, teatraliska övningar med mer, däremot understödjas. Jämför detta med uppsalafilosofins tal om att övervinna sinnligheten, alternativt låta sinnligheten underordnas högre värden.<sup>4</sup>

Gumælius betoning av skillnaden mellan form och innehåll står i detta sammanhang. Det är innehållet som är det väsentliga, formerna kan växla. Själsförmögenheternas utveckling är skolans mål, faktiska kunskaper visserligen goda, ibland till och med nödvändiga, men utveckling av elevens inre ändå det nödvändigaste. Därför förespråkar Gumælius fördjupad förståelse och fördjupad kunskap. Ämnesskolor för ämbetsmannaklassen är han emot. Ämnesskolornas faktabaserade utbildning ger inte tillräckligt djup. Här känner vi igen en för

<sup>1</sup> Jämför Geijers syn på de franska revolutionsmännen. Dessa ville upphäva av all gemenskap med det förflutna. Enligt Geijer representerar varje släkte ej blott sig utan även de föregående och fordrar att representeras av de efterkommande. Dessa ord som uttrycker sanningar i romantikens och den historiska skolans anda låter sig väl förenas med Gumælius synsätt. Hessler 1937, s 242 f.

<sup>2</sup> Tankegångarna känns inte enbart igen i Bibergs ”Om falsk och sann liberalism”. Heckscher 1939, s 29, redovisar motsvarande tankar hos den historiska skolan.

<sup>3</sup> Gumælius tillhörde enligt Sjöstrand en moderat falang bland de liberala som inte ville gå för långt i de pedagogiska reformerna. Rädslan för att gå för långt är dock inte Gumælius poäng i hans skrift. Vad han ville säga var att försöksskolorna Nya Elementar och exempelvis Hillska skolan leddes av unga entusiastiska lärare som bidrog till att studieresultaten av den anledningen blev bättre än vad de annars skulle bli. Detta behövde vägas in när försöksskolorna jämfördes med de ordinarie gymnasieskolorna. Dessutom betonade Gumælius att man inte får ha övertro på pedagogiska metoder. Sjöstrand har observerat Gumælius argumentation men ser trots detta dennes resonemang som utslag av en moderat liberal hållning. Sjöstrand 1965, s 114.

<sup>4</sup> Se s 20.

uppsalafilosofin och nyhumanismen gemensam hållning. Nyhumanismens fokus var bildning och uppsalafilosofernas mål för den högre undervisningen kunskap om den sanna verkligheten.

I synen på de klassiska språken i deras förhållande till de moderna kan man ana något nytt. Visserligen märker man fortfarande att Gumælius ger de klassiska språken företräde. De befrämjar i högre grad elevernas inre utveckling, men något absolut företräde ger han dem inte. Valet av språk är ej avgörande, utan sättet att behandla de studerade språken.<sup>1</sup>

### **Utvecklingstron och skolans reform**

I *Strödda anmärkningar* bildar utvecklingstro liksom föreställningen om det andligas företräde ideologisk bas för framställningen. Bibergs tankar i ”Om falsk och sann liberalism” om den naturliga utvecklingen återkommer, men naturligtvis nu i Gumælius egna formuleringar. Även synen på det andligas företräde före det sinnliga framförs på traditionellt idealistiskt sätt.

Till och med den noggranna redovisningen av bokbestånd, naturalie- och myntsamling ser jag som fortsättningen på ett intresse som jag spårat till Uppsala.

Vad som är anmärkningsvärt i *Strödda anmärkningar* är tillämpningen av lärdomarna från Uppsala. Utvecklingstron lägger grund för ett pedagogiskt reformprogram där Gumælius relativiserar vad han menar vara övertro på pedagogiska reformers effekt. Föreställningen om det andligas företräde leder till slutsatsen att själsförmögenheternas utveckling är ett mål högre än t o m att tillägna sig kunskap. Jag tolkar talet om själsförmögenheternas företräde som en variant på nyhumanismens tal om bildning som målet för skolans undervisning.

Beaktansvärt är vidare öppningarna mot den ”högre sinnligheten”, med sin musik, sin sång, dans, teckning och sin teater, samt framför allt att han här relativiserar de klassiska språkens absoluta företräde.

## **2:3:3 Doctrinae Johanneae**

### **Från lektorat i Strängnäs till kyrkoherdetjänst i Viby**

Lektorstjänsten i Strängnäs uppehöll Gumælius från 1828 till 1834. I och med prästvigning 1832 och kyrkoherdetjänst i Viby, en tjänst som han tillträdde 1834, hade ett nytt skede i hans liv inträtt.

Karriären gick alltså från akademien till lektorat och sedan vidare till en kyrkoherdetjänst. Den utvecklingen är inte på något sätt anmärkningsvärd utan vanligt förekommande bland lektorerna på elementarläroverken.<sup>2</sup> För Gumælius del förutsatte övergången dels prästvigning, dels att han genomgick den för kyrkoherdetjänst obligatoriska pastoralexamen.<sup>3</sup> Den för denna examen obligatoriska muntliga prövningen fick Gumælius dispens från.<sup>4</sup> Däremot fick han redovisa en skriftlig avhandling på latin med vidhängande teser. Som lektor

---

<sup>1</sup>Gumælius 1831. Rodell betonar i anslutning till Bergstedt Gumælius reformvänlighet under sina lärår samt att hans förslag till förändringar först kom till stånd efter Gumælius tid. Rodell återger även ett citat från Bernhard Tarschys som i sin bok om Carl Vilhelm August Strandberg skriver följande om Gumælius: ”Den gamle fosforistens betydelse för den ungdom, som stått under hans vård, har betygats från många håll; i vidsynt uppfattning i liberalismens anda om de ungas fostran, om deras studier och fritidssysselsättningar var han långt framom sin tid.” Rodell 2000, s 115.

<sup>2</sup>Amenius, SBL 17, s 407. Bergstedt 1883, s 417.

<sup>3</sup>Om Pastoralexamen se Wikmark 1981.

<sup>4</sup>Kunglig Majestäts dispens finns bevarad i Gumæliussamlingen vid Länsmuseet i Örebro. Gumælius förhandlade om denna dispens med sekreteraren vid ecklesiastikexpeditionen, Jacob Adlerbeth, stiftaren av Götiska förbundet. Adlerbeth och Gumælius var nära vänner. Freeman 1950 s 63 f.

och därmed också som domkapitelsledamot försvarade han dock inte sin avhandling inför domkapitlet utan vid den teologiska fakulteten i Uppsala.

Avhandlingen framlades och godkändes samma år som han prästvigdes, d v s 1832. Mig intresserar i detta sammanhang innehållet i den. I fortsättningen använder jag inte beteckningen avhandling utan brukar den latinska beteckningen *Dissertatio*. Titeln på *Dissertatio* var *Doctrinae Johanneae*, på svenska ungefär *De johanneiska lärostyckena*.

Först presenterar jag innehållet översiktligt. Jag har funnit det effektivast att göra detta i en parafrasliknande framställning. Därefter vidtar analysen.

### **En presentation av innehållet i *Doctrinae Johanneae***

Gumælius inleder med att aktualisera samtidens teologiska stridigheter. Dessa bedömde han som förödande, hela religionen stod på spel. Kombattanterna var två partier, rationalisterna och supranaturalisterna. Utan att lyckas försökte dessa, vilken av de båda riktningarna de än tillhörde, förstå bibelns budskap. Teologin tycktes ödelagd.

Dock fanns det hopp. Detta kom från två håll, dels från den moderna profana filologin, dels från samtidens historiker. Genom filologin hade teologerna fått redskap att tränga in bakom texterna. Motsvarande gällde historikerna, som förmått locka fram det bibliska budskapet och ställa in det i sitt sammanhang. Historikerna kunde t o m ofta se helheten redan i delarna. Ändå märkligare var att de förmådde ”tränga ända ned till den annars fördolda själen som är den som samtidigt både rör och regerar”.

Bland namn och sammanhang i framställningen träder en person fram före de andra. Det är exegeten Leonhard Usteri (1799–1833). Denne hade på ett föredömligt sätt tolkat aposteln Paulus. Nu har Gumælius bestämt sig för att på motsvarande sätt försöka förstå aposteln Johannes som denne framträder i första Johannesbrevet. Med Usteris metod har han föresatt sig att foga samman Johannes lära till ett begripligt helt.

Paulus framställs som ”häftig”, klar och tydlig i läran. Johannes däremot var mild, lugn, skådande. I det lilla kunde denne se helheten. Johannes uppfattade i Anden. Det mindre väsentliga vidrörde han liksom i förbifarten. Gud är ljus och kärlek förkunnade Johannes. Johannes ges epitetet *homo pneumatikós*. Som sådan hade han insikt i helheten.

Gumælius hade noterat att Johannes autenticitet felaktigt betvivlades. De historiska vittnesbörden höll även för en närmare granskning.

I fortsättningen följer en rad johannescitat, till vilka fogas kommentarer. Gumælius talar om Gud som ljus och om ljusets motsats, mörkret eller djävulen. Han ställer synd mot dödssynd, kommenterar Johannesprologen, trons gemenskap, skriver om bönen och slutligen om den yttersta tiden.

På huvudframställningen följer sedan en rad utsagor av mer allmän karaktär. Dessa ter sig närmast som reflexioner utifrån det tidigare anförda. Nedan några belysande exempel. Observera att Gumælius tankar återges, inte den exakta ordalydelsen.

Vid tolkning, förklara saken, inte detaljerna, men glöm för den skull inte att det lilla kan rymma det stora.

Filologin förlämnar försiktighet åt exegeten. Den som tolkar filosofiskt, historiskt och dogmatiskt är friare.

Se upp för partiskhet, det betyder tyda texten efter eget huvud. Tolkning skall ske utifrån ratio i högre mening. Detta ratio är själens röst. Genom ratio skapas kontakt med Gud oberoende av de yttre sinnesintrycken.

Kristendomen äger anknytning till andra religioner men med klarare ljus än dessa.

Kristendomens ursprung finner man inte genom att söka efter den på den historiska vägen. Gudomliga ting kan det mänskliga sinnet inte utforska.

Treenighetsläran stämmer exakt överens med den Heliga Skrifts vittnesbörd.

Sanningens ande för oss rätt, villfarelsens ande, de falska profeternas ande, leder oss fel.

Kärleken är själva hjärtpunkten. Från kärleken kan all sedlighet härledas.

### Hänvisningar till Tyskland

Gumælius hänvisar genomgående till förhållandena i Tyskland och han refererar uteslutande till tyskt material. Jag bedömer dessa hänvisningar som i huvudsak färska läsefrukter som han förvärvat i samband med sitt förberedelsearbete, inte som tecken på några djupare insikter i lokala tyska förhållanden. Jag tar här vara på de av dessa hänvisningar som mera genuint visar Gumælius egen inställning.

### Reaktionerna på franska revolutionen

I den franska revolutionens kölvatten och som en reaktion mot denna<sup>1</sup> växte, med början i Tyskland, en historisk vetenskap liksom filosofiska och filologiska strömningar fram, där man förde traditionalismens, kontinuitetens och den organiska utvecklingens talan. Filosofer och historiker förutsatte en ständigt pågående historisk utveckling där revolutionära kast var undantag inte regel. Samtidigt hade tysk historieskrivning blivit källkritisk där historikerna utifrån de givna förutsättningarna sökte ge en objektiv bild av det historiska händelseförloppet. Man skulle enligt Leopold von Ranke (1795–1886) med oväld undersöka *wie es eigentlich gewesen*.<sup>2</sup> Denna nydanande historieforskning hade en påtaglig inverkan även på det teologiska arbetet i Tyskland. Det hade även den nyvaknade profana grekiska filologin. Denna påverkade exegeterna att behandla även den nytestamentliga texten utifrån filologins landvinningar.

När det gällde filologi och historieforskning var Gumælius med på noterna. Den profana grekiska filologin har tagit ett språng i utvecklingen, påstod han. Gammal filologi och ny filologi gick inte att jämföra. Dessutom var de nyvunna resultaten direkt tillämpbara i det exegetiska studiet av Nya testamentet. En tidigare konstlad exeges kunde med filologins hjälp restaureras och bli enklare och sannare. Gumælius inte bara omnämner, han namnger också tyska filologer som specialiserat sig på grekisk filologi men vars insatser också kunde komma den nytestamentliga exegesen till godo.<sup>3</sup>

Gemensamt för dessa filologer var att de behandlade den nytestamentliga grekiskan med samma inställning som när de studerade andra grekiska klassiska eller efterklassiska skrifter. Dessutom var de införstådda med historiekritiken, något som band dem samman med företrädarna för den nya historieforskningen.<sup>4</sup>

Gumælius prisade den tyska historieforskningen. Denna vetenskap ställde inte längre enbart fram och ordnade fakta så att de skulle passa in i ett retoriskt schema. I stället utgick historikerna från att man i delarna kunde upptäcka det hela. I de enstaka lemmarna fick man upplysning om den organiska formen för att sedan i kroppen finna livet. Dessutom var historikerna uppmärksamma på sammanhangen i historien. Detta inträngande studium av

---

<sup>1</sup> Efter Wienkongressen och som en reaktion på den politik denna medförde vaknade i sin tur den europeiska liberalismen åter till liv. Heckscher 1939, s 15. Jmf även Geijers historiska föreläsningar i Uppsala 1815–1818 där denne förkunnar att staten också är en religiös institution och att nyttan alltid måste underordnas religion och moral. Detta var romantikens idéer men även idéer som den på kontinenten frambrytande politiska reaktionen efter franska revolutionen tagit upp. (Hessler 1937, s 165.)

<sup>2</sup> Kumlien 1966, s 114, 116 f, 122–125.

<sup>3</sup> Han nämner Philip Buttmann, Gottfried Hermann, August Heinrich Matthiae, Friedrich Thiersch. C F Fritsche, som skrivit bland annat *Observationes ad Matthaeum* lyfter han också fram, liksom Christoph Schmitt som blivit epokgörande genom sin *Grammatik des neutestamentlichen Sprachidioms*

<sup>4</sup> Trots sin betoning på den tyska utvecklingen nämner inte Kümmel dessa filologer i sitt standardverk *Das Neue Testament. Geschichte der Erforschung seiner Probleme*. Kümmel tecknar annars utvecklingen under första hälften av 1800-talet mot bakgrund av en historisk betraktelse av Nya testamentet. Kümmel 1970, passim.

historiens innersta drivkrafter, liksom den nya historieforskningens förmåga att se den kristna religionens sammanhang med tidigare generationer, kunde vara till nytta för bibeltolkningen, menade Gumælius.<sup>1</sup>

### **Reaktionen mot upplysningstidens rationalism**

För att komma åt den tyska teologi som Gumælius hänvisar till, behöver man, förutom att hänvisa till franska revolutionens efterverkningar, ta spjörn mot upplysningstidens rationella tänkande. I detta tänkande hade det mirakulösa i kristendomen skjutits undan för något som skulle kunna kallas förståndstro med människans odödlighet som central föreställning. Etiskt lade man tonvikten på dygden. Vid ingången till 1800-talet attraherade denna rationalism inte längre de bildade. Upplysningen bedömdes vara fantasilöst förståndsmässig och trång i sitt synsätt. Detta omdöme drabbade även den tyska teologin som upplevdes som efterbliven och ofruktbar.<sup>2</sup> Människor hade börjat längta och drömma. Romantiken med sin uttalade idealism och sin himlastormande fantasi erövrade numera sinnena.

Denna nya stämning fick genomslag på livets alla områden, på litteraturens, konstens, historieforskningens, filosofins och teologins. Detta utifrån ett kortsiktigt perspektiv. På längre sikt och vid närmare betraktande hade mycket av det som upplysningen inneburit kommit för att stanna. Det vidgade vetande som kännetecknade utvecklingen från 1800-talet och framåt, hade upplysningen som en av sina förutsättningar. Inte heller teologin gick fri från denna påverkan.

Om upplysningstidens teologiska signum var rationalism, det betyder att tron bestämdes utifrån förnuftet, så kallades de som under upplysningstiden vände sig mot denna förnuftsmässighet för supranaturalister. Dessa räknade till skillnad från rationalisterna med en kristendom där under var förutsatta. I övrigt var även supranaturalisterna påverkade av ett rationalistiskt tänkande.<sup>3</sup>

Att motsättningen mellan de båda riktningarna var aktuella när Gumælius skrev sin *Dissertatio* är alldeles tydligt. Denne tecknar rationalismen respektive supranaturalismen som de teologiska huvudalternativen. Han gör det kritiskt. Det teologiska läget i upplysningstidens kölvatten ansåg han vara katastrofalt. Hela religionen var i gungning. Partisinne rådde. Trots försök att höja nivån på bibeltolkningen genom att ta hjälp från filosofi, filologi och historia hade man inte kommit någon vart. Detta därför att man inte gjort upp med gammalt sätt att arbeta. I en not citeras filologen Gottfried Herrmann som räknar upp samtida nytestamentliga exegeters vantolkningar.<sup>4</sup>

### **Gumælius och tyska teologer**

Främst var det Schleiermacherlärjungar som Gumælius kommit i direkt beröring med i sitt arbete med sin *Dissertatio*. En av dessa lärjungar var bibeltolkaren Leonhard Usteri. Denne hade Gumælius som vi ovan noterat tagit till sitt hjärta. Usteri hade bland annat skrivit om det paulinska lärobegreppets utveckling.<sup>5</sup> Dennes metod använde nu Gumælius i sitt arbete med Första Johannesbrevet. Metoden innebar för Usteris del att han sorterade och förde samman Paulus olika tankegångar i samhöriga enheter. Därigenom underlättades en enhetlig

---

<sup>1</sup> Gumælius 1832, 1–8. Heckscher betonar den religiösa bakgrunden till den historiska skolan. Heckscher 1939, s 26.

<sup>2</sup> Seeberg 1904, s 126.

<sup>3</sup> Seeberg 1904, s 21, 65–69. Stephan, Schmidt 1961, s 60–74.

<sup>4</sup> I Tyskland hade enligt Bergstedt Gottfried Herrmanns grammatiska arbeten vid århundradets början ”efter hand i detta avseende verkat en fullständig reform, men i Sverige herskade ännu föråldrade metoder”. Bergstedt 1883, s 412 f.

<sup>5</sup> Gumælius anger följande titel på hans verk. *Entwicklung des Paulinischen Lehrbegriffes 3:2 Auflage Ausg Zürich.*

och övergripande tolkning. Usteri har kritiserats för att han inte fullt ut lyckats ställa in Paulus förkunnelse i sitt historiska sammanhang.<sup>1</sup>

Gumælius var angelägen om att säkra Johannesevangeliet och Första Johannesbrevets autenticitet. Det var verkligen Jesuslärjungen Johannes som låg bakom dessa skrifter, menade han. Man förstår varför, när man märker hur han motiverar sitt ställningstagande.

Apostolus, quem Jesus ipse dilexerat, universam doctrinam Sanctissimi Salvatoris cognata mente, si divinis humana componere decet, optime comprehendisse videtur. (Den apostel, som Jesus själv hade utvalt, tycks på ett maximalt sätt ha förstått läran i sin helhet med ett sinne besläktat med den salige frälsaren, om det nu går för sig att jämföra det mänskliga med det gudomliga).<sup>2</sup>

Denna autenticitet var i samtiden ifrågasatt av ett antal av Gumælius namngivna tyska exegeter påverkade av rationalistisk teologi.<sup>3</sup>

Jag förmodade i inledningen av detta avsnitt att Gumælius kännedom av tyska teologer var färskt läsefrukter och att han egentligen inte fördjupat sig i tysk teologi. Den känslan bekräftas när man märker att Gumælius visserligen nämner ett antal tyska teologer vid namn i sin argumentation för Johannesevangeliet och Första Johannesbrevets autenticitet. Dock gör han det utan att i djupare mening anknyta till deras sätt att tänka eller argumentera.

När han kommer in på den direkta utläggningen av Första Johannesbrevet blir denna förmodan ytterligare stärkt. I sin direkta utläggning visar det sig att Gumælius kombinerar en

---

<sup>1</sup> Kümmel 1970, s 112 f. Kümmel påpekar även Usteris beroende av Schleiermacher.

<sup>2</sup> Gumælius 1832, s 4.

<sup>3</sup> Mot äktheten hade K G Bretschneider (1776–1848) trätt upp. Denne företrädde rationalismen i uppmjukad form. Bretschneider verkade förmedlande mellan rationalismen och supranaturalismen och var inom parentes Tegnérns favoritdogmatiker. (Seeberg 1904, s 136, Aulén 1933, s 311, Heussi 1930, s 425, Hägglund 1956 s 308, Hornig 1984, s 176, Stephan, Schmidt 1961 s 69). Det gjorde även den gammal- och nytestamentliga exegeten W M L de Wette (1780–1849). Även de Wette var lärjunge till Schleiermacher. de Wette skrev också dogmatik och etik. de Wette hade tagit upp den rationalistiska teologin på nytt men förtydlat den genom att bland annat betona att eviga oändliga idéer, som bara tron kan fatta, ligger bakom den i tiden och rummet ändliga världen. Han skrev talrika bibelkritiska arbeten. de Wette förband enligt Seeberg historisk kritik med uppriktigt menad fromhet. Han betonade känslans betydelse i religionen. Kring de Wette spirade i Basel en mild väckelse. (Seeberg 1904, s 131, f 136. Heussi 1930, s 424, 447 f. Lenhammar 1974 s 174 ff. Stephan, Schmidt 1961 s 85-91.) Slutligen anförde Gumælius exegeten Johan Gottfried Eichhorn (1752–1827) som exempel på dem som förnekade äktheten i Johannesevangeliet. Eichhorn hade gjort sig känd som förmedlare mellan rationalismen och supranaturalismen. (Heussi 1930, s 368, Stephan, Schmidt 1961, s 11, 71) Gumælius sade däremot ingenting om Friedrich Schleiermachers ställningstagande. Denne hade på grundval av andan i Johannesevangeliet dragit slutsatsen att evangeliet härrörde från en Jesuslärjunge. (Feine, Behm, Kümmel 1965, 132) Som exempel på dem som bejakade äktheten nämns Friedrich Lücke (1791–1855), Lückes förtrogne, exegeten Johannes Hemsén (1792–1830) liksom Herrmann Olshausen (1796–1839). Om Schleiermacherlärjungen och förmedlingsteologen Friedrich Lücke gällde att denne enligt Heussi mer än sin läromästare höll sig till den kyrkliga kristendomen och i mindre grad än denne betraktade sitt ämne filosofiskt och kritiskt. Heussi 1930, s 423, Hornig 1984 s 165, Stephan Schmidt 1961, s 192)

Det är värt att nämna att Herrmann Olshausen i Königsberg varken var påverkad av Schleiermacher eller av den filosofiskt påverkade spekulativa teologin överhuvudtaget. Olshausen tillhörde den så kallade positiva riktningen, det vill säga en kyrklig riktning som återknöt till teologin före upplysningen. Olshausen medverkade i Hengstenbergs kyrkotidning, en tidskrift som befrämjade den gamla av ortodoxi påverkade tron och som bekämpade upplysningen. (Seeberg 1904, s 66, 69, Stephan, Schmidt 1961 s 116.) Detta gjorde den med goda utsikter på grund av väckelsen, det vill säga folkliga religiösa rörelser med bred förankring, som från 1820-talet slagit igenom över allt i Tyskland. Här var teologin mindre sofistikerad. Väckelsen kan karakteriseras som en levande pietistisk och biblicistisk fromhet som läromässigt anknöt till de ortodoxa grundlärorna. Dock lade man ej vikt vid de konfessionella skiljelärorna. Gumælius hänvisade även till August Tholuck (1799–1877), vars Johanneskommentar han använde i sitt arbete. Tholuck var en uppburen väckelseman och väckelsesteolog som från 1826 var professor i Halle. Vid flytten till Halle från en tidigare tjänst i Berlin fick han ett avskedsbrev från Hegel. Där stod bland annat följande; *bringen Sie dem Rationalismus vulgaris in Halle ein Pereal!* (Seeberg 1904, s 68 f, 136. Aulén 1933, s 337, Heussi 1930, s 424. Radler 1988, s 101. Stephan, Schmidt 1961, s 113 f.)

av uppsalaidealism påverkad hållning med ett slags biblicism.<sup>1</sup> De tyska teologernas synpunkter är som bortblåsta.

### Nyckelbegreppet *ratio*

Tydligast ser man anknytningen till Uppsala när man granskar hur Gumælius brukar begreppet *ratio*.

*Ratios* (det vill säga rationalismens) på förnuftet vilande gudstro var ingenting för honom. Yttre fakta och erfarenhet räckte inte till som källa för en levande och direkt gudstro. Vad Gumælius sökte efter och menade sig ha funnit var en gudstro som vilade på *ratio* (*förnuft i högre mening*). *Ratio* (*i denna högre mening*) förmedlade en omedelbar kännedom om Gud.

Frågan blir då vad denna *ratio* (*i högre mening*) mera precist står för. Detta blir aldrig entydigt preciserat. En närläsning av vad Gumælius egentligen påstår om *ratio* ger följande något förvirrande resultat.

- Gumælius påstår att *ratio* är idéernas moder och räddarinna, själens inre öga som kan skåda och erfara den andliga världen.
- Idén om Gud ser han å andra sidan som något som finns i människans *ratio*. *Ratio* förstås kort uttryckt som idén om Gud i människans själ.
- Han kan även hävda att *ratio* är något som människan med hjälp av ett intellekt befriat från yttre fakta och tankar tar emot med hjälp av sinnena.

*Ratio* (*i högre mening*) påstås således vara en ideell storhet som står i förbindelse med, respektive finns i människans själ. Samtidigt är *ratio* (*i högre mening*) något som kommer till människans själ. Den har ingenting med yttre ting och på sedvanligt sätt iakttagbara fakta och influenser att skaffa.<sup>2</sup>

Om Gumælius är oklar i sin framställning står det däremot klart att han anknyter till uppsaliensisk trosfilosofi. Biberg talade på motsvarande sätt om ett högre förnuft, Grubbe om ett högre sinne och Geijer om sinnet som orten för en högre kunskap.<sup>3</sup> Det är med andra ord i uppsaliensisk trosfilosofi hans tankar är förankrade.

### Gumælius åskådning anpassad till Första Johannesbrevet

Denna syn på en omedelbar gudskontakt via *ratio* (*i högre mening*) försöker Gumælius anpassa till den johanneiska förställningsvärlden. Han påpekar följdriktigt att intellektet i sig inte kan framkalla gudstro. Guds Ande, det vill säga det han ovan kallade *ratio* (*i högre*

<sup>1</sup> Om intet annat angivits hänvisas i hela detta avsnitt till Gumælius 1832, s 1–8.

<sup>2</sup> *Multis et Theologis et Philosophis mire placuit eorum opinio, qui negant homines ullam Dei immediatam posse habere cognitionem. Scilicet circumscribunt omnem cognitionem arctioribus rationis limitibus. Non vero cogitant rationem, idearum genitricem et servatricem, mentis humanae internum oculum, quo mundum spiritualem contemplari potest. Sed fere permutant eam cum formali cognoscendi facultate, nimirum cum intellectu, qui ipse cogitandi materia destitutus, eam sensibus ministrantibus accipit. Si autem nulla idea Dei rationi hominis inesset, unde intellectus posset ejus notionem sibi formare? Num ex rebus externis eruitur? Minime.*

(Förvånande nog behagade deras åsikt många teologer och filosofer som förnekade att människorna kunde ha någon omedelbar kännedom om Gud. Förstås inskränker de all kännedom genom ratios (förnuftets) mycket trånga gränser. Men de har inte i sanning begrundat ratio, idéernas moder och räddarinna, den mänskliga själens inre öga, med vilket den kan beskåda den andliga världen. Ja man nästan i grund förändrar ratio genom en bestämd förmåga att erfara. Utan all fråga sker det i förbund med ett intellekt som själv genom att begrunda, samtidigt som det är befriat från yttre fakta och tankar, tar emot ratio med hjälp av sinnena. Men om ingen idé om Gud skulle vara i människans ratio, varifrån skulle intellektet kunna få kännedom om honom åt sig? Männe kan det vaskas fram från yttre ting? Visst inte.) Gumælius 1832, s 18 f.

<sup>3</sup> Se s 33, 35.

mening), måste vara närvarande. Men denna Ande kommer inte människan till del om hon inte i biblisk mening är medveten om sin synd, vänt om från det onda och sedan ivrigt frågar efter Gud.<sup>1</sup>

Johannesprologen, Joh 1:1–14, var en älsklingstext. Det framgår av inledningen till utläggningen av prologen. Där distanserar han sig från det han kallar teologernas tolkningar för en mer allmängiltig förståelse av prologens ord. Denna allmängiltighet vinner Gumælius genom att teckna Johannes på ett alldeles speciellt sätt. Evangelisten blir till en skald som, inspirerad av helig ande, med sina ord uppenbarar en inre sannare verklighet. Denna inre sannare verklighet representeras av Ordet som via Anden frambringar ljus och liv. Några få lärda, och då inom andra områden än inom teologi, har med Gumælius, insett denna prologens djupare och samtidigt mer allmängiltiga betydelse. Dessa insiktsfulla har, tillsammans med människor från olika tidsåldrar, läst texten som den står och förstått dess storhet.<sup>2</sup>

I linje med detta försök att ge bibelordet en mer allmängiltig betydelse betonar Gumælius att Ordets verkan inte är begränsad till världens skapelse och Jesu framträdande utan att denna påverkan även gäller under tiden mellan skapelsen och Jesu framträdande. Fortfarande under denna mellanperiod i historien alstrades liv, som i sin tur frambringade ljus.

Varför denna betoning? Uttryckligen därför att det för Gumælius var en viktig sanning att också mycken gammal filosofi liksom också mycket i gamla religioner var återspeglningar av det gudomliga ljuset. För romantikerna var det viktigt att se den kristna tron som en allmängiltig företeelse.<sup>3</sup>

---

<sup>1</sup>Gumælius 1832, s 19. Ännu smidigare går det att förena de båda världarna när Gud skall beskrivas. Ty Första Johannesbrevet talar helt enligt Gumælius idealbild om Gud som ljus och kärlek (1 Joh 1:5, 1 Joh 4:8).

I sin utläggning sammanfaller i långa stycken Gumælius föreställningsvärld med Johannesbrevets. Ljuset är, skriver han, en symbol som står för det lysande och klara. Detta lysande och klara är verksamt. Det bibehåller och framkallar det rena, inverkar på kunskapen och övergår därefter i etisk renhet, ja till allt gott och heligt.

Ljuset beskrivs som en uppifrån (från Gud) kommande urkraft, en livets princip som är grunden för allt gott liv. Denna livets princip påverkar såväl fysiskt som andligt liv på alla områden. Att även det fysiska inbegripes lär redan Guds skaparord – *varde ljus* – i Första Moseboken. Detta skaparord innesluter enligt Gumælius all livsprincip (*universam ideam*), det vill säga både materiellt och andligt, under ljusets herravälde. (Gumælius 1832, s 6.)<sup>1</sup>

Kärleken bestämmer Gumælius inte som ett Guds attribut utan på johanneiskt vis som en bestämning av Guds väsen. *Gud är kärlek*. Samtidigt har kärleken liksom ljuset en riktning. Kärleken går som exempelvis för Biberg från Gud till människan. (Se s 33) Människans kärlek till Gud är sprungen ur hans kärlek till oss, 1 Joh 4:10. Det högsta beviset på Guds kärlek är att Kristus gav sitt liv för oss, 1 Joh 3:16. Gumælius slår fast att kärlek är den verksamma principen i kristendomen och att sedligheten härleds ur denna kärlek.

Det för Gumælius specifika är att han ger begreppet kärlek, ἀγάπη, en allmängiltig betydelse. Han tänker sig bakom begreppet kärlek en kärlekens idé, något som skulle kunna benämnas kärleken i sig. (Gumælius 1832 s, 6)

Gumælius anknyter nära till Första Johannesbrevets terminologi när han skildrar ondskan. Han talar i anslutning till texten om *världen*, *denna världens furste*, om *världens barn* och lägger ut betydelsen av dessa begrepp utifrån den johanneiska föreställningsvärlden. Nyckeln till Gumælius egen förståelse av det onda finns trots allt inte främst i Första Johannesbrevets djävulsföreställningar. Den återfinns istället i hans föreställning om *mörkret*. Mörkrets funktion var för honom att förmörka Guds bild i människornas sinnen. Detta *mörker* var dessutom en aktiv kraft som drog människorna mot det som var ont, mot frestelser, onda begär och en undermålig etik. *Världen* var enligt Första Johannesbrevet och även för Gumælius i det gudsfrånvända mörkrets våld. Denna av mörkret behärskade värld lockade människorna med sina frestelser och sina onda begär.

En människa dras alltså enligt Gumælius endera uppåt mot ljuset eller neråt mot allt större mörker. Den syndige står efter orenhet, vilket leder till laglöshet och ytterst till en vandring i mörkret. Det som kännetecknar denna vandring i mörkret är främlingskap för Gud. Att leva i mörkret är för en människa allvarligare än att synda. Det är att vara andligt död. Gud är frånvarande i hennes själ. Den rättfärdige däremot strävar efter renhet, handlar rättfärdigt och syndar inte. Ytterst sträcker sig den rättfärdige mot Gud, som är helig och ren (Gumælius 1832, s 7 ff)

<sup>2</sup>Gumælius 1832, s 10.

<sup>3</sup>Ett exempel på detta är utläggningen av Joh 1:4 f. Detta bibelord lyder enligt Bibel 2000:

Med Gumælius syn på den andliga verkligheten som den sanna var det naturligt att han, i anslutning till Johannes, företrädde en högkristologisk hållning. Han bestämmer inte Kristi väsen historiskt, det vill säga underifrån, där Kristi mänskliga ursprung accentueras, utan uppifrån där Kristus ses som en emanation från Gud. Gumælius påstår följande, fritt återgivet, om Första Johannesbrevets lära om förhållandet mellan Gud och Jesus.

Gud är osynlig, dels synlig. Som osynlig benämns han Fadern och som synlig, Sonen. Gud existerar av evighet. Han är all existens ursprung och källa. Sonen var som Guds Ord från begynnelsen hos Gud, han var till sitt väsen Gud, dock inte med avseende på personen. Jesu människoblivande bestäms som det yttersta beviset på Guds kärlek. Vad som skedde i inkarnationen var att Gud väckte sin avbild till liv i en mänsklig själ. Vad treenighetsläran beträffar är denna kongenial med Bibelns lära.<sup>1</sup>

### **Gumælius kommentarer som bibelförklaring**

Gumælius kommentarer ter sig oftast som ren bibelförklaring. Men även då ger sig det för honom specifika till känna. Så är exempelvis fallet när han nalkas den tredje personen i gudomen. Om denna är Gumælius fåordig, därför att Första Johannesbrevet inte uttryckligen nämner om någon tredje person i gudomen. En uppenbar interpolation av 1 Joh 5:7 i handskriftsunderlaget, som vittnar om just treenigheten, avfärdas av Gumælius som just ett senare tillägg. I Första Johannesbrevet talas däremot om Anden som vittnar om att vi förblir i Gud och Gud i oss (1 Joh 3:24, 4:13). I Gumælius tolkning av detta blir Anden en kraft som vittnar om Guds *oförmedlade* närvaro. Jämför ovan om *ratio*.<sup>2</sup>

I sin utläggning ställer Gumælius synden mot rättfärdigheten. Han radar utsagor beledsagade av citat som visar att den rättfärdige inte syndar och inte bryter mot lagen. Samtidigt hänvisar han till 1 Joh 2:1 där synden bland de kristna förutsätts, men att det finns förlåtelse därför att Kristus för vår talan inför Gud. Han löser motsägelsen genom att ta upp den i Första Johannesbrevet betonade skillnaden mellan synd till döds och annan synd. Det är synd till döds som den rättfärdige inte kan begå. Att detta är ett försök att harmonisera och inte helt ut besvarar frågan hur Första Johannesbrevets författare såg på förhållandet rättfärdighet och synd är uppenbart.<sup>3</sup> Jag härleder misstaget till Gumælius metod. Han har,

---

I Ordet var liv, och livet var människornas ljus. Och ljuset lyser i mörkret, och mörkret har inte övervunnit det. Joh 1:4 f.

I Gumælius översättning av detta bibelställe ersätter han ”övervunnit” med det också språkligt möjliga ”uppfattat”. Mörkret hade alltså inte uppfattat ljuset. Enligt Gumælius tog Ordet efter skapelsen sin boning såväl i den mänskliga själen som i den andliga världen. I denna egenskap var Ordet människornas liv och ljus, såvida människorna inte levde i mörkret och därför inte kunde uppfatta ljuset. (Gumælius 1832, s 10 f.) Vad Gumælius i förlängningen ville visa var att Jesu uppgift bestod i att öppna andligt döda människors ögon för det ljus, som han själv var en del av.

<sup>1</sup> I den latinska texten står bland annat: *Distinxit Johannes inter Deum non manifestum, nulli umquam visum, Joh. 1, 18. 1 Joh. 4, 12.20.... et deum manifestum, qui in mundo et animo humano sese praesentat..... Ille pater adpellatur, hic filius, quae nomina symbolice interpretanda esse unusquisque intelligit. Ille deus ab aeterno exsistens, omnis existentiae principium est et fons. Hic, "verbum Dei, quod ab initio (mundi, ante creata omnia) erat apud Deum, per quod omnia facta sunt", erat idem deus essentialiter, non personaliter, Joh. 1.1.* Gumælius 1832, s 6 f, 19.

I samma anda anger han i sin tolkning av prologen förhållandet mellan Gud och Ordet (Kristus). Ordalydelsen i prologen stöder enligt honom den klassiska dogmatikens precisering av förhållandet dem emellan. Ordet är liksom Kristus till väsendet identisk med, men till personen åtskild från Gud. Gumælius 1832, s 10)

<sup>2</sup>Gumælius 1832, s 6 f, 19.

<sup>3</sup>Gumælius 1832, s 8 f, 12, 14.

därtill inspirerad av Leonhard Usteri, samlat huvudtankarna i Första Johannesbrevet, systematiserat dem och låtit foga dem samman till en harmonisk enhet.<sup>1</sup>

Sammanfattningsvis gör Gumælius vad han kan för att harmonisera Första Johannesbrevets åskådning med sin egen. När han redovisar Johannes lära om de yttersta tiderna markerar han emellertid distans. Dessa föreställningar om den yttersta tiden var grundade i myter som han inte tar hänsyn till. Det fanns en gräns för vad en romantiker kunde tåla.<sup>2</sup>

### **Pastoralavhandling på trosfilosofins grund**

Gumælius val att för sin pastoralavhandling lägga ut teologin i Första Johannesbrevet var inte slumpmässigt. Romantikens symbolvärld är tydligt påverkad av just Johannesskrifterna, varför dessa för romantikerna var ett kärt studieobjekt.

Vår granskning har visat att Gumælius framställning är en sammanvävning av hans egna av uppsalaromantikens påverkade ideal och föreställningar, med ordvändningar och tankegångar hämtade från Första Johannesbrevet.

På två områden påstod sig Gumælius ha dragit nytta av den tyska vetenskapliga utvecklingen. Det ena området gällde historievetenskapen det andra den tyska klassiska filologin. Påverkan från nya filologin slår igenom i hans kritik av den äldre tyska exegetiken och från den nya historiesynen i hans lovprisande utläggning av den nya historievetenskapens möjligheter. Det finns skäl att tro att denna påverkan främst gått via Uppsala. Arbetet med tyskt material i *Dissertatio* hade säkert enbart indirekt betydelse.

Jag ser alltså sammanfattningsvis *Dissertatio* som ett utslag av den idealistiska trosfilosofi som utvecklades i Uppsala av framför allt Biberg och Grubbe. Som slutligt belägg anför jag ett antal bärande föreställningar bland romantikerna i Uppsala som sedan återkommer i *Dissertatio*.

---

<sup>1</sup>Gumælius 1832, s 3, 18. I beskrivningen av Jesu frälsningsverk följer Gumælius Första Johannesbrevet tätt i spåren. Jesus Kristus lärde att Gud är ljus och att inget mörker finns i honom. Vi får del i Kristi frälsningsverk dels genom att vi bekänner att Kristus är den han är, dels genom att vi tar emot det Kristus förkunnar om Gud.

Att göras delaktig av Kristi sanning och ljus är den ena sidan av frälsningsverket. Den andra rör Kristi död som en kamp för att få bukt med djävulens verk och hans blod som försoningsoffer för våra och världens synder. Här återger Gumælius noggrant Första Johannesbrevets ordalag. Försoningsverket ses framför allt som en gudomlig kärlekshandling.

Vi får del av försoningsverket genom tron. Tron i sin tur definieras som tro på att Jesus är Guds son som besegrat världen och dess frestelser, liksom tro på att vi äger syndernas förlåtelse för hans namns skull. (Gumælius 1832, s 11 f.)

Gumælius parafraserar således, visserligen kortfattat men med noggranna angivelser av bibelställen. I några parenteser frigör han sig något från sina källor. Kristus vill för honom gärna bli mer av gudomlig princip än en människa av kött och blod. Den som tror på Kristus har enligt Gumælius ”mottagit en ny med ljuset förenad ande”. Och när texten talar om det gudomliga vittnesbördet om Kristus, talar Gumælius om det gudomliga vittnesbördet om sanningen. (Gumælius 1832, s 12)

Kyrkan i Första Johannesbrevet blir i hans teckning en andlig gemenskap av bröder som hålls samman genom trons och kärlekens band. I trons gemenskap *förnyas* tron att Gud är ljus och kärlek. Genom att välja begreppet *förnyas* antyder Gumælius försiktigt att tron på ljuset och kärleken inte exklusivt hör samman med inkarnationen utan är givet mänskligheten i och med skapelsen.

Gumælius betonar kärleken som förutsättningen för kyrkans gemenskap. Denna gemenskap, som är både en yttre och en inre gemenskap, ställs mot ”världens”. Den sanna kyrkan som har förbindelse med Gud är dock invärtes. Andens inre band håller kyrkan samman.

De villfarelser som aktualiseras i Första Johannesbrevet ger Gumælius anledning att kommentera förvillelseerna i hans egen tid. Dessa har vuxit sig starka på grund av att de villfarande inte nöjt sig med trons heliga enkelhet utan vill nå mer av sanning. Villfarelserna var enligt honom ett tidens tecken. (Gumælius 1832, s 12 f)

<sup>2</sup>Gumælius 1832, s 14 f.

- Den idealistiska trosfilosofin i Uppsala talar om själens plats och funktion på ett sätt som äger sin motsvarighet i Gumælius tal om *ratio* (i *högre mening*).
- Det högsta är den andliga verkligheten. Denna har sitt ursprung i Gud. Gud är förbunden med ljuset, ses som ljusets källa. Ljuset står för det goda. Det goda är ytterst en andlig storhet men kan inte begränsas till den andliga sfären. Allt gott, såväl andligt som materiellt, har sitt yttersta ursprung i Gud. Det står under ljusets herravälde.
- Det gudomliga ljuset, liksom den andliga klarheten, når människan i en nedåtgående rörelse från Gud till människa. Den som upptäckt ljuset, dras mot ljuset, det betyder mot Gud. Det gudomliga ljuset får oss att tänka och göra det goda liksom det etiskt rätta.
- Ljusets rörelse ner mot människan är förbunden med Kristi ankomst till jorden men identifieras inte med denna. Ljuset fanns och finns Kristus förutan, men när Kristus kom till jorden återupptäcktes ljuset.
- Ljusets motsats är mörkret. Att leva i mörker är att leva i andlig död och samtidigt ständigt dras neråt mot det onda och det etiskt orätta. Kristus är förmedlare av ljuset, men han besegrar också mörkret i sin kamp mot ondskan och genom sin försoning.
- Kristi gudom betonas och Jesu mänsklighet tonas ner. Jesus blir mer en andlig storhet än en människa av kött och blod.

## 2:3:4 Till prästerna om kyrkan

### Gumælius kyrkliga karriär

Gumælius inledde sin kyrkliga befordringsgång från hög nivå. Direkt efter prästvigningen 1834 blev han utnämnd till kyrkoherde och prost i Viby, ett första klassens pastorat i Närke. År 1839 utsågs han dessutom till kontraktsprost i hemkontraktet, Edsbergs kontrakt.

Förtroendet i Strängnäs stift för honom var så stort att han 1852 vid biskopsvalet i Strängnäs efter Hans Olof Holmström uppnådde tredje förslagsrummet. Utnämnd blev den kyrkligt och politiskt konservativa kyrkoherden i Örebro, Thure Annerstedt.<sup>1</sup>

Förmodligen berodde biskopsvalets utgång delvis på att Gumælius uppfattades som alltför liberal. Resultatet innebar emellertid att han fick överta den tjänst Annerstedt lämnade. År 1853 tillträdde han nämligen såväl kyrkoherdebefattningen i Örebro som kontraktsprostämbetet i Örebro kontrakt. Han behöll dessa båda tjänster till sin död 1877.

Gumælius ställning i stiftet var så stark att han 1859 fick hedersuppdraget att till prästmötet 1859 skriva en inledning till en överläggning vid prästmötet om Svenska kyrkans tillstånd. Han löste denna uppgift genom att författa skriften *Några frågor rörande Svenska kyrkans närvarande tillstånd, framställda såsom öfverläggningsämnen vid Prestmötet i Strengnäs 1859* (1859).

Närmast följer en analys av denna inledning.

---

<sup>1</sup> Se not sidan 14. Skillnaden mellan Annerstedt och Gumælius i politiska och kyrkopolitiska frågor var påfallande. Enklart demonstreras denna genom att visa hur de båda ställde sig till tidens stridsfrågor. Annerstedt var motståndare till varje representationsförändring liksom till införandet av ett kyrkomöte, Gumælius var för. I järnvägsfrågorna var Annerstedt försiktig och tveksam, Gumælius en ivrig förespråkare för järnvägarnas utbyggnad. Annerstedt sade nej till ogift kvinnas myndighet vid 25 års ålder, Gumælius däremot ett tveklöst ja. Annerstedt ville behålla lagen som stadgade att oäkta barn saknade arvsrätt, Gumælius ville avskaffa den. Konventikelplakatet ville Annerstedt behålla, Gumælius önskade se det avskaffat. Trots dessa skilda ställningstaganden var det dock mycket som förenade de två. Båda hade en organiskt romantisk syn på stat, samhälle och samhällsutveckling. Redelius 1942, s 73–87.

### Utvecklingstron grundläggande

Det andliga livets fria utveckling var det viktigaste för kyrkan, hävdade Gumælius i sin skrift. Kyrkans form får anpassas utifrån denna. Hans huvudfråga blir följdriktigt om Svenska kyrkan svarat mot de krav som utvecklingen ställt och ställer. Samtidigt har kyrkan sitt fäste i det som varit. Hon är en del av historien och som sådan en frukt både av det som varit och är. Kyrkan får därför inte bli historielös.<sup>1</sup>

Demokrati var kyrkans ursprungliga styrelseform. Att förvalta sakramenten var dock från första stund prästämbetets ensak. Apostlarna såg han som de ursprungliga bärarna av det särskilda prästämbetet. Detta ämbete gick sannolikt sedan vidare genom apostlarna och församlingarnas överherdar, som i samråd med församlingen valde ut präster som sina efterföljare. I den katolska kyrkan ledde utvecklingen, mot de ursprungliga intentionerna, till påvligt välde och till att det högre prästerskapets fick en allt mer dominerande ställning. I och med detta blev församlingens inflytande inskränkt, varför andlig utveckling försvårades. Reformationen innebar att prästerskapets makt minskades, dock inte eliminerades. Därmed återskapades, åtminstone i teorin, en rätt avvägning mellan prästämbete och församling.<sup>2</sup>

### Väckelsen hotar spränga kyrkoenheten

Men Gumælius hade inte enbart åsikter om hur det bör vara. Han hade också ögonen öppna för vad som sker och åsikter om varför. Han hade upptäckt att många av sockenborna under det andligt oroliga 1850-talet sagt ja till kolportörer och predikanter och låtit sig påverkas av deras ofta tvivelaktiga budskap. Varför? Berodde det månne på att avvägningen mellan prästämbete och församling var rubbad? Var prästerlig maktfullkomlighet en av de bidragande orsakerna? Inlindat och i frågans form ställer han prästerskapet inför en sådan för dem känslig förmodan.

Bakom ligger oro för att den frambrytande väckelsen skulle spränga kyrkoenheten. Något måste göras för att förhindra denna. Gumælius ansåg att förbindelsen med staten under rådande omständigheter var för hårt knuten och att den världsliga makten i sin tur höll ett för fast grepp över kyrkan. Med större eget spelutrymme hade kyrkan, förmodar han, haft större möjligheter att möta tidens utmaningar. Han tänker sig, visserligen formellt i frågans form, att kyrkan mer borde närma sig den äldsta kyrkans form och förvaltning. Vidare att man på ett nytt sätt skulle definiera relationen mellan det allmänna och det särskilda prästadömet. Den skarpa gränsen dem emellan orsakade nämligen söndring. Den stängde ute väckelsen, trots att denna rätteligen borde infogas i kyrkans verksamhet och så i bästa fall vitalisera henne.<sup>3</sup>

Anpassningen till väckelsen fick dock ej gå hur långt som helst. Det fanns sådant bland vissa av väckelsens företrädare som kyrkan med kraft måste vända sig emot. Gumælius nämner ”otro, bokstavstro och annan övertro”. Tron på andar och dylikt ”står helt nära ett fräckt förnekande av allt andligt,” menade han. Kyrkan vinner ingenting på att hålla företrädare för sådana religiösa synsätt kvar i kyrkan. Kyrkan skulle inte hålla dem kvar som genom sin tro och bekännelse redan är skilda därifrån.<sup>4</sup>

Men inte enbart till väckelsen behövde kyrkan anpassa sig utan även till den allmänna opinionen. I den allmänna opinionen hade toleransen genom ökad kunskap alltmer erövrat sinnena. Detta hade fått till följd att kyrkotukten urholkats. Bannet hade kommit ur bruk och ordets tuktan blivit alltmera verkningslöst. Detta hade inneburit att åtskilliga kyrkliga stadgar i realiteten blivit obsoleta. Gumælius frågar sig om man inte borde stryka dessa. Samtidigt pekar han på ett akut problem som uppstått i och med baptismens framväxt, de med den

---

<sup>1</sup>Gumælius 1859, s 29.

<sup>2</sup>Gumælius 1859, s 59, 1 f, 4 f.

<sup>3</sup>Gumælius 1859, s 30, 29, 3. Det var från mitten av 1800-talet som väckelserörelserna framkallade en kyrklig kris. Österlin 1960, s 390.

<sup>4</sup>Gumælius 1859, s 37 f.

världsliga maktens biträde genomförda tvångsdopen. Han visar på inkonsekvenser i myndigheternas ställningstaganden. För Gumælius stod det klart att tvångsdopen var oacceptabla. Han säger det visserligen inte uttalat i denna text, men förutsätter att de skall upphöra. Tiden hade vuxit ifrån de obligatoriska dopen av barn.<sup>1</sup>

### **När handbok, psalmbok och katekes hotade att splittra**

Gumælius diskuterar hur 1811 års kyrkohandbok, den Lindblomska katekesen av år 1811 och 1819 års psalmbok skall reformeras och han funderar över de reformatoriska bekännelseskriterierna plats.<sup>2</sup> Han gör det utmanad av norrlandsläsarnas kritik av dessa böcker liksom mot bakgrund av nödvändig anpassning till allmänna tänkesätt.<sup>3</sup>

Gumælius menar att Lindbloms av neologin påverkade katekes hade många brister. Samtidigt ifrågasätter han i nyhumanistisk anda katekesens utantillexercis. Minnet kan överlastas och det som skulle leda till tro kunde vändas till avsmak. Gumælius tänker sig en lärobok kopplad till katekesen.

Han tar han även upp katekesens behandling av begreppet tro, på grekiska pistis (πίστις). I Bibeln är pistis mer än tro i traditionell mening, pistis är även

själens böjning och hängifning åt Gud, hvarigenom den med honom ingår en så nära andlig förening, att han blifver i oss och vi i honom, samt såsom följd deraf lika som en ny anda i den förut sinnliga själen, en ny rent andlig, lifsgnista och lifskraft upptändes, hvarigenom det nya lifvet utvecklar sig på en ny väg.

Att denna definition rimmar illa med Luthers och lutherdomens skarpa åtskillnad mellan tro och gärningar, förstår Gumælius. En utomstående iakttagare märker dessutom allt att han genom sin, som han menar, bibliska bestämning av begreppet tro avslöjar något av sitt eget sammanhang. När Gumælius låter tron bli till en själens livsgnista och livskraft, som styr den kristnes livsväg, anknyter han nämligen till den syn på själens plats och funktion som vi känner igen från *Dissertatio* och som vi framför allt kan leda tillbaka till trosfilosofin i Uppsala.

Romantikens Uppsala tar vi också igen i hans uttalanden om psalmboken. Gumælius prisar Johan Olof Wallin (1779–1839). Det var Wallins förtjänst att så pass mycket i psalmboken ändå kunde befrias från ”bojorna af den flacka rationalistiska, så kallade upplysningen”. Trots detta anbefallde han nya psalmer, detta inte minst för att ge sitt stöd till ”de allvarligt sinnade separatisterna eller allmänt så kallade läsarna”.

Den gällande handboken hade lett till separatism bland norrlandsläsarna, en separatism som skakade kyrkan. Gumælius lösning var inte att ge efter för separatisternas krav och återgå till 1693 års handbok. Denna hade alltför många brister. Däremot tyckte han inte att man skulle tvinga en planerad ny handbok på församlingarna. Man fick vänta på sockenborna tills de blev tillräckligt upplysta och frivilligt antog det nya.

In summa är den varsamma hanteringen av såväl katekesläsande barn som protesterande separatister ytterligare uttryck för Gumælius progressiva och historiska religionsuppfattning. Kyrkan är inte menad att förbli stillastående, däremot att stilla och organiskt växa sig stark under hänsynstagande till sitt historiska arv. Prästerskapets uppgift var att varsamt rätta till och länka in på rätta banor.<sup>4</sup>

---

<sup>1</sup>Gumælius 1859, s 34, 41, 43. Utförligt, med speciell hänvisning till Gumælius agerande, om tvångsdopen i Sjölin 1999, s 137–144.

<sup>2</sup>Gumælius 1859, s 6 f.

<sup>3</sup>Gumælius 1859, s 7.

<sup>4</sup>Gumælius 1859, s 2, 8 f, 9 f, 14 ff, 27, 23 f.

### Allmänna folkskolan en räddare i nöden

När sockenbornas behov under senare tid växt i takt med samhällsutvecklingen, samtidigt som den andliga och lekamliga nöden tilltagit, har den allmänna folkskolan blivit en räddare i nöden. Det är Gumælius budskap till prästmötet. Skolan var emellertid för honom mycket mer än kristendomsundervisning. Allmän bildningsökning och kunskapstillväxt hade gjort det nödvändigt att inte endast kristendom stod på schemat. Dessa andra ämnen har verkat befrämjande, försäkrade Gumælius. Detta kunde han däremot inte säga om den kristendomsundervisning som bedrevs. Ändå var just kristendomsundervisningen i skolan kyrkans möjlighet. Prästerna måste hjälpa till så att kristendomsundervisningen inte bara blev dödande utantilläsning utan befrämjade en ”levande kristendom”. Så kan budskapet till prästerna sammanfattas. Mellan raderna får man insikt i Gumælius bildningssyn. Folkets ”råhet och okunnighet” kunde endast övervinnas av ökad kunskap. Han säger det inte explicit, men kunskapen ser han som den goda utvecklingens *vade mecum*.<sup>1</sup>

### Guds ord både grundtext och översättning

Uttryckligen påstod emellertid Gumælius att Guds ord var ett *vade mecum* för alla.

Det är den andliga världens sol. Det är sanningens ljus, som leder själen på rätta vägen till livet.

Dessa stora ord konkretiseras tyvärr inte. Han prisar i stället Luthers bibelöversättning som följsam mot originalet samtidigt som den genom sin ”korthet, kraft och bestämdhet” har blivit mönsterbildande. Originalets text är alltså inte det enda saliggörande utan också en översättning kännetecknad av ”korthet, kraft och bestämdhet”. En ny översättning måste få vara bärare av det gamla språket, menade Gumælius, eftersom detta gamla språk ”blivit ett med oss”. Guds ord för oss svenskar var alltså till allt annat förbundet också med våra specifikt svenska språkliga uttryck.

### Guds ord i rätt förstånd och anda

Samtidigt påpekar Gumælius att ”Bibeln måste läsas i rätt förstånd och anda”. Vad han menar kan inte vara något annat än att Bibeln skall läsas på det sätt som han själv läser den. Det betyder utifrån en grundsyn där Gud kort uttryckt står för ljuset och det goda och ondskan för mörkret och förhärdelsen.<sup>2</sup> Dessutom förutsätts Andens bistånd. Andens ljus behöver upplysa själen för att människan skall kunna ledas av Ordets ljus. Detta utesluter inte rätt innanläsning. Bibelns ord skall läsas och fattas som varje annat ord läses och fattas.<sup>3</sup> Gumælius noterar att det är mycket som är dunkelt i Gamla testamentets hebreiska grundtext. Försök att översätta blir ofta gissningar, varför han efterlyser bibelförklaringar för att underlätta förståelsen.<sup>4</sup>

### Frihetens gränser

För Gumælius stod det klart att de nya andliga rörelserna som separerade inte kunde leva utan kontroll av staten. Staten hade ju ändå det yttersta ansvaret för såväl fostran som undervisning. Han talar om det nya som ett ”nytt fristående kyrkosamhälle” vilkas angelägenheter borde regleras i en dissenterlag.<sup>5</sup>

---

<sup>1</sup>Gumælius 1859, s 11 f.

<sup>2</sup>Gumælius 1859, s 16 f, 19.

<sup>3</sup>Gumælius 1859, s 22.

<sup>4</sup>Gumælius 1859, s 20 f.

<sup>5</sup>Gumælius 1859, s 41 f. På liknande sätt resonerade Thomander som väjde sig mot en obegränsad religionsfrihet. Österlin 1960, s 405 f.

Samvetsfrihet definieras som rätten att tänka fritt och religionsfrihet att också få yttra det man tänker. Frågan är hur långt denna frihet skall sträcka sig. Gumælius är villrådig. Att gå så långt som till att tillåta frihet från religion var för honom tveksamt. Det bleve till ”självsvåld och tygellöshet”. Han var även skeptisk till utträden för att ingå i irrlärliga kyrkomenigheter (mormonismen) vars bekännelse strider mot kristen tro och gällande kristen moral.<sup>1</sup> Däremot önskar han se en ”tämlichen oinskränkt” rätt till att offentligt utöva sin religion. Den rätten hade man i Sverige i och med upphävandet av konventikelplakatet.<sup>2</sup>

Denna tveksamhet måste bero på att Gumælius inte riktigt litade på den fria folkviljan. Sin tveksamhet uttrycker han i skrivningen till prästerskapet genom att ta franska revolutionen som exempel. Först spilldes blod under parollen frihet, sedan lät sig folket utan att knota underordna sig under ens vilja. Gyckel kallar han detta.<sup>3</sup> Gumælius vill visserligen frihet, men en frihet utan alla skrankor kunde han inte tänka sig. Ett ordnat samhälle förutsätter begränsningar i den individuella friheten.<sup>4</sup> Överfört på den religiösa friheten känner han tveksamhet till separatister som utan stöd i Nya testamentet låter lekmän viga präster och vars predikanter han betraktar som obildade och råa och som inte hade kapacitet att döma i andliga frågor. Gumælius tänker på predikanter i allmänhet och mormonernas och baptisternas i synnerhet.<sup>5</sup> Dessutom lyfter han i polemik mot väckelserna fram sakramentens oumbärlighet och han betonar deras giltighet oberoende av prästens värdighet.<sup>6</sup>

Detta måste balanseras av att Gumælius samtidigt såg positivt på situationen. Visserligen var franska revolutionen lik en storm som förödde. Implicit menar han att den religiösa situationen i Sverige var ett resultat av denna förödelse. Dock var inte detta hela sanningen. Stormen undanröjde också mycket som hämmade en *lagenlig frihetsutveckling*. Dessutom finns det alltid en gräns för förödelsen. Fram till en viss punkt kan man komma men inte längre. Som stöd för detta hänvisar han till Job 38:11 där det i gamla översättningen står ”hitintill skall du komma; här skola dina stolta böljor lägga sig”.<sup>7</sup>

Placerar man in Gumælius kyrkopolitiskt, intog han i frågan om människors frihet en mellanposition. Han är närmast jämförbar med biskopen i Lund, J H Thomander (1898–1865) som på ena sidan av sig hade en konservativ flygel bestående av bland annat ärkebiskopen Henrik Reuter Dahl (1795–1870) och medlemmar av den teologiska fakulteten i Lund. Dessa sade nej till allt som kunde rubba den kyrkliga uniformiteten. På den andra befann sig en grupp kyrkomän med H B Hammar (1814–1862), C A Bergman (1800–1889) och P G Ahnfelt (1803–1863) som förordade full religionsfrihet.<sup>8</sup>

### Problematiken i överblick

Gumælius såg samhället som en organism, det vill säga som ”ett helt bestående av mindre hela”. I denna organism ingick kyrkan, tänkt närmast som själen i en kropp.<sup>9</sup> Kyrkans yttre former och uttryckssätt kunde växla utifrån behov och omständigheter. Dock fanns där oavsett situation alldeles bestämda yttre företrädare för kyrkan. Dessa var å ena sidan prästerna å den

<sup>1</sup> De separatistiska rörelser som under 1850-talet väckte särskild uppmärksamhet var förutom separatismen i övre Norrland, mormonismen och baptismen. Det gemensamma för dessa så olikartade rörelserna var att de avvek från Svenska kyrkans lära samt dessutom var anabaptistiska samt tvingade fram ett ställningstagande till frågan om obegränsad religionsfrihet. Österlin 1960, s 406 f.

<sup>2</sup> Gumælius 1859, s 35 ff, 39 f. Gumælius hållning lär i stort sammanfalla med Thomanders som var för konventikelfrihet men mot tanken på en allmän, oinskränkt religionsfrihet. Österlin 1960, s 406.

<sup>3</sup> Gumælius 1859, s 26.

<sup>4</sup> Gumælius 1859, s 24 f, 26 f.

<sup>5</sup> Gumælius 1859, s 5, 13 f.

<sup>6</sup> Gumælius 1859, s 6.

<sup>7</sup> Gumælius 1859, s 38 ff. 25.

<sup>8</sup> Österlin 1960, s 407 f med där anförda referenser.

<sup>9</sup> Kyrkan sågs av Nya skolan som själen i statsorganismen. Kyrkan uppfattades alltså inte primärt som en organism utan nationen, folket och staten. Mogren 2003, s 89, 91.

andra förtroendevalda sockenbor. Jämvikt skulle råda i styrkeförhållandet dem emellan. Prästens huvudsakliga uppgift vara att predika och förvalta sakramenten. Församlingen definierades som sockenborna samlade till gudstjänst. Socknen kunde av Gumælius ges beteckningen församlingen även när inte gudstjänstgemenskap avses. Detta när sockenbornas samhörighet och solidaritet gentemot varandra förutsattes.<sup>1</sup>

Problemet var att den förutsatta samverkan hade komplicerats. I en tid då sockenbornas kunskap och ansvarstagande både hade vuxit och dessutom allt mera efterfrågades, hade prästerna blivit kvar vid det gamla. De försökte fortfarande styra och ställa som om de själva bestämde allt. Prästerna hade blivit maktfullkomliga.

Dessutom hade identiteten mellan socken och församling blivit ifrågasatt. Väckelser hade brutit fram med krav på andlig reformation. De väckta sökte sig till andra gemenskaper än socknens hävdvunna. Även andra trädde fram med ideal som fronderade mot de i kyrkan hävdvunna. Samtidigt fanns det judar i landet, som företrädde en annan religion. Enheten mellan kyrka och samhälle höll således på att brytas upp. Socknen kunde inte längre på ett självklart sätt betraktas som församling.

I detta läge försökte Gumælius så långt det var möjligt försvara enheten. Han gjorde det genom att å ena sidan verka för att väckelsen integrerades i kyrkan, å den andra genom att befrämja långsamhet i det oundvikliga uppbrottet mellan kyrka och samhälle. Identitet mellan två storheter skulle ersättas av samverkan.

Samtidigt, vilket fortsättningen kommer att visa, fortsatte han att bygga på en samhällsmodell som förutsatte att socknen samtidigt som den var en samhällelig storhet också utifrån en bestämd aspekt sågs som en kristen församling.<sup>2</sup>

## **2:3:5 Talet när Engelbrekts minnesstod avtäcktes 1865**

### **Gumælius fortfarande i händelsernas centrum**

År 1865 var prosten Gumælius hela sjuttiosex år gammal, men fortfarande i full verksamhet. I 1865–1866 års riksdag, som skulle bli ståndsriksdagens sista, var han fortfarande en aktiv ledamot i prästeståndet. Han hade tydligen inga allvarliga planer på att dra sig tillbaka. Gumælius lät sig nämligen inväljas som Örebrorepresentant i den nybildade riksdagens andra kammare år 1867. Även kommunalt och kyrkligt arbetade han obrutet vidare. Ett av exemplen på detta är hans initiativ att i Örebro låta uppföra en staty av folkhjälten Engelbrekt som mördats på en holme i Hjälmaren intill Göksholms slott och sedan begravts i Örebro kyrka (Nikolaikyrkan) i Örebro. Minnesstoden över Engelbrekt var gjord av skulptören Carl Gustaf Qvarnström (1810–1867).

I samband med avtäckningen hölls tal, bland annat av Gumælius. Hans tal får i detta avsnitt tjäna som källa i mina försök att klarlägga Gumælius tankevärld. För att förstå detta tal underlättar det om något nämns om det aktuella politiska läget.

Den liberala medelklassen i Sverige var bekymrad över Sveriges försvarsläge i mitten av 1860-talet. Oron var förståelig. Krimkriget hade avslutats knappt tio år tidigare. Dess verkningar hade nått ända till den åländska skärgården. Danmark hade just förlorat både Slesvig och Holstein i kriget mot Tyskland och revolutionär oro rådde i det centrala Europa. Den italienske frihetskämpen Garibaldi (1807–1882) insatser var på var mans läppar. Förlusten av Finland 1809, liksom resningarna i Europa 1830 och 1848, var också i färsk åminnelse hos många. Ryssland upplevdes som den hotande fienden från öster.

Försvarsviljan hade mot den bakgrunden förstärkts. Den frivilliga skarpskytterörelsen var ett av tecknen på detta. Denna rörelse kulminerade under mitten av 1860-talet. Till och med

---

<sup>1</sup> Se s 95 f.

<sup>2</sup> Se s 116 ff.

vid läroverken hölls försvarsövningar. Även i Örebro avslutade en stor manöver vårterminen 1861. Gumælius, som då var skolans inspektör, gjorde vid detta tillfälle ett upprop som enligt uppgift inbringade 1000 kr till inköp av gevär.

Nationella stämningar hade växt sig starka ute i Europa. Även i Sverige var fosterlandskänslan stark, dessutom utpräglad nationalromantisk. Göticismen, med sitt svärmeri för Sveriges ärorika forntid, gjorde sig fortfarande påmind om än i försvagad form, i Örebro genom den ”siste göten”, som var ingen mindre än stadens prost, Gustaf Wilhelm Gumælius.<sup>1</sup> Allmänt förhärligades mod, uppoffring och fosterlandskärlek av medelklassen.

### Gumælius tal

Vid avtäckningen den 14 oktober 1865 talade August Blanche (1811–1868), som höll ett enligt uppgift övermodigt och oförsiktigt anförande. Han berörde Engelbrekts folkresning och anknöt till det politiska läget. Bajonett kunde sättas mot bajonett, förkunnade han, omgiven av 1000 paraderande skarpskyttar.<sup>2</sup> Även Gumælius talade alltså vid detta tillfälle. Dennes anförande hölls i Örebro kyrka (Nikolaikyrkan) och offentliggjordes efteråt i tryckt form.<sup>3</sup>

I sitt tal hyllade Gumælius frihetskämpen Engelbrekt, som ställt sig i ledningen för upproret mot en av främmande herrar förtryckt svensk allmoge. Med hjältemod, förstånd och stark vilja hade denne lyckats hävda allmogens frihet och Sveriges suveränitet gentemot dansk överhöghet. Engelbrekts kamp blev i Gumælius mun något uppfordrande. Sverige var fortfarande hotat av främmande makter och behövde eldas till försvarsvilja och fosterlandskärlek.

Vad som intresserar i detta sammanhang är några speciella betoningar i talet, bland annat hans syn på Sverige. Även hur han definierar ”landets ädla söner”, samt hans påståenden om konungen behöver uppmärksammas. Dessutom skall vi granska hur Gumælius förenade sin fosterlandskärlek och sin försvarsvilja med sin kristna tro.

Gumælius talar om moder Svea, som om Sverige vore en person och det mer än som ett litterärt stildrag. Han såg verkligen Sverige som en specifik ideell person, med speciella egenskaper och en egen ande.<sup>4</sup> Frihet och suveränitet var själva förutsättningen för moder Sveas bestånd.

Sverige utgjorde *ett* rike, och som sådant kunde det enligt Gumælius fogas till ett annat rike och så bilda ett större rike. Så höll på att ske under drottning Margarethas tid under slutet av 1300-talet. Försöket misslyckades på grund av att Danmark hävdade överhöghet. Förutsättningen för en giltig förening var nämligen att full rättvisa skulle råda mellan de förenade rikena. Gumælius förutsatte alltså inte en begynnande och sedan fortgående sammansmältning mellan de olika rikena som villkor för föreningen. De olika rikena tänktes istället utgöra olika och från varandra separerade, men samtidigt samverkande lemmar i en och samma kropp.

På samma sätt måste han ha tänkt, när han ställde begreppet folkstam i relation till begreppet folk. Gumælius utgick från att Sverige bestod av olika folkstammar, som, separerade från varandra, samverkade i en och samma kropp och tillsammans bildade ett rike. Hans tal om landskapet Dalarna som en från närmaste grannarna väl skild stam med alldeles

---

<sup>1</sup> Bergstedt 1883, s 409.

<sup>2</sup> Sjögren 1987 som hänvisar till Dunér 1933, Wahlquist 1940, Karlsson 1972 och Karlsson 1871–1900. Forssell 1916, s 63–66. Jansson 1985, s 210–213. Om synen på nationen som en organisk enhet. Se Mogren 2003, s 60. ”Predisponerar nationalitetsidén å ena sidan till ett anakronistiskt betraktelsesätt, naivt exemplifierat i August Blanches teckning av Engelbrekt och hans dalkarlar som svenska frihetsvänner och patrioter av 1800-talssnitt, har den å andra sidan givit hävdaforskningen fruktbärande impulser, låt vara att den från romantiken härstammande läran om ”folkindividualitet” och ”folksjäl” vilar på högst diskutabla hypoteser”. Valentin 1957, s 26 f.

<sup>3</sup> Gumælius 1865.

<sup>4</sup> Observera att ”Volksgeist” var ett av den historiska skolans lösenord. Hessler 1937 s 157.

speciella och för Sverige i sin helhet prisvärda egenskaper, blir annars obegripligt. Däremot blir det fullt förståeligt om man betraktar Gumælius som en av nationalromantik präglad idealist.<sup>1</sup>

Detta idealistiska tänkande blir om möjligt än mer tydligt när Gumælius talade om den utvalde mannen eller – om man så vill – ”landets ädla söner”. Dessa ägde, i likhet med frihetskämpen Engelbrekt, speciella egenskaper. I farans stund förkroppsligar de i sin person moder Svea. Samtidigt har de en profetisk förmåga att se in i framtiden. Det betyder att de lever i en andlig enhet med sitt folk och i den egenskapen, liksom utifrån sina överlägsna inre egenskaper, både kan och vill offra sig för sitt land.<sup>2</sup>

Gumælius låter framför allt landets ädla söner representeras av konungen. Konungen ges dessutom drag som påminner om Engelbrekt. När konungen står i spetsen segrar folket alltid. Så var det för Karl XII så länge som han anförde vid Poltava. Till och med Gustaf III segrade när han själv anförde trupperna.<sup>3</sup> Gumælius demonstrerar alltså en mytisk tro på konungslig förmåga. Mytisk är han också i sin syn på Sveriges motgångar i krig. Endast tvedräkt kan hindra Sveriges seger. När lemmar av moder Svea gått förlorade, påstår han, har det alltid varit på grund av tvedräkt. När därför konungen kallar till rikets försvar, är det folkets skyldighet att ställa upp bakom honom.<sup>4</sup>

En annan prisad storhet var den frihets- och fosterlandsälskande allmogen på Engelbrekts tid. I talet jämförs skarpskyttarna med denna allmoge. Men allmogen står i talet även för svenska folket i gemen, när det är berett att ställa upp till det egna landets försvar.<sup>5</sup>

Hur förhåller sig då Gumælius fosterlandskärlek och hans upphöjande av konungen till hans ställning som en kyrkans och den kristna trons man? Talet ger inget fullständigt svar på den frågan. Dock kan helt allmänt sägas att Gumælius kungaideologi till allt annat också associerar till bibliska föreställningar. Dessutom tänker han sig Sverige som ett av Gud speciellt välsignat folk.<sup>6</sup> Den bibliska tron på Israel som det av Gud välsignade folket har alltså överförts till att gälla Sverige.

Gumælius trodde sig veta att kristendomens införande innebar en ”fullständig omgestaltning av alla samhällsförhållande”.<sup>7</sup> Han vet också att Gud är en fredens Gud och han ber därför i talet till Gud om fred. Men det typiska för honom var att han, även när han talade om att Gud ville fred, förband detta tal med ord om det nödvändiga och rättfärdiga i att försvara sitt fosterland.

I farans stund skall vi förlita oss på Gud som styr världshändelsernas gång, men också på egen kraft. Den kraften tar sig uttryck i att vid behov ta till vapen.<sup>8</sup> Vidare uppmanar han i ett annat sammanhang sitt auditorium att tillsammans med honom arbeta på svenska folkets välgång och upplysning. Båda uttrycken – välgång och upplysning – har religiösa associationer. Att vara kristen är att vara upplyst av Gud. Därtill lägger emellertid Gumælius att vi skall arbeta på svenska folkets självständighet. Det betyder att vi med vapen är kallade att försvara vår frihet.<sup>9</sup>

---

<sup>1</sup> Gumælius 1865, s 3 ff, 7, 9. Föreställningen om ett folks personlighet och dess utveckling genom historien var typisk för romantiken. Hessler 1937, s 89.

<sup>2</sup> Gumælius 1865, s 5 ff, 14 ff. Jämför avsnittet ”De ideala männen” i Mogren 2003, s 92 f.

<sup>3</sup> Gumælius 1865, s 28 f.

<sup>4</sup> Gumælius 1865, s 20, 30 f.

<sup>5</sup> Gumælius 1865, s 8.

<sup>6</sup> Gumælius 1865, s 30 ff.

<sup>7</sup> Gumælius 1865, s 6.

<sup>8</sup> Gumælius 1865, s 23.

<sup>9</sup> Gumælius 1865, s 31. En allmän mening bland romantikerna var att man betraktade den nationella friheten som det primära, varför utan ingen enskild frihet vore möjlig. Heckscher 1939, s 64.

Slutligen ber han till Gud om ”fred, sanningens kunskap som skall värma varje hjärta, och när det är nödvändigt försvarsvilja”.<sup>1</sup> Tydligare kan det inte sägas att till kristen tro och till kristet liv hör fosterlandets försvar.

### **Högstämd patriotisk idealism**

Sättet att se på land, folk, stora män och konung är förankrat i tänkande som vi känner igen från de uppsalafilosofer vi ovan refererat. Idealiserandet av gammal tids frihetsanda, mannamod hos såväl stora män som allmoge har också det sina rötter i Uppsala. Vi erinrar oss Gumælius engagemang i Götiska förbundet. Föreställningarna är dragna till sin spets på ett sätt som endast delvis kan förklaras av att Gumælius använder retoriska stilmedel tillämpliga vid en fosterländsk manifestation.

Han hävdar uppenbarligen helt allvarligt att

- Sverige, moder Svea, är ett rike med egen personlighet och ande.
- Dalarna är en egen folkstam, med en alldeles speciell karaktär, som förenade med andra folkstammar bildar konungariket Sverige.
- Sveriges allmoge är, idealt sett, frihetsälskande och fosterländsk.
- stora män, utvalda av Gud, i farans stund förkroppsligar, moder Sveas personlighet, intressen och behov. De ställer upp till landets försvar och offrar vid behov livet för sitt land.
- konungen genom sin utvaldhed förkroppsligar moder Sveas intressen och oegennyttigt träder upp till landets försvar.

Vidare att

- när konungen har befälet kan Sverige inte förlora ett krig.
- när moder Svea har förlorat någon av sina lemmar det alltid har berott på bristande enighet.
- Slutligen hävdar Gumælius att till kristen plikt hör att med vapen försvara det egna landets frihet.

Denna idealbild kom att utsättas för hårda påfrestningar när verkligheten trängde sig på. Det skall vi snart att märka när vi kommer in på Gumælius insats i riksdagen. Engelbrekts-talet, som hölls under slutdelen av dennes liv, är ett bevis på att han trots dessa påfrestningar aldrig övergav sina gamla ideal.

### **2:3:6 Gumælius predikningar på de stora högtidsdagarna**

En till synes komplett samling av Gumælius predikomanuskript finns bevarad bland hans samlade papper på Länsmuseet i Örebro. Manuskripten är fullt utskrivna, till och med språkrättade. Gumælius har dessutom gjort vissa ändringar i och med att ett manuskript återanvänts. Även psalmvalet finns antecknat. I regel har samma predikan använts vid flera tillfällen. Att gå igenom samtliga predikningar var för mitt ändamål omöjligt. Jag har valt att analysera ett antal av hans predikningar på de stora högtidsdagarna, det vill säga juldag, långfredag, påskdag och pingstdag. Detta för att med begränsad insats skaffa mig en så allsidig bild som möjligt. Dessutom har jag sett till att predikningarna spänner över hela Gumælius prästerliga tjänstgöringstid.

De predikningar som analyserats är följande:

---

<sup>1</sup>Gumælius 1865, s 31 f.

Juldagspredikan, hållen i Wiby 1846, Tångeråsa 1847, Örebro 1858, Örebro 1864.  
Juldagspredikan, hållen i Örebro 1860.  
Juldagspredikan, hållen i Örebro 1869.  
Långfredagspredikan, hållen i Örebro 1856, 1864, 1871.  
Långfredagspredikan, hållen i Örebro 1858, 1872.  
Påskdagspredikan, hållen i Wiby 1838, 1848, Bodarne 1839, Bodarne (oläsligt år), Örebro 1859, 1865.  
Påskdagspredikan, hållen i Örebro 1870, 1872.  
Pingstdagspredikan, hållen i Örebro 1867.  
Pingstdagspredikan, hållen i Örebro 1871.<sup>1</sup>

Jag har i mitt studium av predikningarna koncentrerat mig på framför allt följande. Dels har jag observerat hur Gumælius idévärld kommer till uttryck, dels hur han anknyter till bibliska och kyrkliga föreställningar. Framför allt har jag sökt efter vad Gumælius ville med sin predikan.

### **Med avsikt att delaktiggöra**

Att Gumælius var vältalig är ställt utom allt tvivel. Det vittnar ordval, vändningar och väl avvägda perioder om. Dessutom skapade han högtidlighet genom hög abstraktionsnivå och tankelinjer som var lika rena som de var allmänna. Gumælius sänker sig aldrig till att tala om samtidens allehanda eller göra aktuella anknytningar.

Hur skall man då karakterisera hans predikan? Går man inte tillräckligt djupt i sin analys skulle man förmodligen påstå att bibliska kärnord liksom kända bibelberättelser bildar grund för en bibelparafraserande förkunnelse. Påståendet är inte helt felaktigt. Vid närmare betraktande blir det dock en mycket speciell bibelparfras som presteras. Men mer därom nedan. Redan här kan jag dock slå fast vad som var själva syftet med förkunnelsen. Han ville delaktiggöra. Församlingen skulle bli delaktig i den verklighet Gumælius målade upp. Detta gäller genomgående, men kanske tydligast i långfredagsförkunnelsen.

Vad var det då för slags församling Gumælius hade i sikte? Att det inte är en specifik församling samlad till gudstjänst vid ett specifikt tillfälle säger redan det faktum att han genomgående använde samma predikan vid skilda tillfällen och för skilda församlingar. Han må ha predikat på landet 1846 eller i Örebro 1864. Hans adressater var ”Christne”, ”Christlige vänner”, eller ”Christlige åh” (åhörare), det betyder sockenbor alternativt invånare i staden samlade till gudstjänst. Självklart var de också alla döpta. Dessa till gudstjänst församlade utgjorde en kristen församling och skulle genom förkunnelsen delaktiggöras. Med det avsågs att endera föras in i eller utvecklas i den tro de döpts till. Detta skulle ske i en predikan som syftade till att ge kunskap om, respektive inlevelse i tron, liksom insikt i otrons konsekvenser. Den kunskap som åsyftades var engagerad kunskap, som berörde även känslolivet. Gumælius förutsatte Andens medverkan.

Tilltal och beskrivning växlar i förkunnelsen med stark övervikt för beskrivningen. Gumælius riktar sig aldrig till någon speciell grupp i församlingen. Alla tilltalas lika. Den yttersta bakgrunden till detta bör rimligen vara att han inte trodde sig om eller var intresserad av att gradera andligheten hos åhörarna.

---

<sup>1</sup> Ragnar Redelius påstår i Redelius 1942 att föga av Gumælius homiletiska produktion är bevarad, vilket är fel. Samlingen predikningar, förvarade i Läns museet i Örebro förefaller komplett. Redelius förmodanden angående Gumælius predikan vilar på allmänna antaganden utifrån hans kännedom om Gumælius. Redelius 1942, s 30 f. Om Nyromantikens predikan Hippel 1924 och Hippel 1926. Om predikoidealen i Nya skolan. Mogren 2003, s 134–140. Om 1800- och 1900-talets påskpredikan, Bexell 2001.

Långfredagsförkunnelsen får exemplifiera Gumælius avsikt att delaktiggöra. I de fem långfredagspredikningar jag har kännedom om, riktar han sig direkt till församlingsborna och försöker beveka dem genom målande beskrivningar av korsdramat.

Vid långfredagens gudstjänster 1856, 1864 och 1871 är Jesus och människorna kring korset huvudaktörer. Guds godhet och rättfärdighet, liksom Jesu barmhärtighet, kärlek och frälsarvilja beskrivs och utgör tillsammans med försoningsmotivet den ena brännpunkten. Den andra är människorna som korsfäste Jesus. Deras delaktighet och skuld framställs på ett sådant sätt att de som lyssnar skall nödgas inse sin egen potentiella, ja till och med reella delaktighet i brottet mot Jesus. Syftet med förkunnelsen är att driva församlingen till sorg över sin skuld men också till att öppna åhörarnas ögon så att de kan fröjdas över försoningen i Kristus.

Åren 1858 och 1872 är perspektivet annorlunda. Nu är det korset, enbart korset som gäller. Lyssnarna får hjälp att vid korset se Jesu märkliga medmänsklighet som främst kommer till uttryck i den omsorg Jesus visar mitt i plågan. Syftet är klart. Församlingen skall livas till medkänsla och tro.

Se korset, manar Gumælius, och du påverkas i ditt inre. Förtvivlad blir du och fylld av sorg, ty du inser att du har del i den synd som drev människor att orättmätigt döda Jesus, samtidigt uppmuntrad och jublande på grund av att korset verkar försoning.

Dessutom varnar han: Se till att du inte tillhör de förtappade, de som är fiender till Jesu kors. Bland dessa fiender finns de inför korset likgiltiga och de som fortfarande i sitt inre ropar, ”tvi”, eller ”korsfäst”.

### **Det som sticker ut**

När man skall tolka en bibeltext lönar det sig ofta att ta fasta på det som sticker ut, är annorlunda, kanske svårbegripligt eller anstötligt och försöka förstå det. Nyckeln till en djupare förståelse ligger ofta i det svårbegripliga. Alternativet är att jämma ut, låtsas som det utstickande är en tillfällig avvikelse och följaktligen inget att bry sig om. Vikten av att först uppmärksamma det som är annorlunda gäller även vid tolkningen av Gumælius predikningar.

### **Den odödliga själen**

Det som sticker ut är vanligast i påskdagspredikningarna, där han genomgående låter klimax bli bekräftelse och inte uppståndelse. Uppståndelsen förnekas inte, men förstås som en bekräftelse på något som är ett faktum uppståndelsen förutan.

Detta synsätt bygger på Gumælius odödlighetstro. Han menar att själen är odödlig, kroppen däremot dödlig. Den förvandlas efter döden till jord. Själen är evig och flyger ur den dödliga kroppen vid döden, påstår han i sin Påskdagspredikan 1870, 1872.

Men själen kan icke varda till jord igen, ty den är icke av jord kommen. Han kan icke tillika med kroppen fängslas i gravens mörka häkte, för att där förmultna. Gud väckte själen till liv och gav honom kroppen till boning. När denne är förfallen eller icke längre kan hysa sin gäst, då flyger själen bort därutur, fri från de trånga banden, såsom fjäriln bryter sig fram ur skalet och lyfter sig på de lösta vingarna upp emot det himmelska ljuset. Kroppen kommer till jord igen, varifrån han är kommen. Men själen flyger buren på änglavingar, tillbaka upp till Gud som honom ett odödligt liv givit har. (Ur Påskdagspredikan 1870, 1872)

Denna odödlighet är en aning hos människan, närd bland annat av tanken att Gud måste ges utrymme att skapa en slutgiltig rättvisa, något som inte skett på den här sidan graven. Denna övertygelse grundade han vidare i aningar under gammaltestamentlig tid hos judar liksom hos andra folk. Ytterst kunde människor inte, vare sig de levde då eller lever nu, tänka sig döden som en absolut slutpunkt.

Men kunskapen om själens odödlighet var i Gamla testamentet dunkel och otydlig. Hoppet om uppståndelse var svagt och ofta alldeles utplånat. Tvivel och dess ledsagare oro, ångslan och förtvivlan togo ofta sin boning i människosjälens. Ty än var ej kunskapen om ett evigt liv av livets Herre upptänd till ett klart ljus, och hoppet hade ej ännu från en klen gnista blivit en värmande och skinande låga. Ja många funnos, även bland judarna, som rent ut nekade själens odödlighet och människans uppståndelse. Och även de som närde hoppet om livets fortsättning efter den lekamliga döden, saknade ännu en stark och övertygande bekräftelse därpå. Än var icke stenen, som höll dödens rov kvar i gravens häkte från dörren bortvältrad. Ännu hade hon icke av en ängel blivit öppnad. Först med Jesus kom den efterlängtrade bekräftelsen. Genom honom blev dödens udd bruten och graven öppnad. (Ur Påskdagspredikan 1838, 1839, 1848, 1859, 1865)

Gumælius står här alldeles tydligt i en romantisk tradition. Det karakteristiska för romantikerna var att de inte gjorde skillnad mellan odödlighetstanken och uppståndelsetro. Catharina Segerbank har konstaterat att hos Esaias Tegnér ordet odödlighet används mycket frekventare än ordet uppståndelse. Odödlighetstron var för Tegnér grundläggande.<sup>1</sup>

När Gumælius i sin Påskdagspredikan 1870, 1872 skall visa på hur denna aning om odödlighet blev till visshet, utgår han från Joh 14:6, där Jesus gör anspråk på att vara ”vägen, sanningen och livet”. Att Jesus säger sig vara *livet* tar Gumælius fasta på. Detta liv är ett liv i kvalificerad mening, och som sådant per definition evigt och oförstörbart. Beviset på detta är just uppståndelsen. Och det som gäller Jesu liv, gäller också andras liv. Genom Jesu uppståndelse har därför aningen om själens odödlighet en gång för alla förvandlats till visshet.

Denna visshet om själens odödlighet går inte oförmärkt förbi ens i Gumælius språkbruk. Denne talar inte om att Jesus fick livet åter vid uppståndelsen, han *återtog* det och döden kallar han inte i bildlik utan i reell mening en sömn.

För Gumælius bekräftas Jesu lära i uppståndelsen, vilket i sin tur får en rad långtgående följder. Det finns inte längre rum för ångslan, inget behov av att kämpa för jordisk framgång. Lidandet kan av en kristen tas som en prövning i en jordisk tillvaro som är att likna vid ett liv i främmande land. Livets sammanhang ses på ett nytt sätt.

In summa blir uppståndelsen en bekräftelse på att mänskligheten fått ett bärande skäl för sitt hopp. Aning har ersatts av visshet. Detta budskap står i skarp kontrast till den klassiskt kristna synen där uppståndelsen kan liknas vid ett Guds förnyade skapelseunder som i grund förändrar, inte bekräftar, förutsättningarna för mänskligt liv.

### **Det sanna hoppet har sitt fäste däruppe i det eviga**

Till Gumælius konception hör betoning på det i kristen tro så betydelsefulla hoppet. Det sanna hoppet har sitt fäste däruppe i det eviga. Det sviker inte. Ty det hoppet är förankrat i det som verkligen är och äger bestånd. Däremot är det hopp som är inriktat på förgängliga ting, liksom på världens löften, av naturliga skäl bedrägligt.

Detta leder oss in på att Gumælius genomgående, och då inte enbart i sin påskdagsförkunnelse, gör en skarp åtskillnad mellan kropp och själ, mellan jordiskt och himmelskt, mellan det som är därnere och det som är där ovan. Alla goda tankar, allt gott som sker och görs kommer ytterst ovanifrån, medan det onda har sitt ursprung och sitt säte härnere. En människa dras endera uppåt mot det goda eller neråt mot det onda, uppåt mot det himmelskt upphöjda, eller neråt mot det sinnligt köttliga. Hon dras, drar inte själv.

### **Utveckling från mörker till ljus**

Dessa föreställningar är sammantvinnade med en utvecklingstanke där mörker - ljussymboliken får illustrera de båda extremerna. Genomgående förutsätts att utvecklingen går från mörker till ljus. Eller mer precist: Först rådde ett kort idealtillstånd där allt var ljus, sedan segrade mörkret. Därigenom höljdes förnuftet in i ett andligt mörker som resulterade i att till

---

<sup>1</sup> Segerbank 2004, s 192. Bexells exempel är de med Gumælius samtida och ur liknande kulturmiljö påverkade C G Rogberg och C P Hagberg. Även i deras påskdagsförkunnelse relativiserades betydelsen av Jesu uppståndelse i ordalag som starkt påminner om Gumælius formuleringar. Bexell 2001, s 455–462, se särskilt not 68 s 458.

och med det himmelska arvet gick förlorat. Ljuset skymdes alltså, men Gumælius är nog med att betona att ljuset trots allt fanns kvar bakom det mörka. Dessutom var ljuset aldrig helt dolt.<sup>1</sup> Därefter bröt ljuset återigen igenom och vann allt eftersom i styrka. Ljusets genombrott skedde i och med Kristus. På den yttersta dagen skall allt bli ljust. Gumælius kan även teckna utvecklingen efter fallet som ett förtvivlat tillstånd som ersätts av ett fullkomnat.

### **Sann kunskap är att ha känsla för det goda**

Begreppen kunskap och ljus hör för Gumælius samman, liksom faktiskt även kunskap och mörker. Kunskap kombinerad med ljus innebär sann kunskap. Med den kunskapen äger människan känsla för det goda. Framför allt förmår hon se och förtrösta på Gud. Den kunskap som han förbinder med mörkret finns hos den som är fast i sina köttsliga begär. Den människans iakttagelser och slutsatser drar henne neråt mot förvändhet och andligt mörker. Hon förmår inte längre se uppåt. Hon kan inte se Gud.

Gumælius idealism som jag här försökt exemplifiera och framför allt beskriva och förtydliga kan liknas vid ett andligt fundament eller en bärande konstruktion som håller uppe hans predikan. Men idealismen är inte det enda. Det finns också annat som äger hemorts rätt i detta andliga tänkande,<sup>2</sup> exempelvis bibelhänvisningarna och bibelallusionerna.

### **Juldagspredikningarnas bibelcitater sammanvävda till en heltäckande troslära**

Det är tätt med bibelord, bibelhänvisningar och bibelallusioner i framför allt juldagsförkunnelsen. Det betyder i den förkunnelse som för Gumælius var den centrala. Jesu födelse var den avgörande vändpunkten i historien, liksom det mest fullödiga uttrycket för tron i sin helhet.

Bibelhänvisningarna är så många att man får känslan att Gumælius förkunnelse är en enda lång bibelparafra. Så är dock inte fallet. Bibelcitaten bildar vid närmare betraktande ett sammanhängande helt. De kan liknas vid en av bibelord uppbyggd troslära.

Denna av bibelord komponerade troslära belyser förmodligen bibelanvändningen i 1800-talets av romantik påverkade förkunnelse. Jag har därför valt att tynga framställningen genom att framställa den utförligt.

Det ursprungliga **idealtillståndet** förstås utifrån skapelseberättelsen i bibelns första kapitel. Tillvarons kännetecknades då av ljuset, det lekamliga (1 Mos 1:15 f) och det andliga (1 Mos 1:26). Gud är ljuset, och människan som Guds avbild är en återspeglings av ljuset. Detta ursprungliga tillstånd påminner Gumælius även om när han beskriver återupprättelsen.

Gumælius härleder **fallet** till den förbjudna frukten (1 Mos 3:2). Fallets följder illustrerar han direkt eller indirekt i en rad bibelcitater, som Gumælius helt eller delvis återger. Dessa har han hämtat från Psaltaren 23 (mörk dal), Jesaja 2 (mörker, bördors ok, skuldrors ris, plågares stav, krig, storm, blodig klädnad). Han citerar Lukas som låter Jesus gråta över Jerusalem därför att staden inte insett sin frid (Luk 19:41). Oftast hänvisar Gumælius till evangelisten Johannes, där mörkret får representera det onda (Joh 1:5, 3:19, 8:12), liksom otron (Joh 3:16), synden (Joh 8:34), världens frid (Joh 14:27) och denna världens rike (Joh 18:36). Aposteln Paulus är också en gärna använd källa (Rom 4:6, 6:23 människors överträdelser, synder, 7:15 vår oförmåga att göra det goda, 8:4 människans köttsliga natur, 10:4 lagrättfärdigheten, 1 Kor 15:26 Guds fiender, 15:55 döden, 2 Kor 3:15 en slöja över människornas hjärtan, 5:19 överträdelser, Gal 5:19 ff. hor, boleti, orenlighet, lösaktighet, avguderier, trolldom, ovänskap, kiv, nit, vrede, tråtor, tvedräkt, parti, avund, mord dryckenskap, frosseri).

<sup>1</sup> Alternativt talar Gumælius om att mänskligheten äger ett dunkelt minne av det ursprungliga ljuset.

<sup>2</sup> Det som hävdas i samband med underrubrikerna "Det jordiska och det himmelska", "Mörker och ljus" och "Två slags kunskap" återfinns tydligast i Gumælius juldagspredikningar.

**Återupprättelsens och frälsningens väg** och innebörd belyses med en rad bibelhänvisningar. Ett av nyckelorden återfinns i Första Moseboken 3:15.

Och jag skall sätta fiendskap emellan dig och kvinnorna, och emellan din säd och hennes säd. Den samma skall söndertrampa ditt huvud och du skall stinga honom i hälen.

Han trycker på detta bibelord inte enbart därför att orden är en profetia om Kristi framtida frälsningsverk utan också för att visa på dess ursprunglighet. Frälsningen fanns förutsagd redan från begynnelsen.

Gumælius är också angelägen att betona att det gudomliga ljuset, trots fallet, aldrig slocknat. För att visa det parafraserar han exempelvis i sin juldagspredikan 1846, 1847, 1858, evangelisten Johannes med följande ord.

Det sanna ljuset, hvilket upplyser alla menniskor, som komma i verlden, var i verlden, men verlden kände det icke.

Gumælius låter även Paulus belägga denna övertygelse. Före Kristus skymde en slöja människorna från ljuset, skriver Paulus. Ljuset var alltså aldrig försvunnet (2 Kor 3:15). Det kan helt enkelt inte försvinna, ty det är ett med Gud som bor i ett ljus som ingen människa kan nalkas (1 Tim 6:16).

I Psaltaren förebådas frälsarens ankomst i Psalt 45:7, 118:22 och 118:24. Jesajas profetiska ord om jungfrun som skall bli havande (Jes 7:14), om folket som vandrar i mörkret (Jes 9:2), om barnet som skall födas (Jes 9:6) citeras naturligtvis också.

Messias ankomst förebådas av Jesaja när denne låter en budbärare ropa till Sion: ”Din Gud är konung” (Jes 52:7). Jesajas ord om att Herren skall vara människans eviga ljus och salighet, inte längre solen och månen (Jes 60:19), citeras för att belysa frälsningstidens innebörd, liksom orden från profeten Malaki om rättfärdighetens sol som skall uppgå när frälsningstiden inträder (Malaki 4:2).

Profetorden kan vi lita på, menar Gumælius, och citerar aposteln Petrus,

likasom på ett ljus, som skiner uti ett mörkt rum, så länge det dagas och morgonstjärnan uppgår i ert hjärta. (2 Pet 1:19)

**Frälsningstiden** inträdde slutgiltigt i och med Jesu födelse. Synoptikernas födelseberättelser får på sedvanligt sätt illustrera detta faktum. Det för Gumælius originella är att han inte låter sig nöja med dessa, utan som jag redan ovan påpekat, drar in hela frälsningsverket i sina predikningar om Jesu ankomst till jorden.

Gumælius låter bibelord från evangelierna tydliggöra den nya tiden som inträtt i och med Jesu ankomst till jorden. Det dubbla kärleksbudet förutsätts från och med Jesus gälla fullt ut (Mark 12:30 par). Men Jesus nöjer sig inte med att förutsätta kärlek till Gud och nästan. Man skall även älska fienderna och be för förföljarna (Matt 5:43).

Att kännetecknet på Jesus är att han är mild och ödmjuk görs tydligt genom bibelcitater: Jesu ok är skonsamt och hans börda är lätt (Matt 11:29). Jesus är som visheten från ovan, nämligen ”kysk, fridsam, saktmodig, full, med barmhärtighet och goda frukter, opartisk, oskrymtelig” (Jak 3:17). Detta betyder inte att Jesus är maktlös; han äger tvärtom all makt i himmelen och på jorden (Matt 28:18) och är i den egenskapen också satt att frikänna och fördöma i den yttersta domen (Matt 25:34, 41).

Frälsningstiden skildras inte enbart i triumfatoriska termer. Han citerar Jesus som säger att han inte kommit för att skapa fred på jorden utan svärd (Matt 10:34, även Joh 1:11, 3:19, 8:34, 10:16, 10:16, 14:27, 18:36). Och när Gumælius återger änglarnas

sång för herdarna lägger han inte enbart vikt vid änglasångens första del utan även den andra, där freden enligt då gällande översättning begränsas till människor av god vilja (Luk 2:14). Först vid tidens fullbordan skall fullkomningen nås och exempelvis Jesu profetiska ord om att det skall bli en hjord och en herde, fullbordas (Joh 10:16).

I enlighet med sin syn att julbudskapet innefattar den kristna tron i sin helhet aktualiserar Gumælius även brevlitteraturens frälsningslära i sina juldagspredikningar. Framför allt hänvisar han till Paulus. Lagen duger inte som frälsningsväg. I dess spår följer köttets gärningar som är hor, boleti, orenlighet, lösaktighet, avguderitrollad omvänskap, kivit, vrede tråtor tvedragt, parti osv (Gal 5:19 ff) Det är trons väg som gäller (Rom 4:6, 7:15, 8:4, 10:4, 1 Joh 5:4) Tron är en gåva som verkar både vilja och gärning (Fil 2:13) men ses också som en gudomlig aktivitet. Jesus står bildligt och bultar på vår själs dörr för att få komma in och ha måltidsgemenskap med oss (Upp 3:20).

**Tron** förbinds med hoppet och kärleken (1 Kor 13:13), synden med döden och Guds gåva i Kristus förbinds med evigt liv. (Rom 6:23). Paulus citeras även för att visa att kampen om rikets seger fortfarande efter Jesu framträdande pågår. Segern vinnas genom Jesus Kristus, men inte slutgiltigt förrän alla fiender är lagda under hans fötter (1 Kor 15:57).

Till och med **försoningen** dras in i julbudskapet. Gumælius betonar att Gud lät all fullhet bo i Kristus och försonade hela världen genom honom (Kol 1:19, 2 Kor 5:19).<sup>1</sup>

### Långfredagen och försoningen

Mer djupgående i sin försoningsförkunnelse blir Gumælius förstås i sina predikningar på Långfredagen. För att bättre förstå denna förkunnelse bör man först klargöra hur Gumælius skildrar Guds, respektive Jesu del i försoningen.

Guds handlande i försoningen beskriver han på följande sätt: Gud framställs som god men samtidigt rättfärdig. Gud är till sitt väsen mild, förkunnar Gumælius, och han har omsorg om sina barn. Samtidigt kräver Guds rättfärdighet att synden bestraffas. Guds hjärta är rört över de fallna människornas hopplösa läge. Fylld av vilja att frälsa sin mänsklighet sänder han Sonen att i ord och handling förkunna evangeliet, bekämpa ondskan och genom sin död försona människornas synder. Detta skedde för att människorna skulle befrias från sina synder och ges möjligheter att leva ett nytt rättfärdigt liv. Gumælius tror sig till och med kunna precisera hur Gud tänkte. När syndens tjänare insåg att Jesus måste offras, förhindrade Gud inte detta. Ty ”han hade i sitt visa och kärleksfulla råd beslutit” att Jesu offer skulle bli ett försoningsoffer för världens synder. Denna tanke menar Gumælius vara förankrad i Bibeln. Han hänvisar i sin Långfredagspredikan 1856 till Jesaja 53:5, Johannes 1:29, Galaterbrevet 3:13 och Första Johannesbrevet 2:2.<sup>2</sup>

Gud ses alltså både som försoningens objekt och subjekt. Samtidigt som Gud tar emot det offer som verkar försoning, är han själv den som åstadkommer att offret verkar försonande. Jesus blir således på grund av Guds beslut framför allt försonaren eller återlösaren. Gumælius

---

<sup>1</sup> Jmf Geijer i *Om falsk och sann Uppllysning, med afseende på Religionen* 1811. Likväl skulle ”Religionen till dagarnas ända ej predika annan lära än den om en Gud som försonat världen”. Citatet hämtat från Mogren 2003, s 43. Hippel påpekar med hänvisning till Liedgren att nyromantikens skaldar var strängt kristocentriska. Hippel 1924 s 125 f.

<sup>2</sup> För Tegnér däremot var det centrala i försoningen att människan genom Jesu försoningsverk vaknar upp och upptäcker det eviga, det gudomliga också i sinnevärlden. Tegnér tar avstånd från tanken på att Kristi offer för mänskligheten försonade människan med Gud. Segerbank 2004, s 194.

talat om Jesu offer som en lösepenning och han citerar Första Johannesbrevet 1:7 där det sägs att ”*Jesu Christi Guds sons blod renar oss af alla våra synder*”.

Jesu del i försoningsverket har också det fasta formuleringar i långfredagsförkunnelsen, men öppnar för flera tolkningar. Gumælius betonar att Jesus genomgående gör väl, är mild och kärleksfull, men att människorna ständigt löner gott med ont. Parallellt förkunnar han att Jesus blottlägger synden, predikar nåd och förlåtelse men möts av förföljelse och hat. I allt Jesus gör är han lydig Guds vilja. I lydnad och tillit till Gud går Jesus in i korslidandet och åstadkommer med sin död för människornas skull, försoning. Samtidigt kan Gumælius skildra Jesu livsverk som en kamp som ytterst är en strid mot ondskans andemakter, en kamp där Jesus allt mer går segrande fram och där korsdöden innebär seger.

Allt efter behov låter Gumælius Jesus framträda i mänsklig eller gudomlig gestalt. Genom att framställa Jesus som människa framträder Jesu överväldigande kärlek, hans offer och hans tillgivenhet till Gud. I andra sammanhang har han behov av att lyfta fram Jesu gudomlighet, detta för att upphöja honom. I sådana fall betonar han att Jesu självutgivande välgärningar skedde mot bakgrund av att Jesus var himmelens och jordens herre och Guds son.

Gång på gång, och då inte enbart i sin långfredagsförkunnelse, citerar Gumælius Jesu sista ord på korset, ”det är fullkomnat” (τετέλεσται). Hans citat är hämtat från Johannes 19:30 b och direkt taget från så gällande bibelöversättningen. Som språkman med klassisk grekiska som specialitet kunde han eventuellt ha övervägt om inte *fullkomnat* hade bort ersättas av *fullbordat*. Men det gör han aldrig. *Fullkomnat* är rätt ord för honom. Ty det markerar försoningens vikt. Genom Jesu offerdöd är frälsningsverket fullkomnat. Korset betecknar i hans förkunnelse det fullkomnade frälsningsverket. Här behövs inga tillägg. Uppståndelsen fullkomnar inte frälsningsverket, uppståndelsen bekräftar Gumælius odödlighetstro.

### **Pingstdagens budskap. Människans nyfödelse kommer utifrån och uppifrån**

I predikningarna på de stora högtidsdagarna och då inte minst i hans pingstdagsförkunnelse, avspeglar sig en alldeles bestämd helhetssyn. Gumælius tänker sig att en människa utan Gud är inestängd i en ödesdiger verklighet. Utifrån en aspekt kan denna verklighet liknas vid ett livsrum som hon omöjligen kan eller ens känner behov av att ta sig ur. Utifrån en annan aspekt kan den liknas vid en dynamisk och oemotståndlig, sinnlig och samtidigt syndig kraft, som drar människan neråt och in i köttsliga lustar och som sedan håller henne kvar där. Detta livsrum, respektive denna sinnligt-syndiga kraft är den utan Gud levande människans verklighet. Utifrån denna hennes verklighet tänker, lever och handlar hon.

Människans andliga nyfödelse kommer utifrån och uppifrån, ytterst från Gud. Gud i sin tur verkar genom tron, som förfogar över Anden som sitt redskap. Denne Ande kan också den liknas vid ett livsrum eller vid en kraft, men nu med omvänd verkan. Människan ser inte längre neråt utan uppåt, fäster sig inte vid lögnen utan vid sanningen, dras inte ned mot det onda utan upp mot det goda, styrs inte längre av sitt kött som drar ner henne, utan av sin själ som lyfter henne upp. I Mikael Mogrens *Den romantiska kyrkan* härleds tanken på detta ”dragande” dels till Plotinos men framför allt till Nya skolans tänkande. Mogren refererar Askelöf som talar om mystisk, hemlighetsfull kraft som emanerade från ”det ena”. Människor som drogs in i den kraften öppnades för det gudomliga och blev idealskådande.<sup>1</sup>

Gumælius utgår i sin Pingstdagspredikan 1867 från att församlingen, som han predikar för, antagit Kristi lära och bekänner hans namn. För att hjälpa sina kristna åhörare att ta vara på sina möjligheter att leva ett kristet liv, undervisar han därför om Anden. Han manar åhörarna att motta den Ande som är dem given genom deras tro och bekännelse. Mot varandra ställs det himmelska och det jordiska, det som är förankrat i Gud gentemot det som är förankrat i

---

<sup>1</sup> Mogren 2003, s 48, 153.

världen. Det himmelska förbinds med Jesu lära, det vill säga med sanningen. Det jordiska däremot knyts an till syndens förvända liv.

Andens inneboende ser Gumælius som den nödvändiga förutsättningen för ett kristet liv. En kristen måste själv pröva sig om han/hon har del i Andens verkningar. Till sin hjälp har hon Guds ord. I Ordet finns Guds andes natur och väsende förklarat. Andens verk lär vi alltså känna genom Ordets anvisning, men Bibeln kan endast förstås av den som lever i tron och fått del av Sanningens ande och kraft. Anden är alltså förutsättningen för ett kristet liv från början till slut. Gumælius kan komprimera denna tanke i följande uttryck. Trons öga öppnas av sanningens ande som också är trons givare. De som lever i köttets självkloka visdom, med andra ord i det han också kallar världen, har däremot ingen blick för det andliga och himmelska. Det är för dem galenskap. Ovillkorligen dras de därför mot det onda.

Gumælius förutsätter ej, åtminstone inte i denna predikan, att en människa kan vara neutral och med sakskäl väga det ena mot det andra. Människan är styrd av påverkan från endera det himmelska eller det köttliga, något tredje räknar han inte med. Övergången till det himmelska kan blott ske i människans hjärta när hon i ödmjukhet öppnar sig för Guds andes påverkan.

Detta resonemang har sin grund i synsättet att Gud som är Ande endast kan uppfattas andligen. Vi måste därför försäkra oss om delaktighet i Anden för att se och förstå. Det styrande bibelordet som Gumælius också citerar i sin predikan lyder: "Ingen vet vad i Gudi är utan Guds ande" (1 Kor 2:11).

Låt oss slutligen samla upp vad i denna predikan påstås om Anden och Andens funktioner.

Anden ger delaktighet i en högre värld och i högre kunskap där allt härrör från Gud, ljusens fader. Till den kunskapen hör insikten att Kristi lära är sann. Delaktigheten i den högre världen och den högre kunskapen gör oss till andliga människor, inte köttliga, till människor som känner sanningen, framför allt sanningen om Kristus. Vi får av Sanningens ande del av ljus, tröst och kraft, vi får andlig nåd och välsignelse men också sanningens kunskap och tron på honom som är vägen, sanningen och livet. Dessutom får vi del av Andens verkningar. Vi blir delaktiggjorda av nåd och förlåtelse, vi får kraft att hålla Guds bud och omvända oss från syndavägen för att istället hålla oss till sanningens väg. Vi förmår med hjälp av Anden vår försvarare, kämpa mot mörker och synd och att försvara oss mot mörkrets furste. Till detta kommer slutligen gåvor som känns mer vardagliga. Vi blir inte faderlösa eller värlösa, vi tröstas i motgången. Bekymren lyfts av oss.<sup>1</sup>

### **Förkunnelse på trosfilosofins grund**

Att Gumælius var påverkad av den kristendomsförståelse han mött i Uppsala är så här långt otvetydigt. Den idealism han mött i Uppsala har satt påtagliga spår i hans förkunnelse. Men är han därför så speciell? Här några reflexioner om detta.

Om med idealism menas övertygelsen att den sanna verkligheten ytterst är av andlig art, framför allt om Gud postuleras som den högsta verkligheten och sanningen, är Gumælius idealist. Den formen av idealism är den självklara utgångspunkten för kristna i gemen. Ytterst få kristna har en antropomorf gudsbild.

Om till denna idealism dessutom hör en verklighetsuppfattning, där tillvaron genomgående struktureras i högt och lågt, andligt och "köttligt", där det höga och andliga står för det rätta och goda och det låga och "köttliga" för det onda, även då framstår Gumælius predikan som idealistisk. I liknande mening är också delar av Bibeln, inte minst de johanneiska texterna idealistiska.

Gumælius är, låt oss kalla det, värdesubjektivist i den meningen att han postulerar en etiskt bestämd Gud som den högsta sanningen. Däri skiljer han inte ut sig från sedvanlig kristen

---

<sup>1</sup> Ett sammandrag av vad Gumælius i sin Pingstdagspredikan 1867 påstod om Anden och Andens funktioner.

övertygelse. Det gör han inte heller när han relativiserar och till och med ifrågasätter människans fria vilja och fria handlingsutrymme.

Det är genom att han så konsekvent använder sin egen ovan i olika sammanhang redovisade idealism som mall, samtidigt som han genomgående infogar troslärans föreställningsvärld i denna mall, som Gumælius förkunnelse kan sägas vara ett tydligt försök att förena kristendom och filosofiskt färgad idealism.

Men ingen regel utan undantag. Det trosfilosofiska mönstret bryts av försoningsläran som är den inom lutherdomen traditionella. Enligt denna krävde Gud i sin rättfärdighet straff för människans synd samtidigt som hans kärlek till människorna ville försoning och där lösningen blir Kristi försoningsdöd. Gumælius lade som vi märkt vikt vid denna lära. Han gör den till en trons huvudsak. Redan i påskdagsförkunnelsen är emellertid ordningen återställd. Här anknöt Gumælius till den av nyplatonism påverkade åskådning han levte med under sina uppsalaår. Jesu uppståndelse är en bekräftelse på själens odödlighet, inte en nyfödelsens under.

Samtidigt som Gumælius förutsätter själens odödlighet hävdar han, utan att närmare utföra det, att saligheten är avhängig av försoningen i Kristus. Därav följer att han outtalat ansluter sig till en lära om eviga straff för osaliga själar. Detta förkunnar han emellertid inte öppet, åtminstone inte i sina av mig analyserade predikningar på de stora högtidsdagarna. Det hade förmodligen varit för anstötligt för tidens bildade smak. Om han nu över huvud taget tänkt igenom denna konsekvens av sin förkunnelse.

Gumælius gör anspråk på att i sin förkunnelse lägga ut Guds ord. Detta genom att många förkunnelsen med en överväldigande mängd av bibelcitater. Trots bibelorden blir det som vi märkt i slutändan mer trosfilosofi än bibelteologi av det hela.

Förkunnelsen låg på en hög stilnivå. Detta ger illusionen av att Bibeln genomgående har en hög stilnivå och är enhetliga i sitt budskap. Detta är inget att förvånas över. Det ligger i förkunnelsens natur att förenkla, förtydliga och förhöja. Dessutom är det en allmän tendens i teologi och förkunnelse att jämna ut och systematisera. För Gumælius del stod hans förkunnelse i den romantiska tankevärldens sammanhang och där passade den höga stilnivån väl in.

Gumælius höll sig inte för god att upprepa sig. Han kunde hålla predikningar som var över tio år gamla och som han använt flera gånger tidigare. I och med det bryter den sig tydligt, trots sina försök att vara bibelförankrad, mot den framflytande väckelsens konkreta, ofta improviserade och personligt mer närgångna framställning.

Sammanfattningsvis är släktskapet med den ovan redovisade romantiska trosfilosofin<sup>1</sup> så tydlig att det faller sig naturligt att karakterisera Gumælius predikan som en förkunnelse på trosfilosofins grund.

En rad karakteristiska drag i förkunnelsen anknyter särskilt tydligt till den idealistiska trosfilosofin.

För det första att den yttersta verkligheten betecknas som andlig och att själen förutsätts vara odödlig. Gumælius syn på den odödliga själen gör att han kan förvandla den bibliska uppståndelsetron från ett under lika stort som skapelseundret till en bekräftelse på något som gällde uppståndelsen förutan.

För det andra att det i Gumælius förkunnelse går en oåterkallelig gräns mellan himmelskt och jordiskt. Det himmelska står för det goda och fulländade, det jordiska i motsats till det himmelska för det av synd och ondska besmittade. En människa förutsätts endera dras uppåt mot det himmelska goda eller neråt mot det jordiska onda. Ett sant hopp är förankrat i det himmelska, eviga, ett bedrägligt i det jordiskt förgängliga.

---

<sup>1</sup> Se s 32 ff.

För det tredje att det råder en skarp åtskillnad mellan ljus och mörker. Ljuset står för det goda i alla dess former, i slutändan för Gud, mörker för det onda.

Kunskap och ljus blir med varandra förbundna begrepp. Kunskap, kombinerad med ljus, innebär sann kunskap. Med den kunskapen förmår människan se uppåt mot Gud.

Kunskap och mörker blir likaså med varandra förbundna föreställningar. Kunskap, kombinerad med mörker leder till ond kunskap. Den som har den kunskapen är fast i sina köttsliga begär och förmår inte längre se uppåt mot Gud.

För det fjärde genom att anden tecknas på ett sätt som påminner om Bibergs tal om ett inre sinne, Grubbes om ett högre förnuft eller Gumælius i *Dissertatio* om ratio i högre mening.

Noterbart i Gumælius förkunnelse är vidare att han hävdar att det sanna ljuset aldrig har slocknat och aldrig kommer att slockna. Han gör det för att ge rum för annat ljus än för det kristna. Även andra kulturer och religioner än den kristna kan vara bärare av ljus. Också detta pekar på sammanhanget med trosfilosofin i Uppsala.

### **2:3:7 Ett andligt arv tillämbbart på livets alla områden**

Den idévärld Gumælius levte i under sin tid i Uppsala blev till ett andligt arv han bar med sig under sitt fortsatta liv. Allt vi gått igenom hittills tyder på detta. Dessutom har vi konstaterat att detta arv hade en märklig helhetskaraktär som kunde utnyttjas inom vitt skilda områden.

Gumælius utvecklade tankar som byggde på detta arv när han skulle visa att han var kvalificerad för lektorstjänst i filosofi i Strängnäs. Grundtankar ur detta arv gav honom incitament till skolans reform. Det dög att lägga till grund för bibeltolkning och predikan. Det hade effekt när han använde det i högstämnd patriotisk förkunnelse. Det höll framför allt som hjälpmedel för kyrkomannen Gumælius när enheten mellan kyrka och stat började bändas isär och alternativa relationer behövde skapas.

Granskar man arvet idéhistoriskt kan man inte undgå att observera att bakom ligger en bestämd filosofi. Närmare bestämt har vi att göra med den idealistiska av platonism påverkade filosofi som bröt igenom i Uppsala omkring sekelskiftet 1800. Går man in i materialet utifrån en kyrkohistorisk utgångspunkt, något som är huvudspåret i denna undersökning, märker den observante att det här är fråga om en specifik av kristen trosfilosofi påverkad verklighetsuppfattning, som samtidigt fungerade som både livssyn och trosåskådning. Tron på en ständigt pågående organisk utveckling är ett av de viktigaste kännetecknen i denna åskådning.

Vid en jämförelse visar det sig att just utvecklingstron var viktig för Gumælius när han hade att handskas med handfasta problem i skola och kyrka. Utvecklingstron visade sig tillämbbar i arbetet på skolans reform. Den fungerade också som ett hanterligt redskap när akuta problem i kyrkan skulle lösas liksom i arbetet på att anpassa kyrkan till det nya liberalt färgade samhälle som var under framväxt. Även trosfilosofin i mera specifik mening tycktes passa hans verklighetsuppfattning väl. Gumælius anknöt tydligt till det tänkande jag redovisat i 2:2:2 ”Från slumrande ande till trosfilosofi”.<sup>1</sup> Däremot märker man inget av den från Höijer och Geijer utvecklade tankelinje som jag rubricerat ”Motsatsernas enhet, personlighetsfilosofi och försoning”. Tvärtom förkunnar Gumælius försoningen på traditionellt sätt som satisfaktion. Min tolkning är att Höijers och Geijers tankar om ”motsatsernas enhet” var för sofistikerade för honom.

Om hur framför allt utvecklingstron i ovan anförd mening kom att få ett avgörande inflytande på Gumælius ställningstaganden i riksdagen kommer fortsättningen att handla.

---

<sup>1</sup> Se s 31–34.

## 3 Gumælius i riksdagen

### 3:1 Inledning

Gumælius valdes in i riksdagens prästestånd 1840–1841 och omvaldes därefter i obruten följd fram till den sista ståndsriksdagen 1862–1863. Till detta kommer att han av de röstberättigade i Örebro stad utsågs till stadens representant i den nya riksdagens andra kammare. Han var då sjuttiosex år gammal. Gumælius vitalitet demonstreras av att han 1869, vid åttio års ålder, kandiderade för ytterligare en period i riksdagen. Han blev då utslagen av brorsonen Arvid Gumælius.

Strängnäs stift fick skicka fyra präster att representera sig i prästeståndet. Granskar man de valda under tiden 1840–1863 finner man att stiftet gärna omvalde sina riksdagsmän, men att ingen blev utsedd så många gånger som Gumælius. Detta tyder dels på att stiftets präster hade förtroende för honom, dels på eget intresse och fallenhet för riksdagsuppdraget. Eget engagemang var i själva verket en förutsättning eftersom riksdagsarbetet utgjorde en betydande del av den samlade arbetsbördan. Under år då ståndsriksdagen sammanträdde vistades Gumælius i Stockholm minst tre månader. Den nyinrättade tvåkammarriksdagen stadgade en sammanträdestid på fyra månader.

Att Gumælius hade en stark ställning i riksdagen och dessutom deltog livligt i debatterna kommer den fortsatta framställningen att visa. Även i utskottsarbetet gavs han en framträdande plats. Bland annat valdes han från sin andra riksdag regelbundet in i det för statens finanser viktiga statsutskottet.<sup>1</sup>

#### 3:1:1 Liberalism och konservatism i riksdagen

Den riksdag Gumælius tog säte i var tydligt påverkad av den liberala frammarschen från 1830-talet och framåt. Det är därför av vikt att här något bestämma vad denna liberalism stod för.

Helt allmänt är begreppet liberalism svårdefinierat. Redan en så till synes självklar utgångspunkt som att hävda att liberalismen syftar till politikens sekularisering visar sig vid närmare betraktande vara problematisk. Detta av den enkla anledningen att på den förutsatta sekulariseringen obönhörligen följer behov av ny sekularisering. Varje politiskt system förutsätter nämligen fasta ”föreställningsramar” av mer eller mindre absolut karaktär, motsvarande det gamla samhällets religiöst betingade föreställningar.

Man kommer först undan svårigheterna genom att konsekvent låta liberalism bli ett historiskt begrepp med inom vida ramar skiftande innebörd. Med den utgångspunkten skulle man kunna tänka sig att till den liberalism Gumælius mötte i riksdagen hörde kamp för representativ demokrati med lika rösträtt för alla. Denna tanke slog emellertid igenom först under den senare delen av 1800-talet. Skall man komma åt det tidigare 1800-talets svenska liberalism har jag funnit det enklast att utgå från att liberalerna avgränsade sig från bland annat den traditionalism som jag ovan redovisat i referatet av Bibergs ”Om falsk och sann liberalism”. Liberalismens utgångspunkt var individen och individens frigörelse från ofrivilliga förpliktelser. Så långt komma kan man med en av Hesslers formuleringar konstatera att de liberalas lösen var största möjliga frihet för den enskilde.<sup>2</sup> Den bestämningen kan

---

<sup>1</sup> Prästeståndets protokoll. Register till riksdagens protokoll. ÖD 24/2 1908. Om den utgående ståndsriksdagen se bl a Herlitz 1956, s 220 f, 229, 238.

<sup>2</sup> Hessler 1947, s 15.

därefter vidgas. Med historien som facit skulle den liberalism som växte sig stark under den första delen av 1800-talet kunna beskrivas i följande satser.

- Den religiösa liberalismen förkunnade den enskildes rätt att följa sitt samvete. Fronten var riktad mot en auktoritär enhetskyrka.
- Den politiska liberalismen riktade in sig på allmän rösträtt där allas röster var lika mycket värda. Huvudangreppspunkten var att eliminera ståndssamhället.
- Ekonomisk liberalism förkunnade fri konkurrens och näringsfrihet med rätt för envar att välja yrke. Motståndare var skråsamhället.
- Kyrkorättslig liberalism hade som sin yttersta konsekvens en kyrkosyn där kyrkan sågs som en förening, en association. I förlängningen kom liberalerna att motarbeta statskyrkosystemet.<sup>1</sup>

Liberalerna under Gumælius år i riksdagen ansåg, påhejade av bland annat *Aftonbladet*, att ständsrepresentationen var föråldrad. De angrep därför frenetiskt det gamla privilegie-, skrå- och korporationssamhället. I förlängningen hoppades de på en representation framröstad vid allmänna och oinskränkta val. På vägen mot en sådan reform behövde konungens makt inskränkas och riksdagens förstärkas. Lagarna ansåg man i allmänhet vara föråldrade och i behov av reform. Såväl civil- som strafflagstiftningen behövde förändras till det bättre.

Skatteväsendet måste reformeras och grundskatterna avskaffas. Handeln, och därmed också konkurrensen, skulle släppas fri och näringsfrihet införas, tullavgifter begränsas och internationell handel stimuleras. Banker och låneinstitut borde inrättas för att få fart på näringsliv och ekonomi.

Likhet inför lagen ansåg liberalerna vara en självklar förutsättning för all lagstiftning.

Den religiösa styrningen ville man få ersatt av en medborgerlig ledning av landet. Detta förutsatte vidgad religionsfrihet och frihet att i tal och skrift uttrycka sina åsikter, liksom största möjliga förenings- och församlingsfrihet.

Endast det uppenbart förgripliga, i praktiken det som kränkte den allmänt rådande rättskänslan bland liberalerna själva, skulle förbjudas. Tidens tycke och smak gavs därmed i realiteten en avgörande betydelse.

På agendan fanns också sociala reformer. Bland annat skulle kvinnorna ges utvidgade rättigheter. Skolan behövde reformeras i medborgerlig riktning. De klassiska språken liksom teologin måste maka åt sig för ämnen som motsvarade en ny tids krav.

De konservativa då, vad ville de? Jag låter Henrik Reuterdaahl, en av de tydligast konservativa i prästeståndet ge svaret. Efter att i sina memoarer sorgfälligt ha redovisat liberalernas reformförslag fortsätter han:

Till allt detta sade de conservative det bestämdaste nej. De voro nöjda med det som fanns. På bibehållandet af detta lades den hufvudsakliga vigten. De gjorde det icke så mycket derföre, att de ansågo allt tillvarande för ypperligt, för oöfverträffligt, som mera derföre, att de befarade att om de gåfvo något till spillo, de skulle förlora allt. Att denna farhåga var väl grundad, kan omöjligen nekas, och derigenom hafva väl de conservative en fullgiltig ursäkt för sitt stela och hårdnackade nej.<sup>2</sup>

---

<sup>1</sup> Åberg 1986, s 194. Om liberalismen och associationsväsendet. Österlin 1960, s 104 ff.

<sup>2</sup> Reuterdaahl 1920, s 208.

Bakom detta nej låg dessutom en övertygelse om att det var omöjligt att i ett slag ändra allt. Man måste ta hänsyn till det förflutna, gammalt måste få övergå i nytt på ett naturligt sätt, där det nya hade drag av det gamla och levde vidare i det nya. De konservativa i Sveriges riksdag stod med andra ord i det allmänkonservativa sammanhang som vuxit fram i Europa efter den franska revolutionen.

De konservativa återfanns främst i de högre stånden, d v s i adelsståndet och i prästeståndet. Men de liberala krafterna var på tillväxt även i dessa stånd. Sammanlagt var de liberala i majoritet, påhejade av stämningar i tiden, tätt följda av de som i folkhumorn kunde benämnas de ”grå”.

Till sitt stöd hade de konservativa enligt Reuterdaahl enbart stöd av ett enda tidningsorgan, Askelöfs tidskrift *Minerva*.<sup>1</sup>

### **Liberala riksdagsmän och konservativa**

Man kan kategorisera riksdagsmännen under Gumælius tid i riksdagen på olika sätt. Jag gör det med Reuterdaahl som ställde liberala riksdagsmän mot konservativa och därifrån skilde ytterligare en grupp som beroende på fråga tog ställning än för den ena än för den andra grupperingen. Reuterdaahl benämnde dessa de grå, alternativt de halvliberala. Begreppet moderat liberal förekommer också.

Den politiskt konservative ärkebiskopen Henrik Reuterdaahl har i sina memoarer karakteriserat de ledande riksdagsmännen vid 1844–1845, 1847–1848 och 1850–1851 års riksdagar. Han satt under dessa år själv i riksdagen, invald av Lunds stifts präster. Reuterdaahl skiljer framför allt konservativa från liberala men försummar inte heller att frispråkigt säga sin åsikt om riksdagsmännens kompetens, karaktär och egenskaper.

Gumælius räknar han bland de halvliberala. Ingen i prästeståndet, med undantag av prosten och kyrkoherden Samuel Ödman (1786–1845), anser han vara helliberal. De konservativa under ledning av ärkebiskop Carl Fredrik af Wingård (1781–1851) dominerade ståndet. Som god representant för de konservativa räknar han ”den gamle” Christian Stenhammar från Linköpings stift, ”en man med fint och skarpt huvud och med vidsträckta kunskaper i skilda riktningar”. Till den konservativa grupperingen hörde även ”den snillrike” representanten från Uppsala universitet, Elias Fries, liksom N J Anjou från Norrköping, som han betecknar som ”en stolpe bland de konservativa”.

En rad av ”halvliberala” lyfter Reuterdaahl fram, bland dem två biskopar, Visbybiskopen Carl Erik Hallström (1786–1861), liksom Karlstadbiskopen Carl Adolf Agardh. På den kanten fanns också flera som liksom Gumælius bevistat en rad riksdagar i följd. Reuterdaahl nämner norrlänningen ”den väl begåvade” Johan Adolf Sæve (1800–1873), som väl var sakkunnig men ”hvassare och kärfvare än önskligt varit”. En verklig veteran var prosten Anders Sandberg (1797–1876) från Madesjö i Kalmar stift. Denne tillhörde liksom Gumælius prästeståndet ända fram till och med den sista ständsriksdagen. Reuterdahls karakteristik av Anders Sandberg är både elak, uppskattande och uttrycksfull. Anders Sandberg, skriver han, är en

gammal riksdagsman och statsrevisor, kunskapsrik, oförtruten, talför, jag kan nästan säga till övermått, men alltid missnöjd, alltid gråtande och klagande, outtröttlig i beskyllningar mot det förflutna och det närvarande, och opraktisk i bestämmande av botemedel för det onda.<sup>1</sup>

---

<sup>1</sup> Reuterdaahl 1920, s 206–209. På svenska om konservatismen i Tingsten 1966, och i Heckscher 1939 och Heckscher 1943. Stefan Björklund har i Scandia 1964, s 47 ff sammanfattat den liberalism som på 1830-talet uppträdde fullt utbildad på följande sätt. Jag citerar ur Wennås 1966. ”Framåtskridande är beroende av de individuella intressenas fria spel. Därför bör näringsfrihet och frihandel främjas liksom yttrande- och tryckfrihet. Folkrepresentationen bör företräda individer och inte stånd eller klasser. Regeringen bör vara beroende av representationen. Medelklassen bör inneha den ledande rollen inom stat och samhälle.” Wennås, 1966 s 36.

Mot denna bakgrund skall ställas Henrik Reuterdahls uppskattande omdöme om Gumælius.

Framom partierna ställde sig Gumælius från Nerike, icke så litet fäfäng och anspråksfull, som talare för bred och diffus, men livlig, kraftig, med sakerna väl bekant och ofta för god sak med framgång stridande.<sup>2</sup>

Dessa i grunden berömmade ord utdelar Reuterdahl trots att denne visste att Gumælius var bland de liberaler i prästeståndet som i samband med riksdagen 1847–1848 tillsammans med bland annat Thomander

varje vecka samlades på börsen, hos La Croix eller annorstädets för att ropa på nödvändigheten av reform, av representationsförändring och discutera mer eller mindre vanvettiga förslag om grunder och ordning för tillvägbringandet af en sådan.<sup>3</sup>

### **3:1:2 Reformerna under Gumælius riksdagsår**

Vad var det då som hände under Gumælius riksdagsår? En rad reformer som visar att liberalerna hade fått ett dominerande inflytande. Flera av sina krav hade de fått gehör för.

År 1842 beslutades om allmän folkskola och den högre undervisningen reformerades 1849 i 1849 års läroverksreform, där även de reala ämnena gavs utrymme. Socknens ansvarsområden breddades. På 1840-talet fick landet skolstyrelser, kyrkoråd och kommunalnämnder och 1863 var, efter mångårig debatt, tiden inne för att administrativt skilja socknens angelägenheter från de kyrkliga samt framför allt att stadga om kommunal självstyrelse. Sockenstämman ersattes av kommunalstämman respektive kyrkostämman. Genom 1847 års fattigvårdsförordning ålades varje socken dra försorg om sina fattiga. Huvudansvaret överflyttades från husbönderna till det allmänna. Flyttningsrätten blev fri.

Lika arvsrätt beslutades 1845 och 1858 antogs propositionen om att en ogift kvinna blev myndig vid 25 års ålder. Kvinnans plats i offentligheten debatterades dessutom i riksdagen. 1859/1860 års riksdag beslutade om inrättandet av Högre lärarinneseminariet i Stockholm.

Vägen mot parlamentarisk demokrati nådde ett viktigt delmål i och med att fyrståndsriksdagen 1866, efter årtionden av dragkamp inom och mellan stånden, ersattes av en tvåkammarriksdag kombinerad med ett fristående kyrkomöte.

Strafflagstiftningen humaniserades. År 1841 uttalade sig ständerna för cellstraff, som ansågs ge möjligheter till rehabilitering, istället för förvaring i gemensamma lokaler. De nya synsätten sammanfattades 1864 i en ny strafflag som tonade ner vedergällningstänkandet för en humanare syn på brott och straff.

År 1858 upphävdes konventikelpakatet och medborgarna fick rätt att övergå till annat av staten godkänt samfund än Svenska kyrkan. Skråtvånget avskaffades 1846 och 1864 genomfördes fullständig näringsfrihet. Regleringar gällande bergsbruket avskaffades, något som möjliggjorde strukturomvandlingar i denna näringsgren. Decimalsystemet infördes vilket bidrog till att underlätta det ekonomiska samarbetet internationellt.

Beslut om att satsa på ett järnvägsnät i Sverige fattades, något som blev av avgörande betydelse för landets ekonomiska tillväxt. År 1856 öppnades den första järnvägssträckan Örebro-Ervalla och 1862 var den första stambanan Stockholm-Göteborg färdig.

Ett internationellt frihandelssystem växte så sakteliga fram. Detta underlättade bland annat export av spannmål från en expanderande jordbruksnäring. 1865 genomdrev Kunglig Majestät en handelsöverenskommelse med Frankrike som garanterade en avsättningsmarknad i Frankrike för svenska trävaror. Överenskommelsen var kontroversiell men blev mönsterbildande och innebar en kortvarig seger för frihandeln i Sverige.

---

<sup>1</sup> Reuterdahl 1920, s 209–216. Henrik Reuterdahl nöjer sig inte med att bedöma ledamöterna av prästeståndet. Han gör även karaktäristiker av ledamöterna i de övriga stånden.

<sup>2</sup> Reuterdahl 1920, s 214

<sup>3</sup> Reuterdahl 1920, s 273 f.

Försvaret var eftersatt och föråldrat. Kärnan utgjordes av den indelta armén på ca 25000 man som kompletterades av en illa utbildad beväring. Beväringen utgjordes av värnpliktiga män i 20–25 årsåldern. Det oroliga världsläget väckte en försvarsdebatt i riksdagen med krav på försvarets förstärkning.<sup>1</sup>

### 3:1:3 Övergripande om Gumælius i riksdagen

#### **Ett stillastående samhälle, ett samhälle på tillbakagång.**

Om inte Biberg i början på 1820-talet var i stånd att få grepp om den liberalism som låg i tiden, förmådde Gumælius det desto bättre. Det kommer vi att märka när vi i fortsättningen granskar hans agerande i riksdagen.

Gumælius insåg att den liberalism som han mötte den i riksdagen låg i samhällsutvecklingens riktning. Samtidigt hade han en konservativ samhällssyn<sup>2</sup> som väl stämde överens med Bibergs ovan redovisade. Grundvalarna var i det närmaste identiska. Samma växtideologi hos dem båda, samma övertygelse att, i en sund utveckling, nytt långsamt växer fram ur gammalt, samma vördnad för Majestätet, samma yttersta mål i Gud. Men det fanns en avgörande skillnad. För Biberg var liberalismens ingripanden samhällsfarliga, Gumælius såg liberalismens politiska möjligheter.<sup>3</sup>

På den grunden räknades Gumælius i sin samtid in bland de moderat reformvänliga krafterna i riksdagen och av den orsaken kunde han ställa sig bakom de flesta av de ovan anförda besluten och reformerna.

Utvecklingstanken kan mer än annat förbindas med Gumælius av den historiska skolan präglade uppfattning av historien samt med hans trosfilosofi. Den historiska skolans idealistiskt organiska åskådning förbinds allmänt med den framväxande politiska konservatismen. En jämförelse med Geijer är här belysande. Geijers likaledes av den historiska skolans synsätt präglade historiesyn förblev i grunden oförändrad från hans ungdomsår fram till slutet av hans liv. Geijers omvändelse till liberalismen förändrade inte, som vi konstaterat ovan, detta faktum. Det som förändrats var hans analys av framför allt den samtida samhällsstrukturen. Detta sagt med tanke på Gumælius anknytning till den historiska skolan samtidigt som han i riksdagen framstod som liberalt sinnad.<sup>4</sup>

Det kan inte nog betonas att Gumælius bärande idé var utvecklingstanken. Ett stillastående samhälle var för honom ett samhälle på tillbakagång, varför uppgiften var att befrämja utveckling, utveckling på rätt sätt och i rätt riktning.

Detta att befrämja en sund utveckling betraktade han inte som tungt. Inte heller befarade han att bli ensam om uppgiften. I hans föreställningsvärld genomgick hela civilisationen en utvecklingsprocess och påskyndarna av denna process hade till uppgift att skjuta på i utvecklingens riktning.

Om vi i föregående kapitel haft anledning orda mycket om det andligas företrädare, inskränks dessa möjligheter nu. I riksdagen gällde det oftast handfasta ting. Som ledamot i

<sup>1</sup> Hänvisningar till grundläggande litteratur som behandlar reformerna under Gumælius riksdagstid redovisas bland annat i litteraturhänvisningarna i Norborg 1988 och i Carlsson 1980. Om 1862 års kommunalförordningar, där Gumælius var en av dem som förde pennan i det av riksdagen godkända förslaget se Kaijser 1962 s 11–66.

<sup>2</sup> Även den liberale professorn, sedermera Lundabiskopen J H Thomander såg folket och staten som organismer och han vände sig emot en okvalificerad personlighetsprincip i representationsfrågan. Österlin 1960, s 97. Heckscher försöker närma sig en definition av konservatismen. Han gör det genom att se ”konservatismen” som ”en allmän stats- och samhällsåskådning, vilken på alla områden söker tillämpa traditionalismens, den organiska utvecklingens och de partiella reformernas grundsatser.” Heckscher 1939, s 247.

<sup>3</sup> Jämför med Geijers synsätt 1835 när han var på god väg in i sitt liberala genombrott. I en recension av en skrift av Schlyter som handlade om den historiska skolan, hävdade Geijer att även den som var anhängare av den historiska skolan, var oförhindrad att bejaka det nya i tiden. Hessler 1947, s 111 f.

<sup>4</sup> Heckscher 1939, s 120 f.

prästeståndet betonade Gumælius följdriktigt att framåtskridandet befrämjade människans såväl materiella som andliga utveckling. Sällhet och materiellt välbefinnande såg han i sin nya miljö som två sidor av samma sak. Det betyder inte att han övergav tanken på utvecklingen som religiöst betingad. Hans tal i prästeståndet om trädgårdsodlingens betydelse är ett närmast rörande exempel på detta. Trädgårdsodling, hävdade Gumælius, inte bara påverkar landskapet positivt så att grönt blir grönare och skörden rikare. Den påverkade även sedligheten och befrämjade utbildningen av folkets smak och skönhetssinne.<sup>1</sup>

Helt i enlighet med Biberg hävdade Gumælius konsekvent att tillvaron inte tålde tvära och plötsliga kast. Revolution var ett fult ord. Revolutionen tvingar, förstör och raserar, eftersom all förändring för att fungera måste ske naturligt, långsamt och i frihet.

Även opinionsbildningen var indragen i detta organiska utvecklingssammanhang. Det kunde gå snett med denna opinion. Den kunde vara lynnig och fram och tillbaka. Men när allt var som det skulle gick också opinionsbildningen i tidens riktning. Gumælius insåg därför det fåfänga i att lagstifta mot opinionen. Tiden måste vara mogen när en rättsregel infördes i lagboken. Annars höll den inte.<sup>2</sup>

Detta sätt att se på tillväxt och opinionsläge öppnade för att Gumælius med bibehållen självaktning, ja till och med utan att försöka dölja det, kunde ingå på sådant som syntes honom långt ifrån idealt. Vi kommer att få se flera exempel på detta i det följande. Dock var han aldrig följsam till döds. Vi skall snart visa hur Gumælius kunde gå tvärs mot opinionen och hävda sådant som han ansåg ha framtiden för sig.

Problematiken ideal- verklighet, som prosten Gumælius i egenskap av ledamot av riksdagen ständigt tvingades brottas med, blev för honom speciellt närgången därför att han aldrig förmådde bortse från opinionsläge, tidsomständigheter och utvecklingsläge. Denna klarsyn var inte alltid så behaglig att handskas med. Han tvingades framför allt åse och ta ställning när tidens krafter bände isär enheten mellan stat och kyrka och problematiserade den av honom så högt skattade kärleken till fäderneslandet.

Gumælius grundsyn med sin spets i utvecklingstanken kan spåras i praktiskt taget allt Gumælius företog sig i riksdagen. Korta inlägg, långa tal, det spelar ingen roll, utvecklingstanken går igen överallt. Till denna tanke hör att helheten har företräde före delarna, att framåtskridandet skall ske organiskt och i långsam takt. I denna utveckling försvinner visst, annat blir kvar och förenas med det som är nytt. Applicerat på den över tid viktigaste frågan av dem alla, den om representationen, förutsätts att den enskilde skall äga inflytande utifrån egen förmåga och grupptillhörighet. Tanken på lika rösträtt för alla förkastas trots dess fördelar och trots att lika rösträtt hade framtiden för sig. All form av omstörtning förkastas. Förändringar i representationen förutsätts ske långsamt, vara något som genomförs utan tvång och dessutom står i förbindelse med gammal ordning. Det finns gammalt som måste försvinna men det finns också sådant av det som varit som skall bestå och

---

<sup>1</sup> Pr 1856/57, bd 6, s 336. Pr 1862/63, bd 4, s 459. Om Gumælius trädgårdsintresse se Rodell 2000, s 116. Lenander 2009.

I den av Gumælius som länets hushållssällskaps sekreterare utgivna berättelsen om lanthushållningen i Örebro län, utgiven 1846 skriver Gumælius bland annat följande. "Trädgårdsskötseln står på gränsen af Åkerbruket och Skogsskötseln. Det är en förening och förfining af begge"...Men trädgårdsskötseln i allmänhet saknar icke inflytande på folkets odling, äfvensom dess tillstånd, samt det intresse som för densamma visas, ger en måttstock på den grad af cultur och välstånd hvarpå folket sig befinner. Råheten och armodet befatta sig ej med trädgårdsskötsel"...Gumælius 1846, s 55.

<sup>2</sup> Frågade efter opinionen gjorde redan 1809 års män. Hänsyn till den allmänna opinionen var normerande för deras arbete med konstitutionen. Ingen konstitution blev livskraftig som inte motsvarade folkets utvecklingsgrad. Dock byggde enligt Brusewitz 1809 års män inte på någon medveten, teoretiskt utbildad historism. De kunde för sin uppfattning åberopa en naturrättslig lärofader som Rousseau. Hessler 1937 s 54 f.

ingå i det nya som växer fram. Partsintressen liksom till och med opinioner måste vika om de strider mot den naturliga utvecklingens lag.<sup>1</sup>

### **”Odlingens fortlöpande segrar över mörker och barbari”**

Gumælius yttranden i riksdagen ger få besked om hans bibeltro. De som finns drar åt olika håll. Å ena sidan har vi ett biblicistiskt påstående om äktenskapet. Om bara äktenskapets form gjorts tydlig av Jesus, hade vi varit bundna Jesu ord, hävdade Gumælius.<sup>2</sup> Å den andra talar han om att prästen måste ha liv i sin bibelkunskap. Det var viktigare än ytliga kunskaper i grekiska och hebreiska. Den levande kunskapen skulle mota ”adversarier”, separatister.<sup>3</sup> Vad han menade med levande bibelkunskap, sade han icke. Att det inte bara var fråga om att läsa innantill visste han mycket väl. Det var ju just det som ”adversarier”, separatister och läsare påstods göra. Det som saknades hos separatisterna var enligt Gumælius klarhet i de religiösa begreppen.<sup>4</sup> Levande bibelkunskap hade alltså med klarhet i de religiösa begreppen att göra.

---

<sup>1</sup> Tillåt mig illustrera med ett exempel. Jag skall visa hur Gumælius hela livssyn går i dagen i ett enda yttrande, dessutom hur denna får sin tillämpning i praktisk politik. Inlägget hämtas från en debatt i prästeståndet år 1844. Det var representationsfrågan som avhandlades. Gumælius var en en uttalad förespråkare för en representationsreform, dock inte på vilka villkor som helst, något som inlägget nedan kommer att visa.

Bakgrunden till yttrandet var ett förslag som sedan kom att förkastas. Även Gumælius fann med majoriteten av prästeståndet att det inte höll måttet. I anförandets inledning betonar Gumælius att samhällets behov är den avgörande frågan när representationsfrågan diskuteras, inte den enskildes rättigheter. Sedan utvecklar han sin syn på samhälle och enskild individ i följande ord.

... Det kristliga samhällets, likasom hela mänsklighetens problem är ju, att varje individ skall utvecklas och höjas till den fullkomlighet, att den, utan ständig påminnelse om yttre tvång, av inre drift skall arbeta på det helas utveckling, värda andras rättigheter, såsom sina egna, och således göra all yttre lag alltmer överflödig. Detta är målet. Men hur långt är man icke ännu därifrån avlägsnad. Man måste taga människorna sådana de är. Ett omedelbart deltagande i samhällets högre angelägenheter kan således ej ännu vara en rättighet för vilken som helst, så vida man ej vill underordna Samhällets rättighet under individens. Personlighetsprincipen kunde åberopas och antagas såsom allmänt giltig endast i det fall, att ingen skillnad funnes medborgarna emellan. Erfarenhet, bildning, förmögenhet och andra förhållanden i samhället uppresas ännu, och lära väl alltid komma att uppresas så stora skiljemurar mellan medborgare, att en fullkomlig jämlikhet icke kan äga rum. Folkombudet representerar viss klass, visst yrke, bildning, erfarenhet, förmögenhet m m. Representanterna måste äga något de representerar. Personlighetsprincipen innebär drift till rörelse och förbättring i socialt avseende. Rätt. Men krafter må ej släppas lös som kan leda till omstörtning. Man har försökt häva detta genom en övre representantkammare, men ej lyckats...<sup>1</sup> Man har ej kunnat uppbåda tillräcklig motståndskraft mot den demokratiska rörelsen och ej haft tillräckligt förtroende hos folket... (Mot detta kan påstås att bönderna i kommunalt hänseende klarat av att ta eget ansvar.) Men det är i frågor som ligger dem nära. Jag anser klassvalen att föredra. Jag vet väl att den allmänna kraften, en gång satt i rörelse, av en allmän tanke, denna må nu vara god och hälsosam, eller ock endast negativ och förstörande, rycker allt med sig. Men fruktan för mängden får inte avgöra... Vill tiden något annat än mänsklighetens stigande förädling och samfundsinrättningarnas fullkomnande, så får den icke mig till bundsförvant... De opinionsyttringar som man omsorgsfullt samlat från åtskilliga delar av landet, betyder således litet, eller intet för mig, då jag såsom representant här skall försvara den heligaste av rättigheter, nämligen hela samhällets. Men jag förklarar ännu en gång: jag önskar förbättring, utveckling, lugnt fortskridande; ej upplösning och omstörtning. Här har blivit antytt, att prästerna genom eftergift för de önskningar, som uttalat sig för den föreslagna representationsreformen borde söka återvinna det förtroende hos folket, som de förmenas ha förlorat... Bedrövligheten skulle det vara, om detta i allmänhet innebure något annat, än att de i världsliga fall blir mera umbärliga rådgivare, i samma mån, som upplysningen i sådana mål blir allmänare spridd och erfarenheten större... (Nuvarande ordning trög och ovig) men förslaget innebär ingen förbättring i detta avseende... Beklagligt nog valde man vid detta förslags upprättande att omstörta inte reformera... Ej allt gammalt kan eller bör konserveras. Naturen själv undantränger det föråldrade, för att bereda det unga, friska, levande rum. Men naturen förstör inte på en gång, utan småningom, och sådan bör även den organiska lagen för Samhällets utveckling vara. (Jag kommer att rösta nej.) Pr 1844, bd 2, s 60-70.

<sup>2</sup> Pr 1862/63, bd 1, 387 ff.

<sup>3</sup> Pr 1854, bd 8, s 501 ff.

<sup>4</sup> Pr 1859/60, bd 3, s 147.

Och de religiösa begreppen lär hos Gumælius ha fått sin färg och sitt innehåll av hans helhetsuppfattning, det vill säga ha stöpts in i hans religiöst grundade utvecklingstro.<sup>1</sup> Denna tog sig uttryck i ”den ytterst på kristendomen vilande odlingens fortlöpande segrar över mörker och barbari”,<sup>2</sup> eller som han lägger ut det i *Dissertatio* och i sina predikningar, ljusets seger över mörkret, närmast personifierat i Ordets (Kristi) framträdande på jorden.

När Gumælius talar om katekesen och psalmboken är han å ena sidan kritisk mot en förgången tids lösa religiösa uppfattning och begrepp som påverkat katekesens och psalmbokens innehåll. Upplysningstidens teologer lämnade fältet öppet för sektarism och irrläror, menade han.<sup>3</sup> Å den andra sidan var han tveksam till förändringar. Åtminstone var inte psalmboken mogen för omarbetning. Ty Wallin var i hans ögon utomordentlig och stor. I Wallin kände Gumælius igen sig. Även han själv lyfte blicken mot en högre värld. Även han var som Wallin, präglad av idealen plikttröhet, förnöjsamhet, försonlighet och människokärlek.<sup>4</sup> Katekes och psalmbok skulle visserligen förändras, men långsamt och under hänsynstagande till folkfromhetens utveckling. Det var hans åsikt inte enbart i riksdagen. Det stod han för även inför stiftets präster.<sup>5</sup>

Gumælius sade sig respektera judarnas övertygelse<sup>6</sup> och han påstod sig föredra en from katolik, eller en varm jude, framför en religiöst kall lutheran.<sup>7</sup> Denna religiösa tolerans hör samman med trosfilosofins betoning av känslan som i sin tur förutsätter frihet. Det är med andligheten som det är med livet i övrigt, ansåg Gumælius. Dess sunda tillväxt sker alltid i frihet.

Gumælius från 1840 och därefter under årtionden bedrivna kamp för oäkta barns arvsrätt är också den belysande för hans fromhet. I denna kamp upprepade han genom åren samma enda argument. Barn skall inte behöva lida för föräldrars synder. Detta allmänmänniskliga argument visar på intentionen att vilja se till det etiskt och religiöst väsentliga. Det var inget alternativ för honom att, som hans motståndare i prästeståndet, befara att en sådan arvsrätt skulle kunna vara ett hot mot äktenskapet.<sup>8</sup>

Allmänmänniskligt begrundat är också resonemanget bakom påståendet att han väl visste att skilja mellan vad som var eller kunde bli irreligiöst och osedligt.<sup>9</sup> Så även när han yttrade att det utan avseende på religiös bekännelse kan tänkas en högre och renare kärlek mellan man och kvinna.<sup>10</sup> Han tänkte i detta fall på blandäktenskapen mellan judar och kristna.<sup>11</sup>

Gumælius vill se ”kunnigare, värdigare och frommare” präster.<sup>12</sup> Dessa ord säger att i fromhetsidealet, kunskap, bildning och fromhet smält samman i en alldeles bestämd förening. Kunskapens mål var för Gumælius inte enbart faktakunskap utan framför allt förståndets och hjärtats bildning. Det var kyrkans uppgift att företräda denna bildning, något som förutsatte mer än enbart teologisk kunskap. Utifrån detta perspektiv hade kyrkan såväl med lägre som högre skolundervisning att göra. Detta klingar samman med det som Gumælius ansåg vara

<sup>1</sup> Pr 1854, 8, s 411. Pr 1853, bd 1, s 392–403.

<sup>2</sup> Pr 1845, bd 6, 448–457.

<sup>3</sup> Pr 1859/60, bd 3, s 147.

<sup>4</sup> Pr 1852, bd 10, s 400 f. Pr 1852, bd 10, s 400 f.

<sup>5</sup> Gumælius kan tala om levande andlig kunskap liksom om att vara religiöst sinnad. Han tror på att den andligt likgiltiga människan kan låta sig bevekas när döden hotar och han förlitar sig på att Guds fasta grund skall bestå även om prästerna skulle uteslutas ur representationen. Leksåmnen måste bli beslutsåmssiga i kyrkan, hävdade Gumælius. Det gällde ju deras eget andliga väl. Pr 1856/57, bd 7, s 351–355. Gumælius ansåg att kristen fostran, och då på rätt sätt, var enda vägen till avhållsamhet och en god sexualmoral. Pr 1844, bd 4, s 256–259.

<sup>6</sup> Pr 1859/60, bd 7, s 78 f.

<sup>7</sup> Pr 1852, bd 9, s 14 ff.

<sup>8</sup> Pr 1840, bd 2, s 650 ff. Pr 1844, bd 4, s 256–259. Pr 1852, bd 10, s 464 ff. Pr 1862/63, bd 4, s 449.

<sup>9</sup> Pr 1865/66, bd 5, s 305.

<sup>10</sup> Pr 1862/63, bd 1, 387 ff.

<sup>11</sup> Pr 1862/63, bd 1, 387 ff.

<sup>12</sup> Pr 1854, bd 8, s 501 ff.

skolans uppgift. Skolan skulle utveckla själsförmögenheternas utveckling.<sup>1</sup> Vi känner igen nyhumanismens bildningssyn.<sup>2</sup>

## 3:2 Den flexibla utvecklingstron

Efter denna överblick går vi till en noggrannare granskning av Gumælius i riksdagen. Närmare bestämt skall jag granska Gumælius inlägg i riksdagens prästestånd under åren 1840–1869. En rad ämnesområden kommer att beröras. Gumælius hade synpunkter på det mesta som avhandlades i rikspolitiken. Jag har grupperat mitt material i fem huvudavdelningar för att lättare kunna få grepp om yttrandena. Huvudavdelningarna har följande rubriker: 3:2 ”Den flexibla utvecklingstron”, 3:3 ”Utvecklingstron och demokratin”, 3:4 ”Enhetskyrkans upplösning och utvecklingstron”, 3:5 ”Fäderneslandet och utvecklingstron”, 3:6 ”Den konstitutionella monarkin och utvecklingstron”.

I detta avsnitt ”Den flexibla utvecklingstron” skall jag behandla Gumælius inlägg på ett knippe politikområden som ytterst rör den enskilda människans välfärd. Jag börjar med utbildningsfrågan där han verkligen blandade sig i. Enbart genom att samla upp och systematisera vad han sade i denna fråga kan man skaffa sig en heltäckande bild av en insats som visst inte enbart var begränsad till riksdagen.

### 3:2:1 Utbildning mot högre bestämmelse

#### Konsekvent kamp för skolväsendet

Gumælius såg det som en av sina huvuduppgifter i riksdagen att verka för skolväsendets framväxt och utveckling. Han tog del i skolväsendets ordnande på 1840-talet, och deltog sedan fortlöpande i riksdagsdebatterna kring skolans fortsatta utveckling. Han hade hela tiden bestämda åsikter om hur skolfrågorna skulle lösas. Även i elementarskolornas men framför allt i de tekniska skolornas utveckling var han delaktig.<sup>3</sup>

Man kan fråga sig varför Gumælius engagerade sig så envetet. Naturligtvis hade det med hans bakgrund vid universitet och läroverk att göra. Dessutom insåg han något måste göras åt den massiva okunskap som rådde bland allmogen. Denna okunskap blockerade enligt hans mening individuell och samhällelig utveckling. En obligatorisk folkskola var det första som behövde tillskapas för att råda bot på okunskapen.<sup>4</sup> Dock såg Gumælius inte en obligatorisk

---

<sup>1</sup> Se s 46.

<sup>2</sup> Se s 21 f.

<sup>3</sup> Pr 1844, bd 1, s 419–425. Pr 1854, 3, s 38. Pr 1865/66, bd 3, s 93. En utförlig genomgång av framför allt riksdagsarbetet och riksdagsdebatterna i de olika stånden i skolfrågan vid 1840–1841 års riksdag i Aquilonius 1942, s 271–319. Av denna redovisning framgår att bondeståndsmajoriteten, som skulle få bära de huvudsakliga kostnaderna för en obligatorisk skola, ville göra folkskolan så lite betungade som möjligt. Aquilonius 1942, s 303. Däremot ställde sig bondeståndet bakom förslaget från bondeledaren Anders Danielsson att folkskolor skulle inrättas överallt i riket. Hessler 1947, s 118. Gumælius ifrågasatte riktigheten i att taga så stor hänsyn till bondeståndets ekonomiska betänkligheter. Gumælius påstås från sin ungdom ha varit en av växelundervisningens framgångrikaste befrämjare. Aquilonius 1942, s 297. Enligt Rodell torde det ”inte vara någon överdrift att påstå att Gumælius hade en väsentlig del i den folkskolestadga som genomfördes 1842”. Rodell 2000, s 116.

<sup>4</sup> Om allmogens påstådda okunskap, se bland annat Pr 1862/63, 2, s 321 f. Frontlinjerna i debatterna om folkskolan gick mellan liberaler som ville skapa en obligatorisk medborgarskola och de konservativa som vanligen ville stanna vid en fakultativ fattigskola. Sjöstrand 1965, s 125. Gumælius ivrade för en obligatorisk medborgarskola. När propositionen i skolfrågan gick till riksdagen, besvarades denna i två utlåtanden av de förenade stats- samt allmänna besvärskotten. Dessa utlåtanden gick längre i kraven på folkskolan än propositionen. Man föreslog bland annat fasta skolor i varje pastorat, utökning av kunskapsstoffet och krav på obligatorisk skolgång. Detta andra utlåtande avfattades enligt Sjöstrand i huvudsak av Gumælius. Sjöstrand 1965, s 127.

folkskola som det enda medlet. Mer måste göras för att på bred front höja kunskaps- och bildningsnivån i landet. Han föreslog bland annat att läseböcker med bildande och upplysande innehåll skulle spridas i församlingarna genom offentlighetens försorg.<sup>1</sup> Och han förordade offentliga föredrag i tron att populära vetenskapliga föreläsningar skapade bildning och påverkade opinionen.<sup>2</sup>

### **Kompromisslös företrädare för obligatorisk folkskola**

För Gumælius var obligatorisk folkskola ett måste.<sup>3</sup> Skolan skall vara ovillkorligen föreskriven för alla.<sup>4</sup> Ingen, inte ens de rika får hålla sina barn borta från skolan, betonade han.<sup>5</sup> Observera att detta inte var åsikter förfäktade i tider av medhåll. Tvärtom var motviljan mot obligatorisk skolgång fortfarande stor. Många hävdade att hemmen även i fortsättningen dög som grund för barnens undervisning.

I sin kamp för skolorbigatoriet kan Gumælius någon gång tyckas motsägelsefull. Å ena sidan ansåg han att tredskande skolföräldrar, som vägrade skicka sina barn till skolan, skulle betraktas som samhällets fiender. Å den andra skulle de bemötas med milda åtgärder, ej böter.<sup>6</sup> I själva verket försöker han vara trogen sin övertygelse. Han vet att utveckling och växt befrämjas av frihet. Tvång motverkar sitt syfte. Därav lämporna.

Spänningen mellan dem som föredrog hemundervisning gentemot dem som ville skicka barnen till en skola upplöstes med tiden. Länken mellan hemmen och skolan kom att bli småskolan. Även här stod Gumælius i bräsch för utvecklingen. Till den utbildningskedja som skulle gälla alla borde småskolorna höra, hävdade Gumælius i ett meningsutbyte 1862. Samtidigt påstod han att småskolor var att föredra framför undervisning i hemmet.<sup>7</sup> Han gillade även tanken på kvinnor som biträden i skolan. Det betyder att han insåg behovet av småskollärarinnor. Han motiverade sig genom att hänvisa till kvinnans kynne med sin mildare natur, sin ihärdighet och sitt tålamod. Gumælius såg också i sitt eget landsting till att medel tilldelades för just småskollärarytbildningen.<sup>8</sup>

### **Bördorna fördelas mellan stat och kommun**

Skolan var en hela samhällets angelägenhet, betonade Gumælius. Ansvar låg, förutom på den enskilda familjen varur ansvaret ursprungligen emanerade, på såväl kommun som stat. Skolbildning hörde till samhällets ändamål, hävdade han.<sup>9</sup>

Eftersom skolan var en såväl kommunal som statlig angelägenhet behövde bördorna för skolväsendet fördelas mellan stat och kommun. Av statens tillskott till skolan följde att staten också kunde ställa krav på skolan.<sup>10</sup> Denna ömsesidighet ger sig av sig själv när man betänker hans organiska syn på samhället. I samband med att Gumælius betonade att skolan också var en statlig angelägenhet pläderade han för att skolan inte skulle kosta föräldrarna något extra, alternativt att avgiften skulle vara låg.<sup>11</sup> Ekonomiskt skulle skolan i huvudsak belasta

---

<sup>1</sup> Pr 1852, bd 8, s 438.

<sup>2</sup> Rp 1868, Ak bd 2, s 432 f.

<sup>3</sup> Pr 1844, bd 1, s 419–425. Rp 1868, Ak bd 3, s 246 ff.

<sup>4</sup> Pr 1845, bd 8, s 389–392.

<sup>5</sup> Pr 1845, bd 8, s 410–413.

<sup>6</sup> Pr 1852, bd 9, s 230.

<sup>7</sup> Pr 1862/63, bd 1, s 149. Om folkskolans kris under de första åren efter besluten om lagstadgad svensk folkskola 1842, se Aquilonius 1942, s 325–331. I Viby, Gumælius hemförsamling, förkastade sockenstämman skolväsendets ordnande enligt den fastslagna folkskolestadgan, detta till Gumælius bedrövelse. Bergstedt 1883, s 418 f.

<sup>8</sup> Rp 1867, Ak bd 4, s 104–107.

<sup>9</sup> Pr 1852, bd 9, s 230.

<sup>10</sup> Pr 1841, bd 2, 13, s 137. Pr 1856/58, bd 8, s 6 f.

<sup>11</sup> Pr 1848, bd 6, s 149.

kommunerna. Detta var emellertid svårt att hantera, insåg han, eftersom kommunalförfattningen då ännu låg i sin linda.<sup>1</sup>

### **Inga minimikurser och brett utbud**

Lika kompromisslös som Gumælius var när han hävdade att skolan skulle vara obligatorisk, lika obönhörlig var han när det gällde folkskolans kvalitet. Han ville inte höra talas om minimikurser. Minimum fick aldrig bli standard.<sup>2</sup> Alla samhällsklassers barn måste ges möjlighet att utveckla sina anlag. Först fasta skolor kunde ge möjligheter till detta, hävdade han 1844 då fasta skolor fortfarande var mer undantag än regel. Dessutom var fasta skolor en oundgänglig förutsättning för en mer vidsträckt och allmän folkbildning.<sup>3</sup>

Skolårets utsträckning var också en tvistefråga när frågan om obligatorisk folkskola diskuterades. Redan 1841 föreslog Gumælius att man skulle utöka ”undervisningsårets” längd.<sup>4</sup> Han ville samma år att folkskolan skulle vara bred i sitt utbud och inkludera de icke obligatoriska ämnena trädgårdsskötsel, enkel gymnastik och språklära.<sup>5</sup> Bokkunskap var ej allt, påstod han vid femton år senare. Undervisning i slöjderna var också viktig. Kunskap var för honom inte enbart andlig kunskap utan också reell och materiell och det var inte enbart själen som skulle vårdas utan även kroppen. Målet var både välbefinnande och bildning.<sup>6</sup>

### **Linjen folkskola, elementarläroverk, universitet**

Den högre utbildningen såg Gumælius samman med den grundläggande utbildningen i folkskolan. Han talar gärna om att de studerande genom högre utbildning utvecklas mot högre bestämmelse. Det är mot den bakgrunden han gillar exempelvis högre folkbildning (högre folkskolor) och folkundervisning.<sup>7</sup> Han såg för sitt inre öga utbildningslinjen folkskola, elementarläroverk, universitet, en linje vars mål utifrån hans utvecklingstro var folkets lyftning i kunskap och bildning.<sup>8</sup> Det skall tilläggas att god och nyttig kunskap för Gumælius var förenad med, som han uttrycker det, klart insedd sanning.<sup>9</sup>

### **Tidig skolgång, unga lärare men nya pedagogiska metoder ingen patentmedicin**

Gumælius betonade att kunskaper skall grundläggas tidigt när sinnet är mottagligt.<sup>10</sup> Dessutom föredrog han unga lärare och unga vetenskapsmän. De unga är fyllda med initiativ, har ännu inte blivit låsta i sina föreställningar, har ännu inte fastnat i sina egna system.<sup>11</sup> Dessa synpunkter, betygade i åtskilliga riksdagsdebatter, vittnar inte enbart om tro på ungdomen utan låter även iakttagaren ana erfarenheter från tiden som lektor i Strängnäs, liksom kamp mot till åren komna män som bromsade utvecklingen på skolans område.

Gumælius stöttade provläroverket Nya Elementarskolan i Stockholm, som arbetade utifrån de pedagogiska grundsatser han ansåg vara de rätta.<sup>12</sup> Dock ansåg han inte nya pedagogiska idéer vara någon patentmedicin.

<sup>1</sup> Pr 1859/60, bd 7, s 118. Gumælius var med liberalerna mån om att skolans kommunala karaktär inte skulle försvinna i och med att statsbidragen ökade. Han kunde till och med hävda rena självbestämmandeprinciper. Wallin 1978, s 379, 381.

<sup>2</sup> Rp 1868, Ak bd 3, s 246 ff.

<sup>3</sup> Pr 1844, bd 1, s 419–425.

<sup>4</sup> Pr 1841, avd 2, bd 13, s 100 f.

<sup>5</sup> Pr 1841, avd 2, bd 13 s 146.

<sup>6</sup> Pr 1853, bd 1, s 392–403.

<sup>7</sup> Pr 1859/60, bd 7, s 178. Pr 1859/60, bd 7, s 178.

<sup>8</sup> Pr 1848, bd 5, s 103.

<sup>9</sup> Pr 1853, bd 1, s 392–403. Pr 1865/66, bd 4, s 257.

<sup>10</sup> Pr 1854, bd 8, s 501 ff.

<sup>11</sup> Pr 1841, avd 2, bd 12, s 135–140. Pr 1845, bd 11, s 20 ff.

<sup>12</sup> Pr 1844, bd 4, s 301. Pr 1844, 4, s 353 f. Pr 1856/57, bd 7, s 617. Pr 1844, bd 4, s 353 f. Reuter Dahl 1920, s 293 f. Nya Elementarskolan, statlig provskola, grundad 1828. Man tillämpade ämneslärometoden, en lärare för

Han satte upp kalla handen när prosten Johan Adolf Säve vid 1840–41 års riksdag motionerade om en successiv övergång vid läroverken till den organisation och de metoder som tillämpades vid Hillska skolan och vid Nya elementarskolan. Gumælius ansåg inte tiden mogen.<sup>1</sup> De vanliga läroverken kunde också fungera väl, förutsatt att de yttre förutsättningarna inte satte hinder i vägen. Ett måste var lämpliga lokaler, varför Gumælius förespråkade tillräckliga anslag till läroverksbyggnader.<sup>2</sup>

Till nödvändiga yttre förutsättningar hörde också att hålla nere antalet präster i läroverkens styrelser. De dominerade för mycket. Han var också mot ambulerande rektorer. Läroverken behövde vuxna, nitiska och verksamma rektorer, inte sådana som byttes ut period efter period.<sup>3</sup> Här hade han egen erfarenhet att hänvisa till.

När läroverken blev överbefolkade, föreslog han att man skulle inrätta nya.<sup>4</sup> För sin inre blick såg han också hur specialskolor för de praktiska livets krav växte fram<sup>5</sup> liksom hur den högre bildningen i framtiden inte isolerade sig utan samverkade med samhället i övrigt.<sup>6</sup>

Till Gumælius ansträngningar för skolornas utveckling hörde också en rad konkreta förslag till åtgärder. Han försökte få bort de ovillkorliga proven vid tillsättningen av folkskollärare. Fattiga skollärare förlorade på sådana. Dessa hade inte råd att ta sig från den ena orten till den andra, vilket var en förutsättning när de sökte flera tjänster samtidigt.<sup>7</sup>

Skollärarnas status måste höjas<sup>8</sup> liksom deras lön.<sup>9</sup> Ökad lön och status för lärarna var något som måste prioriteras. Detta skulle till allt annat också göra att man kunde slopa de dubbla tjänsteåren för lärartjänst, något som höll nere lärarlönerna samtidigt som de försvårade karriärgången för prästerna.<sup>10</sup> Ett problem för sig var att de tekniska skolornas lärarlöner var för lågt satta. Även detta försökte Gumælius rätta till.<sup>11</sup>

### Lika möjligheter för alla

Kunskapen skulle ej fördelas efter rang eller förmögenhet. Alla medborgare skulle ha lika möjlighet till utbildning, kunskap och bildning.<sup>12</sup> Folkbildning är till för hög som låg. Alla samhällsklassers barn måste ges möjlighet att utveckla sina anlag. ”Ty av ett ringa kunskapsfrö i spätt sinne kunde utvecklas de härligaste frukter.”<sup>13</sup>

---

varje ämne. Växelundervisningsmetoden skulle användas. Skolan var vägglös, alla läste i samma undervisningslokal. Fri flyttning till högre stadium när eleven tillgodogjort sig kunskapen i ett visst ämne. Skolan skulle bättre motsvara tidens krav på bildning. Den skulle nå även dem som inte för sitt blivande yrke behövde de klassiska språken. Den klassiska lärdomsbildningen skulle inte isoleras från den högre allmänna bildningen. Bakom låg ett liberalt synsätt där frihet och fri utveckling efter egna förutsättningar främjades. Den fria utvecklingen skulle medverka till individens förädling och moraliska utveckling. Nya Elementarskolan medverkade till att skolan gjordes fri från sin bundenhet vid kyrkan och kyrkans frågeställningar. Sjöstrand 1965, s 88, 90, 107 f, 111, 114, 115–118, 129 ff, 137, 140, 147 f. Wijkmark 1928, s 56 ff. Sjöberg I 1878, s 16. Sjöberg II 1878, s 21.

Wennås 1966, s 10 f.

<sup>1</sup> Wennås 1966 s 37 f.

<sup>2</sup> Pr 1856/58, bd 8, s 20.

<sup>3</sup> Pr 1856/57, bd 7, s 503 f. Pr 1862/63, bd 4, s 8.

<sup>4</sup> Pr 1862/63, bd 4, s 8.

<sup>5</sup> Rp 1868, Ak bd 3, s 246 ff.

<sup>6</sup> Pr 1850, bd 1, s 270–284.

<sup>7</sup> Pr 1852, bd 9, s 196. Pr 1852, bd 9, s 188 f.

<sup>8</sup> Pr 1841, avd 2, bd 13, s 142.

<sup>9</sup> Pr 1844, bd 1, s 144 f.

<sup>10</sup> Pr 1841, avd 2, bd 12, s 135–140. Gumælius inlägg i denna fråga redovisas i Norrman 1986, där problemen med den dubbla tjänsteårsberäkningen genomlysas utifrån författningar, debatt och praxis från 1809–1850. Om hur Gumælius stödde Johan Henrik Thomanders krav på högre lärarlöner vid riksdagen 1847–48 se Wennås 1966, s 63.

<sup>11</sup> Pr 1856/57, bd 1, s 446–455.

<sup>12</sup> Pr 1853, bd 1, s 392–403. Pr 1844, bd 1, s 419–425.

<sup>13</sup> Pr 1844, bd 1, s 419–425.

Man kan tycka att detta är höga ord och fråga sig om Gumælius verkligen stod för dem. Jag menar att han gjorde det. Den enda reservationen är att hans höga deklarationer främst gällde grundutbildningen i folkskolan. Sitt tal om en sammanhängande utbildningskedja från grundskola, via läroverk till universitet, fullföljde han inte. För den högre utbildningen hade han inga tankar på obligatorium. Ekonomiska och sociala hinder satte gränser. Den realistiske Gumælius insåg naturligtvis att kostnaderna skulle bli oöverstigliga.

### **Skola för upplysning och naturligt utveckling**

Gumælius lyfte gärna fram utvecklingstanken i sina visioner om skolan. Skolan skall befrämja upplysning och utveckling, hävdade han 1844.<sup>1</sup> Han kunde också säga att skolans utveckling skall gå steg för steg.<sup>2</sup> Undervisningsväsendet kan liknas vid ett fruktbärande träd med många grenar eller se som ett organiskt helt från folkskolan, via gymnasiet till universitetet.<sup>3</sup> Utifrån detta betraktelsesätt fick inte ändringar komma för snabbt. Allt skulle ske i naturlig ordning. I lugn skulle bestämmelserna få ha sin verkan.<sup>4</sup> På den naturliga utvecklingens väg där folket ansvarade för utvecklingen skulle skolan nå sitt mål. Det tillhörde folkskolans natur att vara folkligt förankrad, ansåg Gumælius.<sup>5</sup>

Gumælius ville frihet i skolan, detta dock utifrån bestämda förutsättningar. Vilka sade han aldrig explicit, desto mer hade han att förtälja om friheten. Följande yttrande om den 1844 gällande folkskolestadgan är en sammanfattning av hans hållning. Folkskolestadgan är vag vilket är negativt, påstod han, men samtidigt för detaljerad och styrande. Detta att den är detaljerad och styrande hämmar utvecklingen.<sup>6</sup> I stället för detaljstyrning ville han frihet. Ty detaljstyrning, eller med Gumælius uttryck, enhet i skolans form, förhindrar utveckling, frihet befrämjar den. Fri utveckling ökar bildningen och leder förhoppningsvis till det goda.

Samtidigt stod det klart för honom att det egna intresset gav de bästa studieresultaten.<sup>7</sup> Det var viktigare att begripa än att kunna utantill, eller med hans eget sätt att uttrycka det; uppfattning av ämnet är viktigare än inpräglade av lärostycken.<sup>8</sup> Motsatsen till frihet var tvång. Tvång är förkastligt, även föräldrars tvång. Föräldrar skall inte tvinga in sina ungdomar på viss utbildningsbana.<sup>9</sup>

Kunskaper och upplysning är det bästa och ädlaste samhället har att bjuda sina medlemmar, hävdade Gumælius.<sup>10</sup> I detta påstående skiner hans i slutändan religiösa syn på kunskapen igenom. Denna syn kom annars tydligast fram i hans predikningar, där han skilde mellan sann kunskap, som var förbunden med ljus, och ond kunskap som hörde samman med mörker.<sup>11</sup>

### **Kunskap och bildning**

Gumælius förbinder kunskap med bildning. Bildning var mer än kunskap. Det var, för den av romantisk idealism och nyhumanism påverkade och samtidigt realistiske, praktiske och jordnära Gumælius, kunskap satt i ett bestämt sammanhang. Det var kunskaper som bildade

---

<sup>1</sup> Pr 1844, bd 1, s 419–425.

<sup>2</sup> Pr 1859/60, bd 7, s 178.

<sup>3</sup> Rp 1868, Ak bd 3, s 246 ff.

<sup>4</sup> Pr 1862/63, bd 1, s 214.

<sup>5</sup> Rp 1868, Ak bd 3, s 246 ff.

<sup>6</sup> Pr 1844, bd 1, s 419–425.

<sup>7</sup> Pr 1853, bd 1, s 392–403.

<sup>8</sup> Rp 1867, Ak bd 2, s 53.

<sup>9</sup> Pr 1853, bd 1, s 392–403.

<sup>10</sup> Pr 1844, bd 1, s 419–425. Pr 1845, bd 8, s 389–392.

<sup>11</sup> S 66 f. Enligt Ekstrand är kyrkan i Tegnérns tänkande en skola för evigheten. Kyrkans främsta uppgift är pedagogisk. Ekstrand 2007, s 154 ff.

sammanhang motsvarande hans egna ideal. Så förstådd stod bildning även i förbindelse med andlighet. Det faktiska och det andliga hörde i hans konception samman.

Erfarenheten hade lärt honom, påstår han själv, att i begreppet lärdom inräkna såväl andligt som materiellt. Gumælius såg således samman klassisk lärdom med real och betecknade båda som lärdom. Elementarläroverken skulle, exemplifierade han, förmedla bägge slagen av kunskap.<sup>1</sup>

Dock övergav han aldrig sin övertygelse om de klassiska studiernas alldeles speciella nytta. När det 1863 förelåg ett förslag att relativisera betydelsen av de döda språkens studium vid läroverken genom att flytta fram dem högre upp i åldrarna, var Gumælius bland dem som talade för avslag.<sup>2</sup>

### **Gumælius kunskapssyn översiktligt**

I Gumælius utvecklingstro ingick kunskap, insikt och bildning, här benämnd kunskap, som väsentliga beståndsdelar. Kunskap behövde inte innebära kunskap om högre ting, men hade alltid förbindelse åt det hållet. Kunskap lyfter nämligen människan, gör henne mäktig att ta ansvar för sig själv och för det samhälle i vilket hon lever. Det gick för den mognade Gumælius ingen skarp gräns mellan kunskap och kunskap, mellan andlig kunskap och reell eller materiell. De betingade varandra ömsesidigt.<sup>3</sup> Båda verkade utveckling, materiell eller andlig. Båda ledde mot välbefinnande och sällhet.

Kunskapen lyfter människan mot allt högre höjder, med Gumælius uttryck mot en högre bestämmelse. Han preciserade aldrig explicit vad han menade med denna högre bestämmelse. Sammanhanget ger emellertid vid handen att han förbinder den med det högsta, med Gud. Att tänka sig denna kunskap som främst teologisk kunskap eller att den i första hand skulle innehålla bibelkunskap, vore att förstå Gumælius dåligt. Teologi och bibelkunskap ingick i den av Gumælius eftersträfvade kunskapen, men var inte målet i sig. Kunskapen var förbunden med utvecklingstro och till denna utvecklingstro hörde mer än bibelkunskap, faktiskt det mesta av allt gott verk. Hela tillvaron var ju menad att utvecklas mot en högre bestämmelse.

Utvecklingen av kunskapen skall gå steg för steg framåt och i lugn takt växa sig allt starkare. Kunskapen skall stå på den klart insedda sanningens grund. Skolundervisningen skall inledas i unga år när människan är som mest mottaglig och ta hänsyn till varje enskild elevs förutsättningar. Målet var att alla, utan avseende på ekonomisk eller social bakgrund, skulle ges möjlighet att ta vara på sina naturgivna förutsättningar. För att detta skulle kunna ske förutsattes att inlärandet skedde i frihet och att eleven kunde anknyta till det hon får lära sig. Mekanisk utanläsning förkastas. Samtidigt som skolan är en skola som odlar individens frihet, förutsätts ramarna för undervisningen vara fixerade. Skolan skall vara obligatorisk, undervisningen ha bestämd utsträckning, ett visst antal ämnen skall studeras osv.

Kunskapsförmedlingen var ett hela samhällets gemensamma ansvar. Hemmet har av hävd det grundläggande ansvaret, men Gumælius betonar, utan att göra upp med detta synsätt, oftare kommunens och statens gemensamma ansvar. Det åligger kommun och stat att tillse att alla samhällsmedborgare får del av en obligatorisk och allsidig grundundervisning.

---

<sup>1</sup> Pr 1853, bd 1, s 392–403. Gumælius synsätt kan ställas mot den konservative dåvarande ecklesiastikministern, sedermera ärkebiskopen, Henrik Reuterdaahl. Denne utgav 1853 en anonym skrift där han kritiserade de viktigaste punkterna i 1849 års läroverksplakat. Klassiciteten var det bästa medlet att utveckla tankeförmågan och utgjorde därför den säkra grundvalen även för en medborgerlig undervisning. Sjöstrand 1965, s 159. Debatten vid 1853 års riksdag, inklusive Gumælius inlägg i Wennås, 1966, s 125–129.

<sup>2</sup> Wennås, 1966, s 213.

<sup>3</sup> Jämför Geijers besläktade kunskapssyn i hans högtidstal vid Bibelsällskapets årshögtid 1836. Hessler 1947, s 125 f.

### **Gumælius väntade inte in opinionen**

Det var två områden i skolpolitiken som Gumælius inte självklart förmådde hantera. Den ena var den svenska folkskolans snabba emancipation från kyrkan. Gumælius förstod att denna var oundviklig. Samtidigt försökte han lugna ner eller till och med ibland skyla över det faktum att skolan alltmer frigjordes från kyrkan. Om detta skall jag ägna ett eget avsnitt 3:4:2 ”Samhällets och skolans emancipation”.

Det andra området handlar om befolkningens vacklande stöd för den obligatoriska skolan. Detta var desto allvarligare som Gumælius såg det som viktigt att ha opinionen bakom ryggen. Opinionens stöd var ett led i samhällsutvecklingen.

I skolfrågan bortsåg han trots detta från opinionen. Framför allt väntade han inte in den. Här några exempel; Gumælius önskade 1841 se en positiv (faktiskt gällande) lag stiftad till stöd för obligatorisk skola. Hans motiv för detta var att därigenom kunna tvinga en motsträvig opinion till handling.<sup>1</sup> Samma hållning observerar vi under den andra hälften av 1860-talet. Gumælius drev då på skolans utveckling trots att opinionen försökte bromsa upp den.<sup>2</sup> Han visade dessutom föga respekt för opinionsyttringar. Han relativiserade deras betydelse genom att påstå att dessa var rörliga och föränderliga.<sup>3</sup> Det är att märka att Gumælius förhöll sig annorlunda till opinionen av annat slag. Jag tänker här på hur han förhöll sig till kvinnoemancipationen liksom till humaniseringen av strafflagstiftningen. När vi kommer in på dessa områden blir det tillfälle att återkomma till hans hållning till opinionen.

## **3:2:2 Kulturen och andens värld**

### **Skogen en del av landets kultur**

Gumælius pläderade för skogshushållning och skogsskötsel och han gjorde det med motiveringen att skogen var en del av landets hela kultur.<sup>4</sup> Frågan är vad han menade med kultur när han hade ett så vitt kulturbegrepp.<sup>5</sup> Min förmodan är följande.

Skogen var en naturresurs som han kunde se, ta på och ha påtaglig nytta av. Dessutom hade skogen ett andligt värde, ett upplevelsevärde. Den välskötta skogen gav Gumælius möjligheter till upplevelser, stimulerade hans inlevelseförmåga och minde honom förmodligen om svunna tider. Samtidigt var skogen ett uttryck för Guds skapelse.

Säkert är att Gumælius såg på skogen både som en praktisk nytta och som ett kulturellt värde. När Gumælius talade om kultur i riksdagsdebatterna menade han nämligen alltid något konkret förbundet med ett andligt värde. Närmare bestämt stod det konkreta i den abstrakta högre verklighetens tjänst. I detta specifika fall gällde att en väl skött skog öppnade för andliga upplevelser och blottade andliga värden.

### **Konst som ”ombildar efter de idealer, som tillhörer andens värld”**

Om skogen får representera den ena extremen i Gumælius användning av begreppet kultur, får konsten utgöra den andra, närmare bestämt i det konkreta fallet naturmålaren Marcus

---

<sup>1</sup> Pr 1841, bd 2, 13, s 28 ff.

<sup>2</sup> Rp 1867, Ak bd 4, s 104–107.

<sup>3</sup> Rp 1868, Ak bd 2, s 432 f.

<sup>4</sup> Pr 1856/57, bd 7, s 370 f.

<sup>5</sup> Detta avsnitt jämförs lämpligen med Mikael Mogrens redovisning av Nya skolans konstuppfattningar. Mogren 2003, s 104–122.

Larssons (1825–1864) konst. Gumælius påstod om Marcus Larsson att denne ”inte blott avbildar” utan ock ”ombildar efter de idealer, som tillhöra andens värld”.<sup>1</sup>

Det betyder att det konkreta konstverket inte blott avbildar utan också ombildar verkligheten så att den ger en bild av andens värld. Konstverket är i sig inte en del av andens värld utan återger det för andens värld karakteristiska.

Vi känner igen tankegångarna från bland annat Schelling som i ”det konstnärliga geniets skapelseakter” ser andelivet i dess högsta stadium.<sup>2</sup> Det som gällde skogen återkommer alltså i konstverket. Något konkret stimulerar till en upplevelse som pekar mot andens värld.

Jag dristar mig förstå det hela så att i konstverket nådde upplevelsen nästan ända fram till andens värld, medan upplevelsen vid betraktande av den välskötta skogen kom en bit på väg åt samma håll. Riktningen mot Andens värld, det vill säga mot Gud, är i båda fallen uppenbar.

Detta eller besläktade synsätt var gängse bland samtidens svenska romantiker. För Tegnér var exempelvis konst och poesi en väg att uppenbara tillvarons innersta kärna.<sup>3</sup> Klargörande är att med Mikael Mogren tala om förmedlingar. Såväl naturen som konsten kan fungera som förmedlingsorgan genom vilka människan kan få se in i Andens värld.<sup>4</sup>

### **Teatern utvecklar ädla krafter**

Jag finner det rimligt att tolka in samma grundsyn även i övriga fall där Gumælius tar upp kulturella teman. Han tänkte i i samma riktning när han försvarade gymnasiebiblioteken med att påstå att dessa stimulerade den allmänna bildningen i landet,<sup>5</sup> eller när han värnade om anslagen till de värdefulla domkyrkorna eller om Riddarholmskyrkan.<sup>6</sup>

Om teatern sade Gumælius att den väcker, livar och utvecklar de ädlare krafter som vilar hos människan. Den har till syfte att befrämja sedlighet och humanitet. Samtidigt är den en avspeglning av vad som rör sig i tiden samt en bildningsanstalt.<sup>7</sup> Det betyder att han explicit påstår just detta att något konkret (teaterföreställningen) öppnar för andliga värden (ädlare krafter).

Hans positiva ord om sångutbildningen på musikaliska akademien kan tolkas i samma riktning.<sup>8</sup>

Denna Gumælius tankemodell gör inte halt vid det som formellt räknas som kultur. Till människosnilletts högre produkter räknas inte enbart konstens alster utan även vetenskapens, hävdar han.<sup>9</sup> Detta yttrande demonstrerar att han tänkte i högt och lågt, i andligt och materiellt. Dock såg Gumælius aldrig som den praktiske man han var ner på det materiella, men lät däremot ofta det materiella återspegla en högre verklighet.

### **Konst i den nationella idealbildningens tjänst**

Bilden måste emellertid kompletteras. Det är nämligen inte så med exempelvis den fullödiga konsten att den för Gumælius ständigt pekade direkt uppåt. När han pläderade för pension åt skulptören Carl Gustaf Qvarnströms änka prisade han Qvarnström för att dennes

<sup>1</sup> Pr 1856/8, bd 8, s 59–65. Jmf Mogren 2003, s 50 om idealskådande konstnärer. Atterbom kan tala om konsten som ”själen själv”. Därmed angav Atterbom enligt Mogren att han uppfattade att konsten hörde samman med utbildarna i den ideala världen. Mogren 2003, s 111.

<sup>2</sup> Enligt Atterbom fungerade konsten som en spegel. ”I denna spegel njuta vi bilden av det förlovade salighetens land, till vilket vår oändliga trånad syftar.” Citatet återgivet efter Mogren 2003, s 109.

<sup>3</sup> Segerbank 2004, s 185 f.

<sup>4</sup> Aspelin 1993, s 194 f. Enligt Atterbom var det omöjligt att möta Det sköna utan förmedling och enligt Wackenroder var det i naturen och i konsten som människan kunde erfara Gud utan att skadas. Mogren 2003, s 109. Geijer tänkte i likartade banor. Mogren 2003 s 112.

<sup>5</sup> Pr 1840, avd 2, bd 3, s 604 ff.

<sup>6</sup> Pr 1841, avd 2, bd 14 s 393.

<sup>7</sup> Pr 1854, bd 4, s 90 ff.

<sup>8</sup> Rp 1869, Ak bd 2, s 181–184.

<sup>9</sup> Pr 1848, bd 8, s 527–540.

sista stora staty, den av Engelbrekt, var åt den man som för 400 år tillbaka försvarade vårt lands frihet och självständighet och lade grunden till vårt nuvarande statsskick. Alltsedan dess har Sverige kunnat bibehålla en aktad plats ibland de civiliserade nationerna, anförde Gumælius.<sup>1</sup> Konsten ställdes alltså även i den politiska och nationella idealbildningens tjänst. Det betyder att den indirekt associerar till den andliga världen.

### **Gumælius såg samman kulturen med övriga samhällsytringar**

Dessutom isolerade Gumælius inte konsten och konstnärerna från övriga mänskliga förhållanden och verksamheter. Han värnade inte bara om pensioner till de främsta konstnärerna utan också om patenträtt för deras verk.<sup>2</sup> När han fick uppleva att samhällsutvecklingen ledde till en allt mera markant internationalisering ledde detta honom bland annat till ny reflexion över vad som egentligen var gemensam egendom. I denna sin reflexion inkluderade han inte enbart industrins produkter utan även människosnilletts högre produkter, vetenskapens och konstens alster.<sup>3</sup>

Detta att Gumælius såg samman kulturen med övriga samhällsytringar och inte isolerade den till en sfär för sig, visar även exemplet Nationalmuseum. Nationalmuseum behövde renoveras och Gumælius föreslog tillräckliga anslag med följande motivering. Dåliga tider duger ej som motivering varför vi skall avstå. Samlingarna har kostat förfädernas blod. Vi orkade ju bygga Göta kanal efter 1809.<sup>4</sup>

Kännetecknande för Gumælius var att kulturen aldrig tilläts hamna vid sidan om. Han förordade ständigt generösa anslag till kulturella ändamål, inte minst till inköp av konstverk.<sup>5</sup>

### **Gumælius fornminnesintresse**

Hur Gumælius kultursyn ingick som en integrerad del i hans tänkande över samhället får hans fornminnesintresse slutligen illustrera, ett intresse vi spårat ända tillbaka till tiden i Uppsala.<sup>6</sup> I Götiska förbundet ansåg man att Sveriges vanmakt kunde dateras till den tid då folket tappat intresset för sin forntid. Fornminnesforskningen stod i patriotismens och den historiska kontinuitetens sammanhang.<sup>7</sup>

Att Gumælius värnade om och stimulerade till vård av kulturminnena är därför inte att förvåna.<sup>8</sup> År 1856 blev han till och med stiftare av och ordförande i den första fornminnesföreningen i landet, "Föreningen för Nerikes folkspråk och fornminnen".<sup>9</sup>

Fornminnen var värdefulla både för den enskilde och för det allmänna.<sup>10</sup> I vården av fornlämningar måste det allmänna samarbeta med privata entusiaster, menade Gumælius.<sup>11</sup> I linje med detta insåg han att bestämmelser om fornlämningar inte är nog. Det måste dessutom finnas allmänt intresse i frågan.<sup>12</sup>

---

<sup>1</sup> Rp 1868, Ak bd 2, s 465.

<sup>2</sup> Pr 1859/60, bd 2, s 453. Jämför Mogrens skildring av konstnären som helgon. Mogren 2003, s 121 f.

<sup>3</sup> Pr 1848, bd 8, s 527–540.

<sup>4</sup> Pr 1845, bd 9, s 151–156.

<sup>5</sup> Pr 1856/57, bd 7, s 643 f. Rodell citerar Harald Wieselgren som i en skrift från 1900 skriver följande om förslag behandlade i riksdagens statsutskott om anslag till vetenskap och konst. Om en anslagsbegäran inom dessa områden inte vann Gumælius stöd "var afslaget säkert. Men då han varmt tillstyrkte, vann anslaget ofta äfven de i statsutskottet deltagande böndernas bifall osv". Rodell 2000, s 116.

<sup>6</sup> Se s 17.

<sup>7</sup> Hessler 1937, s 81 f.

<sup>8</sup> Pr 1856/57, bd 3, s 375. Pr 1862/63, bd 2, s 237–244.

<sup>9</sup> Pr 1862/63, bd 2, s 237–244. Den 1 okt 1856 bildades "Föreningen för Nerikes folkspråk och fornminnen" på initiativ av Nils Gabriel Djurklou. Dess förste ordförande var prosten Gustaf Wilhelm Gumælius. Viktorsson 2006.

<sup>10</sup> Pr 1862 63, bd 2, s 237–244.

<sup>11</sup> Pr 1856/57, bd 3, s 375.

<sup>12</sup> Pr 1856/57, bd 3, s 375.

Uttryckligen påstår alltså Gumælius att fornminnesvården skulle må bra av att det allmänna samverkade med det privata. Detta är inte ägnat att förvåna. Det var en genomgående föreställning hos Gumælius att det var positivt för utvecklingen med en sådan samverkan. Han förordade bland annat samverkan mellan privat initiativ och ämbete för att lösa kyrkans kris.

Gumælius ville ofta decentralisering, även decentralisering av kulturlivet. Kulturinstitutioner skulle inte bara ha sitt säte i Stockholm, utan även i landsorterna.<sup>1</sup> Följaktligen önskade han fornminnesvårdens spridning ut över landet.<sup>2</sup>

### **3:2:3 Kvinnans naturgivna plats**

År 1845 beslutades om kvinnors lika arvsrätt. Arvsrätten gav dock visst företräde för manliga arvingar. Fast egendom tillföll i regel sonen. I debatten som föregick detta beslut kämpade Gumælius kompromisslöst för lika arvsrätt helt utan förbehåll.<sup>3</sup> Tio år senare gällde debatten kvinnans rätt att bli myndig. Att kvinnan skulle bli myndig vid viss ålder var självklart för honom. Avogheten mot detta i prästeståndet föreföll Gumælius obegriplig.<sup>4</sup>

Detta som bakgrund till och belysning av Gumælius kvinnoanalys. Vad som här intresserar är emellertid primärt varken arvsrätt eller myndighetsålder utan det som för honom var själva kärnfrågan, frågan om kvinnans naturgivna plats. Den frågan aktualiserades också obönhörligen i den pågående samhällsförändringen. Det nya samhälle som var under framväxt förutsatte nämligen vidgade uppgifter för kvinnorna och därigenom också uppbrott från gamla synsätt. Till samhällsomvandlingen under Gumælius riksdagsperiod hörde med andra ord en fortlöpande kvinnoemancipation och en på den följande kontinuerlig diskussion om kvinnorollen. I den diskussionen deltog Gumælius, väl medveten om dess avgörande betydelse.<sup>5</sup>

För Gumælius stod det klart att det var kvinnans förhållande till det offentliga som höll på att förändras. Han skilde mellan enskilt och offentligt, mellan livet i hem och familj och ansvaret i offentliga värv.<sup>6</sup> Hemmet var den plats där barn och unga i huvudsak socialiserades till goda familjemedlemmar och ute i det offentliga lärde sig ungdomarna sin plats i och sitt ansvar för kollektivet. I utgångsläget hade kvinnan enligt allmänt tänkesätt uteslutande sin naturgivna plats i det enskilda. Hennes huvuduppgift var familjen. Platsen i familjen var henne ytterst given av Gud. Hennes naturgivna gåvor bekräftade hennes ställning.

Kvinnan höll emellertid på att skaffa sig en plats även i det offentliga, varför denna syn inte var oproblematisk. Dessutom gällde skolplikten även flickorna. Låg det måne inte något positivt och riktigt i en utveckling där kvinnan intog en plats även i det offentliga, frågade sig Gumælius. Var inte kvinnans förändrade ställning något som låg i en sund utvecklings riktning? Och hur var det med flickors skolutbildning? Stod den enbart i det enskildas tjänst? Var den inte också till gagn för det offentliga?

Låt oss med kännedom om denna Gumælius vacklande hållning gå vidare för att se hur han i detalj hanterade kvinnofrågorna i riksdagen.

### **Kvinnans natur och kvinnobildning**

Fortfarande under slutet av sin riksdagsperiod kunde Gumælius teckna kvinnan på ett för romantikerna traditionellt sätt. Kvinnan hade en mildare natur, var ihärdig och hade tålamod.

---

<sup>1</sup> Rp 1869, Ak bd 1, s 180 f.

<sup>2</sup> Pr 1862/63, bd 2, s 237–244.

<sup>3</sup> Pr 1845, bd 6, s 161–171.

<sup>4</sup> Pr 1854, bd 4, s 313 f.

<sup>5</sup> Hänvisningar till relevant litteratur som behandlar detta ämne i Wejryd 2007.

<sup>6</sup> Allmänt om förhållandet allmänt–enskilt i Heckscher 1939, s 141 f.

Hon var bra för små barn.<sup>1</sup> Hon var noggrann och ordentlig.<sup>2</sup> Kvinnan hade emellertid svårt att räkna.<sup>3</sup> och det fanns slutligen tjänstebefattningar som var passande för kvinnan och sådana som inte var det.<sup>4</sup>

För Gumælius hade kvinnans sin huvuduppgift i familjen. Hennes egentliga uppgift låg i det enskilda. Det menade han fortfarande år 1868.<sup>5</sup> För honom rådde inget tvivel om att modern var barnets bästa vårdare.<sup>6</sup> Detta hindrade inte Gumælius från att vara positiv till att kvinnan fick del av ”vetandets frukter”. Dessa frukter var menade att gå in i familjen, i hjärteroten av nationen.<sup>7</sup> Gumælius övergav alltså aldrig sin syn på kvinnans natur och på sin ”familjesyn” där kvinnan spelade huvudrollen.

Detta är emellertid bara den ena sidan av saken. Han förutsåg redan 1851 att den tid var i antågande då en mer omfattande kvinnobildning allmänt skulle efterfrågas. Det låg i framtidens riktning att kvinnan, trots att det var mot hennes naturliga ställning, skulle få ett mer fritt förhållande till det offentliga. Redan hade utvecklingen gått så långt att plats för en mer omfattande undervisning för kvinnor öppnats. Därmed hade kvinnan kommit in i offentligheten och en ytterst av staten styrd undervisning. Denna utveckling hade Gumælius visserligen tidigare varit emot. Men han hade ändrat sig. Nu gillade han den.<sup>8</sup> Gumælius bekände sig i ett yttrande 1862 vara positiv till kvinnors anställning i det offentliga på områden där hon passade.<sup>9</sup> Bildning var förutsättningen för att kvinnan skall kunna ta detta samhällsansvar.<sup>10</sup>

Hur oklar hans hållning ändå var visas av att Gumælius år 1865 upprepade som nya, gamla synpunkter och krav. Han påstod detta år att kvinnosynen var under utveckling<sup>11</sup> och han önskade i ett annat yttrande samma år att en mer omfattande kvinnoutbildnings plats borde utredas. Kanske låg det något välsignelsebringande i kvinnans inträdande i offentligheten, dristade han sig undra.<sup>12</sup>

Hur skall denna dubbelhet och oklarhet förstås? Är det manne oförenliga ståndpunkter som Gumælius försöker förena och detta under en övergångsperiod. Om han hade levt i ett senare skede där utvecklingen gått längre, hade då konsekvensen blivit en mer enhetlig hållning där kvinnans jämlikhet med mannen blivit tydligare accentuerad? Det är inte självklart, åtminstone inte givet.

### **Kvinnans naturgivna plats och Gumælius utvecklingstro**

För Gumælius var det otänkbart att tänka bort samhällets minsta enhet, hemmet. Det var lika otänkbart för honom att förneka kvinnans alldeles egna utrustning och hennes speciella kallelse. Som jag förstår honom var hemmet ett religiöst laddat begrepp. Hemmet var, när det fungerade efter sina syften, en aspekt av begreppet kyrka. På samma sätt var Gumælius kvinnosyn religiöst laddad. Kvinnans alldeles speciella utrustning var en gåva av Gud.

Lika otänkbart var det att tänka bort den organiska samhällssynen och utvecklingstron. Gumælius såg hem, socken, samhälle, stat och kungamakt som organiskt samhöriga delar i

---

<sup>1</sup> Rp 1867, Ak bd 4, s 104–107.

<sup>2</sup> Pr 1862/63, bd 2, s 303 f.

<sup>3</sup> Pr 1844, bd 1, s 419–425.

<sup>4</sup> Pr 1862/63, bd 2, s 303 f.

<sup>5</sup> Rp 1868, Ak bd 2, s 432 f. Pr 1851, bd 6, s 145–149.

<sup>6</sup> Pr 1841, avd 2, bd 14 s 139.

<sup>7</sup> Rp 1868, Ak bd 2, s 432 f.

<sup>8</sup> Pr 1851, bs 6, s 145–149.

<sup>9</sup> Pr 1862/63, bd 2, s 303 f.

<sup>10</sup> Pr 1862/63, bd 2, s 303 f.

<sup>11</sup> Pr 1865/66, bd 4, s 270.

<sup>12</sup> Pr 1865/66, bd 4, s 268.

samma levande organism. Denna organism förändrades och utvecklades när den levde ett friskt liv.

En sig ständigt utvecklande interaktion mellan de olika nivåerna i samhället var naturlig. Dock skulle förändringarna ske under ordnade former. Särskilt kompetensgränserna mellan kungamakt och ständer var det noga att iaktta. Här var det nämligen fara å färde. Konungen trängdes undan på ett otillbörligt sätt. Men det var ett undantag. I allmänhet kännetecknades tiden av positiva och utvecklande gränsöverskridanden. Jag tolkar Gumælius öppna hållning till vidgad utbildning för kvinnor som ett sådant positivt gränsöverskridande.<sup>1</sup> Även hans positivt undrande inställning till kvinnors inträde i offentligheten kan ses på det sättet. Däremot skall man inte ta för givet att denna öppenhet innebar början till ett definitivt omtänkande. Fortfarande hade kvinnan sina av naturen givna gåvor och fortfarande var uppgifterna i hemmet outhärliga. Vidgade och därigenom också offentliga uppgifter låg däremot i framtidens riktning. Det låg inom ramen för det som Gumælius gärna kallade ”den utvidgade familjen”. Mer om detta i nästa avsnitt.

### **Gumælius synsätt i sitt sammanhang**

Jag har ovan i min tolkning av Gumælius kvinnosyn vandrat mellan de ytterligheter på vilka hans överväganden vilade. I grunden fanns där hans utvecklingssyn, stimulerad av en samhällsutveckling som var odiskutabel. Utvecklingen gjorde att nya behov uppstod samtidigt som gamla förhållanden ifrågasattes. Vad som i det här fallet kommit att ifrågasättas var kvinnans roll. Gumælius hyste i utgångsläget åsikten att mannens plats var offentligheten och kvinnans, hemmet. Detta på grund av att man och kvinna av sin skapare hade begåvats med olika egenskaper, som gjorde dem lämpade för det ena respektive det andra. När under utvecklingens gång behovet av kvinnor även i det offentliga blivit allt mer uppenbart, sade han ett försiktigt ja till detta. Han kunde göra det desto lättare som han menade att det som kännetecknade familjen också borde karakterisera övriga nivåer i samhället. Den ömsesidighet som familjen vilade på borde genomsyra hela samhället.

Den svenska kvinnoforskningens tidigare nestor Gunnar Qvist publicerade 1968 i *Svenska historien 8. Karl Johanstiden och den borgerliga liberalismen 1809–1865* en artikel, ”Kvinnan, hemmet och yrkeslivet”. Qvist har en ansatspunkt som jag känner igen Gumælius i, varför jag refererar just honom. Han påpekar att den kvinnliga emancipationen kom i samband med ståndssamhällets sammanbrott, med folkökning och begynnande ekonomisk omdaning. Den hörde även samman med nya samhällsklasser som trädde fram och krävde politiskt inflytande. Qvist fäster uppmärksamheten på att hemmet allmänt ansågs vara kvinnans främsta plats, men att hon under andra hälften av 1800-talet påbörjade sin vandring in i yrkeslivet. Samtidigt ser han 1800-talsromantiken som en reaktionsföreteelse och han exemplifierar detta med denna rörelses betoning av olikheterna mellan man och kvinna.

Däremot kan jag inte helt igenom känna igen Gumælius i Qvists bedömning av de män som liksom Gumælius var påverkade av romantiken. Dessa män såg enligt Qvist olikheten mellan man och kvinna som en tillgång. Qvist fortsätter med att redovisa den våg av sentimental kvinnodyrkan som följde i romantikens spår, dock ingen egentlig strävan till jämlikhet. Qvist hävdar att romantikerna betraktade kvinnan som bräcklig och ofullgången, överlägsen endast på ett område: ”den kristliga kärlekens, foglighetens, det milda behagets”. Han påstår att kvinnan enligt romantikerna kunde göra en insats endast i relation till mannen samt att de intentioner att se man och kvinna som på ett berikande sätt olika, drunknade ”i en tårdrypande känslolöshet”.<sup>2</sup> Dessa Qvists ”sanningar” går det däremot rakt inte att låta Gumælius exemplifiera.

---

<sup>1</sup> Pr 1865/66 s 270.

<sup>2</sup> Qvist 1968, s 284 f.

Anders Jarlert har i *Sveriges kyrkohistoria. Romantikens och liberalismens tid* ett kort avsnitt som behandlar den borgerliga kulturen efter 1800-talets mitt. Där presenterar han tidens brytningar mellan husmodersrollen och kvinnans ställning i det offentliga livet. Jarlert talar om att kvinnan inträdde i en slags halvoffentlighet. Det ansågs att kvinnor genom sin ”särart” behövdes i samhället. Deras särskilda egenskaper kunde tillföra en viktig dimension.<sup>1</sup> Som ett exempel på detta sätt att se hade Jarlert kunnat anföra just Gumælius och hans brottningar med kvinnofrågan.

### 3:2:4 Fattigvården och familjemodellen

Det här avsnittet är dubbelskiktat. Å ena sidan redovisar jag hur Gumælius i riksdagen reagerade på en arbetslöshet som ledde till behov av fattigunderstöd.<sup>2</sup> ”Familjemodellen” kallar jag hans förslag till åtgärder. Å den andra sidan ger mig just denna familjemodell möjligheter att se något närmare in i hans kyrkosyn.

#### Det förändrade samhällets offer

Gumælius insåg att reformeringen av samhället inte enbart var av godo utan också krävde sina offer.<sup>3</sup> Lagstadgarna om besuttenhet, laga försvar, näringsfrihet med mera hade till allt annat också skapat en utbredd fattigdom. Till och med den nya ”fattiglagen”, där behovet av hjälp och stöd gav laga skäl att kräva understöd, hade ytterligare fördjupat fattigdomen för vissa. För Gumælius var emellertid en återgång till gammal ordning ingen lösning. Det nya, vars kännetecken var frihet, ägde en välsignad kraft. Bieffekten, som han såg det, var att vissa inte kunde dra nytta av reformerna utan istället drabbades av dem. Gumælius väjde sig mot att lösa den så uppkomna akuta nöden med filantropi. Istället för att lösa svårigheterna skapade filantropin, som han betecknade som tanklös, ytterligare beroende.<sup>4</sup>

#### ”Familjemodellen”

Vad han istället redan vid sitt inträde i riksdagen 1841 förordade var en metod som jag här gett beteckningen ”familjemodellen”.<sup>5</sup> Begreppet är skapat utifrån att Gumælius talade om ”den utvidgade familjen”. Till grund för familjemodellen ligger det personliga ansvaret. Detta det personliga ansvaret tummade han aldrig på. Arbetslösheten, som utlöste den akuta fattigdomen, skulle i första hand lösas av de arbetslösa själva. Dessa var skyldiga att ta vara på alla möjligheter att skaffa sig försörjning. Först när detta visat sig vara omöjligt skulle det allmänna gripa in och då genom att i första hand erbjuda arbete.<sup>6</sup> Fattigvård genom att bereda tillfälle till arbete var därför den första och bästa lösningen när den enskilde inte kunde

---

<sup>1</sup> Jarlert 2001, s 140 f. Mer allmänt om kvinnofrågan och med referenser i Ohlander 2000 och Ohlander & Strömberg 2008.

<sup>2</sup> Om fattigvårdsfrågans behandling Montgomery 1934, passim. Heckscher 1943, s 213 ff.

<sup>3</sup> Gumælius konkreta åtgärder i Viby i fattigvårdsfrågor belyses i Lenander 2009, s 16

<sup>4</sup> Pr 1853, bd 1, s 287–291.

<sup>5</sup> Åren 1818–1823 var Gumælius redaktör för tidskriften *Svea*. 1818 och 1819 publicerade Geijer i denna tidskrift sin ofullbordade avhandling *Feodalism och republikanism*. Feodalsystemet byggde enligt Geijer på en ursprunglig naturlig förbindelse, familjeförbindelsen. I avhandlingen försöker Geijer förena de fientliga krafterna i tiden, feodalism och republikanism. Båda ser han som nödvändiga. Geijers tal om familjeförbindelsen var alltså inte obekant för Gumælius. Dessutom finns släktskap mellan Geijers avsikt med sin avhandling och Gumælius samhällssyn där Geijer medvetet i historiska skolans anda försöker förena gammalt med nytt. Hessler 1937, s 221 f, 249.

<sup>6</sup> Pr 1841, avd 2, bd 14 s 145. Vid 1840–1841 års riksdag gjorde Gumælius sitt inträde i riksdagen. Denna riksdag kom att betraktas som det liberala genombrottet i den offentliga politiken. Fattigvårdsfrågan och skolfrågan behandlades, men även frågor rörande den politiska representationen och reformeringen av den kommunala självstyrelsen diskuterades. Fattigvårdsfrågan hade börjat skifta karaktär. Den betraktades inte enbart som kyrkans sak. Rodell 2000, s 116.

försörja sig och sin familj.<sup>1</sup> Först i nästa steg kom det direkta stödet in,<sup>2</sup> men inte ens då tyckte Gumælius att det var fel att underhållstagaren gjorde rätt för sig genom att avtjäna understödet med arbete. Tvärtom ansåg han detta ur sedlig synpunkt viktigt.<sup>3</sup> Den nya ”fattiglagens” missgrepp var att stadga rätt till understöd utan att beakta det egna ansvaret att skaffa arbete. Därigenom gjorde man ont värre.<sup>4</sup>

Den bästa hjälpen var således att bereda arbete och detta skulle ske inom socknens ram och på sockenbornas ansvar. Detta socknens ansvar vilade i familjegemenskapen. Socknen utgjorde med Gumælius sätt att uttrycka sig en utvidgad familjegemenskap.

Att leva i en socken innebar således att leva i en förpliktande gemenskap, där sockenborna inte kunde hantera sina ägodelar helt efter eget skön. Vid behov var man skyldig att använda resurserna solidariskt.<sup>5</sup>

När, i nödtider, orkeslösa, späda och vanföra var hotade till livet och de lokala resurserna inte räckte till, först då måste staten träda in.<sup>6</sup> Detta kunde ske genom statligt stödda arbetsinrättningar.<sup>7</sup>

Motsvarande resonemang förde Gumælius i en med fattigvården besläktad fråga. I det här fallet gällde det ”vanartiga” barn. Föräldrarna hade huvudansvaret. Klarade dessa ej av sin uppgift låg ansvaret på kommunen, som i sin tur, om också den misslyckades, tvingades skjuta över frågan till staten. (Begreppet kommun som ersättningsord för socken använder Gumælius när betoningen låg på socknen som en administrativ enhet.)

Gumælius hade sina dubier beträffande statsbidrag. Detta berodde inte på att han var kritisk mot staten utan därför att kommunen genom att begära statsbidrag för lättvändigt försökte avhända sig sitt ansvar.<sup>8</sup>

I fattigvårdsfrågor förordade Gumælius största möjliga frihet.<sup>9</sup> De fattiga skulle i mån av möjlighet själva få välja sysselsättning. Detta ökade dessutom, trodde han, möjligheterna till inkomst.<sup>10</sup> Tvångsarbete var han i princip emot. Det vore att göra de fattiga till slavar.<sup>11</sup> Att tvinga en välfrejdad man till arbete vore att kränka dennes personliga frihet.<sup>12</sup>

### **Socken är det samma som församlingen**

Nu är att märka att begreppet socken inte enbart är utbytbart mot kommun utan även i många sammanhang fungerar som en synonym till ordet församling. De båda uttrycken används av Gumælius i åtskilliga sammanhang utan tydlig åtskillnad. Utifrån en bestämd aspekt är sockengemenskap också församlingsgemenskap. I nödens stund behövdes den kristna församlingsgemenskapen och då som sockengemenskap, så tolkar jag honom. Någon speciell grupp troende församlingsbor med särskilt ansvar, förekom inte i Gumælius

---

<sup>1</sup> Pr 1841, avd 2, bd 14 s 145 f.

<sup>2</sup> Pr 1841, avd 2 bd 14 s 71.

<sup>3</sup> Pr 1841, avd 2 bd 14 s 130 f.

<sup>4</sup> Pr 1853, bd 1, s 287–291.

<sup>5</sup> Pr 1841, avd 2 bd 14 s 145 f. Motsvarande tänkande anar jag hos ”Mormor på Herrestad”, Emilie Petersen (1780–1859). Sitt såväl materiella som andliga ledarskap över gods och underlydande motiverade hon utifrån ett bibliskt inspirerat ”Husmoderskap.” Detta husmoderskap vidgades efterhand att gälla såväl socken som bygd. Cecilia Wejryd sätter Emilie Petersens insatser i samband med katekesens treståndslära. Wejryd 2007.

<sup>6</sup> Pr 1841, avd 2 bd 15, s 118.

<sup>7</sup> Pr 1841, avd 2 bd 14 s 71.

<sup>8</sup> Pr 1844, bd 4, s 342.

<sup>9</sup> Utterström påstår sammanfattande att de ”konservativa” förordade tjänstetvång medan ”liberalerna” yrkade på frihet för de obesuttna att själva avgöra hur de ville försörja sig. Helgesson 1978, s 9. Vad Geijer beträffar förutsätter han såväl under sin konservativa som under sin liberala period en frihet där människan skall sättas i tillfälle att handla under eget ansvar och själv svara för följderna av sina handlingar. Heckscher 1939, s 131.

<sup>10</sup> Pr 1841, avd 2 bd 14, 115.

<sup>11</sup> Pr 1841, avd 2 bd 14, s 130 f.

<sup>12</sup> Pr 1841, avd 2 bd 15, s 323.

föreställningsvärld. Alla sockenbor var inbegripna. Det rådde i detta stycke en oupplöslig enhet mellan lokalförsamling och sockengemenskap.

Det etiskt bärande i denna församlingsgemenskap var det ömsesidiga ansvaret för varandras ve och väl. Var en drabbad var alla drabbade. Hade en människa överflöd var denne skyldig att i nödens stund dela med sig. Alla hörde ihop i en organisk gemenskap. Så var grundtanken.

Detta organiska tänkande är för att göra en utvikning ett bärande grundmotiv i såväl Gamla som Nya testamentet. Gudsfolkstanken har just den ömsesidiga förpliktelsen som sin förutsättning. Att däremot peka på enskilda slagkraftiga bibelställen som stödde föreställningen om en kollektivt förpliktande gemenskap är inte lika lätt. Då är det enklare att finna enskilda bibelord som talar om att göra gott utan att närmare fundera över följderna, eller att ge utan tanke på att få tillbaka. Det betyder bibelord som kunde elda sinnet till filantropi och välgörenhet.

Just filantropi och välgörenhet vände sig emellertid Gumælius i skilda sammanhang emot. Det vore fel, menade han, att vänja enskilda vid understöd som de inte senare var skyldiga att efter förmåga betala igen.<sup>1</sup> Understöd skapade bara behov av mer understöd. Sådan är nämligen människans natur, konstaterade Gumælius.<sup>2</sup> Att ge till dem som ber, eller med Gumælius sätt att uttrycka det, ge till den som tigger, förvärrade bara läget.<sup>3</sup> Tiggeri såg Gumælius som en farlig samhällssjukdom.<sup>4</sup>

Som vi observerat ställde sig Gumælius bakom en samhällsutveckling som enligt honom skördade offer. Utvecklingen innebar en av honom prisad frihet, vars negativa sidor inte helt kunde undvikas. Dess svaghet var att band ibland löstes som ruckade på samhällets stabilitet. Bland annat kunde familjer drabbas. Detta insåg Gumælius men relativiserade trots detta inte familjens betydelse. Tvärtom, familjens kris, som hade sin grund i arbetslöshet, rotlöshet och därav följande fattigdom, gjorde inte att han kom med förslag till alternativa gemenskapsbildningar. Istället betonade han att även nästa nivå, församlingen/socknen, ägde karaktären av familj. Det är så hans tal om församlingen som den utvidgade familjen skall förstås. Inte enbart familjen utan även i den utvidgade familjen gällde ömsesidigt personligt ansvar i väl och ve.

Märk dessutom att stat och majestät inte sågs som fristående storheter i förhållande till familj och sockengemenskap. Det organiska sambandet i samhället sträckte sig från familjen ända upp till statsmakten. Statsmakten hade dessutom det övergripande totalansvaret. Dess makt sågs emellertid inte som underifrån delegerad, tvärtom som huvudansvar.

Detta resonemang, som jag här redovisat, kan säkert av läsaren tolkas som hårt, ibland nästan kärlekslöst. Redan Gumælius inlägg i riksdagsdebatterna modifierar den bilden. Han kunde vara medkännande när han trodde sig ha upptäckt verkliga behov.<sup>5</sup> Och det var inte alltid han krävde att fattiga, när de kommit på fötter, skulle återbetala vad de fått. Han motsatte sig bland annat ett system med garanti för återbetalning. Ett sådant skulle leda till svältdöd, menade han.<sup>6</sup> I samma anda tillstyrkte han inte kraftlösa ”mesurer” i fattigvården för att tiden ropade på det. Det är min plikt att ta den lidande mänskligheten i försvar sade Gumælius i sin motivering till sin avstyrkan i en fattigvårdsfråga 1841.<sup>7</sup>

---

<sup>1</sup> Pr 1848, bd 4, s 221–224.

<sup>2</sup> Pr 1853, bd 1, s 287–291.

<sup>3</sup> Pr 1862/63, bd 2, s 321 f.

<sup>4</sup> Pr 1853, bd 1, s 287–291.

<sup>5</sup> Pr 1841, avd 2, bd 15, s 339.

<sup>6</sup> Pr 1845, bd 8, s 355 f.

<sup>7</sup> Pr 1841, avd 2, bd 15 s 339.

### 1847 års fattigvårdsförordning bedömd

Jag har gjort en intressant iakttagelse. Bland dem som kommenterat 1847 års fattigvårdsförordning fanns även Arthur Montgomery och Ola Lindqvist. Dessa ansåg lagen motsägelsefull. Å ena sidan bestrids den enskildes rätt till fattigvård i och med att fattigvården förklaras vara ”en nödhjälp av kristligt deltagande”. Å den andra sidan hävdas dess obligatoriska karaktär. Socknarna åläggs en obligatorisk försörjningsskyldighet för sina fattiga. Eller tydligare, å ena sidan kristlig filantropi, å den andra lagstadgat ansvar.<sup>1</sup>

Den tolkningen svär mot hur Gumælius såg det. ”Det kristliga deltagandet” står för honom inte i motsättning till obligatoriet. ”Det kristliga deltagandet”, den s k familjemodellen, bildar tvärtom grund för Gumælius när kommunens obligatoriska ansvar för sina fattiga skall preciseras. Vad Gumælius vänder sig med skärpa mot är just filantropin, som de flesta i nutiden förbinder med just ”kristligt deltagande”.

Jag misstänker att Gumælius inte var ensam om sitt synsätt och att de av mig anförda forskarnas tolkning av motsättningen i fattigvårdsförordningen beror på ett missförstånd. ”Kristligt deltagande” hade fortfarande i den utgående enhetskyrkans tid en annan innebörd än vad det har idag.

### 3:2:5 Straff och humanitet

Med upplysningstiden följde nya ansatser på många områden, bland annat i synen på brott och straff. Dessa idéer nådde även Sverige och under tidigt 1800-tal inleddes arbetet på att grundligt omarbete 1734 års lag, något som skulle leda till 1864 års strafflag. I denna lag fanns mycket av gamla synsätt på brott och straff kvar, men inslagen av ett humanare synsätt var dock tydliga. Bland annat hade tanken på rehabilitering fått genomslag i straffreglerna. I debatten som föregick den nya lagen, där även Gumælius deltog, diskuterades bland annat dödsstraffet. Tiden visade sig långt ifrån mogen att avskaffa detta straff.<sup>2</sup>

Gumælius var i riksdagsdebatterna dubbel i sin hållning. Å ena sidan vädjade han om en humanisering av straffen, å den andra skyggade han för samma humanisering. I detta avsnitt skall först denna dubbelhet redovisas. Därefter skall jag försöka visa att dubbelheten står i en bestämd relation till hans utvecklingstro. Utvecklingstron gjorde det möjligt för honom att, samtidigt som han bekände sig till humana straff, också uttrycka sin tveksamhet mot samma humanitet. Dessutom hjälpte honom utvecklingstron att styra undan från de kristna ideal han annars stod för och anpassa sig till det han fann vara realistiskt och i samklang med aktuellt rättsmedvetande.

Gumælius dubbelhet går i några fall i dagen redan i ett och samma anförande.<sup>3</sup> För klarhetens skull spälkar jag nedan upp hans inlägg och redovisar de humana utsagorna för sig och de där han skyggar för samma humanisering för sig.

#### Dubbelheten

År 1862 konstaterade Gumælius att ”utvecklingen enligt hans fullkomliga övertygelse” gick mot ett avskaffande av dödsstraffet. Förr eller senare kommer det att avskaffas.<sup>4</sup> Redan 1845 hade han betonat att han ställde sig bakom att Sverige fick en ny strafflag. Det var dessutom

<sup>1</sup> Montgomery 1934, s 103. Lindqvist 1968, s 187

<sup>2</sup> Om det svenska fängelsesystemet under 1800-talet. Se Nilsson 1999. Översiktligt men problemorienterat redovisas i en historisk exposé synen på straffets grunder i Aspelin 1999. Se framför allt s 112–116. Jarlert klargör åskådligt i Sveriges kyrkohistoria del 6 det liberalt färgade reformarbetet i Sverige från 1830-talet till och med 1850-talet. Bland annat tar han upp liberaliseringen av straffrätten och Oscar I:s initiativ i denna fråga. Jarlert 2001, 126 ff. Det var Oscar I som initierat det pågående införandet av cellsystemet i fängelserna. Helgesson 1968, s 69.

<sup>3</sup> Pr 1845, bd 6, s 448–457.

<sup>4</sup> Pr 1862/63, bd 4, s 309.

på grund av sjukdomstillståndet i samhällskroppen bråttom med införandet, varför man ej fick dröja med botemedlen. Mildhet, mänsklighet och upprättelse av brottslingarna var grundtankarna i ett 1845 till riksdagen framlagt förslaget. Förslaget var, hävdade Gumælius, ett ”ojävt intyg om den vetenskapliga, på kristendomens grundtanke ytterst vilande odlingens fortskridande seger över mörkret och barbariet”.<sup>1</sup>

Gumælius gillade cellfängelser inrättade enligt den så kallade Pennsylvaniametoden. Metoden gick ut på att isolera fången i en cell så att han inte kom i kontakt med andra fångar. Sedan gick rehabiliteringen ut på att försöka påverka den fängslade. Denna rehabiliteringsmetod hade i samtiden vunnit allmänt gillande.<sup>2</sup>

Gumælius tyckte, till skillnad från den allmoge han kände och därför kunde referera till, att straff inte skulle vara ”afflictiva”. Han ogillade alltså att låta straffa människor genom att slå dem så att de blev skadade. Bättring var enligt Gumælius mening möjlig först när brottslingen behandlades mänskligt. De afflictiva straffen var ett slags brännmärkning.<sup>3</sup>

Trots detta var han mot att dödsstraffet avskaffades. Tiden var inte mogen. Det allmänna rättsmedvetandet gjorde det omöjligt att genomföra reformen.<sup>4</sup>

Fängelsestraff enligt den nya metoden hade också sina ogynnsamma sidor. Fängelserna var för dyra. Dessutom fungerade fängelserna som ”konservatorier” för brottslingar. Fängelserna blev gärna tillflyktsorter dit brottslingarna kröp in för att skydda sig mot yttre nöd. De avskräckte således inte. Framför allt var tiden inte mogen. Vänta med genomförandet, blev därför Gumælius uppmaning. Låt folket få sin röst med.

Gumælius kunde även uttrycka att han var tveksam till en ny human strafflag. Han sköt in sig på att den nya strafflagen utgick från att man måste ta hänsyn till omständigheterna när man dömde. Detta öppnade för en domarnas tyranni, menade han. Om domaren var hård blev han en samhällets tyrann. Dessutom ledde subjektivt fattade domar till överklaganden i parti och minut. Utrymme skulle givas för opinionens och pressens tryck.<sup>5</sup>

Straffet skall inte bara vara milt och syfta till rehabilitering. Det hade också en legitim funktion som ett avskräckande medel. Dessutom skulle straffet skydda den laglydige.<sup>6</sup>

### **Utvecklingstanken förmådde skjuta undan de kristna idealen**

Man kan inför detta naturligtvis säga att Gumælius i sina anföranden ville vara allsidig och redovisa hela problematiken gällande straff och humanitet. Dock kommer man inte ifrån att han ville vänta med att genomföra mer genomgripande reformer. Brådstörtade reformer var han som bekant emot. I det här fallet var det för honom uppenbart att tiden inte mogen. Det var nödvändigt att vänta in opinionen. Först ett folk som utvecklats i human riktning var moget för en human lagstiftning. I annat fall fick lagstiftningen oönskade följder och skapade oreda. Så kan man tänka sig att Gumælius resonerade.

Detta skall ställas mot hur han hanterade skolfrågorna. Där var det inte tal om att vänta in opinionen. Där drev han på om skolreformer trots opinionen.

Förutsättningen för hela Gumælius resonemang var att han förutsatte ett Sverige i utveckling. När han talade i frågor rörande straff och humanitet i riksdagen utgick han från att samhället just då befann sig på en given punkt utvecklingsmässigt. Där, på denna punkt, befann sig just då det allmänna rättsmedvetandet liksom den rådande humaniteten. Längre

---

<sup>1</sup> Pr 1845, bd 6, s 448–457.

<sup>2</sup> Pr 1840, avd 2, bd 11 s 687. Pr 1845, bd 6, s 448–457. Debatten om cellfängelser vid 1840–41 års riksdag. Nilsson 1999, s 198 f. Om Pennsylvaniametoden (Philadelphiasystemet). Nilsson 1999, s 194 f, 211–216.

<sup>3</sup> Pr 1854, bd 7, s 72 f. Om frihetsstraffen under äldre tid. Nilsson 1999, s 102 f.

<sup>4</sup> Pr 1862/63, bd 4, s 309.

<sup>5</sup> Pr 1845, bd 6, s 448–457.

<sup>6</sup> Pr 1845, bd 6, s 448–457.

fram eller högre upp hade vi hans egna ideal, ideal som sammanföll med det som han ansåg vara den ”vetenskapliga på kristendomens grundtanke vilande hållningen”.

Dessutom fanns där i hans bakhuvud den bland romantiker och anhängare av den historiska skolan givna grundtanken att det var omöjligt att konstruera några idealförfattningar oberoende av de enskilda staternas historia och särskilda förhållanden.<sup>1</sup>

Utvecklingstron så tillämpad gjorde det möjligt för Gumælius att med gott samvete kunna föreslå saker som egentligen stred mot vad han själv ansåg. Han fick ett alibi att åtminstone för tillfället överge de kristna ideal han själv trodde på. Han kunde göra detta desto lättare som han menade sig veta att de kristna ideal som han förespråkade skulle skapa mer ont än gott. Tillspetsat föredrog han brutalitet framför omvårdnad. Brutaliteten fungerade bättre.

Jag har tillåtit mig att här jämföra Gumælius med den ävenledes i Västernärke hemmahörande godsägaren Olof Gabriel Hedengren (1812–1870) på Riseberga. Hedengren var en nyevangelisk väckelseman, förmodligen den mest betydelsefulle i Närke under väckelsens genombrottstid. Jag har noterat att Hedengren vid flera tillfällen i riksdagen tog upp frågan om dödsstraff. Ett sådant yttrande kan sammanfattas på följande sätt.

Hedengren förutsätter en civilisationens utveckling, men han lägger ingen vikt vid den. Det som var viktigt för Hedengren var vad Bibeln sade om dödsstraffet. Gamla testamentet har dödsstraff och Nya testamentet var långt ifrån att förbjuda samma straff. Dock var dödsstraffet i Bibeln ej påbjudet. Samhället får själv bestämma. På grundval av detta förordade Hedengren att dödsstraffet bevarades. Det var det bästa i det rådande tidsläget. Dödsstraffet kunde till och med vara nyttigt för de dömda själva. De kunde och det var av religionslärare omvitnat, inför den nära förestående döden omvända sig och få del av ”den ljuvliga tröst” som Guds ord innehåller.<sup>2</sup>

Man lägger märke till de olika anslagen. För Gumælius var det kristendomens grundtanke som gällde. För Hedengren däremot avgjorde innehålllet i konkreta bibliska utsagor. För Gumælius handlade det om att han medvetet övergav något som tillhörde kristendomens själva grund. Detta i förhoppningen om att en dag kunna leva som tron lärde och förbjuda det han nu tillät. För Hedengren att vara trogen mot Bibeln.<sup>3</sup>

### **Den sammansatta utvecklingstron**

Gumælius politiska agerande i riksdagen drevs av en aldrig sinande utvecklingstro. Denna utvecklingstro förefaller på ytan entydig. I detta avsnitt har emellertid komplexiteten gått i dagen.

Utvecklingstron var för Gumælius i fallet strafflagstiftningen kombinerad med en form av kristet färgad humanism. En ingrediens i denna var en bibelsyn som förutsatte att Bibeln i det konkreta fallet kunde sammanfattas i en enda grundtanke, i det här fallet i satsen ”odlingens fortskridande seger över mörkret och barbariet”. Till detta kommer att utvecklingstron ingick som en beståndsdel i Gumælius samhällsanalys. Han trodde sig på grundval av denna analys veta att läget var sådant att en human lagstiftning skulle verka samhällsupplösande.

Det kan avslutningsvis vara lämpligt att just här påminna om en allmän sanning. Bevekelsegrunder, vare sig de är religiöst färgade eller inte, framträder sällan i något slags förment ren form. Så är det inte heller med trosövertygelser. De är sammansatta företeelser.

---

<sup>1</sup> Det var just detta Biberg anklagade de falska liberalerna för att göra. Se även Heckscher 1939, s 65 som även nämner upplysningsmännen som exempel på ett ohistoriskt betraktelsesätt.

<sup>2</sup> Rp 1868, Ak bd 1, s 370. Om fängelse och religion. Nilsson 1999, s 305–331.

<sup>3</sup> Aspelin 1999, 112–117.

### 3:2:6 Brännvinsmissbruket

Under 1800-talets förra hälft blev tillgången på billigt brännvin allt större. Hembränningen hade blivit tillåten. Såväl jordägare som lägenhetsinnehavare, husägare med flera fick framställa sitt eget brännvin. Följden blev ökat missbruk. År 1835 försökte man inskränka bränningsrätt och bränningstid men utan att få bukt med problemet. Vid riksdagen 1853/1854 förslags en radikal omläggning av brännvinslagarna. Förslaget innebar att husbehovsbränningen avskaffades och koncentrerades till ett fåtal storbrännerier. Genom 1855 års brännvinslagstiftning avskaffades sedan i praktiken husbehovsbränningen.

Utvecklingen gick alltså från stor frihet, beroende på en liberal brännvinslagstiftning, till kraftiga frihetsinskränkningar. Detta skedde för folkhälsans skull, något som inte enbart den framväxande nykterhetsrörelsen insåg, utan även den spirande väckelsen liksom över huvud taget människor av god vilja.<sup>1</sup>

Även Gumælius blev som riksdagsman engagerad i frågan. Dock kom han aldrig att stå i främsta ledet i samhällsdebatten om brännvinsmissbruket. Hans debattinlägg var inte särskilt många. Dock kan man av hans yttranden sluta sig till att han även på brännvinsfrågan försökte applicera sin religiöst grundade utvecklingstro, som vanligt i kombination med det han såg som erfarenhet och sunt förnuft.

För Gumælius var brännvinsfrågan inte en religiös fråga. Krogar var varken irreligiösa eller osedliga, påstod han i ett inlägg 1865. ”Men att de lätt kunna göra sig förtjänta av ett dylikt epiteta, är väl icke mycket tvivel underkastat”, fortsatte han.<sup>2</sup> Missbruket var alltså en religiös och etisk fråga. Som sådan skulle den också bekämpas av samhället. Frågan är hur. Gumælius något vacklande hållning har jag valt att referera i kronologisk ordning.

För år 1840 har jag registrerat två inlägg. I dessa betygar Gumælius att han insåg frågans allvar. Brännvinsfrågan var svår och det var orsaken till att man inte fått bukt med problemen. Den berörde på ett förödande sätt näringsliv och odling i de lägre folkklasserna. Han insåg att det inte fanns någon patentyösning. Frågan måste lösas utifrån omständigheterna, menade han.<sup>3</sup> Kärnfrågan i riksdagsdebatterna var husbehovsbränningen, det vill säga de rättigheter som bönder och husägare med flera ägde att bränna sitt eget brännvin. Tendensen var allmänt den att dessa rättigheter måste inskränkas. Det tyckte emellertid inte Gumælius. Han förordade, trogen sin utvecklingstro, största möjliga frihet. Hans argument var att ”prohibitiva” föreskrifter gynnade partsintressena.<sup>4</sup>

Här tvingades emellertid Gumælius att ändra sig. Han erkände 1854 att han ”vid tidigare riksdagar haft den olyckan att delta i beslut i frågan som inte gjort saken bättre”. När det gällde brännvinstillverkningen hade en vändpunkt inträffat i lagstiftningen som han numer gillade. Vad han nu gillade var vad han förkastat 1840. Friheten att tillverka brännvin var på väg att ersättas av restriktioner. Husbehovsbränningen var på väg att förbjudas. Detta skedde i syfte att bekämpa det som Gumælius benämner vara ett både ekonomiskt och moraliskt fördärv och en kräfta i samhället.<sup>5</sup>

Dock begav sig Gumælius inte så långt i motsatt riktning att han gick på förbudslinjen. Nog var brännvinsdrickandet ödesdigert, men ett totalförbud var omöjligt. Ett steg i taget måste man ta för att bekämpa det onda, hävdade han i samband med att han 1854 för sin del godkände förslaget till ny brännvinslagstiftning.<sup>6</sup> Två andra inlägg visar mer hans praktiska

<sup>1</sup> Översiktligt om nykterhetslagstiftningen 1809–1854. Bergman 1913, s 141–154.

Kort om brännvinsmissbruket under den första hälften av 1800-talet. Se Lundkvist 1968, s 249 ff.

<sup>2</sup> Pr 1865 66, bd 5, s 305.

<sup>3</sup> Pr 1840, avd 2, bd 5 s 366 ff.

<sup>4</sup> Pr 1840, avd 2, bd 10, s 4 f. Rodell påstår utan belegg tvärtom att Gumælius bekämpade husbehovsbränningen. Rodell 2000, s 116.

<sup>5</sup> Pr 1854, bd 4, s 196 f.

<sup>6</sup> Pr 1854, bd 4, s 289 ff.

och realistiska inställning. Skattemedlen som inflyter vid brännvinshanteringen skall tillfalla städerna, ansåg han, eftersom brännvinets olägenheter mest drabbar städerna. Det är i städerna man måste försörja brännvinets offer.<sup>1</sup> Dessutom måste priset på brännvinet vara rimligt. Om inte gynnar man smuglingen.<sup>2</sup>

Summa summarum fick i denna fråga utvecklingstron sig en törn. Gumælius hade missbedömt frihetens betydelse för en sund utveckling. Eller kanske man skulle kunna säga att hans verklighetsanalys visat sig inte hålla måttet. Han hade inte till fullo insett att frihet inte var botemedlet mot något så allvarligt som det utbredda missbruket av alkohol.

### **3:2:7 Gumælius utvecklingstro flexibel**

Det finns något som förenar när vi sammanfattningsvis ser på de i detta avsnitt behandlade områdena. Den religiöst betingade utvecklingstanken, förkortat utvecklingstron, spelar en avgörande roll. Det är dessutom påfallande hur flexibelt den används.

Förändring och utveckling låg förvisso i tiden och drev på i snart sagt alla frågor som behandlades i riksdagen vid denna tid. En motverkande kraft ville bevara och skydda hotade värden. Utvecklingstron hade således helt allmänt både vind i ryggen och motvind. Medvinden var dock starkast. I Gumælius fall ville han både förändra och bevara med tonvikt på förändra. Ibland ville han, som vi ovan observerat, både förändra och bevara på samma gång.

Utvecklingstron var som sagt flexibel. Inom bestämda ramar kunde Gumælius behandla den utifrån egna bevekelsegrunder. Utvecklingstron var således inte enbart något som styrde Gumælius utan också ett av hans politiska redskap. Kort uttryckt styrde utvecklingstron honom men var också något han styrde med. Den styrde honom i utbildningsfrågan och han styrde med den i avsnittet om straff och humanitet, för att ta de tydligaste exemplen.

## **3:3 Utvecklingstron och demokratin**

Gumælius värnade om den enskilde individen. Dennes rätt försvarade han. Den enskilde skall ha möjligheter att själv få bestämma över sitt liv och dessutom ha skäligen inflytande i det samhälle där han hade sin hemortsrätt. Han försökte, påstod han åtminstone, bortse från bakgrund, rang eller dylikt. Han bekämpade titelsjukan och önskade till och med avskaffa titlar som inte var förbundna med tjänst.<sup>3</sup> Han gillade varken ståndsintressen eller privilegier. Privilegier borde så sällan som möjligt åberopas.<sup>4</sup> Med beklagande noterade Gumælius att inte enbart bildning och förtjänst uppskattades i sällskapslivet utan även rikedom och makt.<sup>5</sup> Detta skall balanseras av att han samtidigt visade sin egen tids övre skikt tillbörlig aktning. Gumælius var långt ifrån någon revolutionär.

Till detta värn om den enskilde individen hörde att var och en fritt skulle få uttrycka sina åsikter. Gumælius försvarade som en följd av detta tryckfriheten. Den var så viktig att dess plats med rätta var bland grundlagarna. Men han visste också, och det är den andra sidan av det hela, att tryckfrihet förutsatte att rättskänslan var tillräckligt stark i landet. Han litade också på att så var fallet. Bästa skyddet mot missbruk av tryckfriheten utgjorde ökad bildning och förädlad opinion.<sup>6</sup>

---

<sup>1</sup> Pr 1856/57, bd 4, 1, s 548 f.

<sup>2</sup> Pr 1859/60, bd 4, s 126.

<sup>3</sup> Pr 1840, avd 2, bd 8, s 367.

<sup>4</sup> Pr 1854, bd 6, s 233. Pr 1848, bd 10, s 333. Jämför med Geijer som bland annat 1816 i i samband med sina föreläsningar redovisade en vacklande hållning till adelskapet. Förtjänst viktigare än ärftlighet. Hessler 1937, s 169–172. Snart blev emellertid hans inställning mer positiv. Hessler 1937, s 232.

<sup>5</sup> Pr 1840, avd 2, bd 10 s 522 f.

<sup>6</sup> Pr 1856/57, bd 2, s 83 f. Pr 1856/57, bd 2, s 83 f. Pr 1856/57, bd 2, s 83 f.

Gumælius trodde på förnuft och rationalitet. Han menade att såväl förnuftet som rationaliteten vuxit sig starkare i det svenska samhället. Förnuftet fick allt oftare råda.<sup>1</sup> I den andan påstod han i sin sammanfattande framställning 1868 om skolväsendets utveckling, att teori och praktik hörde ihop. Det praktiska ägde inte något värde där det inte var styrt av vetande.<sup>2</sup>

Hans tänkande var, som vi så många gånger observerat, förankrat i en organisk utvecklingssyn. Denna fungerade som en grundläggande beståndsdel i allt hans tänkande och gjorde att han alltid förutsatte samhällsutveckling.<sup>3</sup> Ett yttrande under representationsreformsdebatten 1844 har jag funnit sammanfatta Gumælius sätt att se.

Allt det i tiden som ej leder till stigande förädling och samfundsinrättningarnas fullkomnande är jag, hur allmän än rörelsen är, motståndare till.<sup>4</sup>

Den enskildes växt berodde av anlag och karaktär. Den befrämjades när människor tog vara på sina erfarenheter.<sup>5</sup> Dessutom var lärdom och kunskap, både teoretisk och praktisk, en viktig förutsättning för utveckling och välbefinnande. Så även med bildningen. Ju allmänare bildningen blev, desto troligare att mänskligheten förädlades. Samtidigt ledde bildningen till trevnad och välgång. Kunskap syftade i sin högsta form till utveckling av det goda.<sup>6</sup> Syftet med den enskildes fullkomning angav Gumælius i ett yttrande i prästeståndet 1853 vara det helas utveckling. I detta stycke stod han i en under 1800-talet stark idéströmning som hävdade att utbildning och bildning var en nödvändig förutsättning för människors moraliska och intellektuella utveckling.<sup>7</sup>

När Gumælius diskuterade frågor om det allmänna, det vill säga frågor om den enskildes förhållande till allmänna värv i stat och kommun, var han entydig. Han förutsatte en statens idé och han tänkte sig, som vi många gånger observerat, staten som en kropp.<sup>8</sup> Och han förfäktade att statens bästa var viktigare än den enskilda individens rätt.<sup>9</sup> Det var helheten som först och främst skulle stärkas. Statskroppens styrka gick före den enskildes rättigheter.<sup>10</sup>

Mot denna bakgrund blir det självklart att han i samhällets ledning önskade sig män med överblick, bildning och kännedom om personer och omständigheter.<sup>11</sup> Före börd och ställning gällde lärdom, levande bildning och duglighet.<sup>12</sup> Detta undslapp honom i debatten om representationen. I den debatten hade han också annat att säga som komplicerar bilden. Till erfarenhet och bildning lade Gumælius även förmögenhet och han betonade att fullkomlig jämlikhet inte kunde tillämpas i styrelsen av landet.<sup>13</sup>

I Gumælius föreställningsvärld ingick folkopinionen som en väsentlig beståndsdel. Han utgick från att samhället ständigt förändrades och att man måste akta på och försöka följa

---

<sup>1</sup> Pr 1848, bd 10, s 231.

<sup>2</sup> Rp 1868, Ak bd 3, s 246 ff.

<sup>3</sup> Pr 1856/57, bd 4, s 463 f.

<sup>4</sup> Pr 1856/57, bd 4, s 463 f.

<sup>5</sup> Pr 1840, avd 2, bd 5, 327 f.

<sup>6</sup> Pr 1853, bd 1, s 392–403.

<sup>7</sup> Nycander 2009, s 460.

<sup>8</sup> Pr 1855/57, bd 2 s 141. Pr 1850, bd 1, s 270–284.

<sup>9</sup> Pr 1862/63, bd 1, 304 f. Pr 1855/57, bd 2, s 141.

<sup>10</sup> Pr 1850, bd 1, s 270–284.

<sup>11</sup> Pr 1840, avd 2, bd 5, 327 f.

<sup>12</sup> Pr 1840, avd 2, bd 5, s 314.

<sup>13</sup> Pr 1844, bd 2, s 60–70. Även den liberale Thomander förordar i sitt förslag till representation att kapitalet skulle utgöra grund för representationen. Österlin 1960, s 99. Så även Geijer. Enligt Hessler härrörde tanken på förmögenhetens betydelse för rösträtten från fysiokratismen, som såg staten som ett egendomsbolag. Geijers ställningstagande berodde dock på att förmögenheten var ett slags garanti för personliga kvalifikationer. Hessler 1947, s 292 f.

dess förändringar.<sup>1</sup> Till dessa förändringar hörde folkopinionens växlingar. Detta ledde till att de som hade ansvar i samhället måste lyssna på och fråga efter folkopinionen. Reformen förutsatte att folket var med, det visste han sedan långt tillbaka.<sup>2</sup> Detta fick även juridiska följder. När en rättsregel infördes förutsattes att tiden var inne för just denna rättsregel.<sup>3</sup> Mot opinionen kunde lag inte stiftas.<sup>4</sup> Samtidigt kunde han rycka på axlarna åt sociala modetrender.<sup>5</sup>

Politik blev på den grunden att ta hänsyn till och ställning för det som vid varje särskild tidpunkt erkändes som bäst och riktigast.<sup>6</sup> Det fanns därför något som hette politisk sanning. Den måste vara understödd av klokhet och rättvisa.<sup>7</sup> I politiken förutsattes konsensuslösningar. Den optimala lösningen måste ibland överges.<sup>8</sup> Inte bara politiken är tids- och omständighetsbestämd. Det var även lagstiftningen. Denna påverkades av det allmänna rättsmedvetandet.<sup>9</sup>

### **Klassval nu och demokrati en gång i framtiden**

Detta tänkande har samband med Gumælius ställningstagande till frågan om en persons valrätt. Klassvalen och kanske mest klasstyret blir en konsekvens när denne betonar sin syn på samhället som en kropp med många lemmar, liksom när han trycker på den enskildes förpliktelser till detta samhälle. När han däremot stryker under varje enskilds ansvar och värdighet, liksom när han betonar opinionens betydelse, leder det till att han stöttar de i tiden frambrytande demokratiska strömningarna.<sup>10</sup>

Gumælius valde i slutändan det första av de två alternativen. Statens eller fäderneslandets väl var nämligen det överordnade värdet. Av detta följde att alla samhällsklasser måste finnas representerade i samhällets styre, dock inte med nödvändighet varje enskild människa.

Allas rösträtt förutsatte att folket var moget för detta ansvarstagande och det ansåg han att Sveriges allmoge ännu inte var.<sup>11</sup> Därför förordade Gumælius klassval. Av liknande skäl var han också emot votering. Denna kunde ge plats för lottkastning eller slump. De starkaste skälen utifrån förnuftiga grundsatser skulle råda.<sup>12</sup>

Gumælius ansåg alltså att klassval i rådande läge var det bästa för att alla samhällsgrupper skulle kunna bli delaktiga i landets styrelse.<sup>13</sup> De lägre skikten i befolkningen behövde komma i åtnjutande av utbildning. Utbildningen skulle i sin tur leda till en utvecklingsnivå som möjliggjorde allmän rösträtt, argumenterade Gumælius när grupper tryckte på som ville påskynda utvecklingen mot allmän rösträtt.<sup>14</sup>

Kast i utveckling trodde han inte på, och han var motståndare till revolutioner. Felet med kasten och revolutionerna var att revolutionen tvingade fram åtgärder som egentligen inte hörde tiden till. Ett steg i taget, alltid ett steg i taget, den sanningen gällde inte enbart i

---

<sup>1</sup> Rp 1868, Ak bd 3, s 529.

<sup>2</sup> Pr 1845, bd 6, s 448–457.

<sup>3</sup> Pr 1862/63, bd 4, s 309.

<sup>4</sup> Pr 1856/57, bd 3, s 488 ff.

<sup>5</sup> Pr 1851, bd 7, s 45 ff.

<sup>6</sup> Rp 1868, Ak bd 3, s 529.

<sup>7</sup> Rp 1868, Ak bd 3, s 550 f.

<sup>8</sup> Pr 1854, bd 4, s 289 ff.

<sup>9</sup> Pr 1862/63, bd 4, s 309.

<sup>10</sup> Gunnar Heckscher påstår att det organiska folkbegreppet börjar som en kritik av den politiska demokratiens idéer. Heckscher 1939, s 36.

<sup>11</sup> Pr 1840, avd 2, bd 2, s 407. Pr 1855/57, bd 2, s 141.

<sup>12</sup> Pr 1848, bd 10, s 231.

<sup>13</sup> Pr 1850, bd 1, s 270–284.

<sup>14</sup> Rp 1868, Ak bd 3, s 529. Pr 1844, bd 2, s 60–70. Synpunkterna är besläktade med Thomanders som vid riksdagen 1840–41 framlade ett förslag till representationsordning som var grundat på klassval. Österlin 1960, s 96.

rösträttsfrågan utan även när representationen kom på tal.<sup>1</sup> Förändring måste alltså ske lugnt, så att folk vande sig.<sup>2</sup> Visserligen innebar, påstod han 1844, en demokratisering av valen en förbättring i socialt avseende. Baksidan var att man satte krafter i rörelse som ledde till omstörtning.<sup>3</sup>

Frågan är slutligen om Gumælius någonsin trodde på politisk demokrati. Jag är inte säker på det. Det stred mot en central föreställning i hans föreställningsvärld, synen på samhället som en samverkande organism. Otvetydigt är att han försökte skjuta frågan ifrån sig. När han år 1850 påstod han att allmän rösträtt låg i omätligt avlägsen tid och stödde sitt resonemang med historiska exempel<sup>4</sup> är detta ett exempel på detta.

Gumælius försiktiga vandring mot demokrati var alltså motsägelsefull. Genomförd demokrati skavde mot grundläggande föreställningar i hans inre. Vad han däremot oförbehållsamt trodde på var allmänhetens inflytande via representation av män med överblick, oförvitlighet och integritet.

### 3:4 Enhetskyrkans upplösning och utvecklingstron

Gumælius skilde mellan form och väsende. Kyrkans form kunde växla medan väsendet var bestämt. Detta kan man sluta sig till genom analys av hans yttranden i riksdagen. I klartext utsades det i inledningen till hans skrift om Svenska kyrkans tillstånd, som han lade fram vid prästmötet i Strängnäs 1859.

Då vår helige Frälsare medelst sin lära grundlade N.T:s kyrka, den christna kyrkan på jorden, gaf han den icke en yttre bestämd form. Väsendet var gifvet och formen skulle derur utveckla sig.<sup>5</sup>

Denna föreställning om form som utvecklar sig ur väsendet är förvisso mer än uttryck för en allmän sanning. Färd var föreställningen brukbar när Gumælius skulle hantera den pågående upplösningen av den svenska enhetskyrkan.<sup>6</sup>

Denna enhetskyrka hade fått sitt tydligaste uttryck i 1686 års kyrkolag. I denna lag befastes det faktum att till samhället hörde en kyrka, som visserligen inte kunde identifieras med staten, men där staten och kyrkan hörde nära samman. Så nära var de förbundna att man med skäl kunde tala om att de i långa stycken var sammanvuxna. Rent faktiskt fungerade kyrkan i sextonhundratalets Sverige som överhetens förlängda arm. Dock fanns gränser för vad kyrkan kunde ställa sig bakom. Den kristna bebyggelsen fick inte trampas under fötterna av statsmakten.<sup>7</sup> Å andra sidan ställde överheten sin auktoritet bakom kyrkolärans bestämmelser. Uppenbara brott mot kyrkans lära bestraffades av världslig makt. Själva grundförutsättningen för denna samexistens var att svensk och kristen i kyrkolärans förståelse av begreppen var två delar av samma sak.

Nu har denna enhet aldrig fungerat fullt ut. Sverige var aldrig isolerat från utlandet varför främmande kristna trosbekännare med nödvändighet måste beredas plats i landet och få möjlighet att utöva sin religion. När ett toleransedikt utfärdades år 1781 med den innebörden lagfästes något som i realiteten fungerat redan tidigare. I landet boende judar innefattades

---

<sup>1</sup> Pr 1859/60, bd 6, s 186.

<sup>2</sup> Rp 1868, Ak bd 3, s 550 f.

<sup>3</sup> Pr 1844, bd 2, s 60–70.

<sup>4</sup> Pr 1850, bd 1, s 270–284.

<sup>5</sup> Gumælius 1859, s 1.

<sup>6</sup> Översiktligt om enhetskyrkans upplösning men samtidigt med rikliga hänvisningar. Se Walan 1964, s 9–30. Se även Bexell 2008, s 131–139, 166 f. Bexell redovisar kortfattat hur den religiösa enheten började upplösas under den första hälften av 1800-talet. Per Dahlman har i sin licentiatuppsats, Dahlman 2004, inträngande redovisat och tolkat enhetskyrkans upplösning under 1800-talet. Han påpekar sambandet mellan såväl kommun- som representationsreform och statens frigörelse från beroende av en konfessionellt bestämd kyrka. I min inledande skrivning till detta avsnitt är jag beroende av Dahlman.

<sup>7</sup> Se Svärd 2003 som sammanfattar Sven Göransson's forskningsresultat på området.

emellertid inte av bestämmelserna eftersom de var anhängare av annan religion. Judarnas religionsutövning fick ske i därtill bestämda synagogor.

För infödda svenskar rädde däremot ingen religiös tolerans. Samhället gick så långt att separation från kyrkan enligt bestämmelserna i 1734 år lag innebar landsförvisning. Redan tendenser till religiös söndring resulterade i bestraffning. Så ledde sjuttonhundratalspietisternas konventiklar till ett allmänt förbud mot lekmanaledda religiösa sammankomster. Om detta stadgades i konventikelplakatet 1726.

Under 1800-talet blev det allt eftersom och i accelererande takt uppenbart att landets religiösa enhet inte kunde upprätthållas som tidigare. Befolkningstillväxt, samhällsutveckling, ett från kyrkan frigjort tänkande bland de bildade liksom nya religiösa rörelser, sprängde den religiösa enheten och bände alltmer isär de båda enheterna stat och kyrka. Liberala krafter var pådrivande.

När år 1858 sex kvinnor som konverterat till den romersk katolska kyrkan landsförvisades väckte detta internationell indignation. Därmed var måttet rågat och reformer kom därefter slag i slag. Konventikelplakatet upphävdes 1858, sockenbandet upplöstes 1859 och 1860 utfärdades en dissenterförordning där även infödda svenskar erhöll de rättigheter som tidigare gällt enbart främmande trosbekännare av utländsk härkomst. År 1863 beslutades om rätt för mosaisk trosbekännare att ingå äktenskap med medlem i svenska kyrkan. I och med detta var det s k civiläktenskapet inför i Sverige.<sup>1</sup>

Den från 1842 obligatoriska folkskolan, som stod under kyrkans ledning, innebar också den komplikationer. Det var många undervisningsämnen som pockade på uppmärksamhet och hotade kristendomsundervisningens dominans. Dessutom växte skolväsendet till i omfång, något som gjorde det praktiskt med en egen förvaltning som i långa stycken var fristående från kyrkan.

Ett allt mer splittrat prästestånd kämpade så länge som möjligt emot. Men utvecklingen var oundviklig och nådde på 1860-talet kyrkans beslutande organ. Kommunreformen 1862–1863 innebar att socknens beslutande församling skildes från kyrkans, och 1865 års representationsreform att kyrkans egen representation, prästeståndet, flyttades ut till ett separat kyrkomöte.

I denna utveckling var Gumælius i allra högsta grad indragen. Detta demonstreras kanske tydligast av att han var ledamot i den kommitté som tog fram förslaget till 1862–1863 års kommunalreform. Övriga medlemmar i 1858 års kommunalkommitté var dess ordförande, landshövdingen i Malmöhus län, Samuel G von Troil (1804–1880), den nyligen tillträdde justiteborgmästaren i Norrköping, Carl Johan Stolpe (1800–1891), bruksägaren Carl Henric Ekstrand (1803–1866) och riksdagsmannen Nils Larson i Tullus (1822–1896). I arbetet intog enligt uppgift Gumælius en förmedlande funktion.<sup>2</sup>

Genom att Gumælius skilde mellan kyrkans form och väsende och så tydligt markerade att formen kunde förändras utifrån behoven, ägde han ett betydande manöverutrymme för tankar om och förslag till förändringar i relationen kyrka–samhälle. Detta så mycket mer som han till kyrkans form inräknade även sådant som många av samtidens kyrkomän ansåg tillhöra det för en luthersk kyrka oavvisligt nödvändiga.

Bland kyrkomännen var flera tveksamma till inrättande av ett kyrkomöte. Det skulle strida mot principerna för en evangelisk kyrkoförfattning. Mot detta anförde Gumælius att ordningarna i den kristna församlingen bland evangeliska kristna i stor utsträckning berodde av tid och läglighet. En evangelisk kyrkoförfattning kunde således inte förbjuda inrättande av kyrkomöte. En kyrkoförfattning var ett historiskt fenomen. Som sådant skulle den anpassas efter behoven. Utifrån samma tänkande, konstaterade Gumælius, och det är uppseendeväckande, att biskop och domkapitel endast var administrerande myndigheter, detta

---

<sup>1</sup> Sundby 1959, s 128 f.

<sup>2</sup> Dahlman 2004 s 25 f.

i motsats till kyrkomötet som förutsattes vara lagstiftande.<sup>1</sup> Kyrkans administration skulle vara rationellt ordnad. Det var hans överordnade synpunkt.<sup>2</sup>

I detta tänkta samspel mellan form och väsende förutsatte Gumælius att väsendet formades så att det stämde överens med hans religiöst grundade utvecklingstro. Han påstod följdriktigt att kyrkomötesinstitutionen var ett ganska viktigt steg på *utvecklingens* bana.<sup>3</sup> Till utvecklingstron hörde bland annat folklig förankring. Denna kom till uttryck i att Gumælius förutsatte att även lekmän fick säte och stämma i kyrkomötet. Lekmännens deltagande motiverade han med att Svenska kyrkans var en luthersk kyrka och att i kyrkomötet avhandlades frågor som rörde även lekmännens andliga väl. Dessutom, och här noterar vi Gumælius verklighetsförankring, om lekmän hölls utanför kunde de åstadkomma bestående skada. Självsvåldigt kunde de uppgöra kyrkoordningar eller avskaffa all ordning. Han ville dessutom inte ha ett kyrkomöte där sammansättningen var sådan att ställningstagandena kunde förutses. Först lekmännens deltagande var en garant för att så inte blev fallet.<sup>4</sup>

Till och med fick Gumælius i sin plädering för ett kyrkomöte tillfälle att slå ett slag för den av honom omhuldade maktbalansen i riket, där hans egentliga intresse var att bevaka att konungen inte sköts åt sidan. Kyrkomötet skulle inkallas vid behov och när konungen prövade det angeläget och församlingen det fordrade.<sup>5</sup>

Även när, utifrån en motion av J H Thomander, en framtida svensk mission debatteras i riksdagen yttrade sig Gumælius på förväntat sätt. Han värnade om frihet i förhållande till formen och han knöt an till sitt utvecklingstänkande med dess inslag av tro på det andliga livets utveckling i frihet men utan revolutionära inslag.

Gumælius föreslog en mission uppbyggd efter associationsprincipen. Missionsväsendet skulle inte regleras för hårt, men fick ej bli revolutionärt.<sup>6</sup> Lämpligheten till uppdraget skulle vara avgörande, inte om man var präst eller lekman.<sup>7</sup>

I fortsättningen följer avsnitt där jag på några punkter fördjupar mig i dessa ställningstaganden. Jag gör det till att börja med i 3:4:1 ”Separatismen och kyrkans enhet”.

Hur samhällsinstitutionernas utveckling och därav följande behov av frigörelse, nödgade Gumælius till att se kyrkan som det kristna samhället med nya ögon visar jag i 3:4:2 ”Samhällets och skolans emancipation”.

Slutligen kom judefrågan att tvinga Gumælius att fundera över det kanske nödvändiga i en skilsmässa mellan kyrkan och staten. Det skriver jag om i 3:4:3 ”Judefrågan och skilsmässan mellan kyrka och stat”.

### **3:4:1 Separatismen och kyrkans enhet**

Kyrkans form var inte det viktigaste utan väsendet. Formen måste anpassas efter kyrkans väsen, inte tvärtom väsendet efter formen. Så tänkte alltså Gumælius och han handlade också konsekvent därefter. Bland annat skedde detta när andlig oro började sprida sig i landet och andliga rörelser, så kallade väckelser, bröt fram i landet. Kännetecknande för dessa var att de var kyrkokritiska och att de vände sedvanlig kyrklig fromhet och kyrklig praxis ryggen.

---

<sup>1</sup> Pr 1856/57, bd 7, s 351–355.

<sup>2</sup> Pr 1844, bd 1, s 270.

<sup>3</sup> Pr 1862/63, bd 3, s 283. Om debatten i riksdagen kring kyrkomötesfrågan. Åhrén 1956, särskilt sid 146–210.

<sup>4</sup> Pr 1856/57, bd 7, s 351–355.

<sup>5</sup> Pr 1856/57, bd 7, s 351–355.

<sup>6</sup> Pr 1856/57, bd 6, s 388.

<sup>7</sup> Pr 1856/57, bd 6, s 386. Gumælius anknyter till J H Thomanders motion. Även för Gumælius gällde det att rädda lekmanarörelsen, det vill säga den nyevangeliska väckelsen för Svenska kyrkan. Sundkler 1937, s 308–311. Österlin 1960, s 442–445.

Öppen separatism var hotande nära. Situationen var ytterst allvarlig för kyrkan något som även Gumælius insåg. Det visar hans reaktion som var tvådelad.<sup>1</sup>

Å ena sidan tog han det nya till sig. Å den andra ställde han sig avvisande. Gumælius trodde sig veta att de andliga rörelserna var tecken på uppvaknande andligt liv. Han förstod också att de uppblossande rörelserna inte var tillfälliga oberättigade företeelser utan representerade en andlighet i tiden. Därför gällde det att inte avvisa de separerande utan tvärtom ta vara på det hos dem som hade andlig halt och integrera det i kyrkolivet. Detta förutsatte självkritik och öppenhet för kyrkans reform.<sup>2</sup>

Ett verksamt medel för denna reform vore, inrättandet av ett kyrkomöte där även lekmän skulle ha säte, stämma och beslutanderätt. Ett kyrkomöte skulle kunna verka lugnande och enande i rådande oroliga läge. Genom kyrkomötet skulle de nya rörelserna bättre kunna inordnas i kyrkan.<sup>3</sup>

Reform var det ena medlet i försöken att råda bot på splittringen. Det andra var försiktighet. Det kyrkokritiska väckelsefolket skulle bemötas med försiktighet för att om möjligt lugna sinnena. Liturgiska nyheter skulle behandlas med varsam hand och nogsamt prövas innan de antogs, detta för att inte ytterligare reta upp det kyrkokritiska väckelsefolket.

Det pågick handboksarbete och resultatet av detta arbete oroade Gumælius. På grund av det separatistiska hotet borde man inte godkänna handboksförslaget förrän man fått garantier för att det höll måttet. Dessutom borde man inte skynda på med antagandet. Först skulle man remittera förslaget till församlingarna för yttrande. Detta skulle ge lekmännen rätt att delta i prövningen.<sup>4</sup> Samma försiktighet hade Gumælius redan tidigare ådagalagt i behandlingen av evangelieboksförslaget liksom i katekesarbetet.

Sammanfattningsvis visade sig Gumælius handskas varligt med den kyrkliga traditionen och han var känslig för opinionens reaktioner. Negativa reaktioner splittrade och försvagade kyrkan, ansåg han.<sup>5</sup> Att det var just väckelsefolkets negativa reaktioner han var rädd för, råder det inget tvivel om.

Mot det kyrkokritiska väckelsefolket, av Gumælius kallat ”schismatici”, skulle man gå milt och försonande fram.<sup>6</sup> Denna försonlighet demonstrerade Gumælius genomgående. Dessutom var han realistisk i sina bedömningar av irrläror och indifferentism.<sup>7</sup> Någon gång hängav han sig förstås åt önsketänkande, som när han försökte bagatellisera konventikelpakatets betydelse genom att kort och gott påstå att konventikelpakatet var ett schismatikerplakat och ingenting mer. Syftet med yttrandet var att visa att kyrkan inte ville väckelsen något ont.<sup>8</sup>

Grundinställningen till de helt avfallna var en annan. Dem skall man släppa taget om.<sup>9</sup> Vissa företeelser måste till och med förbjudas. Mot roparerörelsen som trängt in i Närkesbygden och Gumælius eget pastorat, Viby, var han inte nådig i sina domar. Gumælius hade sett de vådliga följderna av roparnas fanatism. Han redovisar sina erfarenheter utförligt i ett av sina riksdagsinlägg. Roparna och deras excesser var exempel på sådant som borde förbjudas.<sup>10</sup>

<sup>1</sup> Om den tidigare nyevangelismens kyrkokritik, se Gustafsson 1962, s 27–172.

<sup>2</sup> Hur de lågkyrkliga uppsalateologerna tog sig an uppgiften att försöka integrera väckelsen med Svenska kyrkan, se Hansson 1980.

<sup>3</sup> Pr 1856/57, bd 7, s 351–355.

<sup>4</sup> Pr 1856/57, bd 6, s 60 f. Pr 1854, 9, s 445. Pr 1859/60, bd 2, s 505.

<sup>5</sup> Pr 1852, bd 10, s 277.

<sup>6</sup> Pr 1848, bd 2, s 29 ff.

<sup>7</sup> Pr 1859/60, bd 2, s 285.

<sup>8</sup> Pr 1848, bd 2, s 33.

<sup>9</sup> Pr 1848, bd 2, s 33. En liknande hållning intar exempelvis Thomander. Österlin 1960, s 395.

<sup>10</sup> Pr 1848, bd 2, s 29 ff. Se även Rodell 2000, s 116 och framför allt Lönroth 1936, s 96, 104. Om roparna i Närke. Se Redelius 1933 s 137–192. Alternativt se separat skrift Redelius 1935 med samma innehåll.

Om andligt liv var den positiva sidan hos det kyrkokritiska väckelsefolket, vad var då den negativa? De separerade är ensidiga och utvecklingen går i oönskad riktning, så allmänt uttryckte sig Gumælius såväl i riksdag som i prästmöte.<sup>1</sup>

Hur skulle man då vara för att inte betraktas som ensidig? Man skulle omfatta Gumælius religiöst grundade utvecklingstro på sätt som jag ovan tecknat den.

Tankar om associationens plats tillhörde också en av ingrediensernas utvecklingstron. Utvecklingen skulle ske genom fruktbar samverkan mellan institution och fritt initiativ. Det fria initiativet, av Gumælius här benämnt andligt liv, skulle sätta liv i Svenska kyrkans annars domnande former.<sup>2</sup>

Att sedan de väcktas självförståelse och kristendomsuppfattning var av det slaget att den inte lät sig inordnas i Gumælius religiösa kultursyntes, är en annan sak. Detta fick dock aldrig Gumælius på allvar erfara. Han dog samtidigt som väckelsens definitivt visade att den stod på egna ben.

### **3:4:2 Samhällets och skolans emancipation**

#### **Gumælius och samhällets emancipation**

Samhällsutvecklingen skedde i hög grad underifrån. Den drevs på sockennivå, om vi tar det översiktligt och ytterst förenklat, av ökad kunskap, ett effektiviserat jordbruk och en förbättrad djurhållning, som i sin tur ledde till behov av utvecklade former för sockengemenskap. På många håll hade de kommunala uppgifterna blivit så omfattande att det blivit nödvändigt att dela upp åligganden och ansvarstagande. Kyrkoherden och kyrkostämman kunde inte längre bestyra allt. Det måste till nya krafter. En av bieffekterna blev att kyrka–socken inte längre lika självklart sågs som två delar av samma sak. Det kom att råda en allt tydligare boskillnad mellan kyrka – socken liksom mellan kyrka–stat.

Mitt uppe i detta skeende återfinner vi Gumælius. Som kyrkoherde och kontraktsprost befann han sig på lokalplanet i händelsernas centrum och som riksdagsman hade han att ta ett övergripande ansvar för samhällsfrågorna.

Det som kännetecknade Gumælius var att han aktivt medverkade till den utveckling jag ovan tecknat. I den kommunala utvecklingen var han bland de ledande, liksom i utbyggandet av skolväsendet. Jordbrukets och djurhållningens utveckling tillhörde hans älsklingsämnen, liksom bergsbrukets och skogsvårdens effektivisering. Han deltog flitigt i debatten om handel och samfärdsl och han ivrade för kommunikationsnätets utbyggnad. Järnvägsutbyggnaden var ett annat älsklingsämne. Detta hans agerande medverkade bland annat till att påskynda en utveckling där samhället allt mer frigjordes från sitt beroende av kyrkan.<sup>3</sup>

En rad belysande exempel på Gumælius agerande i denna riktning kan ges. Han var bland dem som författade de nya kommunalförfattningarna av år 1862. Ett av författningarnas kännetecken var att världsliga och kyrkliga ärenden skildes åt. Gumælius pläderade för att även dissenters skulle äga rätt att bli riksdagsmän.<sup>4</sup> Slutligen, när det blivit allt mer uppenbart

---

Roparerörelsen drabbades alltså av Gumælius anatema. Till den baptistiska väckelsen i Örebro intog Gumælius däremot en tolerant hållning. Han upplät till och med Nikolaikyrkan för större sammankomster i baptistisk regi. Lönroth 1936 s 355, 441. Bland annat påstår Rodell att Gumælius blivit mer tolerant med åren, vilket jag betvivlar. Roparerörelsen såg Gumælius som ett sjukligt uttryck för religiositet (barnpredikan, extas som Gumælius försöker påvisa ledde till bestående sjukdom), medan jag tolkar hans syn på baptismen som ett mer eller mindre, om än icke önskvärt, led i den andliga utvecklingen.

<sup>1</sup> Pr 1854, bd 8, s 501 ff.

<sup>2</sup> Om associationsväsendet se Jansson 1985.

<sup>3</sup> Om hur kyrkan stretade emot i denna utveckling kan man få rader av exempel på. Konkret och livsnära kommer man denna kamp in på livet om man exempelvis läser ärkebiskop Henrik Reuterdahls postumt utgivna memoarer, särskilt de avsnitt som skildrar tiden 1847 till och med 1855. Reuterdahl 1920.

<sup>4</sup> Rp 1867, Ak bd 4, s 383.

att skolan växt sig så stark att den började gå sin egen väg, bejakade han uttryckligen denna utveckling.

Pådrivande i samma riktning var dessutom att Gumælius, som den praktiskt begåvade man han var, hade känsla för vad tiden krävde av effektivitet. På det kontot måste exempelvis föras att han under sin tid som kyrkoherde i Viby införde en alldeles speciell form av boskillnad mellan borgerligt och kyrkligt. Han lät nämligen skilja mantalsskrivningen från husförhören. En dag mantalsskrivning och en annan husförhör, så var hans recept.<sup>1</sup>

Allt detta skall ställas mot Gumælius romantiska bakgrund i Uppsala, en bakgrund som så tydligt påverkade honom livet igenom. Enligt denna hörde religion och statsliv nära samman med varandra, så nära som kroppen till själen.<sup>2</sup>

Förmodligen ville Gumælius inte ens för sig själv erkänna konsekvenserna av den utveckling han de facto befrämjade. Han var ju ändå kyrkoman och ledamot av ett prästestånd, där man ogärna ville låta sig detroniseras från hävdvunnet inflytande.

Hur som helst kände sig Gumælius föranlåten att försvara sin hållning inför ståndsbröderna. Här några exempel.

Först kan nämnas ett tamt försök från 1851, där han pläderade för att trots allt behålla kyrkoherden som ordförande i den framtida sockenstämman. Kyrkoherden skulle vara ordförande eftersom han genom sin ställning måste anses äga bäst överblick.<sup>3</sup>

Försvara sig på allvar fick Gumælius göra när han år 1859 inför sina ståndsbröder erkänt att han i utredningskommittén gått med på att pastor ej obligatoriskt skulle leda kommunalstämman eftersom han var ordförande i kyrkostämman. Det var ingen god ordning med samma ordförande i de två stämmorna, ursäktade han sig. Dessutom ägde pastor rätt att, om han så ville, åta sig uppdraget att även leda kommunalstämman.<sup>4</sup>

Gumælius tvingades även som kommittéledamot försvara det av prästerna ogillade förslaget att kommunal förtroendemän och inte pastor skulle vara ordförande i kommunalnämnden. Det var till fyllest, ansåg han, att pastor ägde rätt att delta i denna nämnds förhandlingar och beslut.<sup>5</sup>

För att återgå till Gumælius egentliga hållning blir denna om möjligt ännu tydligare när vi övergår till frågorna kring landets lagstiftning.

Hans utgångspunkt var att lagstiftningen gällande världslig ordning huvudsakligen var ålagd staten. Dessutom var han klar över att den lagstiftning som gällde jordiska ting måste vara föränderlig och tillåtas skifta allt efter omständigheterna. Bäst var den lagstiftning som grundade sig på en upplyst opinion.<sup>6</sup>

Bakgrunden var att Gumælius fått klart för sig att hade blivit nödvändigt att frigöra sig från kyrkans konfessionellt betingade och många gånger otidsenliga syn. Här några exempel.

Det fanns bland annat behov av att utländska läkare gavs tillfälle att verka i Sverige. Självklart skulle de få den möjligheten. Detta att de hade annan tro störde inte. Huvudsaken var att de var goda läkare. Då är det värre med lutheraner som övergivit sin tro i hjärta och leverne, tyckte Gumælius. Det rådande bekännelsekravet såg han som en otidsenlig ordning.<sup>7</sup>

På liknande sätt lär Gumælius ha reflekterat när han 1859 ville ge samhällsrättigheter i allt som inte rörde religionen till religiösa dissidenter,<sup>8</sup> eller när han 1867 pläderade för att

---

<sup>1</sup> Pr 1862/63, bd 1, s 57.

<sup>2</sup> Hessler 1937, s 125 f.

<sup>3</sup> Pr 1851, bd 5, s 136.

<sup>4</sup> Pr 1859/60, bd 8, s 287.

<sup>5</sup> Pr 1859/60, bd 8, s 300.

<sup>6</sup> Pr 1856/57, bd 3, s 488 ff.

<sup>7</sup> Pr 1852, bd 9, s 14 ff.

<sup>8</sup> Pr 1859/60, bd 7, s 78 f.

religionen inte skulle vara avgörande för medborgarskap.<sup>1</sup> Han gick så långt att han till och med hävdade att dissenter borde få kandidera till riksdagen.<sup>2</sup>

Det hade i Sverige blivit aktuellt att tillåta äktenskap mellan kristna och judar. En förutsättning för sådana äktenskap var att äktenskapslagen förnyades, något som Gumælius förordade. Äktenskap mellan kristna och judar måste, menade han,<sup>3</sup> få ingå i en stats allmänna ordningar. Staten måste vara beredd att reglera sådant som för samhällsordningens skull behövde korrigeras.<sup>4</sup> En sådan reglering förutsatte ett av kyrkan oberoende regelverk.

Så långt som till full religionsfrihet gick aldrig Gumælius. Inte heller gillade han snabba förändringar i lagstiftningen Utvecklingen måste få ha sin tid. Han t o m ängslades över en utveckling där staten konsekvent lagstiftade med timlig ordning och medborgerligt välstånd för ögonen. Staten kunde lätt utvecklas till en tyrann som helt dominerade kyrkan. Då vore det bättre med viss upplösning av förbindelsen mellan kyrka och stat, där dock banden aldrig var helt slitna. Båda skulle ju alltid komma att behöva varandra och de verkade dessutom i samma krets.<sup>5</sup>

### Skolans emancipation

Det som gällde relationen kyrka–stat hade också bäring på förhållandena kyrka–skola. Gumælius beklagade visserligen skolans emancipation från kyrkan men insåg att denna var nödvändig i ett utvecklat skolväsen.<sup>6</sup> Han motiverade den med följande ord:

Emancipationen beror av varje samhällsinrättnings egen inneboende livskraft och därigenom strävan till egen självständig utveckling.<sup>7</sup>

Vid 1847–48 års riksdag förelåg förslag om att begränsa biskopens och konsistoriets makt över läroverken genom ökat lekmannainflytande. Framför allt borde föräldrarna få mer att säga till om i de lokala läroverksstyrelserna. Gumælius var bland dem som uttalade sympati för förslaget.<sup>8</sup>

Han insåg också att kyrka och skola i många avseenden hade olika ändamål och intressen.<sup>9</sup> Så hade skolan behov av kompetenta lärare i fysik och kemi, lärare som ej gick att återfinna i Sverige men som fanns att rekrytera från utlandet. Sådana lärare borde få anställas även om de inte var lutheraner.<sup>10</sup> Gumælius ville till och med tillåta judiska lärare i ämnen som inte berörde kristen tro.

Samtidigt ville han sin vana trogen inte gå för fort fram och han såg ogärna en fullständig skilsmässa mellan kyrka och skola. När frågan om att inrätta folkskoleseminarier i varje stift aktualiserades, befarade man från kyrkans sida att detta skulle leda till skilsmässa mellan kyrka och skola. Gumælius förmedlande hållning synes mig typisk. Men behövde ej befara en

---

<sup>1</sup> Rp 1867, Ak bd 1, s 255.

<sup>2</sup> Rp 1867, Ak bd 4, s 383.

<sup>3</sup> Pr 1862/63, bd 1, 387 ff.

<sup>4</sup> Pr 1862/63, bd 1, 387 ff. Genom en kunglig förordning av den 20 jan 1863 gavs tillåtelse för medlem av svenska kyrkan att ingå äktenskap med mosaisk trosbekännare. I och med denna föreskrift var det s k civiläktenskapet infört i Sverige. Sundby 1959, s 327 ff.

<sup>5</sup> Pr 1862/3, bd 1, 387 ff.

<sup>6</sup> Pr 1841, avd 2, bd 12, s 135–140. Wilhelm Sjöstrand beskriver i Sjöstrand 1965 utvecklingen i relationerna kyrka–skola som en sekulariseringsprocess. Därmed sammanfattar han en allmän mening.

<sup>7</sup> Pr 1848, bd 5, s 103.

<sup>8</sup> Med sig hade han bland annat de liberala prostarna Sandberg och Sæve liksom Thomander. Wennås 1966, s 264 f.

<sup>9</sup> Pr 1862/63, bd 1, 387 ff.

<sup>10</sup> Pr 1862/63, bd 1, 256 f.

sådan skilsmässa eftersom seminarierna fortfarande stod under kyrklig myndighet, hävdade han.<sup>1</sup>

Det ges åtskilliga exempel på hur Gumælius försökte befrämja samverkan mellan kyrka och skola. Han glädde sig över att övergången från lärare till präst kunde ske smidigt<sup>2</sup> och han gillade att folkskollärartjänsten och klockarebefattningen förenades.<sup>3</sup> Han hade insett att det var fara värt att präst ställdes mot skollärare. Genom prästens deltagande i skolan gick detta att undvika.<sup>4</sup>

Även i detta avsnitt har vi kunnat skönja hur den religiöst grundade utvecklingstro, med sin känslighet för tidens skiftningar, bildade grund för sättet att argumentera. Låt oss, för att avslutningsvis skapa en brygga över till nästa avsnitt, föra in Gumælius kyrkosyn som ytterligare ett belysande exempel på detta.

Nya förutsättningar hade gjort att Gumælius tvingats moderera och anpassa sin kyrkosyn efter kyrkans förändrade plats i samhället. Ett exempel på detta hämtar jag från hans försök att få regeringsformen ändrad så att flera än de som bekände sig till den evangeliska trosläran skulle få anställas i offentlig tjänst. Han motiverar sig med följande ord.

Ett kristligt samhälle är ej summan av dess medlemmar. I stället är det kristliga samhället som en andlig föreningspunkt, eller så att säga andlig atmosfär, som gör att ett samhälle kan kallas kristligt.<sup>5</sup>

För Gumælius var således kyrkan och det kristliga samhället identiska storheter i den meningen att kyrkan kunde betecknas som det kristliga samhällets andliga centrum. Detta var en hållning som tvingats fram i ett samhälle som nått dithän i sin utveckling att det inte längre kunde betraktas som konfessionellt enhetligt. Den företrädde av en man som värnade om att förbindelsen kyrka–samhälle trots allt, och så gott det lät sig göras, skulle bevaras.

### **3:4:3 Judefrågan och skilsmässan mellan kyrka och stat**

Jag skall i detta avsnitt, som behandlar judarnas rättigheter i Sverige, inte enbart redovisa Gumælius hållning i frågan. Framför allt skall jag komplettera och fördjupa iakttagelser gjorda i förra avsnittet. Det är reaktionen på att ett antal judar önskade gifta sig med svenska lutherska kristna som öppnar för denna fördjupning. Denna reaktion blev till en katalysator som utlöste en ingående reflektion över förhållandet kyrka–stat i ett allt mer emanciperat samhälle.

Karl XIV Johan och hans rådgivare var positivt inställda till judarna. Den misstro som 1782 års judereglemente präglades av, ogillade konungen. År 1838 upphävde han därför, utan att höra riksdagen, alla administrativa inskränkningar i judarnas rättigheter. Undantagna var blott förbudet att äga fastigheter på landet liksom de förbehåll som berodde av grundlag och allmän lag. Åtgärden utlöste protester. Borgarna liksom prästerna protesterade och det blev antijudiska pöbelupplopp. Detta gjorde att konungen tvingades retirera. Judarnas fria bosättningsrätt upphävdes. I övrigt blev beslutet av år 1838 bestående trots antijudiska stämningar vid riksdagen 1840–41. Efter 1841, i och med att näringsfrihetens grundsatser segrade, förändrades emellertid opinionen snabbt med början i borgarståndet. Borgarna blev i fortsättningen det stånd som mer än de andra tryckte på för att få inskränkningarna i judarnas rättigheter upphävd. Prästeståndet stretade emot. Prästernas motstånd betingades främst av att man ville behålla sin religiösa dominans. Lagändringar som underlättade för judarna kom

<sup>1</sup> Pr 1862/63, bd 4, s 614 ff. Om förhållandet Svenska kyrkan och folkskoleseminarierna, se Enlund 1993.

<sup>2</sup> Pr 1840, avd 2, bd 2, s 394.

<sup>3</sup> Pr 1852, bd 9, s 202 ff.

<sup>4</sup> Pr 1845, bd 8, s 410–413.

<sup>5</sup> Pr 1854, bd 4, s 313 f.

slag i slag under de följande årtiondena. År 1846 avskaffades skråväsendet, något som gagnade judarna som därmed fritt kunde ägna sig åt hantverk och slöjder. År 1854 fick judarna tillåtelse att bosätta sig i alla rikets städer. År 1860 fick de rätt att bo och äga fastighet var som helst i landet. År 1863 tilläts de att ingå blandade äktenskap. Därtill kom att 1862 års kommunallagar inte nämnde någon viss trosbekännelse som villkor för kommunal rösträtt. Genom 1866 års riksdagsordning fick judarna politisk rösträtt. År 1870 blev de valbara till riksdagen med rätt till de flesta statliga ämbeten.<sup>1</sup>

Gumælius inlägg i judefrågan under denna tid av förändrade förhållanden kännetecknades av att han så långt som möjligt jämställde judarna med den övriga befolkningen. I hans ögon var judarna moraliskt sett varken bättre eller sämre än alla andra. Detta sätt att se överensstämde med vad en majoritet i riksdagen ansåg. Det är därför föga förvånande att synpunkterna snart fick genomslag i lagstiftningen.

Gumælius inlägg hade en alldeles bestämd form. Dels lade han fram vad som judarna anklagades för dels kom han med en vederläggning. Slutligen framlade han sina förslag. Nedan några exempel på hans argumentationsteknik.

- Judarna bedriver handel och är näriga, heter det. Handel, industri, vetenskap och kristendom har fört människorna närmare varandra. Varför då undanta judarna från rätten att bedriva handel. Det beror på intolerans.<sup>2</sup>
- Av principiella skäl har judarna inte politiska rättigheter och deras medborgerliga rättigheter är inskränkta. Man kan inte uteslutande hålla sig till principer, det krävs också ett eget omdöme. Rättigheter åt judarna skadar på intet sätt varken stat eller kyrka.<sup>3</sup>
- Judarna anklagas för bristande moral. Har judarna moraliska brister har också vi det.
- De är schackrare, ockrare lär oss folktron. Däri har de sina likar bland de kristna, till och med sådana som kan överträffa dem i yrket. Humaniteten fordrar att judarna får bo i vilken stad de vill.<sup>4</sup>
- Judarna är religiöst indifferent. Den sjukan har även drabbat svenskar och utgör därför intet hinder att judarnas bosättning i landet.<sup>5</sup>

Så långt har Gumælius alltså inte varit originell i sina synpunkter. Han har i likhet med majoriteten i den riksdag han tillhörde bekämpat fördomar och genom förslag och beslut skapat bättre förutsättningar för judarna i landet.

Annorlunda blev det när frågan om äktenskap mellan kristna och judar aktualiserades. I föregående avsnitt visade jag att Gumælius ställde sig positiv till sådana äktenskap. Han insåg också att äktenskap mellan judar och kristna förutsatte att staten hade egna lagar oberoende av kyrkan. Detta utlöste i sin tur tankar och profetior om förutsättningarna för en sund lagstiftning liksom om det framtida förhållandet mellan kyrka och stat.

Han insåg att man kunde betrakta en sak ur olika synpunkter. I frågan om äktenskap mellan kristna och judar hade kyrkan sitt sätt att se och samhället sitt. Samhället måste, på ett sätt som inte förutsattes av kyrkan, svara för allmän ordning. Kom en fråga upp på dagordningen, som i det här fallet äktenskap mellan kristna och judar, måste staten reglera denna fråga utifrån just huvudsynpunkten allmän ordning. Det betyder allmän ordning i borgerlig mening, inte i kyrklig. En sådan ordning måste vara hållbar, fungera in i minsta

---

<sup>1</sup> Valentin 1970, s 292–309.

<sup>2</sup> Pr 1841, avd 2, bd 15 s 139–145.

<sup>3</sup> Pr 1848, bd 8, s 475–478. Pr 1862/63, bd 1, 344. Pr 1859/60, bd 4, s 505.

<sup>4</sup> Pr 1851, bd 4, s 330 ff. Pr 1851, bd 4, s 309 ff. Pr 1859/60, bd 7, s 78 f.

<sup>5</sup> Pr 1854, bd 2, s 444. Pr 1841, avd 2, bd 15, s 139–145.

detalj. Alla möjliga och omöjliga förutsättningar måste beaktas. Den måste dessutom vara rättfärdig. Det betyder i det här fallet att den inte lockade fram ”konkubinater”, kringgående av reglerna eller lagöverträdelser, något som skulle bli fallet om man höll fast vid befintliga på kyrklig ordning vilande lagstiftningen.

Detta principiella ställningstagande ledde honom sedan vidare. Han förutsatte att den tid var i antågande då den ena frågan efter den andra måste lösas i borgerlig ordning. Därigenom skulle banden med kyrkan allt eftersom upplösas och så småningom leda till en skilsmässa mellan kyrka och stat.<sup>1</sup>

Gumælius beklagade denna utveckling. Med smärta såg han hur kyrka och stat gled isär från varandra. Utvecklingen var dock oundviklig. För att undvika elakartade följder förordade han långsamhet. Långsamt och allt eftersom skulle kyrkan och staten gå skilda vägar. Denna långsamhet skulle också öppna för samarbete mellan de två storheterna. Ty där fanns mycket av gemensamma intressen som behövde tillvaratas.<sup>2</sup>

Tar man avslutningsvis det hela i stort beklagade alltså Gumælius en utveckling som han själv varit med om att befrämja. På alla plan hade han befordrat den samhällsutveckling som ledde till att kyrkan och staten drog åt skilda håll. Som fortsättningen kommer att avslöja hade han, fosterlandsvännen, på motsvarande sätt befrämjat en utveckling som ledde till internationalisering och till ifrågasättande av de absoluta gränserna folkslag emellan. Både det ena och det andra av samma anledning; fördelarna övervägde nackdelarna. Samhällets emancipation låg i utvecklingens riktning liksom internationaliseringen.

### **3:4:4 Gumælius stimulerade emancipationen och försökte samtidigt moderera den**

Någon religiös separatist var Gumælius sannerligen inte. Han var av helt annan anda. Däremot kom han att engagera sig för att föra väckelsen, som alltmera vände de kyrkliga ordningarna ryggen, tillbaka till kyrkan. Han gjorde det genom att försöka förstå och ta tillvara deras kyrkokritik. Han gjorde det desto lättare som han skilde kyrkans form från kyrkans väsende samt att han insåg att separatisterna var bärare av en andlig kraft som kyrkan så väl behövde. Till hans utvecklingstro hörde den tidstypiska tanken att institution och frivilliga andliga krafter behövde samverka för att skapa liv i annars stelnade former.<sup>3</sup> I debatten om en framtida mission kom detta tänkande till tydligt uttryck. Gumælius tänkte sig ett missionsväsende i associationens form med samverkan på lika villkor mellan präster och lekmän. Därmed slog kyrkan två flugor i en smäll. Hon svarade mot tidens behov och infogade dessutom den för missionen ivrande väckelsen i kyrkans verksamhet. Att han därigenom på en bestämd punkt var beredd att tillskapa en organisationsform för kyrkan som byggde på en för honom ny grund är uppenbart. Han öppnade framför allt för ett sätt att vara kyrka som inte förutsatte att kyrka och stat var identiska storheter. Detta hade han förvisso också gjort tidigare, särskilt när han verkade för en utbyggd kommunalförvaltning. Allt detta samtidigt som han genom sin vidgade ”familjesyn” förutsatte enhet mellan socken och församling.

Liknande dubbelhet kännetecknade engagemanget för skolan. Där kom hans insats att väsentligen påskynda skolans emancipation från kyrkan. Denna var oundviklig, dessutom enligt Gumælius naturlig, eftersom skolan utvecklats och tagit sig sådana dimensioner att det

---

<sup>1</sup> Översiktligt om kyrka och stat i Sverige, se Ahrén 1964. Om kyrka och stat under frihetstiden och särskilt då den kvarvarande enhetssynen, se Normann 1952 kapitel I. Normann 1963.

<sup>2</sup> Pr 1862/63, bd 1, 387 ff. Också Thomander skilde den världsliga lagstiftningen från den kyrkliga. Även han menade att det var nödvändigt att i den världsliga lagstiftningen exempelvis stadga om skilsmässa i äktenskap för att ordningen i samhället skulle kunna upprätthållas. Samtidigt värnade han om den religiösa enheten och en fortsatt fast förbindelse mellan kyrka och stat. Österlin 1960, s 93, 395.

<sup>3</sup> Om det tidstypiska i detta tänkande, se Jansson 1985.

blivit nödvändigt att den stod på egna ben. Kyrkan kunde inte på sikt famna en så stor rörelse. Dock låg det i hans utvecklingstro att andligt och materiellt hörde samman och att både det ena och det andra ytterst sträckte sig mot det andliga. Gumælius försökte därför på olika sätt peka på de möjligheter till samverkan som fanns, samt tona ner farorna med emancipationen. Det låg till och med i hans intresse att försöka bagatellisera den i ett prästestånd där flera var starkt oroade över utvecklingen.

Kravet på rätt för judar att gifta sig med kristna öppnade Gumælius ögon. Han insåg det rättfärdiga i dessa giftermål samtidigt som han fick klart för sig att det i framtidens samhälle var omöjligt att hålla samman borgerlig och kyrklig lag. Han förutspådde att i framtiden den ena frågan efter den andra skulle aktualisera behovet av en borgerlig lag, skild från den kyrkliga. I slutändan kunde detta leda till skilsmässa mellan kyrka och stat. Samhället måste nämligen, på ett sätt som inte förutsattes av kyrkan som hade andra intressen att försvara, svara för allmän ordning på rättfärdighetens grund. I frågan om äktenskap mellan judar och kristna kunde detta ske genom att borgerligt äktenskap infördes. Alternativet var kyrkans förbud för blandäktenskap, som bara skulle leda till det etiskt ohållbara ”konkubinaten”.

När jag reflekterat över denna förutspådda borgerliga rättfärdighet, har jag funnit det rimligt att förmoda att denna av Gumælius väl kunde ses som ett led i samhällsutvecklingen. Den behövde inte svära mot hans religiöst färgade utvecklingstro. Däremot gick den stick i stäv med en konfessionellt betingad lagstiftning.

I slutändan försökte Gumælius, sina emancipationsåtgärder till trots, förena det han tidigare bidragit till att dra isär. Han försökte lugna ner utvecklingen genom att jämka, släta över och i mån av möjlighet förena. Så gott som det sig lät sig göras försökte han förena samhällets och kyrkans intressen. Detta gjorde han utan att ge upp sin grundövertygelse att kyrkan och samhället i framtiden i långa stycken måste gå skilda utvecklingar till mötes. Han gjorde det utifrån sin övertygelse att det fanns gemensamma intressen värda att försvara.

Betraktar vi utvecklingstron övergripande utifrån vad som framkommit i detta avsnitt, kan följande konstateras. I enlighet med sin övertygelse drev Gumælius på en utveckling, alternativt drevs med i en utveckling, som gjorde att annat som också bar upp hans livssyn rubbades. En sprängning förebådades, en sprängning med innebörd att den från Uppsala ärvda livstron skulle tvingas till grundläggande omformuleringar.

### 3:5 Fäderneslandet och utvecklingstron

Att Gumælius, ”den siste göten” var patriot och att han höll sitt fädernesland i ära är odiskutabelt. Det låg till och med i sakens natur att han var påverkad av ett nationellt tänkande. Denne var ju i sin mest påverkbara ålder när nationalismen, i samband med de nationella olyckor som drabbade Sverige, tog ny fart i början på 1800-talet. Dessutom tillhörde han de romantiska kretsarna i Uppsala där nationalismen hade blivit allt mer högspränd. Sist men inte minst valdes han 1818 in i det historieromantiskt laddade Götiska förbundet.

I detta avsnitt är syftet att visa hur den religiöst grundade utvecklingstron var en bidragande orsak till hans agerande för landets försvar. Den medverkade vidare till att han drev på för att jordbruket, boskapsskötseln och bergsbruket skulle utvecklas och internationaliseras. Slutligen ivrade Gumælius, driven av sin utvecklingstro, för järnvägsnätets uppbyggnad och ökad utrikeshandel. Frågan som ställs är hur allt detta gick ihop med hans familjesyn liksom med hans patriotiska inställning.<sup>1</sup>

---

<sup>1</sup> Gumælius kom in i riksdagen när reformer i liberaliserande riktning hade blivit allt mer nödvändiga för landets utveckling. Om hur framstötter i denna riktning, påverkade av industrialiseringsprocessen i Europa, gjordes under 1830-talet. se Hessler 1947, s 66–72.

### 3:5:1 Det starka försvaret

Försvaret tillhörde Gumælius hjärtefrågor. På flera sätt ger sig detta till känna. Han kände speciell sympati för dem som stod i försvarets tjänst och han trädde gärna upp till deras försvar när anklagelser riktades mot dem.<sup>1</sup> Han var vetgirig och skaffade sig detaljkunskaper i såväl militärpolitiska sakfrågor som anslagsfrågor.<sup>2</sup> Dessutom trädde han flitigt upp i den militärpolitiska debatten med inlägg som visade att han förstod försvarets betydelse. Ett starkt försvar ville Gumælius ha. Det fick kosta vad det kosta ville.

Detta intresse var direkt kopplat till hans fosterlandskärlek och till hans ovan refererade syn på vikten av att försvara landets frihet, som han ansåg hotad av främmande makt. Ett krig kunde drabba Sverige vilket ögonblick som helst.<sup>3</sup> Därför måste landet vara krigsberett, vilket för honom betydde att landet behövde ett välorganiserat, välövat och krigsberett försvar. Gumælius var speciellt misstänksam mot ryssarna.<sup>4</sup>

Gumælius sade i riksdagen ja till alla förslag som syftade till försvarsmaktens utveckling och förstärkning. Den enda gången jag upptäckt att han opponerades sig var i samband med att han 1845 pläderade för en omläggning av försvaret. Några anslag till armén skulle inte beviljas förrän denna omläggning skett.<sup>5</sup> År 1862 ivrade han inte enbart för försvarets upprustning och modernisering utan han såg också positivt på den från 1860 framflyttande frivilliga skarpskytterörelsen. Den var enligt honom ett möjligt frö till något gott, men hade ännu inte någon väsentlig betydelse.<sup>6</sup>

Sedan 1812 hade det rått en form av allmän värnplikt i Sverige, den så kallade beväringssinrättningen. Beväringen var menad att fungera som förstärknings- och ersättningsmanskap för armén och flottan. Gumælius gillade denna inrättning eftersom den stärkte krigsmakten. Gång på gång påpekade han dock att beväringen måste åläggas ökad tid för övning.<sup>7</sup> Han tyckte dessutom illa om ordningen att en värnpliktig kunde sälja bort sin beväringstjänstgöring och överlåta den på en annan. Beväringstjänstgöringen borde vara en ovillkorlig personlig plikt. Känsla för rättfärdighet kommer till uttryck i hans varnande ord till dem som såg ned på dem som sålt bort sin försvarsplikt. De hade handlat lagligt och skulle därför respekteras som hedervärda medborgare.

Gumælius röstade, som jag påpekat, praktiskt taget alltid ja till begärda anslag för rustning.<sup>8</sup> Han gjorde det med olika motiveringar. Han såg akut krigsfara, han påminde 1865 om det nyligen utkämpade danska kriget eller han erinrade helt allmänt om att ett starkt försvar var nödvändigt.<sup>9</sup>

Försvarets övningstider ville han se utsträckta. Han önskade till och med samöva militärt med utlandet.<sup>10</sup> Gumælius förstod att fältsjukvården var av avgörande betydelse. Därför behövdes erfarna läkare i fält.<sup>11</sup>

Han stöttade allt försvar, även sjöförsvaret. Detta behövde stärkas även om det fattades pengar.<sup>12</sup> Gumælius insåg att ångkraften låg i utvecklingens linje och förordade därför att anslag beviljades till anskaffande av ångbåtar.<sup>13</sup>

<sup>1</sup>Pr 1856/57, bd 5, s 34. Pr 1856/57, bd 5, s 32.

<sup>2</sup>Pr 1848, bd 2, s 64.

<sup>3</sup>Pr 1856/57, bd 5, s 60.

<sup>4</sup>Pr 1856/57, bd 5, s 64 ff.

<sup>5</sup>Pr 1845, bd 6, s 65.

<sup>6</sup>Pr 1862/63, bd 3, s 216 f.

<sup>7</sup>Pr 1840, avd 2, bd 6, s 329 f. Pr 1840, avd 2, bd 11, s 64.

<sup>8</sup>Pr 1848, bd 6, s 26 f.

<sup>9</sup>Pr 1865/66, bd 4, s 463. Pr 1865/66, bd 3, s 33.

<sup>10</sup>Pr 1862/63, bd 3, s 216 f, 248.

<sup>11</sup>Pr 1844, bd 4, s 70 f.

<sup>12</sup>Pr 1844, bd 4, s 151 f.

<sup>13</sup>Pr 1841, avd 2, bd 14, s 198. Pr 1845, bd 6, s 72, 84.

Han betonade vikten av kommunikationer för krigsmakten. Järnvägar var nödvändiga av många skäl, bland annat var de oundgängliga för militärtransporter.<sup>1</sup>

### **3:5:2 Familjesynen och den kommunala utvecklingen**

Gumælius betydde mycket för den kommunala utvecklingen i landet. Sockenförvaltningen utvecklades under hans tid på ett avgörande sätt och med honom som en av pådrivarna.

När man granskar Gumælius agerande märker man att han å ena sidan var förankrad i något som jag här och tidigare kallat familjesynen å den andra att han ställde sig bakom genomgripande reformer som inte bara innebar breddning av uppgifterna för de enskilda socknarna utan även möjliggjorde samverkan över sockengränserna.

#### **Gumælius och den kommunala utvecklingen**

När Gumælius behandlade kommunala frågor var hans inriktning ständigt växt, förnyelse, utveckling.

I ett yttrande från 1848 förutsatte han en framtida kommunal utveckling,<sup>2</sup> år 1859 att också kommunalförfattningarna skulle utvecklas.<sup>3</sup> Denna utveckling förutsattes ske på ett naturligt sätt där det nya utvecklades ur det gamla. I det här fallet genom att de nya kommunallagarna på ett naturligt sätt skulle anknyta till gamla bestämmelser.<sup>4</sup> Det förväntade resultatet var ökat ansvarstagande och folkligt deltagande.<sup>5</sup>

I utvecklingens riktning låg för Gumælius kommunalt självbestämmande och eget ekonomiskt ansvar. Han hyllade i talet vid Engelbrektsstatyns avtäckande den fria allmogen. I en debatt om häradsrätterna uttryckte han respekt för kloka bönder. Dessa behövdes i rättsskipningen.<sup>6</sup>

Bönderna skulle bära upp den kommunala självstyrelsen. De skulle också ta ansvar för den kommunala ekonomin. När kommunerna fick rätten att ta ut avgifter och sedan själva fick bestämma hur pengarna skulle användas, ledde till utveckling. Exemplet Norge visade detta.<sup>7</sup>

Gumælius gav uttryck för sin tro på utveckling och förnyelse i en rad konkreta förslag. Han hoppades 1841 på att en kommunstyrelse skulle inrättas med omfattande funktioner, liksom en sockennämnd.<sup>8</sup> Sockennämnden, med uppgift att vara verkställighetsorgan för socknarnas världsliga angelägenheter, såg han som grunden till en mer utsträckt representation.<sup>9</sup> När sedan sockennämnden började ta form, gjordes den enligt Gumælius av prästeståndet till en nullitet. Man kan förmoda att prästerna inte ville ha någon konkurrens i sockenstyret. Denna förmodade konkurrens förfärade ej Gumælius. Han menade att det inte handlade om konkurrens och han trodde att sockennämnden snart skulle kvickna till igen. Sockennämnden hade framtiden för sig.<sup>10</sup>

Hans förmodanden besannades. I början på 1850-talet hade sockennämnden till och med fått för mycket att bestyra. Gumælius varnade: Sockennämnden kunde bli så överlastad av ärenden att förtroendemännen tröttnade.<sup>11</sup>

---

<sup>1</sup> Pr 1852, bd 11, s 391–396.

<sup>2</sup> Pr 1848, bd 10, s 416.

<sup>3</sup> Pr 1859/60, bd 7, s 118.

<sup>4</sup> Rp 1868, Ak bd 3, s 550 f.

<sup>5</sup> Pr 1848, bd 10, s 416. Pr 1848, bd 10, s 416.

<sup>6</sup> Pr 1851, bd 5, s 77.

<sup>7</sup> Pr 1859/60, bd 8, s 275.

<sup>8</sup> Pr 1841, avd 2, bd 13, s 483 f.

<sup>9</sup> Pr 1841, avd 2, bd 13 s 483 f.

<sup>10</sup> Pr 1841, avd 2, bd 13, s 510.

<sup>11</sup> Pr 1852, bd 11, s 122 f.

Han insåg också att det i ett utvecklat kommunalväsen fanns behov av en mellannivå som gav möjlighet till samverkan över sockengränserna.<sup>1</sup> Till detta organ skulle ärenden kunna hänskjutas. Denna mellannivå sågs av honom som länken mellan kommunalnämnden och rikets ständer.<sup>2</sup>

År 1853 kom Gumælius med idén att det borde finnas en kommunalstyrelse i varje län med uppgift att anordna allmänna arbeten åt de arbetslösa fattiga.<sup>3</sup> I diskussionerna 1859 om ett kommande landsting, där förövrigt Gumælius själv som kommittéledamot var med om att dra upp riktlinjerna, menade han att det måste vara fel att avskära städerna från förbindelse med landstinget. Han var nu kyrkoherde i Örebro. Även städerna borde få del av det goda som bjöds i och med landstingen. Samtidigt borde de ha ett ord med i laget. Åsikten motiverades med att även städerna var lemmar i samhällskroppen.<sup>4</sup>

Av dessa konkretiseringar framgår att Gumælius var trogen sin ideologiska grundsyn. Utvecklingstron genomsyrade alla hans förslag. Framför allt sköt samhällsutvecklingen på i den utstakade riktningen. Exempelvis var befolkningsutvecklingen under första hälften av 1800-talet explosionsartad och tvingade fram en förnyad kommunal organisation.<sup>5</sup>

### **Gumælius och familjesynen**

Samtidigt värnade Gumælius om gamla värden. Framför allt gällde detta den av honom omhuldade familjesynen. Med familjesyn menar jag här som ovan uppfattningen att det råder en självklar samhörighet i en familj. Familjemedlemmarna med sina olika gåvor och uppgifter förväntas leva som vore de lemmar i en och samma kropp. Medlemmarna i familjen förutsätts förpliktade till varandra och skall självklart utan speciell ersättning ställa sig till förfogande när någon behöver hjälp.

Denna familjesyn gällde i Gumælius tänkande inte enbart familjen i trång mening. Den hade även sin tillämpning på sockengemenskapen. Även på skolväsendet applicerade han familjetanken, liksom på fattigvårdsfrågan och försvaret. Ytterst menade Gumælius, även om han inte utförde det explicit, att just familjesynen skulle genomsyra hela samhället.

Att Gumælius i sitt kommunala reformarbete förutsatte familjesynen som ett orubbligt grundvärde är uppenbart. Socknen, det vill säga församlingen, bildade en stor familj med skyldighet att stödja varandra, hävdade han 1841, när fattigvårdsfrågor diskuteras.<sup>6</sup>

Han pläderade för en kommunal författning som utgick från familjetänkandet.<sup>7</sup> Utifrån detta familjetänkande måste också betoningen på kommunala uppdrag förstås. Uppdragen var hedersuppdrag som det var en plikt att fullfölja och det utan att man fick betalt för dem.<sup>8</sup>

Skolväsendet vilade på familjen, hävdade Gumælius. Här blir det emellertid uppenbart att han förutsatte en vidgad ”familjesyn” av speciellt slag. Ty även kommunen hade ansvar för

---

<sup>1</sup> Pr 1851, bd 5, s 248 f.

<sup>2</sup> Pr 1848, bd 2, s 462 f.

<sup>3</sup> Pr 1853, bd 1, s 287–291.

<sup>4</sup> Pr 1859/60, bd 8, s 387. Gumælius hållning var gemensam med reformföreträdare som hade blicken riktad mot en representationsreform. Ett landsting utan städernas medverkan skulle inte kunna fungera som valkorporation till första kammaren. Knuthammar 1978, s 230. Gumælius hade framför allt i åtanke att bland annat hantverkskolor och tekniska skolor var en sådan för stad och land gemensam angelägenhet. Wallin 1978, s 386. Se även Knuthammar 1978, s 229 f. Om Gumælius agerande i Örebro läns landsting från dess grundande 1863 till Gumælius död 1877, se Harbe 2001 s 3-74.

<sup>5</sup> Helgesson 1978, s 6 f.

<sup>6</sup> Pr 1841, avd 2 bd 14, s 71.

<sup>7</sup> Pr 1841, avd 2, bd 13 s 483 f.

<sup>8</sup> Pr 1859/60, bd 5, s 132. Pr 1865/66, bd 5, s 340.

skolan och i slutändan också staten. Det var staten som kunde stadga att skolan skulle vara obligatorisk.<sup>1</sup>

Frågan är om det var möjligt att bevara familjesynen intakt på sätt som Gumælius förutsatte. Säger inte erfarenheten att familjesynen är som starkast i svaga samhällen, där familj och socken i nödtider måste lita till egna krafter och inte hade möjlighet att begära hjälp utifrån? Var det inte därför så att Gumælius genom sitt reformarbete underminerade den ”familjesyn” som han så energiskt hävdade?

### 3:5:3 Modernäringens reformering

Gumælius visste att näringslivet stimulerades av frihandel och han förstod det fria initiativets och konkurrensens, liksom kunskapens betydelse för mänsklig odling, materiell som andlig. Skråväsendets upphävande 1846 liksom näringsfrihetens slutliga seger 1864 var självklart reformer som väckte hans gillande.<sup>2</sup> På den grunden hävdade Ragnar Amenius i sin artikel om Gumælius i *Svenskt Biografiskt Lexikon*, att denne arbetade i moderat liberal riktning.<sup>3</sup>

Varför moderat liberal och inte enbart liberal, kan man fråga. På grund av att det fanns ingredienser i utvecklingstron som modererade hans liberalism.

Ta till exempel Gumælius organiska synsätt. Detta tillämpade han vitt och brett, bland annat i sin behandling av egna landets näringar, bergsbruk, jordbruk, boskapsskötsel och skogsvård. Dessa näringar beskrevs som organiskt ingående i en gemensam kropp, fäderneslandet.

Konsekvensen av detta synsätt blev att han trots allt måste ha sett gränser för såväl näringsfrihet, frihandel som konkurrens. Ty lemmarna i samma kropp kan aldrig vara helt fria gentemot varandra, aldrig konkurrera ihjäl varandra. Där kan aldrig initiativen vara av den arten att de inte är till gagn för helheten.<sup>4</sup>

Jag har valt att ha dessa reflexioner i åtanke när jag nedan presenterar Gumælius initiativ i frågor rörande jordbruk, boskapsskötsel, skogsvård, fauna och trädgård. Reservationslöst och med kompetens verkade denne för jordbrukets och boskapsskötselns utveckling. Det var så mycket som fortfarande behövde utvecklas i dessa näringar att det ännu inte var tid att tänka på annat än fritt initiativ, ökad kunskap och tillväxtbefrämjande åtgärder. Gumælius organiska syn verkade däremot balanserande när han kom in på skogsvården och på vården av landets fauna och flora. Under den här tiden exploaterades och skövlades skogen för att vinsten kortsiktigt skulle maximeras.

#### Jordbruk

Konsekvent utifrån sina ideal verkade Gumælius för jordbrukets utveckling. Han visste att det var viktigt såväl för den enskilde som för lokalsamhället och fosterlandet att modernäringen reformerades.<sup>5</sup>

---

<sup>1</sup> Pr 1841, avd 2, bd 13 s 483 f. I Thorild framlade Geijer 1820 sin grundläggande samhällssyn. Där framhäver Geijer att de naturliga banden är samhällets grund. Det allmänna utbildas ur detta gemensamma. Ur *res familiaris* utvecklas *res publica*. Hessler 1937, s 255.

<sup>2</sup> Pr 1841, avd 2 bd 15, s 139–145.

<sup>3</sup> Man skulle också kunna beteckna Gumælius realistisk liberal. Den kraftiga folkökningen, den ökade befolkningsrörligheten och handelns tillväxt gjorde existerande regleringar i samhällslivet allt svårare att upprätthålla. Helgesson 1978, s 8.

<sup>4</sup> Henrik Reuterdaahl inrangerar Gumælius bland de ”halft liberala”. Dessutom definierar han utförligt vad han menar med begreppet liberal, en definition som gör det sakligt motiverat med Reuterdahls beteckning. Reuterdaahl 1920, s 214, 205–208. Magnus Rodell för in Gumælius bland företrädarna för ”femtioårlsliberalism” eller ”gråliberalism.” Femtioårlsliberalismen sägs kännetecknas av bland annat sin uppslutning bakom familjen och dess värden. Rodell 2000, s 117.

<sup>5</sup> Se bland annat Rodell 2000, s 116. Om jordbruksfrågans behandling i riksdagen, se. Heckscher 1943, s 209 ff. Översiktligt om jordbrukets utveckling i Morell 2008.

Ekonomins betydelse för denna utveckling hade han fullt klart för sig. Bönderna måste få låna för att kunna göra tillräckliga investeringar.<sup>1</sup> Redan 1845 föreslog han att bönder som samverkade skulle kunna utverka kreditiv, detta för att stimulera jordbrukets utveckling.<sup>2</sup> Dessutom måste bördorna på jordbruket lättas. Skjutsskyldigheten ansåg han otidsenlig och till hinder för jordbruket.<sup>3</sup> Han ville ändra på skattebördorna, som belastade jordbruket ojämnt och förlamade det. I synnerhet behövde roteringen reformeras.<sup>4</sup>

Gumælius hyllade det fria initiativet därför att han trodde sig veta att enskilda egendomar sköttes bättre än statliga. Därför menade han att man borde anställa arrendatorer till statlig egendom. Detta skulle öka lönsamheten och dessutom leda till fler kunniga jordbrukare. En jordbrukarklass skulle kunna bildas i landet.<sup>5</sup>

Fackkunskap var en av förutsättningarna för modernäringens utveckling. En annan att bönderna fick ledning.<sup>6</sup> Därför befrämjade Gumælius tillkomsten av lägre lantbruksskolor.<sup>7</sup> Han var 1856 förespråkare för att ett lantbruksinstitut skulle upprättas i Alnarp i Skåne<sup>8</sup> och han uttryckte 1862 sin tacksamhet för det institut som redan fanns i Ultuna.<sup>9</sup> Dock visste Gumælius att det inte gick att tvinga på bönderna de nya kunskaperna. Som den pedagog han var, och helt i enlighet med sin grundsyn, förespråkade han frivilligheten. Ny kunskap förmedlades enklast genom goda förebilder.<sup>10</sup>

Självt var Gumælius en praktisk man som var väl insatt i frågorna kring jordens skötsel. Gumælius var växelbruksentusiast.<sup>11</sup> Han pläderade för experimentfält för att få grepp om vad som växte bäst<sup>12</sup> och han trodde enligt ett yttrande från 1845 på svavelsyra som gödningsämne.<sup>13</sup>

Naturligtvis var han anhängare av sjösänkningen av Hjälmarens. Denna skulle ge mer jordbruksmark och på så sätt vara till nytta för jordbruksnäringen. Han ville dessutom kombinera sänkningen av vattennivån med en järnvägsutbyggnad.<sup>14</sup>

Gumælius insåg att jordbrukets utveckling förutsatte en effektiv jordbrukspolitik. År 1867 pläderade han för en jordbruksöverstyrelse eller ett departement samt för en särskild jordbruksminister.<sup>15</sup>

Han noterade att ansträngningarna under hans tid i riksdagen för jordbrukets utveckling givit resultat. Ett mått på detta var att Sverige skördade mer än det förbrukade och som en följd av detta från 1840-talet blivit spannmålsexportör.<sup>16</sup>

## **Boskapsskötseln**

Samma utvecklingstänkande drev Gumælius när han yttrade sig om boskapsskötseln. Dessutom fick han här möjlighet att tillämpa en ideologisk älsklingstanke, nämligen den att maximal effekt nås genom en kombination av statligt stöd och frivillighet.

---

<sup>1</sup> År 1834 tillträdde Gumælius kyrkoherdetjänsten i Viby. Samma år bildades som den tredje lantsparbanken i landet Viby sockens sparbank. Sommarin 1942, s 355. Om Viby sparbank se även Sommarin 1942, s 47.

<sup>2</sup> Pr 1845, bd 10, s 412.

<sup>3</sup> Pr 1840, avd 2, bd 10, s 316. Om skjutningsskyldigheten se Person 1968 s 68–73.

<sup>4</sup> Pr 1856/57, bd 2, s 570 f. Roterung innebar att gemensamma angelägenheter lades ut på befolkningens ansvar.

<sup>5</sup> Pr 1859/60, bd 5, s 404.

<sup>6</sup> Pr 1856/57, bd 3, s 69 f. Pr 1840, avd 1, bd 1, s 234 ff.

<sup>7</sup> Pr 1840, avd 2, bd 6, s 458. Översiktligt och med hänvisningar till lantbruksutbildningen i Morell 2008, s 121 f.

<sup>8</sup> Pr 1856/57, bd 3, s 530–534.

<sup>9</sup> Pr 1862/63, bd 2, s 90 f.

<sup>10</sup> Pr 1856/57, bd 3, s 405.

<sup>11</sup> Pr 1854, bd 4, s 187.

<sup>12</sup> Pr 1862/63, bd 4, s 453–457. Pr 1862/63, bd 4, s 45.

<sup>13</sup> Pr 1845, bd 7, s 46 f.

<sup>14</sup> Pr 1852, bd 11, s 344–350, s 391–396.

<sup>15</sup> Rp 1867, Ak bd 4, s 579. Rp 1867, Ak bd 4, s 578 f.

<sup>16</sup> Pr 1862/63, bd 2, s 90 f.

Skillnaden mellan jordbruk och boskapsskötsel var att boskapsskötseln kommit efter i utvecklingen. Medan Sverige redan på 1840-talet börjat exportera spannmål, importerade man ladugårdsprodukter. Följdriktigt efterlyste Gumælius en mer rationell boskapsskötsel. En god skötsel av djuren och bättre djurraser förbättrade avkastningen och underlättade försörjningen.<sup>1</sup>

Det tycks som avelsarbete var något av hans specialområde. Han hade till och med åsikter om vilka färraser man borde satsa på.<sup>2</sup> Det behövdes bättre hästar, något som förutsatte ett medvetet avelsarbete.<sup>3</sup> Till detta gick det åt stuterier vilka han ansåg skulle organiseras som enskilda associationer.<sup>4</sup> Stamholländerier (avelscentra) borde inrättas på statens bekostnad och han anhöll om att ett sådant skulle sättas i stånd för Örebro hushållningssällskaps räkning.<sup>5</sup> I ett läge där Sverige exporterade spannmål men importerade ladugårdsprodukter behövdes sådana holländerier.<sup>6</sup>

För att klara smittskyddet borde boskapsägarna gå samman och försäkra sig.<sup>7</sup> Gumælius förslag var att boskapsägarna bildade bolag i form av skyddsföreningar och försäkringsföreningar.<sup>8</sup>

### **Skogsvård, flora och fauna, trädgård**

Vad skogen beträffar låter det på annat sätt. Tonvikten låg på vård, inte på uttag som hade tendens att bli till skövling.

Gumælius ivrade för en förbättrad skogshushållning. Samtidigt beklagade han att skogen skövlades.<sup>9</sup> Ett av recepten mot denna skövling var en metod som han själv med framgång med början 1846 tillämpade på sitt boställe, nämligen ett trakthuggningssystem.<sup>10</sup>

Han insåg att det fanns behov av ett skogshållningsstadgande. Ett sådant skulle kunna stävja skövlingen av skogen. Gumælius föreslog dessutom obligatorisk återsådd<sup>11</sup> och han ansåg att det behövdes en ”tjänstemannacorps” för skogsvården.<sup>12</sup>

Såväl kommunala som privata initiativ var viktiga för skogens vård.<sup>13</sup> Han betonade att naturskydd var en riksangelägenhet<sup>14</sup> och talade initierat om vilt- och fågelvård.<sup>15</sup> Gumælius ville begränsa den fria jakträtten<sup>16</sup> och han motsatte sig höjda belöningar för att döda rovdjur.<sup>17</sup> I en riksdagsdebatt uppmärksammade han professor Sundevalls internationellt kända böcker om fiskar och fåglar.<sup>18</sup>

Att Gumælius var en passionerad trädgårdsälskare har med rätta blivit omskrivet i diverse sammanhang. Trädgårdsintresset har t o m satt spår i riksdagsdebatterna. Han hade själv byggt ett växthus, vittnade han för prästeståndets ledamöter, och han understödde därför utifrån

<sup>1</sup> Pr 1845, bd 10, s 412. Pr 1865/66, bd 4, s 75. Pr 1845, bd 8, s 423–432. Översiktligt om boskapsskötselns utveckling i Morell 2008, s 95–99.

<sup>2</sup> Pr 1856/57, bd 6, s 339.

<sup>3</sup> Pr 1862/63, bd 4, s 466.

<sup>4</sup> Pr 1851, bd 4, s 113 ff.

<sup>5</sup> Pr 1844, bd 1, s 425 ff. Översiktligt om hushållningssällskapen i Morell 2008, s 104, 121. Om Örebro läns hushållningssällskaps historia. Se Jonsson 1902.

<sup>6</sup> Pr 1845, bd 8, s 423–432.

<sup>7</sup> Pr 1852, bd 10, s 451.

<sup>8</sup> Pr 1851, bd 7, s 500 ff.

<sup>9</sup> Pr 1848, bd 7, s 300.

<sup>10</sup> Pr 1854, bd 9, s 408–411.

<sup>11</sup> Pr 1854, bd 9, s 418 f.

<sup>12</sup> Pr 1856/57, bd 7, s 370 f.

<sup>13</sup> Pr 1840, avd 1, bd 1, s 357.

<sup>14</sup> Pr 1854, bd 9, s 408–411.

<sup>15</sup> Pr 1862/63, bd 4, s 443 f.

<sup>16</sup> Pr 1862/63, bd 4, s 434.

<sup>17</sup> Pr 1862/63, bd 4, s 449.

<sup>18</sup> Rp 1867, Ak bd 3, s 231 f.

egen erfarenhet förslaget om statliga bidrag till växthus.<sup>1</sup> Dessutom biföll han ett förslag om anslag till utgivande av en bok om fruktsorter.<sup>2</sup> Gumælius hävdade att trädgårdsskötseln befrämjade variation i födointaget.<sup>3</sup> Dessutom hade den inverkan på själen. Trädgårdsskötsel påverkade till och med sedligheten liksom utbildningen av folkets smak och skönhetssinne.<sup>4</sup>

### 3:5:4 Bergsbruket. Gumælius i försvarsposition

Under 1800-talets första hälft försämrades konjunkturerna för svensk järnhantering. Den internationella konkurrensen hade hårdnat, närmast till följd av att engelsmännen funnit ut hur man kunde använda stenkol i framställningsprocessen. I detta läge var det nödvändigt att Sverige, för att inte komma efter i utvecklingen, utvecklade sin teknik vid järnframställningen, lossade statliga band på näringen och öppnade för fria initiativ. Så skedde också. Jämsides med detta måste transportproblemet lösas. Här kommer de av Gumælius omhuldade järnvägarna in i bilden. År 1856 öppnades den av honom så efterlängtade järnvägslinjen Nora-Ervalla-Örebro för trafik.

De erforderliga reformerna krävde mycket kapital och bergsmännen saknade förmåga, möjlighet och vilja att genomföra nödvändiga moderniseringar. Hyttorna övertogs nu av brukspatroner och nybildade aktiebolag, som antingen lade ner hyttor eller byggde om, effektiviserade och moderniserade hanteringen. Genom dessa reformer blev svenskt bergsbruk och svensk järnhantering åter konkurrenskraftigt. Dock fick man kämpa med skiftande konjunkturer. Läget vid 1860-talets slut var särskilt bekymmersamt med låga järnpriser och relativt stor arbetslöshet inom den mellansvenska Bergslagen.<sup>5</sup>

Att Sverige skulle anta utmaningen och genomföra nödiga reformer i bergshanteringen, var för Gumælius en given sak. Näringslivets utveckling var en hjärtefråga för honom. Hans engagemang i frågorna som rörde bergsbruket var så hett att man ibland frågar sig om han talade i egen sak.<sup>6</sup>

Detta gällde förvisso inte när han 1841 pläderade för att hinder för införsel av kol borde upphöra.<sup>7</sup> Hur skulle man annars bete sig om man ville behålla konkurrenskraften. Däremot anar man bakomliggande privata intressen när Gumælius inte ville höra talas om att en skattelindring för bergsbruket särskilt skulle gynna bruksägarna.<sup>8</sup> Det gör man även när han protesterade mot förslaget att bruksägarna skulle dras in i väghållningen. Hans argument löd: Jordägarna som svarade för underhållet gjorde framsteg i den mån bergsbruket utvecklades. Det låg därför i deras eget intresse att hålla vägarna öppna för järntransporter.<sup>9</sup>

I sina inlägg om järnhanteringen befann sig Gumælius ofta i försvarsposition. År 1852 tyckte han inte att det var rättvist att hålla efter stångjärnsbaronerna därför att jordbrukets ställning var tryckt<sup>10</sup>. Och år 1856 värjde han sig mot talet om att det var bergsbruket som mest hade nytta av järnvägsutbyggnaden. Alla tjänade på det.<sup>11</sup> Utbyggnaden gav möjlighet till industriell utveckling på grund av behovet av järnvägsmaterial.<sup>12</sup>

---

<sup>1</sup> Pr 1856/57, bd 7, s 655.

<sup>2</sup> Pr 1862/63, bd 4, s 743.

<sup>3</sup> Pr 1862/63, bd 4, s 459.

<sup>4</sup> Pr 1856/57, bd 6, s 336. Pr 1862/63, bd 4, s 459.

<sup>5</sup> Tham 1949, s 176–188. Heckscher 1957, s 254–262.

<sup>6</sup> Hustrun bar med sig en liten förmögenhet i boet, bland annat i ärvda Uddeholmsaktier. Lenander 2009, s 21.

<sup>7</sup> Pr 1841, avd 2, bd 15, s 271.

<sup>8</sup> Pr 1856/57, bd 3, s 14–18.

<sup>9</sup> Pr 1851, bd 7, s 122.

<sup>10</sup> Pr 1852, bd 9, s 262–265.

<sup>11</sup> Pr 1856/57, bd 3, s 14–18.

<sup>12</sup> Pr 1862/63, bd 4, s 93.

Omsorgen om bergsbruket var huvudanledningen till att Gumælius ivrade för järnväg till Bergslagen. Det visar flera av hans inlägg i riksdagsdebatterna.<sup>1</sup>

Stundom kom han med rader av argument som syftade till att främja bergsbruket; Järnhanteringen borde uppmuntras, särskilt som näringen genom frihandel utsatts för hård konkurrens och till skillnad från jordbruket därför stått stilla i sin utveckling. Skatten borde sänkas. Att göra så var att gynna fosterlandet inte brukspatronsintresset. Inte ödelades skogen av järnhanteringen. Ingen skog sköttes bättre än brukens.<sup>2</sup>

Viljan att försvara gjorde dock aldrig att han svek sin utvecklingstro. När talet i riksdagen rörde sig om att släppa den genomreglerade järnhanteringen fri, hade han följande att anföra; järnhanteringen måste liksom övriga näringar få utvecklas i största möjliga frihet. Men övergången måste ske försiktigt.<sup>3</sup> Utveckling i frihet, i en organisk försiktig växt, så löd Gumælius paradigm, här anpassat till bergshanteringen verklighet.

Varför denna alldeles speciella apologi? Enklast låter den sig förklaras av att Gumælius själv var delägare i flera järnverk.<sup>4</sup>

### **3:5:5 Kommunikationerna, frihandeln och civilisationens utvecklingsprocess**

Gumælius entusiasm för järnvägar visste inga gränser. Han gick så långt att han påstod att järnvägar ingick i civilisationens stora utvecklingsprocess.<sup>5</sup> Vad jag ytterst vill med detta delavsnitt är att pröva innebörden i detta yttrande.

Väghållningen intresserade Gumælius, mest av allt landets huvudvägar, de så kallade kungsvägarna. Kungsvägarna behövde förbättras och byggas ut så att en ändamålsenlig väglinje för diligensfart kunde komma till stånd. Samtidigt var han emot att bönderna ensidigt fick svara för skjutsningsskyldigheten. På sikt måste denna skyldighet omprövas.<sup>6</sup> Kungsvägarna var viktigare än partiella vägföretag.<sup>7</sup>

Gumælius engagerade sig även i den lokala väghållningen. Denne praktiske man visste att vägarna borde skötas på hösten och inte på sommaren, som tyvärr var fallet hemma hos honom själv i Hardemo och Grimstens härad.<sup>8</sup>

Även vattenkommunikationerna engagerade den då ny tillträdde ledamoten av prästeståndet, särskilt en planerad vattenväg mellan Stockholm och Göteborg. Denna vattenväg var inte enbart kommersiellt viktig för malmtransporternas skull, utan även av militära skäl. Dessa planer härrörde ursprungligen från överstelöjtnant Edström från Örebro och från Handelshuset Broms Örebro.<sup>9</sup>

I och med att järnvägsnätet börjat byggas ut på kontinenten blev järnvägsfrågan snart en hjärtefråga för Gumælius. Redan tidigare insåg han det nödvändiga i att tillräckliga anslag beviljades för utbyggnaden av kommunikationsnätet. När bygget av järnvägar blev aktuellt blev betoningen på tillräckliga anslag om möjligt än tydligare. Även utan kontanta medel måste man sätta igång, hävdade han. Lån lönade sig.<sup>10</sup> Det enda som kunde få honom att tveka var förslag som inte var tillräckligt beredda. Ty i denna fråga var det noga att allt blev rätt, strök han under.<sup>11</sup>

<sup>1</sup> Rp 1869, Ak bd 4, s 201 f. Pr 1852, bd 11, s 344–350.

<sup>2</sup> Pr 1856/57, bd 3, s 14–18.

<sup>3</sup> Pr 1840, avd 2, bd 10, s 341. Pr 1854, bd 3, s 318–336.

<sup>4</sup> Pr 1852, bd 9, s 262–265.

<sup>5</sup> Pr 1854, bd 8, s 411. Övergripande med hänvisning till aktuell litteratur i Oredsson 2008.

<sup>6</sup> Pr 1840, avd 2, bd 10, s 319.

<sup>7</sup> Pr 1840, avd 2, bd 11, s 175 f.

<sup>8</sup> Pr 1848, bd 4, s 90.

<sup>9</sup> Pr 1841, avd 2, bd 14, s 259–265.

<sup>10</sup> Pr 1848, bd 8, s 527–540. Om järnvägsfrågans behandling i riksdagen. Heckscher 1943, s 215–223.

<sup>11</sup> Pr 1856/57, bd 2, s 7 ff.

Gumælius förstod att järnvägsutbyggnaden var en hela samhällets angelägenhet. Därför var han angelägen att betona att han på allt sätt försökte undvika att hävda lokal – eller egenintresse. Frågan var för viktig för det.<sup>1</sup> Man behöver inte tveka om att hans adressater var de många som föreslog bansträckningar som gynnade egna intressen.

Detta betyder inte att han var neutral när det gällde bansträckningarna. Han pläderade för järnväg genom Örebro, som vid denna tid var hans hemstad. Gumælius påstod att han gjorde det på objektiva grunder. Jämför man i efterhand hans förslag med hur det i själva verket blev, förutsåg Gumælius inte sträckningen över Hallsberg,<sup>2</sup> däremot den över Nässjö.<sup>3</sup> Han föreslog att norra stambanan skulle gå i rak linje till Uppsala.<sup>4</sup> Han kritiserade föreslagen linjedragning över trakter i norr där det inte bodde något folk och där en eventuell järnväg därför inte skulle få någon nämnvärd betydelse för näringslivets utveckling.<sup>5</sup> Däremot var han högeligen intresserad av järnvägsnätet i Bergslagen. Där kunde kommunikationsfrågans lösning vara av avgörande vikt för bergshanteringens framtid.<sup>6</sup>

Med telegrafen var det som med järnvägen. När telegrafen började komma i andra länder ville Gumælius skynda på med införandet även i Sverige.<sup>7</sup> En utbyggd telegraf var tecken på utveckling.<sup>8</sup>

### **Välfungerande kommunikationer en förutsättning för framåtskridande**

Gumælius insåg att välfungerande kommunikationer var en oundgänglig förutsättning för framåtskridande.<sup>9</sup> Inget var viktigare för kommersiell och ekonomisk välmåga än just ett fungerande kommunikationsnät.<sup>10</sup> Bra kommunikationer kom hela landet till godo.<sup>11</sup>

Det fanns de som trodde att järnvägarna skulle bli till men för de lokala näringarna och därför ställde sig tvekande till ett utbyggt järnvägsnät. I sin iver att få över dessa tvivlare på sin sida, hävdade Gumælius att järnvägen, tvärtemot att förstöra för lokalproducenterna, främjade deras intressen. Hästar kunde dra fram deras produkter till järnvägen. Därigenom skulle de få bättre avsättning för sina varor. Han förankrade sitt synsätt i följande sentens: Ju bättre kroppens särskilda delar må, desto bättre, desto friskare det hela.<sup>12</sup>

År 1854 vittnade Gumælius om att han tidigt blivit entusiastisk för järnvägen som kommunikationsmedel. Då, påstod han, var denna entusiasm inte självklar, men numera kände han sig inte ensam. Till och med bönderna hade blivit positiva.<sup>13</sup> I början på 1860-talet ansågs begeistringen över järnvägsutbyggnaden till och med överhettad. Gumælius vände sig mot detta. Järnvägsfeber rådde mest hos dem som ännu inte fått järnväg, ansåg han.<sup>14</sup> Han kände sig som en veteran bland järnvägsförkämparna, där unga nu slöt upp bakom honom.<sup>15</sup> År 1865 kunde han utbrista; järnvägarna har blivit en stor framgång och godsvagnar en bristvara.<sup>16</sup>

---

<sup>1</sup> Pr 1848, bd 8, s 527–540. Pr 1848, bd 8, s 527–540.

<sup>2</sup> Pr 1856/57, bd 4, s 370 ff.

<sup>3</sup> Pr 1862/63, bd 2, s 110.

<sup>4</sup> Pr 1862/63, bd 4, s 128 ff.

<sup>5</sup> Pr 1856/57, bd 2, s 7 ff.

<sup>6</sup> Pr 1852, bd 11, s 344–350.

<sup>7</sup> Pr 1851, bd 3, s 380.

<sup>8</sup> Pr 1854, bd 8, s 396–401. Pr 1859/60, bd 8, s 206.

<sup>9</sup> Pr 1852, bd 8, s 238.

<sup>10</sup> Pr 1852, bd 9, s 334 f.

<sup>11</sup> Pr 1845, bd 8, s 313. Rp 1867, Ak bd 2, s 36.

<sup>12</sup> Pr 1848, bd 8, s 527–540.

<sup>13</sup> Pr 1854, bd 8, s 411.

<sup>14</sup> Pr 1862/63, bd 4, s 227.

<sup>15</sup> Pr 1854, bd 9, s 358.

<sup>16</sup> Pr 1865/66, bd 2, s 352.

Skall man sammanfatta hans syn på järnvägarnas förträfflighet kan man göra detta genom följande utdrag ur hans många inlägg i järnvägsfrågan.

Järnvägar var viktigare än kanaler,<sup>1</sup> lokomotiv viktigare än häst, även på korta banavsnitt.<sup>2</sup>

Järnvägarna var en av utvecklingens hävstänger.<sup>3</sup>

För bergslagsnäringen var järnvägskommunikationer en förutsättning.<sup>4</sup>

Järnvägarna var spridare av välstånd.<sup>5</sup>

Järnvägar var nödvändiga för att vi skall följa med i civilisationens stora utvecklingsprocess.<sup>6</sup>

Vad Gumælius var klar över var att förbättrade kommunikationer i grunden skulle komma att förbättra och förenkla rörelserna inom landet. Detta skulle i sin tur befrämja handel och näringar, vilket skulle effektivisera och förbättra samspelet mellan olika landsdelar och därmed också bli en motor för tillväxten och välståndet.

### **Kommunikationerna för länderna samman**

Gumælius drog i detta avseende inte gränsen vid Sverige. Han förutsatte att det som skedde i Sverige var en del av samhällsutvecklingen i Europa. Gumælius hade iakttagit hur denna tagit fart inte minst på grund av förbättrade kommunikationer och ökad handel. Råämnen förflyttades genom de förbättrade kommunikationerna dit där de bäst kunde förädlas. Nationsgränser utgjorde inget hinder.

Gumælius hade insett att följderna av detta var omvälvande. Han spetsade till det och påstod att allt blivit tillgängligt och allt blivit gemensamt för alla. Och han sade sig mycket väl veta att förutsättningen för ökat välstånd var samarbete och handel över gränserna.<sup>7</sup>

När han därför redan 1840 tyckte det var för krångligt för utlänningar att bosätta sig i Sverige, det borde räcka med ett pass för att få slå sig ner i landet, var detta en del i en helhetsåskådning. Han ville underlätta samarbetet över gränserna. Till detta hörde att kompetenta utlänningar bosatte sig i Sverige. Sverige behövde deras kunskap för utvecklingens skull.<sup>8</sup>

Gumælius kunde bli visionär när han skildrade följderna av denna ökande internationella samverkan. Han påstod vid ett tillfälle att handel, industri och kristendom hade närmat människorna till varandra. Sedan tillade han: ”Folken kom till följd av detta att se varandra som medlemmar av en enda släkt av det gemensamma samhället”.<sup>9</sup> I ett annat sammanhang kunde han påstå att kommunikationerna, industrin och det ömsesidiga njutandet av varandras resurser, förenade människorna till ett enda släkte med gemensamma resurser.

När han uttryckte sig mer nyktert konstaterade han bland annat att en av följderna av att människorna levde i en kommunicerande värld var att gränserna mellan mitt och ditt förskjutits. Som exempel på detta tog han vetenskapsalstren som han menade hade blivit gemensamma.<sup>10</sup>

---

<sup>1</sup> Pr 1848, bd 8, s 547.

<sup>2</sup> Pr 1862/63, bd 4, s 231.

<sup>3</sup> Pr 1852, bd 11, s 344–350.

<sup>4</sup> Rp 1869, Ak bd 4, s 201 f.

<sup>5</sup> Pr 1848, bd 8, s 527–54.

<sup>6</sup> Pr 1854, bd 8, s 411.

<sup>7</sup> Pr 1848, bd 8, s 527–540.

<sup>8</sup> Pr 1840, avd 2, bd 11, s 657 f.

<sup>9</sup> Pr 1841, avd 2, bd 15, s 139–145. Pr 1848, bd 8, s 527–540.

<sup>10</sup> Pr 1848, bd 8, s 527–540.

I ett annat sammanhang konstaterade han att man måste respektera andra folks egendom. Det dög inte att som hittills utan att fråga trycka av utländska alster. Förlagsrätt gällde.<sup>1</sup>

### **Gumælius värnade om det egna fäderneslandet**

Samtidigt hade Gumælius en hög syn på det svenska samhället och värnade om det egna på ett sätt som uppenbart stod i ett visst motsatsförhållande till hans internationalism. Han var bland annat lokalpatriot. Alldeles tydligt månade han om den bergsbygd där han hade egna intressen att försvara.<sup>2</sup> Han var övertygad om att en medborgares personliga rättigheter var underställda plikten mot det egna samhället.<sup>3</sup> Inte med ett ord nämnde han i det sammanhanget förpliktelseerna mot det internationella samfundet, det vill säga det gemensamma samhället. Gumælius organismtänkande, som förutsatte att samhället var en levande organism, där de enskilda var lemmar i en gemensam kropp och där gemensamma intressen gick före enskilda, avsåg regelmässigt Sverige och det svenska folket.<sup>4</sup> Inte heller relaterade han statens höga mål, som han så ofta talade sig varm för, till den internationalism han också, men i andra sammanhang, sade sig omfatta.<sup>5</sup> Huvudintrycket är att Gumælius var en man som främst månade om det egna fäderneslandet.

### **Frihandeln**

Hur skall man egentligen se samman Gumælius internationalism med att han samtidigt främst värnade det egna landets välfärd? Innan jag gör ett försök skall jag ta upp ytterligare ett ämne som har med detta att göra, frågan om frihandel.

Gumælius insåg till fullo frihandelns betydelse. Frihandeln gav en mängd fördelar. Gumælius räknar upp en rad av dessa. Frihandeln var effektiv och nyttig för alla samhällsklasser. Den ökade bekvämlighet och välstånd. Frihandeln befrämjade utvecklingen.<sup>6</sup> Tullagstiftning i friare anda var en sporre till den inhemska industrins utveckling.<sup>7</sup> Handels utveckling förutsatte frihandel.

Vi behöver gå framåt mot frihandel, men ej alltför hastigt, var ett för Gumælius åskådning typiskt yttrande. I utvecklingens förlängning, en gång i den yttersta framtiden skulle frihandelns tid vara inne.

Gumælius var således i grunden för fri handel, men för en modererad frihet, en frihet på sikt.<sup>8</sup> Frihandeln var en del i hans utvecklingstro. Den totala frihandeln var en framtidsutopi, lik drömmen om evig fred.

Framför allt såg emellertid Gumælius frihandeln ur svensk synpunkt. Hans huvudargument var att frihandeln i vissa sammanhang kunde ge fördelar för Sverige. Gumælius internationalism hörde på allvar hemma först i den tid då evig fred rådde. Den förlades till en oviss framtid.

Frihandel kunde befrämja den svenska utvecklingen, men hemlandet behövde dessutom skyddas genom tullar. Så kan man i korthet sammanfatta denna realpolitiska hållning. Tillåt mig styrka detta genom ett redovisa ett antal av Gumælius påståenden när tullfrågan behandlades i prästeståndet.

---

<sup>1</sup> Pr 1848, bd 2, s 207 ff.

<sup>2</sup> Pr 1845, bd 8, s 299 f.

<sup>3</sup> Pr 1850, bd 1, s 270–284.

<sup>4</sup> Pr 1865/66, bd 1, s 168–186.

<sup>5</sup> Pr 1865/66, bd 1, s 168–186.

<sup>6</sup> Pr 1865/66, bd 2, s 300–307.

<sup>7</sup> Pr 1854, bd 4, s 426.

<sup>8</sup> Pr 1865/6, bd 4, s 55.

Tullens storlek skulle bestämmas utifrån den egna befolkningens fördel.<sup>1</sup>

Sverige behövde tullinkomster för statens inkomsts skull och näringslivets befrämjande. Men tull måste tas ut med måtta.<sup>2</sup>

Sänkning av tullavgifter kan vara bra i stimulanssyfte.<sup>3</sup>

Tullen på kaffe skulle sänkas. Lägre folkklasserna behövde få njuta.

Saltat kött var bra för arbetarklassen, därför behövde tullavgiften på saltat kött sänkas.<sup>4</sup>

Dessutom var Gumælius sin vana trogen praktisk. Man skulle ta ut lagom hög tull på skadliga varor. För hög tull befrämjade smugglingen.<sup>5</sup> Vid något tillfälle var han inte bara praktisk utan också taktisk. Han lät bli att hävda att det var rätt att införseltullar i ett bestämt läge bibehölls. Detta gjorde han på grund av att opinionstrycket blivit för starkt. Det var lönlöst att hävda avvikande mening. Allmänheten var övertygad om att den akuta nöden i landet berodde av spannmålsbrist och att införseltullarna på spannmål därför behövde slopas, något som Gumælius betvivlade.<sup>6</sup>

### **Gumælius internationalism kontra hans protektionism**

Även om det blir sökt, går det att till nöds förena Gumælius syn på internationellt samspel på lika villkor med hans patriotism. Vi erinrar oss hans tal 1865 när Engelbrekts minnesstod avtäcktes. I detta tal påstod han att flera länder kunde samverka om de gjorde det på lika villkor. De kunde t o m bilda ett enda rike. Detta under förutsättning att de olika ”lemmarna” samverkade utan att för den skull assimileras. I stort låter sig emellertid hans internationalism ej förenas med att han främst stod upp för Sveriges välgång. I slutändan var det alltid det egna landet som det ytterst gällde.

Trots detta ligger det mycket i Gumælius tal om att exempelvis kommunikationerna ingick i ”civilisationens utvecklingsprocess”. Otvivelaktigt var utbyggda kommunikationer och internationellt utbyte den nödvändiga förutsättningen för åtminstone materiell utveckling. Detta fick Gumælius redan under sin livstid se bekräftat.

Hur relationerna mellan det ena och det andra skulle regleras förmådde Gumælius aldrig, som den patriotiskt förankrade realpolitiker han var, redovisa på ett trovärdigt sätt. Hans visioner om harmonisk samverkan på lika villkor olika folkslag emellan blev aldrig mer än drömmar som han via sin utvecklingstro kunde skjuta framför sig in i framtiden.

### **3:5:6 Utvecklingssträvandena verkade både befrämjande och försvagande samt förebådade en framtida sprängning**

Konsekvent främjade Gumælius samhällets framåtskridande. På flera plan verkade han för reformer som drev på rikets utveckling. Samtidigt som han gjorde det värnade han om att några alldeles bestämda fasta av honom omhuldade värden upprätthölls. I ena fallet ville han således förändring, i det andra skulle värden upprätthållas som inte fick rubbas.

Fäderneslandet, det vill säga konungariket Sverige, var i hans föreställningsvärld en organisk levande storhet. Den befann sig som annat levande under ständig förändring. Denna förändring hade karaktären av en förhoppningsvis långsam men kontinuerlig

---

<sup>1</sup> Pr 1865/66, bd 4, s 65.

<sup>2</sup> Pr 1848, bd 7, s 247.

<sup>3</sup> Pr 1844, bd 4, s 25 f.

<sup>4</sup> Pr 1848, bd 7, s 246.

<sup>5</sup> Pr 1859/60, bd 5, s 298.

<sup>6</sup> Pr 1854, bd 4, s 205.

utvecklingsprocess. Åtminstone var det med en sådan utveckling för ögonen som Gumælius arbetade i riksdagen. Hur han konkret försökte befrämja landets utveckling har vi fått lära åtskilligt om i detta avsnitt. Bland annat verkade han för internationalisering genom ökad handel och bättre samfärdsl. Samtidigt värnade han om landets försvar liksom om att Sverige först och främst skulle värna om sitt eget välstånd.

Socknarnas förvaltning behövde förändras och utvecklas allteftersom befolkningen växte, jordbruket och boskapsskötseln blivit effektivare, handeln tilltagit och välståndet ökat. För såväl sockenförvaltningens utveckling som jordbrukets och djurhållningens effektivisering verkade Gumælius kraftfullt. Samtidigt värnade han om familjesynens respektive den vidgade familjesynens bestånd. Med dessa begrepp sammanfattade Gumælius en livshållning som förutsatte ett ömsesidigt förpliktande ansvarstagande människor emellan inte enbart på familjeplanet utan också på övriga nivåer i samhället. Hur gick detta ihop, kan man fråga sig, när utvecklingen enligt honom förutsatte frihet för de enskilda, penninghushållning, konkurrens och internationella förbindelser för att utvecklingen skulle vidmakthållas?

Denna spänning liksom den problematik som uppstod genom internationaliseringen kunde naturligtvis Gumælius inte lösa upp, hur gärna han än skulle önska det. Det är heller inte klart om han alltid riktigt insåg spänningens allvar.

När det gäller den internationella handeln, insåg han att denna förenade människor över gränserna och var inledningen till en över nationerna gående förpliktande mänsklig gemenskap. Kommunikationernas utbyggnad, som var själva förutsättningen för såväl inhemsk utveckling som internationella förbindelser, såg Gumælius som ingående i civilisationens, inte bara det enskilda landets, utvecklingsprocess. Så lät det inte i det patriotiska Uppsala på på 1810 och 1820-talet. Där drömde man visserligen om folkförbund och evig fred men utifrån väsentligen andra förutsättningar.

Internationaliseringens effekter bortsåg han emellertid ifrån i andra sammanhang. Den internationella handeln blev då för honom främst ett effektivt sätt att skapa fördelar för Sverige.

Om vi går över på Gumælius familjesyn, insåg han förmodligen inte att utvecklingen gjorde denna allt mera utopisk. Åtminstone ger han aldrig i riksdagsdebatterna uttryck för den insikten.

Så kan vi alltså konstatera att Gumælius utvecklingssträvanden i hög grad verkade befrämjande på samhällsutvecklingen. Samtidigt försvagades, bland annat som en följd av samma utveckling, åtminstone på sikt, värden som han samtidigt värnade om.

Även här kan vi alltså slå fast att verkligheten höll på att spränga Gumælius från Uppsala ärvda utvecklingstro.

### **3:6 Den konstitutionella monarkin och utvecklingstron**

Ett konstitutionellt statsskick som Sverige fick i och med 1809 års författning innebar maktdelning, där konungen hade en avgörande men avgränsad makt. Gumælius såg maktdelningen som ett naturligt led i utvecklingen och som något som motsvarade samtidens behov.

Gumælius deltog i debatten kring maktdelningen på flera plan. Dels bevakade han att socknarnas självständighet inte kränktes genom än så välmenande åtgärder från statsmaktens sida. Dels satte han upp ett varnande finger när han misstänkte att regeringsformens regler om maktdelning överskreds av ständer som gärna önskade tränga in på Kunglig Majestäts kompetensområde. Framför allt vakade han över konungens ställning. Om hur han närmare agerade skall fortsättningen handla.

### 3:6:1 Vakthållning kring kompetens- och ansvarsområden

I arbetet på att utveckla sockenförvaltningen i Sverige gick Gumælius på ständernas huvudlinje. Han hävdade med en majoritet av rikdsagsledamöterna vikten av socknens rätt att själv bestämma. Därmed avgränsade han sig från de gamla principerna i den kommunala lagstiftningen. Där utgick man från att kommunerna inte själva kunde sköta sina egna angelägenheter och förvalta sina inkomster och tillhörigheter. De måste stå under förmyndarskap av ämbetsverk och kronobetjäning. Nu var det på tiden, hävdade Gumælius, att kommunerna höjdes upp ur detta sitt omyndighetstillstånd.<sup>1</sup>

Gumælius vände sig bestämt mot statlig inblandning i fattigvården. Fattigvården var i första hand en kommunal skyldighet. Den skulle handhas utifrån den ovan redovisade familjesynen. Först när socknens möjligheter var uttömda, exempelvis vid svår missväxt, skulle staten gripa in. Om staten såg sin uppgift vara att fungera som barmhärtighetsinrättning, drog man ner invånarna till fattighjon och allmosetagare. Detsamma med pensioner i en tid när pensionsfrågan inte var löst. Gumælius kunde tänka sig att staten gav pension till ett fåtal förtjänta som en gärd av tacksamhet. Skulle bruket breda ut sig fick åter staten drag av fattigvårdsanstalt.<sup>2</sup>

Även statliga bidrag till annat än fattigvård höll Gumælius ifrån sig, vore så ändamålen behjärtansvärda. Skulle staten gå in på kommunernas område blev det snart ingen hejd på de statliga utgifterna och det kommunala ansvarstagandet skulle i motsvarande grad försvagas.<sup>3</sup> Med samma motivering avvisade han anslagsbegäranden som rörde ärenden av lokal karaktär. Han gillade ej att representationen blandade sig i provinsiella intressen.<sup>4</sup>

### Noga med gränsen mellan Kunglig Majestät och rikets ständer

Gumælius var ständigt uppmärksam på att hålla gränserna tydliga mellan Kunglig Majestäts, d v s konungens, inklusive den konungen underställda regeringens och ministrarnas, rättigheter och ständernas. Han uppmärksammade minsta försök från ständernas sida att ta sig in på Kunglig Majestäts ansvarsområden.<sup>5</sup>

Undantagsvis gjorde han det för att befria sig själv från ansvar som när regeringen hade gjort upp med Frankrike i en Handels- och Sjöfartstraktat. Den innebar en omfattande frihandel, enligt kritikerna till men för Sveriges egna näringar. Här svor sig Gumælius fri från eget iblandning. Traktaten var ett regeringens mandat och inte riksdagens.<sup>6</sup>

Nog kan man helt allmänt säga att Gumælius gränssättningar ingår i hans allmänna hållning. Målet för honom var ju att kommuner respektive regering skulle kunna utvecklas på bästa möjliga sätt genom att på bestämda områden ha åtskilda områden att bestämma över. Särskilt kommunerna behövde äga egen bestämmanderätt för att kunna motsvara det ansvar som lades på dem.

Det finns emellertid också annat i hans ställningstaganden. Man anar detta när man märker hur pedantiskt nog Gumælius bevakade att ständerna höll sig borta från att försöka tränga in på Kunglig Majestäts område. Frågan är varför? Svaret lyder entydigt, därför att han var angelägen om den konstitutionella monarkins fortlevnad, fram för allt att konungen fick behålla sin enligt konstitutionen givna ställning. Gumælius var alltså bland dem som bildade

<sup>1</sup> Pr 1859/60, bd 6, s 369.

<sup>2</sup> Pr 1854, bd 4, s 149. Pr 1859/60, bd 8, s 300. Pr 1854, bd 4, s 319 f.

<sup>3</sup> Pr 1856/57, bd 6, s 336.

<sup>4</sup> Pr 1841, avd 2, bd 14 s 349 f.

<sup>5</sup> Pr 1852, bd 11, s 391–396. Rp 1867, Ak bd 4, s 397. Före sitt avfall hade Geijer en liknande inställning. Geijer vände sig mot den liberala oppositionens försök att göra riksdagen regerande. Liberalerna i riksdagen försökte enligt Geijer att påtvinga regeringen och konungen sin vilja istället för att visa dem förtroende. Hessler 1947, s 64.

<sup>6</sup> Pr 1865/66, bd 2, s 300–307.

front mot den liberala anstormningen, där målet var att konungen så småningom skulle förmås att överlämna all reell makt i ministrarnas händer.<sup>1</sup>

Varför fick då inte konungen förlora något av det inflytande som givits honom genom 1809 års regeringsform? Varför denna vördnad för konungen?

### 3:6:2 Vördnaden för konungen

#### Till försvar för den personliga kungamakten

Det konstitutionella statsskicket med dess maktindelning ägde Gumælius gillande. Det befann sig på utvecklingens och livets linje. Ty utveckling var tecken på liv. Så var det också med maktindelningen.<sup>2</sup> När han skall förklara varför använder han sig av kroppssymbolik. Maktindelning utgick från att samhället kunde liknas vid en kropp med olika lemmar. Översatt till förhållandet mellan konung och ständer förutsatte det konstitutionella statsskicket att såväl konung som ständer självständigt fullgjorde sina funktioner på sina respektive områden. Detta var en förutsättning för helhetens välbefinnande.

När statsmakten, det vill säga kungamakten, de fem sista åren före Karl XIV Johans död blev allt mer passiv, inträdde enligt Gumælius en obalans, ett vakuum. Detta fylldes av oönskade och illegitima krafter till men för riket. På motsvarande sätt blev det när riksdagen inte sammanträdde tillräckligt ofta. Obalans uppstod till skada för det hela. Med riksdagar i tätare följd skulle samverkan mellan kung och folk kunna fungera bättre.<sup>3</sup>

Så långt har vi inte observerat några synbara avvikelser från utvecklingstron. Dock avviker han, men den avvikelserna får man inte grepp om förrän man sätter fokus på att Gumælius stod upp för bevarad kungamakt. Denna makt fick inte på minsta sätt rubbas. Maktbalansen mellan regeringsmakt och ständer måste till punkt och pricka upprätthållas. Inga förskjutningar över huvud taget tilläts. Allt skulle exakt förbli som det var stadgat.<sup>4</sup>

#### Alltid på konungens sida

Gumælius ställde upp till försvar för kungahuset i alla de sammanhang.<sup>5</sup> Mestadels skedde detta genom markeringar och ställningstaganden i till synes perifera frågor. Här några exempel.

I sin iver att försvara konungen var han till och med noga med att efter Karl XIV Johans död inte döma ut dennes rådgivare. Låt historiker sköta domen, manade han när konstitutionsutskottet stod i färd med att granska den hädangångnes regeringsåtgärder och regeringssystem. Gumælius föreslog dessutom en mildare dom mot en av konungens rådgivare som felat.<sup>6</sup>

Gumælius utläggning till försvar för att en av medlemmarna av det kungliga huset skulle få ett anslag för att kunna gifta sig ståndsmässigt visar tydligt var han hade sitt hjärta.

För fursten är det av lika vikt som för varje annan medborgare att vid upphunnen mogen ålder söka genom ingående av äktenskap bereda sig huslig lycka och trevnad. Här ligger den etiska grunden till samhällets välbefinnande och utveckling. Om H K H ägde en enskild förmögenhet, som satte honom i tillfälle att utan Statens bidrag kunna såsom gift man bosätta sig, så kunde man väl låta bero vid det tillstyrkta uppskovet,

<sup>1</sup> Heckscher 1939, s 27. Gumælius hållning har likheter med Geijers, när denne 1830 lämnade riksdagen. De moderna liberalerna betraktade till Geijers förargelse regeringen som en fientlig makt. Deras mål var att göra riksdagen så stark att den kunde lägga under sig ett maximum av statsmakt. Hessler 1947, s 21, 202.

<sup>2</sup> Pr 1840, avd 2, bd 2, s 125 f.

<sup>3</sup> Pr 1844, bd 3, s 185 ff.

<sup>4</sup> Pr 1840, avd 2, bd 2, s 125 ff.

<sup>5</sup> Den av Gumælius anordnade uppvaktningen när Karl XIV passerade Viby på sin väg till Kristiania säger mycket om hans inställning till kungahuset. Se Lenander 2009, s 13.

<sup>6</sup> Pr 1845, bd 5, s 361 ff. Också Geijer hade en liknande inställning. Se bl a Hessler 1947, kapitel II.

men då det nu icke är händelsen och Kongl Maj:t äskat det ifrågavarande anslaget, så anser jag det böra bifallas, helst det endast är eventuellt, eller kommer att utgå, om och när H K Höghets förmälning inträffar.<sup>1</sup>

I samma riktning pekar hans ja till att pension beviljades en i kungahusets betjäning trots att detta ej var nödvändigt enligt lagen. Det bör beviljas som ett tacksamhetsvotum, anförde Gumælius vid det tillfället.<sup>2</sup>

När han i ett mera principiellt viktigt sammanhang påstod att hans rättskänsla och hans billighetskänsla ej väjde ens för att uttala sig när det gällde Konungens propositioner, säger det mer om Gumælius kungavördnad än om hans rättskänsla.<sup>3</sup> Det är först, synes det mig, en man fylld av vördnad för konungen som kan ifrågasätta att ge sin mening till känna om en proposition tycks honom befinna sig bortom rim och reson.

Vördnaden för konungen var alltså odiskutabel. Den kan och skall dessutom kopplas till Engelbrektstalet där kungavördnaden till och med tar sig mytiska proportioner

### **Ett försök att tolka Gumælius vördnad för konungen**

Det är inte helt enkelt att tolka denna vördnad för konungen och detta försvar för hans makt. Det blir inte lättare av att veta att Gumælius sade sig ha distans till ärvd ställning, titlar, ståndsintratten och privilegier, medan han hyllade förnuft och rationalitet. Inte heller av att känna till att samme man fick uppleva att adelns ställning försvagats, utan att reagera negativt.

Tolkningen underlättas om man uppmärksammar att Gumælius utvecklingstro inte enbart vuxit fram som resultat av rationella överväganden. Den har uppenbara drag av religiöst betingad konstruktion.

Om inte förr blir detta uppenbart när man betänker Gumælius och hans samtids syn på det egna landet. Fäderneslandet betraktades som en Guds speciella skapelse. Denna skapelse var i romantikernas föreställningsvärld en levande och växande personlighet, utrustad med en egenartad ande.<sup>4</sup> Därav följer att inte enbart människor hade en bestämmelse utan även fäderneslandet.

Hela samhällssynen vilade i själva verket på en övertygelse om Guds bestämmelse, en bestämmelse som fortfarande konkretiserades i den nytillträdde konungens kröning.

Ytterst hade idéerna om konungens bestämmelse hämtats från Gamla testamentet. Därifrån hade de via historiska influenser anpassats till svenska förhållanden och applicerats på samhällets överhet och i synnerhet på konungen.

Fortfarande kröntes alltså de svenska konungarna. Men nu skedde det utifrån delvis nya och av utvecklingen betingade förutsättningar. Framför allt utgick man inte längre från att konungen ägde all makt. Enväldet var en passerad epok. Maktdelning var tidens melodi. Synen på bestämmelsen var emellertid orubbad. Åtminstone synes den ha varit det hos Gumælius. Varför förkunnade annars en man som i andra sammanhang sjöng den harmoniska utvecklingens lov att konungens område inte fick beträdas och konstitutionen inte rubbas?

Vad som ytterligare behöver sägas är att Gumælius utvecklingstro låg rätt i tiden och därför nästan alltid fungerade politiskt pådrivande. Tvärtom var det med hans oflexibla syn på konungens ställning. Här arbetade han i motvind. Kungamakten kom under det fortsatta 1800-talet att kontinuerligt försvagas och ständernas makt i motsvarande grad ökas.<sup>5</sup>

---

<sup>1</sup> Pr 1859/60, bd 3, s 45.

<sup>2</sup> Pr 1844, bd 4, s 361.

<sup>3</sup> Pr 1848, bd 2, s 64.

<sup>4</sup> Se s 20.

<sup>5</sup> Om synen på konungen med rikliga hänvisningar även till internationell litteratur i Nordberg 2007. En brist i framställningen är enligt min mening att Nordberg inte integrerat den för kungaideologin centrala kallelsetanken i sin framställning. Denna tanke slår en brygga mellan överhet och undersäte och gör kungaideologin mer tillgänglig.

### **3:6:3 Gumælius oflexibel när det gällde maktdelningen mellan konung och ständer**

Gumælius höll fast vid och kämpade för konstitutionens definition av maktdelning mellan konung och ständer som vore denna i detalj en orubblig ordning. Denna orubbliga hållning skall skiljas från hans ställningstaganden för kommunernas självständighet. Maktdelningen mellan stat och kommun stod i samhällsutvecklingens tjänst. Den mellan konung och ständer däremot har sin förklaring i vördnad för konung och monarki, en vördnad som var besläktad med hans patriotism och dessutom förankrad i hans övertygelse att konung och rike var infogade i en gudomlig bestämmelse.

Det är värt att observera samstämmigheten med den samtida europeiska konservatismens inställning. Denna stod upp för en ärftlig monarki, garantier mot demokratisk och monarkisk absolutism, en folkrepresentation med inflytande även för folkets minoriteter.<sup>1</sup> Utvecklingstro är därmed på detta område bruten.

## **4 Sammanfattande slutreflexion**

### **En av romantik färgad livssyn och verklighetsuppfattning**

Vad Gumælius bar med sig genom livet var en specifik romantiskt färgad verklighetsuppfattning som samtidigt var både livssyn och trosåskådning. Denna låter sig beskrivas i följande satser.

Tillvaron är andlig och själen odödlig. Slutmålet är, när utvecklingen nått sin fullbordan, Gud. Samhället i dess olika beståndsdelar är menade att samverka organiskt i en djupast sett andlig utvecklingsgång som ej tål kast och hastiga omvälvningar. Samhällsliv, näringar, handel liksom skola, kultur, kyrka, allt står i denna andliga utvecklings tjänst. Materiellt och andligt hör samman. Materiell utveckling skapar underlag för andlig växt.

En följd av denna verklighetsuppfattning är att inte enbart begreppet kyrka och församling äger religiös laddning utan även fosterlandet och i förlängningen även hem, familj och samhälle. Till den specifikt andliga sfären hör inte enbart gudsdyrkan utan även kunskap, bildning och kultur.

Denna romantiskt färgade livsuppfattning, som till sig söker knyta även de bibliska sanningarna och kyrkans förkunnelse, bekräftas av det filosofiskt skolade förnuftet. Det bejakas av ett inre sinne, av ett själens förnuft.

Denna helhetsuppfattning var ett arv från ett av romantik nyvaknat Uppsala. Utvecklingen i Uppsala efter det romantiska genombrottet gick mot en allt mera medveten anslutning till kristendom i traditionell mening. Anknytningen skedde utan att den grundläggande här beskrivna idealistiska verklighetsuppfattningen övergavs.

I och med inträdet i prästtjänst böjde även den nyblivne prosten Gumælius av i bibel-och kyrkoanknuten riktning. Detta lät sig göras utan att grundstrukturen i dennes tros- och samhällssyn ändrades. Bakom biblicistiska formuleringar och tankegångar i hans teologiska utläggningar liksom i förkunnelsen skönjer man genomgående det ursprungliga tankemönstret. I Gumælius samhällsgärning slår detta tankemönster helt igenom. Det är i historiens lopp Gumælius skådar Guds gärningar. Den drivande faktorn är en livssyn som sammanfattande kan benämnas utvecklingstro.

För den rikt utrustade och dessutom praktiskt lagde Gumælius fungerade denna utvecklingstro helt allmänt som ett, synes det, okomplicerat, naturligt och praktiskt ramverk i

---

<sup>1</sup> Heckscher 1939, s 65.

vilket han kunde klä sina tankar och handlingar. Den var i princip tillämpbar på livets alla områden.

Undersökningen har visat hur denna utvecklingstro oftast verkade pådrivande, men stundom också bromsande. Den var en flexibel storhet som i allmänhet befann sig på den allmänna utvecklingens linje. Som sådan understöddes den av verksamma krafter i tiden. Men utvecklingstron innehöll också beståndsdelar som kändes allt mera främmande i en ny tid. Trots allt höll dock utvecklingstron samman. Gumælius bytte aldrig trosparadigm under sitt livslopp, försökte heller aldrig öppet att modifiera det. Detta säger en del om hur integrerad denna livssyn var i hans personlighet.

Vid sidan om har den tanken slagit rot i mig att Gumælius naturligtvis inte var och är ensam om att ha integrerat sin kristna tro i ett vidare idémässigt sammanhang. En kyrkohistorisk analys av kristna trosföreställningar vinner därför oftast på att inte bli för smalt anlagd. Livssynen i sin helhet behöver i regel fångas in i studier där trons kraft i en samhällelig verklighet provas.

Så till mera direkta reflexioner över vad studien lett till.

### **Utvecklingstron var av betydelse för Gumælius politiska och kyrkopolitiska insats**

Utan överord kan påstås att Gumælius påverkade samhällsutvecklingen. Hans politiska insats famnade vida områden. Mest känd har han blivit för sitt arbete för folkskolan, men han gjorde sig även omtalad som utvecklare av svenskt jordbruk och främjare av bergsbruksnäringen. Gumælius var vidare en bland dem som tidigt insåg att Sverige behövde förbättrade kommunikationer. Ett utbyggt kommunikationsnät var en förutsättning för landets utveckling, ansåg han. Redan när tanken på järnvägar kom upp var han en av ivrarna för en snabb utbyggnad av järnvägsnätet.

Denna studie har visat att Gumælius religiöst grundade utvecklingstro visserligen var en av tid och omständigheter påverkbar storhet. Den var dock till sin struktur påfallande väldefinierad, dessutom i långa stycken sammanhållen, entydig och konsekvent. Den visade sig tillämpbar på praktiskt taget alla politiska områden. I den egenskapen kunde den utgöra ett betydelsefullt ramverk för Gumælius politiska insats.<sup>1</sup> Utvecklingstron styrde hans tankar, förslag och handlingar. En annan avgörande faktor var den erfarenhet den praktiske och realistiske prostens fått från sin verksamhet inte bara i Uppsala utan också i Strängnäs, Viby och i Örebro.<sup>2</sup>

Även kyrkopolitiskt hade utvecklingstron betydelse för honom. Den gjorde att Gumælius hade redskap till hands inför den oundvikliga omdaning som Svenska kyrkan stod inför under mitten av 1800-talet. Hans religiöst betingade utvecklingstro fungerade som ett av styrmedlen i samhällsomvandlingens tjänst.

Dock får man inte glömma att det måste till rörelse i rätt riktning för att det skall bli möjligt att bli styrd. Den rörelsen var stark. Såväl konjunkturer som yttre omständigheter sköt på i Gumælius riktning. Om så inte varit fallet hade hans intentioner blivit betydelselösa. Den tro Gumælius förde med sig som ett arv från Uppsala och som han sedan anpassade efter omständigheterna var med andra ord ändamålsenlig. Dessutom är här platsen att observera att Gumælius inte alltid var styrd av sin utvecklingstro. Ibland till och med styrde han med den.

---

<sup>1</sup> G V Granlund har i en skrift Andra kammaren 1867–1869 givit följande omdöme om Gumælius. Gumælius ”har eftersträfvat både folkgunst och konungagunst”, gynnad i dessa sträfvanden af att icke vara besvärad med alltför utpreglad karakter, och af en lycklig förmåga att kunna utleta från hvilket håll vinden för ögonblicket blåser eller kommer att blåsa”. Redelius 1942 s 93. Den här studien visar att Gumælius visserligen var anpassbar, men att han i riksdagen konsekvent handlade i enlighet med sin egen grundsyn

<sup>2</sup> När Geijer grundade sina åsikter i exempelvis fattigvårdsfrågan gjorde han det till stor del utifrån studier. Detta till skillnad från Gumælius som genomgående refererar till egen erfarenhet. Om Geijers studiebaserade syn. Hessler 1947, s 215, 235.

## **Inbyggda motsättningar i Gumælius konception**

Visserligen synes Gumælius utvecklingstro sammanhållen, entydig och konsekvent. Vid närmare betraktande fanns dock inbyggda motsättningar i den. Dessa blev allt tydligare ju längre tiden led. Motsättningarna kan härledas till att tron på en ständigt pågående utveckling var förenad med hans ävenledes av romantik påverkade "familjesyn". Denna, som för Gumælius var grundläggande för samhället, förutsatte familjemedlemmarnas självklara ansvar för varandra i väl och ve.

"Familjesynen" tillämpar Gumælius på alla samhällsgemenskaper från familjen och uppåt. Det ideala samhället var en vidgad familjegemenskap, vars kännetecken var den från familjen härledda ömsesidiga solidariteten och ansvaret.

Gumælius såg den solidaritet som följde av "familjesynen", och då utvidgad till alla sockenbor, som uttryck för församlingsgemenskap. Socknen benämndes av Gumælius församlingen när tonvikten låg på socknen som en gemenskap där samhörighet och förpliktande ansvar förutsattes.

Under utvecklingens gång försvagades obönhörligt och som en konsekvens av utvecklingen den familjesolidaritet som "familjesynen" byggde på. Detta gjorde att den fattigvård på familjesynens grund som Gumælius förordade på sikt visade sig vara otillräcklig. Även sockenadministrationens utbyggnad gjorde det svårare att rakt av tillämpa familjesolidaritet vid beslut i kommunala ärenden. Familjesynen blev dessutom allt svårare att förena med en utveckling mot allt mer omfattande internationella förbindelser. Med familjesynens försvagning följde även att sambandet mellan kyrka och stat uppluckrades.

Allt detta kan beskrivas utförligare på följande sätt. Fattigvården blev med stigande befolkning ett allt mer påträngande problem. Gumælius ansåg att omsorgen om de fattiga främst var ett familjens ansvar, alternativt den vidgade familjens förpliktelse. Med den vidgade familjen menade han främst sockengemenskapen, men ytterst avsågs med den vidgade familjen en solidaritet som gällde medborgarna i riket i sin helhet. Detta synsätt, på vilket även hans kyrkosyn ytterst vilade, blev allt mer utopiskt allt eftersom befolkningen växte och nya sammanslutningsformer, som vilade på annan grund än familjen, bildades för att motsvara samtidens behov. Därtill kom att väckelsen sprängde den församlingssyn på familjesynens grund som Gumælius företrädde. Detta gjorde även en allt mer utbredd religiös splittring.

Gumælius var patriot och talade om Sverige som ett rike med egen personlighet och ande. För att värna den nationella egenarten var det värt att offra livet. Samtidigt hade han en närmast mytisk syn på konungen. Konungen representerade folket. När denne förde befälet över hären kunde den svenska hären inte lida nederlag, påstod han i Engelbrektstalet. Som en följd av sin patriotism förordade Gumælius i alla sammanhang ökade anslag till försvaret. Samtidigt insåg han att den internationella handel, som han själv gått i bräsch för, höll på att skapa nya förutsättningar och nya förpliktande gemenskaper som inte såg till de enskilda rikenas gränser.

Gumælius var i långa stycken skarpsynt. Han såg hur kyrka och stat höll på att glida isär och han insåg också orsaken till detta. Denna hans insikt gjorde honom benägen att förordade kyrkliga reformer som bejakade att kyrka och stat var skilda storheter, men som befrämjade samverkan mellan de båda storheterna. Framför allt var Gumælius klar över att samhället i en andligt splittrad tid hade ett generellt ansvar för medborgarna, medan en konfessionellt betingad kyrka som den svenska, med en lärobyggnad som till stor del var bunden av sina doktriner, hade ett mer speciellt. Samhället måste därför på rättfärdighetens grund utforma lagar som gällde alla. Bland annat förespråkade Gumælius att samhället borde tillåta borgerligt äktenskap mellan judar och kristna. Ett sådant äktenskap var att föredraga före "konkubinat", som skulle bli följden av obligatorisk kyrklig vigsel med luthersk trosbekännelse som förutsättning. Dessutom insåg han att en dissenterlag var nödvändig i ett

rike som blivit allt mer religiöst uppsplittrat. Religionen kunde nämligen inte släppas helt fri utan kontroll av samhället. Därtill var religionen för viktig för samhällets sammanhållning. Det fanns med andra ord gränser för den fria utveckling som var en av förutsättningarna för Gumælius religiöst motiverade utvecklingstro.

Samtidigt vidhåller Gumælius under hela sin riksdagstid sin ”familjesyn” och sin vidgade ”familjesyn”. Denna hade som en av sina förutsättningar att det råder enhet mellan församling och socken. Denna enhet på lokalplanet måste i sin tur ses som själva grundbulten för enheten mellan kyrka och stat överhuvud taget. Det råder alltså spänningar i Gumælius synsätt på förhållandet mellan kyrkan och staten.

### **Andligt och världsligt i samverkan**

I Gumælius av romantik påverkade åskådning gick det andliga före det sinnliga på grund av att verkligheten ytterst var av andlig art. Samtidigt menade han att det sinnliga och praktiska också måste ha sin plats. God ekonomi, välskött jordbruk, goda kommunikationer, allt verkade utvecklande inte enbart på välståndet utan gav också förutsättningar för andlig växt. Framför allt gällde detta skolan där kunskapen hade två sidor, varav den ena var vänd mot praktisk kunskap, den andra mot bildning, det vill säga själens förädling. I riksdagen blev det för Gumælius mer tal om det praktiska än det andliga.

Var det så att Gumælius, som den praktiska människa han var, underlät den andliga sidan i sin glädje i att få styra och ställa i praktisk förvaltning? Det behöver inte vara så. I riksdagen värnade Gumælius om kulturen i en närmast religiös hänförelse, liksom om skolan där han såg själens förädling som slutmålet. Det finns ingen anledning att förmoda att han såg annorlunda på saken när han sysslade med politik rörande jordbruk, bergshantering och kommunikationer. Materiell och andlig utveckling ansåg han gå hand i hand.

Dessutom får man inte glömma att det inte var enbart i riksdagen som Gumælius verkade. Han predikade också. Min analys av dennes predikan visar att syftet med hans förkunnelse var att beröra församlingen och genom denna beröring påverka dem i andlig riktning.

### **Den odödliga själen**

Även Gumælius förkunnelse byggde på den religiöst motiverade utvecklingstron, där föreställningen om en odödlig själ var central. Detta förde med sig att Gumælius inte förkunnade uppståndelsen på sedvanligt sätt. Påskdagens under bekräftade själens odödlighet, den skapade inte förutsättning för odödligheten. Däremot predikade Gumælius försoningen som en avgörande förutsättning för människans omvändelse från mörker till ljus.

### **Rötterna till Gumælius utvecklingstro**

Gumælius religiöst motiverade utvecklingstro hade sina rötter i den nyromantiska filosofiska idealism Gumælius mött i Uppsala. Jag har konstaterat att han på väsentliga områden var samstämmig med sin lärare i filosofi, N F Biberg. Denne Biberg hade skrivit en år 1823 utgiven artikel ”Om falsk och sann liberalism”. Publiceringen skedde i den av Gumælius redigerade tidskriften *Svea*. Denna stort anlagda artikel, som var på 150 sidor, har bedömts som konservativ, på grund av dess uppgörelse med en som han kallar det falsk liberalism, som Biberg menade bröt sönder den historiska kontinuiteten och därmed också skadade samhället. Gumælius religiöst motiverade utvecklingstro stämmer i långa stycken ända ner på detaljnivå överens med Bibergs synsätt. Trots det betecknas Gumælius som liberal i motsats till Biberg. Skillnaden beror på att Bibergs syfte var att kritisera liberalismen medan Gumælius såg den fria utvecklingens möjligheter. Gemensamt för dem båda var synen på den organiska utvecklingen som tillvarons motor.

## **Gumælius på samhällsutvecklingens linje**

Det har som vi sett varit möjligt att kartlägga i vilken riktning Gumælius religiöst motiverade utvecklingstro ledde honom under hans år i riksdagen. Under denna tidsperiod, 1840–1869, förändrades och utvecklades Sverige påtagligt. Skolan blev obligatorisk, kommunal självstyrelse infördes och representationsreformen genomfördes under perioden. Samtidigt skildes kyrkligt och borgerligt allt mer åt, medan kyrkans roll som ideologisk och religiös sammanhållande kraft försvagades. I denna rörelse var prosten Gustaf Wilhelm Gumælius som ledamot av prästeståndet, indragen. Sedd utifrån hans egen grundsyn ter sig hans insats konsekvent. Gumælius befann sig dessutom på samhällsutvecklingens linje. Samtidigt företrädde han synsätt som svårligen lät sig förenas med ett utvecklat och internationellt orienterat Sverige.

## **Konservativ eller liberal?**

En religiöst idealistiskt grundad utvecklingstro var sammantaget Gumælius religiösa och politiska signum. Denna tro var av många orsaker politiskt och folkligt gångbar under dennes tid i riksdagen, varför Gumælius idéer och förslag resulterade i en myckenhet av politiska och kyrkopolitiska reformer. Tron var med andra ord ett av hans politiska styrmedel.

Om Gumælius hållning skall betecknas som liberal eller konservativ är frågan. Läger man tonvikten på dennes utvecklingstro i den historiska skolans, om man så vill i romantikens anda, måste han betecknas som konservativ. Konservativ också i den meningen att hans organiska samhällssyn gjorde att han såg andlig och social samhörighet som viktigare än medborgerlig och politisk frihet. Trycker man på hans påfallande öppenhet för utvecklingens krav, en utveckling som förutsatte en fortlöpande liberalisering och anpassning av såväl regelverk som strukturer i såväl samhälle som kyrka, kan man kanske påstå att han var liberal. Läger man till att det ingår i både konservativ och liberal verklighetsuppfattning att ett samhälle svårligen låter sig reformeras utifrån enkla principer, kompliceras bilden ytterligare.

Den samtida Reuterdaahl kallade Gumælius halvliberal, Gunnar Heckscher skulle otvivelaktigt räkna in honom bland de konservativa. Själv stannar jag vid att kalla honom konservativ med påfallande öppenhet för samhällsomvandling i liberaliserande riktning. Om det nu skall vara nödvändigt att etikettera. Varken socialism, konservatism eller liberalism framträder som motsägelsefria läror. Deras yttringar var till stor del historiskt betingade.<sup>1</sup>

Det är värt att lägga märke till att Gumælius riksdagsår sammanfaller med övergången från en samhällsformation till en annan. Ett korporativistiskt samhälle höll på att ömsa skinn och övergå i ett samhälle med nya förutsättningar. Gumælius stod på det gamla samhällets grund men förmådde anpassa sitt tänkande så att det befrämjade framväxten av det nya.<sup>2</sup>

## **Undersökningens resultat**

Min undersökning har inte gett mig anledning att rucka på det jag utgick ifrån i undersökningens inledning. Dock har den slutförda undersökningen begåvat mig med en synpunkt på den där uppställda frågan gällande förhållandet mellan ”materia och tanke, mellan bas och överbyggnad”.<sup>3</sup> Frågan är alltså vad det är som styr, är det idéer, tro och förhoppningar eller är det den yttre verkligheten som tvingar fram en människas hållning? Åtminstone är det så problematiken ter sig i denna studie. Svaret vad Gumælius beträffar är både och i ett ständigt växelspel. Nog styrde den romantiskt färgade livssynen vår studies prost liksom andra. Samtidigt kan hans utvecklingstro liknas vid en kanal som ledde tidsflödet åt det håll dåtidens omständigheter krävde.

---

<sup>1</sup> Nycander 2009.

<sup>2</sup> Om sammanslutningsformer och föreningsformer under denna övergångstid, se Jansson 1985.

<sup>3</sup> Citat från Jansson 1985, s 12.

Vad jag framför allt vet mer om är effekten av ett tänkande och en samhälls- och kyrkosyn som skjuter på i utvecklingens riktning. Jag har också kunnat visa att denna, som jag genomgående kallat utvecklingstro, hade sina begränsningar. Tiden efter Gumælius förutsatte förnyade tanke- och trosmodeller för att inte förpassas från offentligheten till den privata sfären, dvs hamna i det privatas skymundan. I de fall denna förnyelse uteblev tog andra också dessa ytterst i tro förankrade sanningar över i det offentliga rummet.

Den tro som så tydligt styrde Gumælius var som vi konstaterat präglad av romantikens livsåskådning, gudstro och verklighetsuppfattning men också av dennes alldeles egna erfarenhet, reflexion och kunskap. Trons drivkraft var för Gumælius del en aldrig sviktande tillit och förhoppning om att stå i utvecklingens sammanhang. Så definierad gränsade Gumælius tro inte enbart till religiositet av annat slag utan också till livshållningar där man förpassat Gud ut ur verkligheten. Drivkrafterna för den som vill åstadkomma någonting lär vara besläktade vare sig man tror på Gud eller inte. Tilliten och förhoppningen klarar man sig inte utan.

Frågan är därför inte ytterst om man tror utan vad man tror på. Vad Gustaf Wilhelm Gumælius beträffar vet vi en hel del både om vad han trodde på och vad tron fick för konsekvenser.

Återstår för mig eller någon annan att på motsvarande sätt som skett i denna studie närmare granska en rad andra av romantiken präglade riksdagspräster med en livssyn och en livsbana liknande Gumælius. Detta skulle berika bilden av romantikens betydelse under 1800-talets samhällsomvandlingar. Om denna min undersökning dessutom skulle få någon att växla spår och betrakta religiösa föreställningar på ett vidgat sätt och se dem som mer eller mindre integrerade delar i en människas hela livssyn, skulle det glädja mig. Romantikernas försök var visserligen storslaget, men att det för den skull var unikt betvivlar jag.

## Summary

*Prosten Gustaf Wilhelm Gumælius. En studie i hur Gumælius livssyn fick genomslag i hans politiska agerande i riksdagen 1840–1869. (The Reverend Gustaf Wilhelm Gumælius. An essay in how Gumælius's philosophy of life influenced his political action in the Swedish parliament, 1840 to 1869.)*

This essay deals with the Reverend Gustaf Wilhelm Gumælius (1789–1876). He was a leading parliamentarian who was deeply influenced by the Romantic Movement, and who played a significant role in the structural transformation of Swedish society during the nineteenth century. As a Member of Parliament from 1840 to 1869 he was among those who worked behind the scenes for the development of a national, comprehensive and compulsory school system, and who actively contributed to the extension of local government, then in the process of separation from ecclesiastical administration.

Gumælius was also an eager supporter of the development of agriculture, stock raising, forestry, as well as horticulture. Furthermore he was a patriot, zealous for the nation's cultural heritage and especially her ancient monuments. He was strongly in favour of national defense and could discuss defense matters in detail.

In his parliamentary work Gumælius was able to use his experience as Rector and Rural Dean of Viby, a rural parish in western Närke. He was pastor there during the years 1834 to 1853. Viby bordered Bergslagen, doubtless contributing to his interest in the mining industry as well as communications. In order to sell iron ore, transport was crucial. Consequently, Gumælius was among those in parliament who were among the first to press for the expansion of the railway network.

A contemporary observer may wonder what all this had to do with the Church. After all, Gumælius was a clergyman and not a combination of town councillor and parliamentarian. One must remember that Gumælius lived at a time when although the separation of Church and State had already begun to take effect, the two entities could still work together, albeit with difficulty. To illustrate this situation, it is worth mentioning that Gumælius presupposed that in times of disaster or distress parishioners would band together as though they were one family. In such emergencies he re-named "socknen", the traditional territorial parish as a (Christian) congregation, "församlingen".

Before Gumælius had been inducted as Rector of Viby, during the years 1828 to 1834 he was lecturer in Strängnäs. There he became known for his teaching abilities and his care for his students. The years in Strängnäs had been preceded by studies in Uppsala. He received his Masters Degree in 1815, was an unpaid senior lecturer in Greek in 1823 and a non-permanent lecturer in philosophy in 1825. During his Uppsala years (1808–1828) he supported himself with scholarships, assignments as a tutor, locums and temporary appointments. Among other things, he was editor of *Svea*, the journal of the Romantic Movement in Uppsala. He was member of a circle who regularly visited the famous salon of Malla Silferstolpe. This circle included Geijer, Atterbom, Grubbe and E.A.Schroeder.

Both in Uppsala and later he devoted himself to linguistic studies. In Uppsala he worked with Old Norse texts, and in Strängnäs and Viby with the translation of a Greek-German dictionary, to name the two most important. Gumælius also wrote fiction and published his poem-cycle, *Engelbrecht*.

In 1853, when he was already over sixty years old, Gumælius was inducted as Rector and Rural Dean of Örebro, where he remained until his death. Within a year he was involved in the rebuilding of the school system and public institutions after the disastrous fire of 1854 that laid waste to much of the steadily growing city. By his side he had, amongst others, his brother Otto Joel Gumælius (1791–1876), educationalist and publisher. Both brothers are counted as the fathers of modern-day Örebro.

From 1840 in an unbroken succession of years until the abolition of the Four Estates Diet in 1866, Gumælius represented the clergy of Strängnäs diocese in the parliament. Thereafter he sat on the Örebro bench of the parliamentary Lower House from 1867 to 1869. So much for the basic details. A biography of Gumælius is soon to be published, written by Anne-Marie Lenander and the writer of this essay.

This present essay is not primarily biographical. It is an attempt to uncover the ethos that Gumælius acquired during his time in Uppsala; an ethos created by the Romantic Movement, the Christian faith and philosophy. In the first main part, chapters one and two, I describe his understanding of reality. In particular, I focus on trying to determine what particularly was in the Romantic world of ideas and thought that Gumælius embraced and maintained during his life. In chapter three, I go on to show how his view of life was reflected in the contributions and proposals he made in parliament.

Gumælius was a frequent debater in the House of Clergy. For the most part his presentations were clear, despite a tendency at times to use inflated language. His basic outlook came to the fore explicitly in his speeches. This means I can find exactly what I'm looking for; the relationship between his outlook on life and its application. This is despite the fact that the context of his speeches and the other debates in the House of Clergy are given limited space in my presentation.

Gumælius' parliamentary conduct can be characterized as follows: he said "yes" to motions supporting an emerging liberal social stamp, while at the same time as a Romantic he tried to preserve the old social co-existence and solidarity ideals. This approach proved successful. By and large the development went Gumælius's way.

But there was also a built-in intractable problem. To begin with, Gumælius and the Uppsala Romantics saw life as fundamentally spiritual. They saw concepts such as spirituality, education, knowledge as inter-related, as part of the whole. What was of primary importance was knowledge of the Good, in the end the ultimate Good that lifted the individual out of human limitations. Conversely, destructive knowledge pulled humankind down to falsehood, filth, misery, controversy and death. Why this outlook did not give Gumælius cause for concern in practical politics was because amid all his earthly cares and concerns the busy Rural Dean unthinkingly erased the dividing line between the spiritual and the material. Without further reflection he assumed society's material growth would also promote the spiritual.

I have summarised Gumælius's basic view of life and society with the designation "evolutionary faith". The implication of this fundamentally conservative approach to life was a belief in society's organic development where the old merged with the new in an harmonious growth. The old did not disappear, it was absorbed in the new. The new still had features of the old. This approach worked well during the reform period when Gumælius was active in parliament, especially because he saw the influence of liberal reforms as part of a necessary evolution.

Gumælius's problem with this Romantic outlook was that it was rooted in ideals that belonged to the old society, while he promoted liberal reforms. The consequence was that those ideals eventually lost their importance. The following review of my key third chapter demonstrates this clearly.

In Chapter 3:2, I show how flexible his evolutionary faith was. It could be both a framework and an instrument for political positions on a variety of issues. In the section "Straff och humanitet" (Punishment and humanity) I note how this essentially political, pragmatically-disposed pastor with his fundamental belief in social evolution could unite a basically human outlook with less than human applications. Belief in an evolutionary faith was taken as a pretext that the time for humanity was not yet ripe. I make further contradictions clear in his view of women. On the one hand, a woman's place was in the

home. On the other, Gumælius gave her a presence in the public sphere. In order to hold these two views together he proposed an unrealistic “enlarged view of the family”. This meant that society as a whole was seen as a family group, wherein women in their public functions were able to take advantage of, and develop their specifically female characteristics. Equally unrealistic was his vision for poor relief. He unilaterally anchored the care of the poor and needy to family solidarity.

In Chapter 3:3 I show Gumælius’s attitude to the then current question of universal suffrage. I note that he didn’t want any fundamental change. The collective was more important than the individual, the public good took precedence over the private sphere. On that basis he advocated elections based on class. Universal suffrage had to wait until the day the public would receive adequate training.

In Chapter 3:4 I focus on the on-going dissolution of the close ties between Church and State. I report speeches where Gumælius proposed measures designed to make concessions to revival movements ready to go their own way, to return to the Church. This he does by the then practical catch-phrase that the interaction between the state-controlled Church and voluntary initiatives would put new life in otherwise dead forms. Furthermore, I observed how Gumælius promoted initiatives for the development of the school system which also led to it becoming more alienated from the Church. Finally I develop his views on a single fundamental issue. Due to a particular circumstance, Gumælius asserted that Jewish men should be allowed to marry Swedish Lutheran women without the necessity of conversion. He explicitly advocated the introduction of civil marriage as an alternative to church marriage. He considered the distinction between the ecclesiastical and the civil in an increasing number of areas to be inevitable, and would finally lead to Church and State to go their separate ways. Gumælius however set his hopes on a long process, and that the ties between Church and State would be replaced by collaboration. In summary, this whole section showed a clergyman who encouraged emancipation and at the same time tried to moderate it.

In Chapter 3:5 I recount how a progressive and practical-minded Rural Dean fought for an effective and expanded municipal administration, as well as for the development of trade and industry and particularly for agricultural development. That led in its turn to demands for improved means of communication, free trade and international contacts. At the same time, Gumælius emphatically upheld his ideal of family and his patriotism. His basis for the expanded municipal administration was a “broader” view of family, and when it really counted he was more patriotic than a free trader. One clashed against the other and foreshadowed the time when the construct that supported his thinking would become unsustainable.

In Chapter 3:6 I endeavor to show that in one area Gumælius appears inconsistent, relative to his otherwise uniform views. His support of the monarchy’s attempts to retain its powers without any restriction showed that his evolutionary beliefs, in this area at least, were broken. Reverence for the monarchy had for Gumælius a higher value.

In summary, Gumælius the disciple of the Romantic Movement, can be described as a conservative with strong liberal elements. He maintained these two elements together during his lifetime, but the inherent tensions in them were so strong that they heralded an explosion. Finally, my essay would be more generally applicable if Gustaf Wilhelm Gumælius’s outlook was linked to an in-depth study of the other clergymen in parliament during the last years of the Diet of the Four Estates. But that knowledge does not yet exist.

Translated by John Parton

# Förkortningar

## Bibelböcker

|       |                             |
|-------|-----------------------------|
| 1 Joh | Första Johannesbrevet       |
| 1 Kor | Första korinthierbrevet     |
| 2 Kor | Andra korinthierbrevet      |
| 1 Mos | Första Moseboken            |
| 2 Pet | Andra Petrusbrevet          |
| 1 Tim | Första Timotheosbrevet      |
| Fil   | Filipperbrevet              |
| Gal   | Galaterbrevet               |
| Jak   | Jakobsbrevet                |
| Jes   | Jesaja bok                  |
| Joh   | Johannesevangeliet          |
| Kol   | Paulus brev till kolosserna |
| Luk   | Lukasevangeliet             |
| Mark  | Markusevangeliet            |
| Matt  | Matteusevangeliet           |
| Rom   | Romarbrevet                 |
| Upp   | Uppenbarelsen               |

## Övriga förkortningar

|        |                                |
|--------|--------------------------------|
| Ak     | Andra kammaren                 |
| avd    | avd                            |
| bd     | band                           |
| KÅ     | Kyrkohistorisk årsskrift       |
| Pr     | Prästeståndet                  |
| rd rgs | Riksdaler riksgälds            |
| RS     | Riksdagens protokoll           |
| SBL    | Svenskt biografiskt Lexikon    |
| SOU    | Statens offentliga utredningar |
| ÖD     | Örebro Dagblad                 |

## Otryckta källor

### **Anne-Marie Fällström Lenanders arkiv. Vretstorp**

Lenander Fällström, Anne-Marie

Präst, folkkupplysare och trädgårdsmästare. Otryckt manus 2009.

### **Uppsala universitet Teologiska institutionen**

Dahlman, Per

Medlemskap i kyrkoförsamling enligt 1862 års kommunalförordningar. Särskilt frågan om de främmande trosbekännarnas ställning. Otryckt licentiatuppsats 2004.

## **Örebro läns museum**

### **Gumælius samling**

Gustaf Wilhelm Gumælius predikningar på de stora högtidsdagarna (handskrivna manuskript).

Theses pro munere lectoris publico examini submittit G V Gumælius (handskrivet manuskript).

Tillstånd daterat den 23 januari 1828 som medger ”extra ordinarie adjunkten vid Upsala Academ Gustaf Wilhelm G”.... ”att i stället för präst och pastorexamen försvara teologisk avhandling, varvid dock teser i ämnen hämtade utur teologiens särskilda delar böra vara bifogade. Carl Johan.”

Otryckt meritförteckning.

## **Örebro universitet Historiska institutionen**

Sjögren, Karl

Skarpskyttarna–folkrörelse eller opinion? Otryckt PM i historia vid Högskolan i Örebro 40 p våren 1987.

## Litteratur

Ahrén, Per-Olov

Kyrkomöte och synodalförfattning. En studie i svensk kyrkoförfattningsdebatt 1827-1865. 1956

– ”Stat och kyrka i Sverige. Historisk översikt”. I 1958 års utredning kyrka–stat IV Historisk översikt kyrkobegrepp. SOU 1964:16. 1964.

Amenius, Ragnar

”Gustaf Wilhelm Gumælius”. I SBL 17.

– ”Otto Joël Gumælius”. I SBL 17.

Aquilonius, Klas

Svenska folkskolans historia. Andra delen. Det svenska folkundervisningsväsendet 1809-1860. 1942.

Aspelin, Erland

”Straffets grunder–historisk bakgrund”. I Svensk Juristtidning 2/1999

Aspelin, Gunnar

Tankens vägar. En översikt av filosofiens utveckling II. (Oavkortad, oförändrad nytryckning av originalutgåvan från 1958). 1993.

Aulén, Gustaf

Dogmhistoria, 3 uppl. 1933.

Berg, Anne, Enefalk, Hanna

Det mångfaldiga verktyget. Elva utbildningshistoriska uppsatser. 2009.

Bergman, J

Den svenska nykterhetsrörelsens historia. En översikt. Tredje omarbetade och utvidgade upplagen. 1913.

Bergstedt, Carl Fredrik

Levnadsteckningar öfver Kungliga Svenska Vetenskapsakademins ledamöter, Band 2. Lefvnadsteckning 55. C F Bergstedt, Gustaf Vilhelm Gumælius. Kontraktsprost, riksdagsman, skriftställare. Sidorna 407–431. 1883.

Bexell Oloph

”Svensk påskpredikan under 1800- och 1900-talen”. I luthersk påskpredikan i Norden. 1 Från reformation till nutid. Red: Sven-Åke Selander och Christer Palmblad. 2001.

– ”Kyrka och gudstjänst”. I Karljohanstiden. Signums svenska kulturhistoria. Red Jakob Christensson. 2008.

Carlsson, Sten

Svensk historia 2. Tiden efter 1718. Scandinavian University Books. Fjärde upplagan. 1980.

Cullberg, John  
”Samuel Grubbe”. I SBL 17.

Dahlman, Per, 2004. Se otryckta källor.

Dunér, Arthur  
Skytteväsendets historia. 1933.

Ekstrand, Thomas  
”Kyrkans till skola är byggd”—några anmärkningar till Esaias Tegnér’s kyrkosyn. I Stina Fallberg Sundmark & Göran Lundstedt (red) Kyrkoliv i 1800-talets Sverige. Festskrift till Oloph Bexell. Bibliotheca Theologiae Practicae 83. 2007.

Engdahl, Horace.  
”Känslans och tankens revoltörer”. I Lars Lönnroth och Sven Delblanc red. Den svenska litteraturen. Upplysning och romantik 1718-1830. 1988.

Enlund, Sven J  
Svenska kyrkan och folkskoleseminarierna 1842-1968 med särskild hänsyn till seminarierna i Uppsala, Härnösand och Göteborg, 1993.

Enefalk, Hanna  
”Härliga gossar blir raska, modiga soldater”. Något om folkbeväpningstanken i och utanför skolan från och med 1860-talet. I Det mångfaldiga verktyget. Elva utbildningshistoriska uppsatser. 2009.

Eriksson, Gunnar  
”Romantiken ca 1800–1830”. I Eriksson Gunnar, Frängsmyr Tore, Idéhistoriens huvudlinjer. Ny utvidgad upplaga. 1987.

Feine Paul, Behm Johannes, Kümmel Werner Georg  
Einleitung in das Neue Testament, 14., durchgesehene Auflage, 1965.

Forsell, Bernhard  
Örebro och dess utveckling. Senare bandet. 1916.

Franzén, Olle  
”Samuel Liljeblad”. I SBL 23.

Geijer, Erik Gustaf  
Thorild. Tillika en filosofisk eller ofilosofisk bekännelse. 1820. I Erik Gustaf Geijers samlade skrifter. Andra bandet. 1874

Geijer, Erik Gustaf  
Erik Gustaf Geijers samlade skrifter. Andra bandet. 1874

Gierow, Karl Ragnar  
Johan Henrik Thomander, Fysionomi i tre belysningar. Svenska akademins minnesteckningar. 1975.

Gumælius, Gustaf Wilhelm

Strödda anmärkningar rörande den offentliga Undervisningen, jämte några upplysningar om Strengnäs Stifts Läroverk. Inbjudningsskrift till Rectorsombytet vid Kongl. Gymnasium i Strengnäs af afgående Rector Gustaf Wilhelm Gumælius Philos. Mag:r och Lector. 1831.

– Doctrinae Johanneae sciagraphia. Dissertatio Theologica exegetico-dogmatica cum thesibus theologicis varii argumenti subjunctis quam ex speciali sacrae regiae majestatis gratia venia Max. vener. Facult. Theol. Upsal. Pro examine pastorali publicae censurae submittit Gustavs Wilhelmus Gumælius phiso. Mag et ad gymn. Strengnes. Lector. Respondente Arico Abrahamo Berggren in aud. Eccles. Die Xv Jun. MDCCCXXXII. Upsaliae, excudebant regiae academiae typographi. 1832

– Berättelse om landthushållningens närvarande tillstånd i Örebro län samt de förbättringar, som i alla delar deraf blifvit gjorda under de sistförflutna tio åren. Afgifven vid kånets hushålls-sällskaps allmänna sammankomst i Örebro den 8 sep 1846 af dess sekreterare. 1846.

– Tal vid den högtid då Engelbrekts minnesstod aftäcktes den 15 oktober 1865. Hållet i Örebro kyrka av Gustaf Wilhelm Gumælius. 1865

– Några frågor rörande Svenska kyrkans närvarande tillstånd, framställda såsom öfverläggningsämnen vid Prestmötet i Strengnäs 1859. 1859.

Gustafsson, Sven

Nyevangelismens kyrkokritik. 1962.

Götz, Pochat

Estetik och konstteori II Barocken till 1800-talets mitt. 1981

Hagström K A

Strengnäs stifts herdaminne. Fjärde delen. 1901.

Hansson, Sven

Uppsalateologerna och Svenska kyrkan 1840–1855. 1980.

Harbe, Bengt

Årskrönika för Örebro läns landsting 1863-1975. Del 1 1863-1943. 2001.

Heckscher, Eli F

Svensk arbete och liv. 1957.

Heckscher, Gunnar

Svensk konservatism före representationsreformen I. Den historiska skolans genombrott i Sverige. Skrifter utgivna av statsvetenskapliga föreningen i Uppsala IX. 1939.

– Svensk konservatism före representationsreformen II. Doktrin och politik 1840–1865. Skrifter utgivna av statsvetenskapliga föreningen i Uppsala genom Axel Brusewitz XVII. 1943.

Helgesson, Väinö

”Kontroll av underklassen. Försvarslöshetsfrågan 1825–1853”. I *Ideologi och Socialpolitik i 1800-talets Sverige. Fyra studier*. Ingrid Hammarström, Väinö Helgesson, Barbro Hedvall, Christer Knuthammar, Bodil Wallin. Acta universitatiss Upsaliensis. Studia Historica Upsaliensia. 103. 1978.

Herlitz, Nils

Grunddragen av det svenska statsskickets historia. Scandinavian university books. 5 upplagan. 1956

Hermansson, Werner

Väckelsens källsprång i Örebro. Utgivare Vasakyrkans missionsförsamling. Offsettryck 1982.

Hessler, Carl Arvid

Geijer som politiker. Hans utveckling fram till 1830. 1937.

– Geijer som politiker II. Hans senare utveckling. 1947.

Heussi, Karl

Kompendium der Kirchengeschichte. Siebente, durchgesehene Auflage. 1930.

Hippel, Oscar

Studier till predikans historia under nyromantiken I. 1924.

– Studier till predikans historia under nyromantiken II. 1926.

Hornig, Gottfried

Lehre und Bekenntnis im Protestantismus. I Band 3. Die Lehrentwicklung im Rahmen der Ökumenizität. Handbuch der Dogmen- und Theologiegeschichte herausgegeben von Carl Andresen. 1984.

Hägglund, Bengt

Teologins historia. 1956.

Jansson, Torkel

Adertonhundratalets associationer. Forskning och problem kring ett sprängfullt tomrum eller sammanslutningsprinciper och föreningsformer mellan två samhällsformationer c:a 1800 – 1870. 1985.

Jarlert, Anders

Sveriges kyrkohistoria. 6. Romantikens och liberalismens tid. 2001.

Jonsson, J.V.

Örebro Läns Kongl. Hushållnings-sällskaps Historia 1803-1902. Del 1. 1902.

Kaijser, Fritz

”1862 års kommunalförordningar”. I *Hundra år under kommunalförfattningarna 1862–1962*. En minnesskrift utgiven av Svenska Landskommunernas Förbund. Svenska landstingsförbundet, Svenska Stadsförbundet. 1962.

Karlsson, Anund

Det frivilliga skyttets spridning i Sverige 1820–1865. 1972.

Karlson K F

Blad ur Örebro Skolas äldsta historia, samlade och utgifne 1–5. 1871–1900.

Knuthammar, Christer

”Sjukvård under ändrade förutsättningar. Finansiering och förvaltning av svenskt sjukhusväsen 1850–1873”. I Ingrid Hammarström, Väinö Helgesson, Barbro Hedvall, Christer Knuthammar, Bodil Wallin. Ideologi och Socialpolitik i 1800-talets Sverige. Fyra studier. Acta universitatis Upsaliensis 103. 1978.

Kumlien, Kjell

Clios väg. Historisk forskning och historieskrivning genom tiderna. 1966.

Kümmel, Werner Georg

Das Neue Testament. Geschichte der Erforschung seiner Probleme. 2. überarbeitete und ergänzte Auflage. Orbis Academicus–Band 111/3. 1970.

Landquist, John

Pedagogikens historia. Andra genomsedda upplagan. 1946.

– Erik Gustaf Geijer. Hans levnad och verk. 1924

– Geijer en levnadsteckning. 1954.

Lenander Fällström, Anne-Marie

Präst, folkupplysare och trädgårdsmästare. Otryckt manus 2009. Se otryckta källor.

Lenhammar, Harry

Religion och tryckfrihet i Sverige 1809–1840. 1974.

Liedgren, Emil

Svenska kyrkans historia. Sjätte bandet andra delen Neologien, romantiken uppvaknandet 1809–1823. 1946.

Liedman, Sven Eric

Att förändra världen – men med måtta. 1991.

Liljeqvist, Efraim

”Nils Fredrik Biberg”. I SBL 4.

Lindqvist, Ola.

”Social nöd och sociala hjälpåtgärder”. I Den svenska historien 8. Karl Johanstiden och den borgerliga liberalismen 1809–1865. 1968.

Lindroth, Sten

Uppsala universitet 1477–1977. 1976.

Lundkvist, Sven

”Den tidiga nykterhetsrörelsen”. I Den svenska historien. Karl Johanstiden och den borgerliga liberalismen 1809–1865. 1968.

Lönroth, Carl

Ur väckelserörelsernas historia i Närke under adertonhundratalet. En studie i svensk väckelsefromhet. Förberedelserna –Baptismen. 1936.

Lönroth, Lars

”Brages harpa–Geijer och den götiska renässansen”. I Den svenska litteraturen II.Upplysning och romantik. 1988.

Mogren, Mikael

Den romantiska kyrkan. Föreställningar om den ideala kyrkan på jorden inom Nya skolan till och med år 1817. 2003.

Montgomery, Arthur

Svensk socialpolitik under 1800-talet. 1934.

Morell, Mats

”Jordbruket och livet på landet”. I Karljohanstiden. Signums svenska kulturhistoria. Red Jakob Christensson. 2008.

Mårtensson, Jan

”Den siste göten”. I Utsikt från min trappa. Örebro 1987.

Nilsson, Roddy

En välbyggd maskin, en mardröm för själen. Det svenska fängelsesystemet under 1800-talet. Bibliotheca historica Lundensis 93 Red: Bengt Ankarloo, Kim Salomin, Eva Österberg. 1999.

– ”Den sociala frågan”. I Signums svenska kulturhistoria. Det moderna genombrottet. Red Jakob Christensson. 2008.

Norborg, Lars-Arne

Sveriges historia under 1800- och 1900-talen. Svensk samhällsutveckling 1809–1986 2 uppl. 1988.

Nordberg, Cecilia

”Guds ställföreträdare förmedlad. Kungen i kröningspredikan från Gustav I till Karl XIV Johan”. I Gud konung och undersåtar. Politisk predikan i Sverige under tidigmodern tid. Opuscula Historica Upsaliensia 35. 2007.

Nordin, Svante

Romantikens filosofi. Svensk idealism från Höijer till hegelianerna. 1987.

Normann, Carl-Edvard

Cleri Comitialis Cirkulär 1723–1772. Samlingar och studier till Svenska kyrkans historia 29. 1952.

– Enhetskyrka och upplysningsidéer. Studier i svensk religionspolitik vid 1700-talets mitt. LUÅ. N.F. avd 1 Band 55:4. 1963.

Norrman, Ragnar

”På det övriga prästerskapets bekostnad”. Den utökade prästerliga tjänsteårsberäkningen i Sverige i författningar, debatt och praxis 1808–1850. 1986.

Nycander, Svante

Liberalismens idéhistoria. Frihet och modernitet. 2009.

Ohlander, Ann-Sofie

Staten var en man...? Om kvinnor och män i statens tjänst i historien. 2000.

Ohlander, Ann-Sofie, Strömberg Ulla-Britt

Tusen svenska kvinnoår. Svensk kvinnohistoria från vikingatid till nutid. 3 upplagan. Första tryckningen. 2008

Om falsk och sann liberalism

[Biberg N F]

”Om falsk och sann liberalism. Politisk Beträktelse”. I *Svea Tidskrift för vetenskap och konst* 1823 häfte 6.

Oredsson, Sverker

”Järnvägarna”. I Signums svenska kulturhistoria. Det moderna genombrottet. 2008.

Person, Bengt-Arne

”Resoliv och gästgivargårdar”. I *Den svenska historien. Karl Johanstiden och den borgerliga liberalismen 1809–1865*. 8. 1968

Prästeståndets protokoll

Prästeståndets protokoll från riksdagarna 1840–41, 1844–45, 1847–1848, 1850–51, 1853–1854, 1856–1858, 1859–1860, 1862–1863, 1865–1866.

Qvist, Gunnar

”Kvinnan, hemmet och yrkeslivet”. I *Svenska historien* 8. Karl Johanstiden och den borgerliga liberalismen 1809–1865. 1968.

Radler, Aleksander

Kristendomens idéhistoria. Från medeltiden till vår tid. 1988.

Radler, Aleksander

*Peregrinatio religiosa. Studien Zum Religionsbegriff in der schwedischen Romantik. Teil. 1. Die christliche Persönlichkeitsphilosophie Erik Gustaf Geijers*. 1988.

Redelius, Ragnar

”Om roparna i Närke på 1840-talet”. I *KÅ* 1933.

– Roparna i Närke på 1840-talet. 1935.

– Episkopatets ställning till de sociala och religiösa rörelserna i Närke under 1800-talets senare hälft. 1942.

Register till riksdagens protokoll

Register till riksdagens protokoll med bihang för tiden från och med år 1867 till och med år 1899. Första Bandet Personregister. 1899.

Reuterdahl Henrik

Ärkebiskop Henrik Reuterdahls memoarer. 1920.

Riksdagens protokoll

Riksdagens protokoll 1867–1869.

Rodell Magnus

”Gustaf Vilhelm Gumælius–liberal reformator”. I Personhistorisk Tidskrift 2000:2.

Rodhe, Edvard

Geijer och samhället. En studie i svensk tradition. 1942.

Rosén, Ulla

Himlajord och handelsvara. Ägobyten av egendom i Kumla socken 1780–1880. Bibliotheca Historica Lundensis 79. 1994.

Seeberg, Reinhold

Die Kirche Deutschlands im neunzehnten Jahrhundert. Eine Einführung in die religiösen, theologischen und kirchlichen Fragen der Gegenwart. Zweite durchgesehene Auflage. 1904.

Segerbank, Catharina

”Det förgängliga gruset och evighetens glädje. En artikel om Esaias Tegnér”. I arkiv, fakultet, kyrka. Festskrift till Ingmar Brohed. Anders Jarlert (red). Studentlitteratur 2004.

Sjöberg, G

Bidrag till Nya Elementarskolans historia I, II. 1878.

Sjögren, Karl, 1987. Se otryckta källor.

Sjölin, Ingegerd

Dopsed i förändring. Studier över Örebro pastorat 1710–1910. 1999.

Sjöstrand, Wilhelm

Pedagogikens historia III:2 Utvecklingen i Sverige under tiden 1805–1920. 1965.

Stephan, Horst, Schmidt, Martin

Geschichte der deutschen Theologie seit dem deutschen Idealismus. Zweite neubearbeitete Auflage. 1960

Sommarin, Emil

Vårt sparbanksväsen 1834–1892. 1942.

Stenroth, Ingmar  
Göthiska förbundet 1. 1972.

Sundby, Olof  
Luthersk äktenskapsuppfattning. En studie i den kyrkliga äktenskapsdebatten i Sverige efter 1900. 1959.

Sundkler, Bengt  
Svenska Missionssällskapet 1835–1876. 1937.

Svanberg, Viktor  
”Carl Fredrik Bergstedt”. I SBL 3.

Svärd, Björn  
”1800-talet. Enhetskyrkan brister definitivt”. I Strängnäs stift genom sekler. Strängnäs stiftshistoriska sällskap. 2001.

– Tron i ett kyrkohistoriskt författarskap. Exemplet Sven Göransson. 2003.

Tham, Wilhelm  
Lindesberg och Nora genom tiderna. Senare delen. 1949.

Tingsten, Herbert  
De konservativa idéerna. 1966. (Första utgåvan 1939)

Wahlquist, Wilhelm  
Sveriges frivilliga skytterörelse under åttio år 1860–1939. 1940.

Walan, Bror  
Församlingstanken i Svenska Missionsförbundet. En studie i den nyevangeliska rörelsens sprängning och Svenska Missionsförbundets utveckling till o. 1890. 1964.

Valentin, Hugo  
Den fjättrade Clio. Sju essäer till belysning av historikerns tidsbundenhet. 1957

– ”Judarnas historia i Sverige”. I Hahn, Brody Fürstenberg, Judarnas historia. 1970.

Wallin, Bodil  
”Att forma en skolform. Svensk folkskolepolitik vid mitten av 1800-talet”. I Ingrid Hammarström, Väinö Helgesson, Barbro Hevall, Christer Knuthammar, Bodil Wallin. Ideologi och Socialpolitik i 1800-talets Sverige. Fyra studier. Acta universitatis Upsaliensis 103. 1978.

Warne, Albin  
Läroverksfrågan i vårt land under 1840-talet. 1959.

Wejryd, Cecilia

”Husmoderskapet– ett sätt för kvinnor att vara kyrkliga aktörer i svenskt 1840-tal exemplen Maja Stina Larsdotter och Emilie Petersen”. I Stina Fallberg Sundmark, Göran Lundstedt (red) *Kyrkoliv i 1800-talets Sverige. Festskrift till Oloph Bexell. Bibliotheca Theologiae Practicae* 83. 2007.

Wennås Olof

*Striden om latinväldet. Idéer och intressen i svensk skolpolitik under 1800-talet.* 1966.

Wikmark, Gunnar

*Den svenska pastoralexamens historia. Samlingar och studier till Svenska kyrkans historia* 44. 1981.

Wijkmark, Henning

*Från Nya Elementarskolans ungdomstid.* 1928.

Viktorsson, Bengt

”1856!: 150 år i kulturarvets tjänst”. I serien *Från Bergslag till bondebygd*. 2006.

Åberg, Bengt

”Kyrkan i tiden–alltid”. I *Kyrkan i tiden. Festskrift tillägnad Biskop Per-Olov Ahrén på hans 60-årsdag.* 1986.

Österlin, Lars

*Thomanders kyrkogärning.* 1960.

## Personregister

Adlerbeth, Jacob 22, 46  
af Wingård, Carl Fredrik 10, 76  
Afzelius, Arvid August 23  
Agardh, Carl Adolf 10, 76  
Ahnfelt, Paul Gabriel 59  
Almquist, Carl Jonas Love 12 f, 16 f  
Amenius, Ragnar 8  
Anjou, Nils Jakob 76  
Annerstedt, Thure 15, 55  
Argus Johansson, Johan 37, 40  
Aristoteles 43  
Askelöf, Johan Christoffer 70  
Atterbom, Per Daniel Amadeus 12, 17, 19, 31 f, 37, 88 f.  
Aurivillius, Per Fabian 17  
Bergfalk, Pehr Erik 41  
Berggren, Eric Abraham 7  
Bergman, Carl Abraham 59  
Bergstedt, Carl Fredrik 8 f, 10, 12, 13, 17  
Biberg, Nils Fredrik 12, 18 f, 32-40, 45 f, 54, 73 f, 78 f, 134  
Björnståhl, Jacob Jonas 11  
Blanche, August 61  
Boström, Christopher Jacob 18  
Brandelius, Per Fredrik 15  
Bretschneider, Karl Gottlieb 50  
Brinkman, Carl Gustaf von 37  
Buttmann, Philip 48  
Böhme, Jakob 28  
Börjesson, Johan 17, 41  
Cicero 43  
Clason, Anders 10  
Dahlgren, Carl Fredric 13  
Danielsson, Anders 82  
De Wette, Wilhelm Martin Leberecht 50  
Djurklou, Nils Gabriel 16, 90  
Edström, Johan 122  
Eichhorn, Johan Gottfried 50  
Ekstrand, Carl Henric 105  
Engelbrekt 60 f, 89  
Fahlcrantz, Christian Eric 17  
Fant, Eric Michael 17  
Fichte, Johan Gottlieb 19, 23 ff  
Franzén, Frans Michael 13  
Fries, Elias 76  
Fritsche, Christian Fridrich 48  
Garibaldi 60  
Geijer, Erik Gustaf 11 f, 18 ff, 22 f, 25, 27-30, 33-38, 40, 45, 48, 73, 78, 87, 94 f, 101 f, 117, 128 133 med flera  
Geijer, Karolina Gustafva 15  
Goethe, Johan Wolfgang von 19, 21

Grubbe, Samuel 12, 18 f, 26, 32-35, 54  
Guizot, François 40  
Gumælius, Adolf Philip 16  
Gumælius, Arvid 74  
Gumælius, Carl Magnus 11, 13  
Gumælius, Fredrik Wilhelm 15  
Gumælius, Henrika Karolina 15  
Gumælius, Hugo Sofokles 15  
Gumælius, Johan Erik 16  
Gumælius, Otto Joël förord, 11, 16  
Gumælius, Thord Kjartan 15  
Gustav III 39, 62  
Gustav IV Adolf 26, 39  
Göransson, Sven 104  
Hagberg, Carl Pehr 66  
Hallström, Carl Erik 76  
Hamilton 12  
Hammar, Hans Birger 59  
Hartmansdorf, August von 37  
Heckscher, Gunnar 8  
Hedborn, Samuel Johan 13  
Hedengren, Olof Gabriel 99  
Hedenström, Brita Katrina 11  
Hegel, Friedrich 19, 23, 25, 27, 37, 41, 50  
Helleday, Henrik Gustaf 11  
Hemsen, Johannes 50  
Herder, Johan Gottfried 21 f  
Hermann, Gottfried 48 f  
Höijer, Benjamin 18, 25 ff, 31, 73  
Holmström, Hans Olof 15, 55  
Humboldt, Wilhelm von 21  
Jacobi, Friedrich 37  
Jarlert, Anders 94  
Järta, Hans 32, 37  
Juhlin 14  
Kant, Immanuel 19, 23  
Karl XII 62  
Karl XIV Johan 39, 111, 129 f  
Kjellström, Adolf 16  
Knös, Gustaf 17  
Lahng, Herman 13  
Larson i Tullus, Nils 105  
Larsson, Marcus 89  
Liljeblad, Samuel 18  
Lindblom, Jacob Axelsson 57  
Lindeblad 13  
Lindh, Nils Magnus 13 f  
Lindqvist, Ola 96  
Lindström, Susanna 12  
Ling, Per Henrik 22

Lücke, Friedrich 50  
 Luther, Martin 57 f  
 Malmström, Bernhard Elis 11, 13  
 Margaretha 61  
 Mårtensson, Jan 10, 15  
 Matthiae, August Heinrich 48  
 Montgomery, Arthur 96  
 Müller, Adam 37  
 Napoleon 39  
 Nordin, Svante 8  
 Novalis (pseudonym för Friedrich von Hardenberg) 19  
 Olshausen, Herrmann 50  
 Oscar I 97  
 Palmblad, Vilhelm Fredrik 19, 31  
 Petersen, Emilie, ”Mormor på Herrestad” 95  
 Platon 19, 24, 43  
 Qvarnström, Carl Gustaf 60, 89  
 Qvist, Gunnar 93  
 Ranke, Leopold von 48  
 Reuter Dahl, Henrik 8, 59, 75 ff, 87, 118, 135  
 Richert, Johan Gabriel 40  
 Risberg, Emilie 16  
 Rodell, Magnus 8  
 Rogberg, Carl Georg 16, 66  
 Rousseau, Jean-Jacques 41, 79  
 Rääf, Leonard Fredrik 23  
 Sandberg, Anders 76 f, 110  
 Savigny, Friedrich Karl von 20  
 Schelling, Friedrich von 19 f, 23 ff, 30 ff, 37, 89  
 Schiller, Friedrich 21  
 Schlegel, August Wilhelm von 19  
 Schlegel, Friedrich von 19, 42 ff  
 Schleiermacher, Friedrich 49  
 Schmitt, Christoph 48  
 Schröder, Erik August 11, 41, 44  
 Silfverstolpe, Malla 11 f, 41  
 Stenhammar, Christian 76  
 Stolpe, Carl Johan 105  
 Strandberg, Carl Vilhelm August 46  
 Sundevall, Carl Jacob 120  
 Säre, Johan Adolf 76, 85, 110  
 Tegnér, Esaias 10, 13, 17, 21 ff, 27, 39, 50, 66, 69, 86, 89 med flera  
 Thiersch, Friedrich 48  
 Tholuck, August 50  
 Thomander, J H 13, 58, 78, 85, 102 f, 106 f, 110, 113  
 Tieck, Ludwig 19  
 Törneros, Adolph 12, 19, 33, 41  
 Usteri, Leonhard 47, 49, 54  
 Utterström, Gustaf 95  
 von Troil, Samuel Gustaf 105

Wackenroder, Wilhelm Heinrich 89  
Wallin, Johan Olof 13, 57, 81  
Widebeck, Isak Samuel 15  
Winckelmann, Johann Joachim 21  
Åkerhjelm, Carl 16  
Ödman, Samuel 76

Skrifter utgivna av Strängnäs stiftshistoriska sällskap

Björn Svärd

## Prosten Gustaf Wilhelm Gumælius

### ***En studie i hur Gumælius livssyn fick genomslag i hans politiska agerande i riksdagen 1840–1869***

*Summary in English*

*The Reverend Gustaf Wilhelm Gumælius. An essay in how Gumælius's philosophy of life influenced his political action in the Swedish parliament, 1840 to 1869.*

Foto: Örebro läns museum

Tryckt med bidrag från Vetenskapsrådet  
Örebro 2012

## Abstract

*Prosten Gustaf Wilhelm Gumælius. En studie i hur Gumælius livssyn fick genomslag i hans politiska agerande i riksdagen 1840–1869. (The Reverend Gustaf Wilhelm Gumælius .*

*An essay in how Gumælius 's philosophy of life influenced his political action in the Swedish parliament, 1840 to 1869.)*

The Reverend Gustaf Wilhelm Gumælius (1789-1876). was a leading intellectual who was deeply influenced by the Romantic Movement, and who played a significant role in the structural transformation of Swedish society during the nineteenth century. As a Member of Parliament from 1840 to 1869 he was among those who worked behind the scenes for the development of a national, comprehensive and compulsory school system, and who actively contributed to the extension of local government, then in the process of separation from ecclesiastical administration.

Gumælius was also an eager supporter of the development of agriculture, stock raising, forestry, as well as horticulture. Furthermore he was a patriot, zealous for the nation's cultural heritage and especially her ancient monuments. He was strongly in favour of national defense and could discuss defense matters in detail.

In his parliamentary work Gumælius was able to use his experience as Rector and Rural Dean of Viby, a rural parish in western Närke. He was pastor there during the years 1834 to 1853. Viby bordered Bergslagen, doubtless contributing to his interest in the mining industry as well as communications. In order to sell iron ore, transport was crucial. Consequently, Gumælius was among those in parliament who were among the first to press for the expansion of the railway network.

Before Gumælius had been inducted as Rector of Viby, during the years 1828 to 1834 he was lecturer in Strängnäs. The years in Strängnäs had been preceded by studies in Uppsala. He received his Masters Degree in 1815. He was editor of "Svea", the journal of the Romantic Movement in Uppsala and member of a circle who regularly visited the famous salon of Malla Silferstolpe. This circle included Geijer, Atterbom, Grubbe and E.A.Schroeder.

In 1853, when he was already over sixty years old, Gumælius was inducted as Rector and Rural Dean of Örebro, where he remained until his death. By his side he had, amongst others, his brother Otto Joel Gumælius (1791-1876), educationalist and publisher. Both brothers are counted as the fathers of modern-day Örebro.

From 1840 in an unbroken succession of years until the abolition of the Four Estates Diet in 1866, Gumælius represented the clergy of Strängnäs diocese in the parliament. Thereafter he sat on the Örebro bench of the parliamentary Lower House from 1867 to 1869.

This present essay is not primarily biographical. It is an attempt to uncover the ethos that Gumælius acquired during his time in Uppsala; an ethos created by the Romantic Movement, the Christian faith and philosophy. I try to show how his view of life was reflected in the contributions and proposals he made in parliament.

Gumælius's parliamentary conduct can be characterized as follows: he said "yes" to motions supporting an emerging liberal social stamp, while at the same time as a Romantic he tried to preserve the old social co-existence and solidarity ideals. This approach proved successful. Gumælius's problem with this Romantic outlook was that it was rooted in ideals that belonged to the old society, while he promoted liberal reforms. The consequence was that those ideals eventually lost their importance.

Björn Svärd

Tryckningsbidrag har erhållits av Vetenskapsrådet.

Distributör: Strängnäs stiftshistoriska sällskap

ISBN 978-91-637-0751-3

Elanders Gotab AB, Stockholm 2012